Eş-Şeyhu'l Ekber

MUHYİDDİN İBN. EL ARABÎ K.S

H.560-938 / M.1164-1240

EL-BULGA Fİ'L HİKMEH

HİKMETTE SON NOKTA

"*Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmişdir.*" (Bakara, 269)

"*İşte biz, bu misalleri insanlar için getiriyoruz; fakat ancak bilenler düşünüp anlayabilir.*" (Ankebut, 43)..

Tercüme

Vahdettin İnce

KİTSAN

Kitsan Yayınları

Tasavvuf Serisi: 26
EL-BULGA Fİ'L HİKMEH

Yazarı: Muhyiddin İbn. Arabi (k.s.)
Tercüme: Vahdettin İnce
Editör: Şükran Eser Göknar
Sayfa Uygulama: A. Onur Şenyurt
Kapak Düzeni: Sabahattin Kanaş

KİTSAN KİTAP
Basın Yayın Dağıtım San. ve Tic. Ltd. Şti.
Ticarethane Sokak No: 41/3-4 Sultanahmet – İSTANBUL
Tel. 0212 513 67 69 Faks: 0212 511 51 44
www.kitsan.com

İÇİNDEKİLER

Tercüme: Vahdettin İnce

1961 yılında Van ilinin Erciş ilçesine'ne bağlı Dinlence (Pertek) köyünde doğdu. İlköğretimini köyünde tamamladı. İlkokula devam ederken bir yandan da köyün medresisinin müderrisi Molla Salih Kozi'den Sarf, Nahiv derslerini aldı. Sonra Erçiş ilçesinin ortaokulunu okudu. Ardından Muş İmam Hatip Lisesine devam etti. Bu arada İslami ilimlerdeki tahsiline de devam etti. Molla Abdurrahman Soskuni'den Hadis derslerini tahsil etti. 1981 yılında girdiği Atatürk Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri Arap Fars ve Edebiyatları Bölümünden 1985 tarihinde mezun oldu. Bugüne kadar çeşitli dergilerde yayımlanmış makaleleri ve kırkın üzerinde tercüme eseri mevcuttur. İslami ilimlerin hemen her alanında tercüme eserler vermiştir. Yayımlanmış olan tercüme eserlerinden bazıları şunlardır: **Fi Zilal'il Kur'ân 10 Cild, El Mizan Fî Tefsiri'l Kur'ân 20 Cild, Et-Tefsiru'l Hadis 7 Cild, Hz. Muhammed'in Hayatı 2 Cild, Ehl-i Beyt Ahlakı, Mutezile ve İnsanın Özgürlüğü Sorunu.**

Ayrıca **Yayınevimiz Kitsan'dan M.İbn el-Arabi Hazretlerinin külliyatından** bazı eserlerinin de tercümeleri yayımlanmıştır. Bunlar sırasıyla şunlardır:

Tefsir-i Kebir Te'vilât 2 Cild. / Evrad / Ruh'ul Kuds,
(Mekarimu'l Ahlâk / Rasulullah (s.a.v.)ın övülmüş ahlakı),
Nurlar Menbaı (Mişkat'ul- Envar),
Nesebu'l Hırka / Tasavvuf Hırkası ,
Kur'ân Mührü / M. İbn Arabi'nin Kendi Kaleminden Derlenmiş Kapsamlı Hayatı
M. İbn Arabi'nin 29 Risalesinin Tercümesi 3 Cild.

Bu risaleler sırasıyla şunlardır:

1- Kitabu'l Fena Fi'l Müşahede / "YOK" olma Kitabı,
2- Kitabu'l Celal ve'l Kemâl,
3- Kitabu'l Elif "Ahadiye",
4- Kitabu'l Celalet "Kelimetullah",
5- Kitabu Eyyami'şe'n / İş ve Durum Günleri Kitabı,
6- Kitabu'l Kurbe,
7- Kitabu'l A'lam Bi İşarati Ehl'l İlham,
8- Kitabu'l Mim ve'l Vav ve'n Nun,
9- Risaletu'l Kasemi'l İlahi,
10- Kitabu'l Ya,
11- Kitabu'l Ezel,
12- Risaletu'l Envar,
13- Kitabu'l İsra İlâ Makami'l Esra,
14- Risaletun Fi Suali İsmail B. Sevdekin,
15- Risaletun İla'l İmam Er'Razi,
16- Risaletun La Yaulu Aleyha,
17- Kitabu'ş Şahid,
18- Kitabu't Teracim,
19- Kitabu'l Menzili'l Kutbi ve Mekalihi ve Halihi,
20- Risaletu'l İntisar,
21- Kitabu'l Kutub,
22- Kitabu'l Mesail,
23- Kitabu't Tecelliyat,
24- Kitabu'l İsfar an Netaici'l Esfar,
25- Kitabu'l Vesaya,
26- Kitabu Hilyeti'l Ebdal..
27- Kitabu Nakşi'l Füsus,
28- El Vasiye,
29- Kitabu İstilahi's Sufiyye.

ÇEVİRMENİN ÖNSÖZÜ

İslam düşüncesinde varlığı anlama süreci somuttan soyuta doğru bir seyir izler. Somut varlıklardan hareketle hakikat bilgisine ulaşılma hedeflenir. Buna paralel olarak dil de incelir, soyutlaşır, sembolik bir mahiyete bürünür. Nitekim İbn Arabi "*İlim Maluma tabidir"*derken bu gerçeğe işaret etmiştir. Buna göre ilim malumdan sonra gelir ve malumun anlaşılma sürecine paralel olarak özgün bir üslup kazanır. Anlam ile dil, malum ile ilim arasında uyum olmak zorundadır. Başta bunu belirtme gereğini duyduk, çünkü elinizdeki eserin dilinin ağırlığının anlamının yoğunluğundan kaynaklandığının bilinmesini istedik.

Malum derken doğal olarak müşahede edilen varlık alemini kast ediyoruz. Müşahede edilen varlık alemine hakim olan ilahi yasaları kavradığımız zaman gayb alemine dair sahih bir bilginin yolunu da keşfetmiş oluruz. Çünkü varlıkta birlik esastır. Müşahede edileniyle, gayb alemiyle bütün varlık alemi aynı yasaya tabi olması hasebiyle birdir. Bu yüzden İslam düşünürleri müşahede edilen alemden gayp alemine doğru bir düşünce çizgisini izlemişlerdir. Maddeden hareketle maddenin üstüne çıkma, maddi kalıplardan sıyrılma, maddi alemden devşirilen temel yasalarla gayb alemini anlama temel amaç olmuştur bu süreçte.

Ancak İbn Arabi gibi derinlik sahibi zatlar bu sürecin dairesel bir hareket mahiyetinde olduğunu söylemişlerdir. İbn Arabi'ye göre halktan (varlıktan/maddeden) sıyrılıp hakka ulaşmak gerekir; Ama bu nokta sürecin sonu değildir; bilakis maddi varlıktan sıyrılıp hakka ulaşan arifin, oradan tekrar halka inmesi gerekir. Tıpkı yer yüzünde buharlaşarak göğe yükselen suyun yağmur olarak tekrar yeryüzüne inmesi gibi. Bu noktada İbn

Arabi, ‘hikmetin son noktası’ olarak maddi kalıplardan sıyrılmayı öngören Müslüman düşünürlerden özellikle de metafizik felsefeyi nihai merhale sayan batılı filozoflardan ayrılır. O, dairesel hareket içinde müşahede edilen alemin özü olan irfanın gayb alemi süzgecinden geçerek hikmet olarak tekrar maddi aleme inmesine inanır. Halkın akidevi ve ameli sapıklıklarına çare arayan nebilerin maddi alemin zirveleri sayılan dağlara sığınarak vahiy aracılığıyla inen hikmeti aldıktan sonra tekrar halkın arasına inip onları irşat etmeleri şeklindeki nebevi çizgiyi irfan boyutunda temsil eder.

Elinizdeki eser, İbn Arabi hikmetinin maddi alemden gayp alemine doğru gerçekleştirdiği seyrin zirvesini, diğer bir ifadeyle ‘halktan hakka, ardından haktan halka’ doğru dairesel hareketini (nebevi metodunu) anlattığı en önemli eserlerinde biridir. Bu eserinde İbn Arabi, maddi alemden süzülmüş irfanının, öz hikmet olarak tekrar maddi aleme inişini, yerden göğe ağan irfanın hikmet olarak yeniden yere yağışını anlatmaktadır.

Eserde varlık bütünü temel yasalarından ve bunları pekiştiren Kur’an ayetlerinden hareketle bir tasnife tabi tutulur. Ya da İbn Arabi’nin deyişiyle ‘Kur’an ayetleri ile furkan ayetleri’ birlikte aynı zeminde buluşturularak hikmetin zirvesine ulaşılır.

Adı üstünde “hikmetin zirvesi”. Bu yüzden tam da buna uygun bir üslup esas alınmıştır. Bütün İbn Arabi müktesebatının özeti sayılabilecek olan bu eser bu müktesebata aşina olanların büyük bir zevk duyacakları bir anlamlar iklimi olduğunu söyleyebiliriz.

Bütün bu müktesebatı mümkün olan en özet şekilde sunmayı esas alan bu eserin dili de başta vurguladığımız gibi doğal olarak aynı yoğunlukta, derinlikte ve özetleyicilikte olacaktır. Çünkü dar bir alana hitap etme amacı güdülmüştür. Hikmette belli bir yere gelebilmiş kimseler muhatap alınmıştır. Şöyle de diye biliriz: İbn Arabi’nin (Futuhat ve Fusus gibi ansiklopedik) ana eserlerinde mümkün olan en geniş çerçevede ve en kolay

üslupla sunulan hikmet, bu eserde erbabının kavrayacağı spesifik bir dille anlatılmıştır. Bu biraz da maddi alemin aşağılarında dolaşan insan zihninin gaybi doruklara çıkmaya zorlanmasıdır. Neticede gene yeryüzüne inecek olsa da suyun önce buharlaşıp kendi maddi varlığından sıyrılması, bulutlarda yeniden saf suya dönüşerek yağmur olarak yağması gerekir. İnsan zihni de bu eserde pratik karşılığını tekrar dünyada bulabileceği bir hikmeti her yerde bulmaya çağrılmaktadır.

Yukarıda da söylediğimiz gibi eserin dili ağır ve konular alabildiğine özetlenmiştir. Bu, konunun mahiyetinden kaynaklanmaktadır. Çünkü irdelenen alan salt gaybi, alabildiğine soyut ve mümkün olduğunca öz anlamlar dünyasıdır. Dili belki daha ağır olabilir; ama kesinlikle daha kolay olamaz. Dolayısıyla okuyucular anlamadıkları yerlerde öncelikle konunun tabiatının böylesine sembolik bir üslubu gerektirdiğini akıllarından çıkarmamalıdırlar.

Eserin aidiyeti hakkında farklı görüşlerin olduğunu biliyorum. Ama eserle ilgili akademik bir değerlendirmeyi Prof. Nihat Keklik eserin İbn Arabi’ye ait olduğundan şüphe duymaz. İbn Arabi’nin bir çok eserini tercüme etmiş biri olarak üslubundan, özellikle ele alınan konunun tabiatından hareketle bu eserin İbn Arabi’ye ait olduğunu söyleyebilirim. Yine de doğrusunu ancak Allah bilir.

Vahdettin İnce
21/07/2008
Üsküdar

ÖNSÖZ ve Teşekkür

Nurların menbaı alemleri en güzel şekilde var eden, sonsuz kudret, kuvvet sahibi, cömertlerin en cömerti, en güzel isimlerin yeğane sahibi "Evvel, Ahir, Zahir, Batın" "O"dur. Bizlere böyle kıymetli eserleri nasipkarlarına ulaştırmayı nasip eden Zül'celal'i ve'l ikram, her şeyden münezzeh Rabbimiz Allah (c.c.)a sonsuz medh-u senâlar ve hamd-ü senâlar, şükürler olsun. O'nun nurunun en pak ayinesi, habibi alemlere rahmet Rasulu Hz. Muhammed Mustafa Aleyhisselam'a, ashabına, ehli beytine, dostlarına ve ümmetine ebedî, her kıpırdayanın kıpırdaması sayısınca ebedî salât ve selâm olsun.

Değerli Okurlarımız öncelikle bu kıymetli eseri bizleri kendisini ziyaret etmemiz için evine kabul ettiği güzel bir günde bizzat eliyle 1969 yılında İstanbul Edebiyat Fakültesi tarafından kendi gayretiyle basılan ilk örneğini hediye eden.. Türkçeye tercüme ettirmemiz için teşvik eden, bizler için çok kıymetli ve anlamı derin olan bu özel göreve layık gören, Muhyiddin İbn'ul-el-arabî hazretleri hakkındaki araştırmalarıyla ve vermiş olduğu birçok eserleriyle onun ve düşüncelerinin Türk okurları tarafından tanınmasına vesile olan ve Türk Tasavvuf Edebiyatına bir ömür boyu muhabbetle hizmet ederek önemli katkılarda bulunan değerli ilim adamı Prof. Nihat Keklik hocamıza, *Kula teşekkür etmeyen, Allah'a şükür etmiş olmaz..* kıymetli kuralı gereği çok teşekkür ediyoruz. Şükran duygumuzun bir ifadesi olarak da bu kitabı sizlere ulaştırmakta bizleri olumlu yönde teşvik eden Prof. Nihat Keklik hocamıza, onun yetişmesinde emeği geçen bütün hocalarına, aile büyüklerine ve iyi kötü günlerinde kendisini terk etmeyen kıymetli eşi Yüksel hanımefendiye ithaf ediyoruz. Kendisine ve eşine Cenab-ı Hak'dan sıhhat, afiyet ve hayırlı ömür, çalışmalarının da kendisi, yakınları ve

geçmişleri için Allah'ın lütfuna ve rahmetine vesile olmasını niyaz ediyoruz. Ardından da gerek eserin tercümesi aşamasında gerekse baskı aşamasında beşeriyet icabı elimizde olmayan nedenlerle hatalarımız varsa öncelikle eserin müellifi olan Cenab-ı Şeyh Muhyiddin ibn ul el-arabi hazretlerinden, hocamız Nihat Keklik beyfendiden daha sonrada sizlerden de afv diliyoruz.

Muhyiddin İbn'ül el-arâbî ve el Bulga fi'l Hikmeh

Cenab-ı şeyh, İslam mutasavvıflarının en meşhur olan biriciklerden birisidir. Önderlerin önderidir. Nebi Aleyhisselam efendimizin ışığının devamıdır. Yüzlerce eser telif etmiştir. Şeyhu'l Ekber ünvanının tek sahibidir. Yaklaşık yedi yüz seneden beri ilmi şöhretinden hiçbir şey kaybetmemiştir kaybetmeyecektir. Onu ancak anlayamayanlar idrakı zayıf olanlar inkar etmiş, düşünce ufku geniş olan nasibkarlarda onun kitaplarını okumuşlar tetkik etmişler, onun düşünceleri ufkunda islamı, Kuranı ve Rasulullah (s.a.v.)in hadislerini derinlemesine anlamaya gayret etmişler, kitaplar telif etmişler, kendisini övmüşler baş tacı etmişlerdir. Günümüzdede gerek Doğu gerekse Batı memleketlerinde önemli araştırmalar yapılmıştır yapılmaktadır şüphesiz bundan sonra da yapılacaktır..

Bu araştırmacılardan biriside hocamız Prof. Nihat Keklik beyfendidir. Kendisi özellikle Cenab-ı Şeyh'in gerek hayatı gerekse eserleri hakkında önemli araştırmalar yapmış ve bu çalışmalarını Türk okurlarının hizmetine sunmuştur. Nitekim bu eserde onun araştırmaları neticesinde Türk okurlarıyla buluşmuştur. 1969 yılında İst. Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından orjinaline sadık kalınarak neşr edilmiştir. Eserin giriş kısmında hocamız "el Bulga fi'l Hikme" adlı eserle nasıl tanıştığını, eserin Muhyiddin ibn.ül el-Arabiye ait olduğunu ispatlamaktadır. Eser hakkında akademik olarak detaylı bilgi

almak isteyenler birçok kütüphanelerimizde mevcut olan el Bulga fi'l Hikme'nin bu nüshasına başvurarak Önsöz kısmını tetkik edebilirler. Biz akademik olan bu çalışmanın tamamını (hocamızın önerisiyle) koymadık. Ancak Efendimiz Muhammed Mustafa (s.a.v.) in "*işi ehline verin*" buyruğundan hareketle bu bölümden bazı alıntılar yaparak sizlere eserin müellifi Şeyhu'l Ekber Muhyiddin ibn'ül el-Arabi hazretlerini ve eseri "el Bulga fi'l Hikmeh / Hikmette son nokta" hakkında özet bilgi vermeye gayret edeceğiz..

Prof. Nihat Keklik Hocanın Kaleminden..

İbn'ül el-arabi hazretleri 27 Ramazan 560 (m. 7 Ağustos 1165) tarihinde İspanyadaki Murcia (=Mürsiye) kasabasında doğmuş, 22 Rebî-ül-âhir 638 (m. 10 Kasım 1240) tarihinde Suriyedeki Şam şehrinde hakka yürümüştür. (hicrî hesaba göre 77 sene, 6 ay 25 gün (miladi hesaba göre 75 yıl) yaşamıştır)

İbn'ül-arabi'nin hayâtı dört safhaya ayrılır:

Birincisi: m.1165-1192 yılları arasında, yani yirmisekiz yaşına kadar esas olarak anavatını İspanya'da yaşamış, orada yetişmiştir. İkincisi: m. 1193-1199 yılları arasında ise, bâzı kuzey Afrika ilim merkezlerinde bulunmuş ve arasıra Endülüs şehirlerine de seyâhat etmiştir. İbn'ül Arabi, bu sıralarda yirmidokuz – otuz dört yaşları arasındaydı. Üçüncüsü: m. 1200-1205 seneleri arasında, İbn'ül-arabi Mekke ve dolaylarında yaşamaktaydı. Otuzbeş – kırk yaşları arasındaki bu devre, en mühim eserlerini kaleme almağa başladığı çağdır. Dördüncüsü: m. 1205 – 1240 yılları arasındaki son otuzbeş yıllık uzun devresinde (yani kırk yaşından yetmişbeş yaşına kadar olan safhada) ise İbn'ül-arabi, daha çok Ortadoğu memleketlerinde (Anadolu, Sûriye ve Irakta) bulunuyordu. Bu arada, Konya ve Malatya gibi Türk şehirlerinde hayâtının onbeş yılını ilim yaymakla geçiren ve Sadrettin Konevî (m.1210-1274) gibi büyük bir Türk dâhisini yetiştiren, üstelik Selçuk sultanlarıyla yakın ilişkiler ve dostluk kuran İbn'ül-arabi, Türk-İslâm Düşüncesi'ne büyük hizmetlerde bulunmuştur.

İbn'ül-arabi yüzlerce eser bırakmıştır. Bu eserlerden bir kısmının ona âit olduğu bellidir. Maalesef bir takım eserlerin de, İbn'ül-arabi'nin kaleminden çıkmış olması çok şüphelidir. Bazı eserleri de mechul olarak kalmıştır. Nitekim bu nevi mechul eserlerden bir tânesi de, şimdiye kadar göze çarpmadığı için, hiçbir araştırmada ismi dahi geçmeyen *el-Bulga fi'l-Hikme* adındaki bu eserdir.

el-Bulga fi'l-Hikme (=Felsefede Yeterlilik) adındaki bu eserde, herhangi bir müellif ismi bulunmamakla beraber, - İbn'ül-arabi'ye âittir.

el-Bulga, İslam felsefesine dair sistematik ve derli toplu bir el-kitabıdır. Eserin başındaki birkaç sayfalık "giriş" kısmında (vr. 4a-12a) evvelâ "felsefe" sözünün Grekçe lugat mânâsıyla teknik (istilâhî) anlamı verilmektedir. Bundan sonra felsefe: theorik (*nazarî*) ve pratik (*amelî*) şeklinde ikiye bölünmekte ve belli başlı felsefe disiplinleri üzerinde kısaca durulmaktadır. Bunu takib eden sayfalarda ise, eser "fenn" sözüyle ifâde edilen iki "bölüm"e ayrılmıştır:

el-fenn'ül-evvel adı verilen birinci anabölümde (vr. 12a-114a) bir sıra dahilinde, önce fizik (12a-28a), sonra astronomi (28a-40b) ve nihayet psikoloji (40b/114a) disiplinleri ele alınmıştır.

el-fenn'üs-sâni adını taşıyan ikinci anabölümde ise, sâdece metafizik üzerinde durulmaktadır. (114a-269b) Burada da, bir sıra dâhilinde belli başlı ilâhiyât problemleri ele alınmıştır: Önce Allahın zâtı, sıfatları, ef'âli (yaratması) ve isimleri (121a-191b), bundan sonra da eskatolojik bahisler (msl. Âhıret, ölümden sonra dirilme, vahy, ilhâm, kerâmet, mûcize, peygamberlik vs. 191a-269b) incelenmiştir.

Zeyl'ül-kitâb (yani: Kitaba Ek) adını taşıyan son otuzyedi sayfalık (270a-288a) kısımda ise, ağırlığı teşkil eden konu mantık disiplinidir. Ayrıca eserin ismi bu sayfalarda (vr.274b) *el-Bulga fi'l-Hikme* şeklinde kaydedilmiş ve önceki bölümlerde izahı unutulmuş birkaç meseleye daha yer verilmiştir. Eserin yazılış tarihi dahi, en son sayfada (vr. 288b), hicrî 629 (=m.1231) olarak gösterilmiştir.

Sözün başında ifade ettiğimiz gibi, eserde hiçbir müellif adı yoktur. *el-Bulga*'nın günümüze kadar fark edilmemesinin sebebi, onun her halde

başka bir eser olan Bulgat'ül-gavvâs ile ayni şey sanılması, fakat daha büyük bir ihtimâlle hiç görülmemiş olmasıdır. Oysa, ikisi de İbn'ül-arabi'ye ait olan bu eserler arasında isim benzerliğinden başka, hiç bir münâsebet yoktur.

Bildiğimize göre ***el-Bulga fi'l-Hikme*'nin yegâne nüshası, İstanbul Ragıp Paşa Kitaplığında, 679/823 numara ile kayıtlıdır. 288 varak (yani 576 sayfa) tutan bu elyazması nüshanın orijinal boyu 11x17 (7x11) cm. dir. Baş safası tezhibli, sayfa kenarları altın cedvellidir. En son sayfasından öğrendiğimize göre, eser hicrî 629 yılının Muharrem ayında (yani miladi 1231 senesinin Ekim ayında) *otuzbeş gün zarfında* yazılıp bitirilmiştir.** Bu nokta çok mühimdir. Çünkü müellifin o sıralarda 66 yaşında bulunduğunu ve dolayısıyla da eserin "olgunluk çağı" içinde, yani İbn'ül-arabi'nin ölümünden dokuz yıl önce kaleme alındığını göstermektedir.

Hulâsa, denilebilir ki:

Bu kitap, İbn'ül-arabi'nin en son düşüncelerini ihtivâ etmekte ve hattâ sâdece bu esere dayanmak sûretiyle onun felsefesini (İslam Akaidini) kaleme almak mümkün görünmektedir.

el-Bulga fi'l-Hikme adını taşıyan ve neşri sunulan bu nüsha, müellif hattıyla değil fakat ondan kopye edilen bir nüshadan, h. 870 (m.1466) yılında istinsâh edilmiştir. (bk. vr.288a) en azından daha iki tâne nüshanın birgün ortaya çıkması, ihtimâl dahilindedir.

a) El-Bulga'nın İbn'ül-arabi'ye âit olduğunu gösteren hususlardan ilki, bu eserin "*otuzbeş gün zarfında*" (vr. 288 b) yazılmış olmasıdır. Sebebi şudur:

İbn'ül-arabi'yi diğer bir çok müelliflerden ayıran ilk husûsiyet, onun çok sür'atli bir tempo ile eser yazması ve büyük kitaplarını, kısa zamanda kaleme almasıdır. Bunun da sebebi, İbn'ül-arabî'nin hiç müsvedde yapmaması'ndan ve kitaplarını irticâlen ve ilham ile yazmasından ileri geliyor. Nitekim bizzat kendisi "*..ben hiç müsvedde yapmam*" demektedir.

Örneğin: Mevâki'un-nucûm adındaki 300 sayfalık eserini, h.595 yılının Ramazan (=m. 1199 Haziran) ayında Endülüsteki Meriye

(=Almaria) şehrinde , bizzat kendi sözleriyle : ".. onbir gün zarfında" kaleme almıştır. el-Celâl ve'l-Cemal adındaki başka bir eserini Musul şehrinde, "bir gün içinde" yazmıştır . el-Tedbîrat'ül-İlâhiyye adındaki meşhur ve dolgun eserini de, - bu kitabın içinde söylediğine bakılırsa- "..dört günden daha az bir sürede.." yazıp bitirmiştir.

b) El-Bulga'nın İbn'ül-arabi'ye âit olduğunu gösteren ikinci delil ise, bu eserde göze çarpan "şiirler"dir

c) Üçüncü delil ise; muhtevâ ve tipik düşünceler bakımından el-Bulga ile İbn'ül-arabi'nin diğer eserleri arasındaki münâsebet bulunmaktadır.. El-Bulga'nın içinde bâzı tipik ifâde ve düşünceler vardır ki, bunlar (lafız ve mâna itibâriyle aynen, lâkin bâzen de sâdece mânâ bakımından ayni fakat lafız itibariyle biraz değişik olarak) İbn'ül-arabi'nin diğer eserlerinde de mevcuttur. Aşağıdaki örnekler bunlardan bazılarıdır.

Birinci Örnek:

San'at eserine bakmak, bu (eser) bir san'atkârı gerekli kılması yönünden, bizzat san'atkâra bakmaktır.

San'at, bir san'atkârı hatırlattığı için, şüphesiz ki bir eser, bizzat onu yapanı gerekli kılar.

İkinci Örnek:

Bilgisizliğin bilgisi, bütün bilgilerin üstündedir. Nitekim bilgisizliğin bilgisizliği de, bütün bilgisizliklerin üstündedir.

Bilmediğini bilmeyen iki cehâlet sâhibidir. Bilmediğini bilen ise, bir cehâlet sâhibidir.

Üçüncü Örnek:

Varlıkta, ancak Allah vardır.

Varlıkta, ancak Allah vardır.

Dördüncü Örnek:

İlâhiyat, bütün ilimlerin çekirdeğidir.

Muhakkak ki, bütün ilimlerin aslı ilm-i ilâhi'dendir.

Beşinci Örnek:

Felsefe, yunanca bir tâbirdir. Mânası hikmet sevgisi'dir. Feylesûf ise, filâ ve sûfia'dan birleşmiş bir tâbirdir. Filâ seven (demek) dir; Sûfia ise hikmet'tir. Yâni, hikmeti seven (demek olur).

Feylesûf'un mânası, hikmeti seven'dir. Çünki sûfia, Yunancada hikmet'tir ve denir ki, sevgi'dir. Şu halde, felsefe'nin mânası hikmet sevgisidir. Oysa her akıl sâhibi hikmet'i sever.

Bu misallerin el-Bulga içinde ve ayrıca el-Futûhât Mekkiyede aynen tekrar edilmesi de, eserin mevsûkiyeti için ayrı bir delil teşkil eder.

Fakat, bu kitaptaki her cümlenin onun diğer eserlerinde teker teker bulunduğunu zannetmek, İbn'ül-arabi'nin bu eserini, diğer eserlerinden bir "kopye" veya "derleme" mertebesine düşüreceğinden, böyle bir garip zandan kaçınmak gerekir.

d) Dördüncü delil: el-Bulga'da Farsça şiirler meselesi

El-Bulga'yı İbn'ül-arabi'nin diğer eserlerinden ayıran tek husûsiyet, bu kitapta – istisnaî olarak – birçok Farsça manzum parçaların (şiirlerin) bulunmasıdır. Fakat bu şiirlerden bir kısmının sâhibi zikredilmez; diğerlerinin ise kime ait oldukları gösterilmiştir.

Bu "istisnâi" husûsiyetin izahı için, İbn'ül-arabi'nin biyografisine bakmak zarureti vardır. Bu gibi yabancı kelimeleri öğrenmesi ve meselâ yeter derecede farsça'ya vâkıf olması, tabiatiyle İbn'ül-arabi'nin hayatındaki "dördüncü safha"yı teşkil eden h.602 – 638 (=1205 – 1240) yılları arasına düşmektedir. Nitekim h.601 (m.1204) yılında Musuldan ayrılan İbn'ül-arabi, ilk defâ olarak m. Eylül 1205 tarihinde Konya'da bulunuyordu. Bu tarih, İbn'ül-arabi'nin Anadolu'ya ilk gelişini göstermektedir ve ihtimâl ki, Musuldan ayrılmağı müteâkib, Diyarbakır yakınlarındaki Düneysir'den geçerek Anadolu içlerine kadar gitmiş; Erzurum, Sivas, Malatya, Harran gibi şehirleri ziyâret edip, 1205 senesinin Eylül ayında Konyada bulunmuş ve o devrin meşhur şeyhlerinden Evhadeddin Kirmânî (ölm. h. 635/ m.1237-8)'nin evinde sohbet etmişlerdi. Daha sonraki h. 605 – 607 (m.1208 – 1211) yılları arasında da, kezâ Anadolu ve Bağdad

arasındaki şehirlerde ikâmet ettiği anlaşılan İbn'ül-arabi, h. 608 (m. 1212) yılında Bağdad'ta idi. Ve ayni sene, - şiddetli bir kış sebebiyle – Fırat nehrinin buz tutmasına şahit olmuş ve "kuzey memleketlerinde" (!) buz tutan Fırat nehri üzerinde kâfilelerin yürüdüğünü bizzat görmüştü. Bu suretle Selçuk imparatorluğunun son zamanlarında ve İran nüfûzunun müsâid bir durum teşkil ettiği devrelerde İbn'ül-arabi – Farsça, Türkçe, Ermenice ve Rumca gibi – o çevreye ait dillerden bâzı kelimeler öğrenmiş ve hayatının son otuzbeş yılını dolduran bu devresinde muhakkak ki, Fars (İran) diline de bütün manasıyla vukuf peyda etmiştir. İşte h. 629 (m.1231) yılında (yâni onun bu çevrelere intikâlinden yirmiyedi yıl sonra) yazılan el-Bulga içinde, bazı Farsça beyitlerin ve İranlı şairlerin zikredilmesi bundan ileri gelmiş olmalıdır.

e) Beşinci Delil: İbn'ül-arabi'de özdeyiş husûsiyeti ve el-Bulga

İbn'ül-arabî ile yakından meşgul olanların fark ettikleri diğer bir husûsiyet, onun vecîzelere ve teşbihli sözlere kendi eserlerinde – fırsat düştükçe- yer vermesidir. Bu hususta İbn'ül-arabî'nin eserlerinden bâzı örnekler vermek kâbildir. Meselâ:

I. Herkesin gölgesi, kendi şekline benzer

II. Belânın en büyüğü, düşmanların şamatası (sevinci)'dir

III. İlmi az olanın, terbiye de kıt olur

IV. Fi'liyât olmaksızın âlimlik taslayanların iddiası yalandır

V. Dâvâsı olmayanın riyâsı da yoktur

VI. Zakkum ağacı olmasaydı, Tûbâ ağacının kıymeti bilinmezdi

VII. İsim, bin harften müteşekkil olsa bile, zamîr onun yerini yine de tutar .

İşte bu çeşit özdeyişlere, el-Bulga içinde de tesadüf etmekteyiz ki, bunlardan bâzıları yukarıda zikrettiklerimize benzemektedir. Şöyle ki:

VIII. Körlük, selâmet yoluna şaşılıktan daha yakındır.

IX. İlimsiz amel, vebâldir.

X. Herkes peygamber olsaydı, pergamberliğe hacet kalmazdı. (vr. 202 b/5-6 ayr. 228 a / 11)

XI. Hasta, herkesi (kendisi kadar) hasta sanır. (208 b/4)

XII. Katran küpünden bal akmaz. (208 b / 7)

XIII. Eşeğin ölümü, sâhibinin hayâtına zarar vermez. (238a/11)

XIV. Her şeyin rızkı, kendi cinsindendir. (234 b / 4)

XV. Emâneti olmayanın îmanı, hamîyeti olmayanın din'i yoktur. (274 b / 11)

XVI. Evin ışıklanması, lambanın ışığı kadardır.

Şu halde açıkça görülüyor ki, İbn'ül-arabî'nin bâzı eserlerinde göze çarpan "vecize" husûsiyeti, el-Bulga'da da mevcuttur. Üstelik, el-Bulga içindeki bâzı özdeyişler, diğerlerine benzemektedir. Meselâ, Mevâki'un-nucūm (MN) adlı eserindeki söz (=no.iv) ile el-Bulga içindeki söz (=no.ix) ayni mânâyı tazammun etmektedir.

N e t i c e

Son olarak şu birkaç noktaya temâs edelim ki, eserde İbn'ül-arabî'nin isminin bulunmaması, pek de ciddiye alınacak bir husus değildir. Söz gelimi, müstensih'in bir ihmâl veyâ dalgınlığı akla gelebilecek en basit açıklama tarzıdır. Nitekim, hüviyeti belli olmayan müstensih, gerçekten de çok hatâlar yapan bir kimsedir. Metinde, dalgınlıkla atlayıp sayfa kenarına ilâve ettiği kelime ve hatta uzun cümlelerin sayısı, bir hayli kabarıktır. İşte müellif ismini nüsha üzerine yazmağı ihmâl etmek de, elimizdeki tek nüshayı kopye eden ve kimliği bilinmeyen kimsenin yaptığı ihmâller cümlesinden olmalıdır. Zâten el yazması kitaplıklarında, buna benzer şekilde (yâni müellif ismi taşımayan veyâ müellif ismini ihtivâ eden sayfanın kaybolduğu) nüshalara çoğu zaman tesâdüf edilir. Hattâ bâzı nüshalar üzerine yanlış müellif isimleri konulduğu ve çok meşhur olan bir kitabın sonradan başka bir yazara ait olduğu da, araştır-

malar neticesinde ortaya çıkabilir. Meselâ, Gazzâli'ye isnâd edilen Minhâc'ul-âbidîn ve bir de Kitâb'un-Nefh ve't-Tesviye (ki bu son eser el-Maznûn'üs-sagîr diye meşhurdur) adındaki iki eser, İbn'ül-arabi'nin dediğine bakılırsa Ebû Hâmid el_Gazzâlî'ye değil, fakat Sebte şehrine mensup olan Şeyh Ebu'l-Hasen Alî el-Müseffer'e aittir . el-Bulga içinde adı geçen diğer simalar ise, (bk. şahıs isimleri indeksi) daha önceki (yâni h. 629'dan önceki) târihlerde yaşamış kimselerdir. Bu nokta hatırda tutulduğu ve üstelik h. 629 (= m. 1231) den çok sonra yaşamış bir şahsiyetin adına burada rastlanmadığına göre, eserin gerçekten de h. 629 / m. 1231 yılında yazılmış olması tamamen doğru görünmektedir.

Nihâyet bir noktaya daha parmak basalım: İbn'ül-arabî el-Bulga'nın sonlarında "*ey kardeşim bil ki, ömür kısadır…*" (vr.270 a) sözlerini sarfediyor ki, bu nevi ifâdeler, çoğu zaman yaşlanmış kimselerden sâdır olur. Bu hususta dikkat edilecek nokta şudur : el-Bulga, h. 629 /m. 1231 yılında yazıldığına göre (bk. vr. 288 b), müellif İbn'ül-arabî o sıralarda altmışaltı yaşında bulunuyordu ve tabiatiyle (yetmişbeş yaşında vefât ettiğine göre) hayatının son senelerini geçiriyordu. Bâhusus bu gibi ifâdelere onun diğer bir eserinde, yâni Futûhât (=FM) içinde de "..ömrümüzden geri kalan müddet içinde.." ibâberisyel tesadüf etmekteyiz.

İşte, müellif ismi ihtivâ etmediği için anonim bir eser sanılan el-Bulga'nın İbn'ül-arabî'ye ait olduğunu gösteren müşahhas delil'ler –şimdilik- bundan ibârettir. Gerekirse, buna benzer başka örnekler daha göstermek kâbildir.

Nihat Keklik

Niyaz

Ya erhamerrahimiyn!..

Okurlarımıza, bizlere, yakınlarımıza Rasulullah (s.a.v.)a ve dostlarına muhabbet duymayı, kutlu mübarek yolundan gitmeyi, Muhammedi inanışla vasıflanmayı, övülmüş ahlakıylan ahlaklanmayı, afvınla merhametinle yarlıganmayı, sevdiklerinden razı olduklarından olmayı, dünya ve ahir hayatımızda Firdevs cennetinde onunla birlikte olmayı, ona ve dostlarına hizmet etmeyi, hayırlara erdirdiğin yakin ehlinden Dostun olmakla şereflenenlerden, bildirdiklerinlen amel edenlerden bilmediklerinide Okurlardan olmayı indindeki en özel isminle nurumuzu tamamla, yeni yeni böyle şaheserleri okurlarına ulaştırmayı okurlarımızında faydalanmasını daim nasib eyle.. OKU'yanlara ve okurlarımıza selâm olsun. Allah muin'niz olsun.

Allah (c.c.)nın Habibi Ekrem, Rahmet kaynağının menbaı Rasulullah Efendimiz (s.a.v)ın başta olmak üzere ashabının, ehli beytinin ve onun yolundan giden ondan almış oldukları ışığı nasipkarlarına ulaştırmada öncülerin önderlerinden olan Şeyhu'l Ekber M. İbn. El Arabi (kuddise sırrıhu) olmak üzere tüm büyüklerimizin, yakınlarının, üstadlarının, okurlarımızın, okurlarımızın ve bizlerin yakınlarının, bu tür eserlerin müelliflerinin, emeği geçenlerin ve bütün ümmet-i Muhammedin ruhuna El-Fatiha.

Kitsan Yayınevi

R. Göknar - Ş. Eser Göknar

Muhyiddin İbn'ul- Arabi El-Bulga fi'l Hikmeh

Bismillahirrahmanirrahim

Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Senin ilham edip gösterdiğinden başka kendi başımıza, kendi gücümüzle gerçekleştirdiğimiz bir amelimiz de yoktur.

Bizi örneksiz olarak var ettin ve varlık dünyasında görünür kıldın. Varlığımızı takdir ettin ve bize var oluş gayemizi gösterip yolumuza ilettin.

Bizi cisim haline getirdin, düzgün bir şekil verdin. Sonra içimize ruh üfledin ve bizi güçlü kıldın.

Ruhundan bir nur attın içimize, üzerine de fütuhatından izler serpiştirdin. Derken içinde cemalinin nurlarının şuaları parıldamaya başladı. Celalinin eserlerinin kıvılcımları tutuştu. Böylece doğuya da batıya da ait olmayan mübarek zeytin ağacından kalp kalıpları içinde sükunete ermiş ruh kandillerinde yerleşik zihinlerimizin fitillerini tutuşturdun.

Kudsi lambalardan dönüşmüş ruh kalıplarının içinde gizli, nefis fanuslarında saklı akıl lambalarımızı aydınlattın. Bu kudsi lambalar, melekuti bir ateş değmese de tutuşacakmış gibi parıldayan bir zeytinyağını andırmaktadır. Ki yalnızlık çöllerinin derinliklerinde yaratıcının şükrüne ve hamdine yol bulalım.

O, nefis ve akıl hüviyetlerini örneksiz var eden, rükün ve usullerin mahiyetlerini eşsiz yaratan, fasılların zatiliklerini cinslerin[1] zatlarıyla irtibatlı olarak ikame eden, zaman nev'ini mevsim hususiyetleriyle bölen, mevzunun mahmule nispetine benzer şekilde arazların külliyatını cüzlerin cevherlerine bağlayan, suret cinslerini hulul kaydıyla maddi mahallerde zapt eden, hadiseler gerdanlığını illet-malul(sebep-sonuç) ipine dizen, oluşların dağınıklığını hamil ve mahmul mertebesinde bir düzene sokan yüce yaratıcıdır.

Bitkileri serpilip yeşerme ile kuruyup çürüme, hayvanları semizlik ile arıklık arasında gidip gelen varlıklar kılmıştır.

Ariflerin ruhlarını, hasıl oluş ve vasıl oluş rüzgarlarıyla serinletmiştir. Saliklerin kalplerini şümul ve kabul adlı tertemiz şarabın serinliğiyle coşturmuştur.

Somut ve soyut alametleri bize öğrettiği için O'na hamdederim.

Şeriatın ve menkul hükümlerin kurallarını bize tanıttığı için O'na şükrederim.

Seçkin kullarına, mülkünün eminlerine, özellikle Habibi, kulu ve katından gönderdiği Rasulü Muhammed'e salat ve selam olsun. Her isteyene şefaati umulur ve her istenen O'nun aracılığıyla talep edilir.

Allah'ım!

Muhit dairesi basit merkezinin ekseninde döndükçe, basit cenin, muhit batınında sakin oldukça.. tertemiz ruhlara, apaydınlık bedenlere salat ve selam et.

---

[1] Yakın türlerin içinde toplandıkları birlik. Kendi içinde yeniden türleri bulunan her tür, o türler için cins olur.

İmdi…zihnin zayıfladığını ve kuvvet ipinin yün gibi gevşediğini fark ettim. Oysa bundan önce gençliğinin başında gururla çalım satıyordu. Çaba ve aksiyon isteği de iyice zayıfladı.. Gençlik kuşu uçup gitti, ömrün sadece özü geride kaldı. Bundan önce hayat toprağı yemyeşildi. Ama artık hayatın hayat alanı, kıpkızıl bir gurup zamanını andırıyor. Bunun sebebi de rahmetin çakmak taşlarından alevlerin yükselmesi.. Artık gaybın kuytularındaki gizli kıvrımlarından sırları ortaya çıkarmayı amaçladım. Belki Musa nurunun Tur'u tarafından bir ateş bulurum da Rahmanın nefesinden eserlerle karşılaşırım... O güne kadar hayır kaynağı bulutlardan yağmurlar indirmeye çalışıyordum. Feyiz bolluğundan katreler edinme gayretindeydim. Böylece bunların desteğiyle ihtiyaçlarımı gidermeyi, yaylar kirişler edinmeyi amaçladım. Durmadan cömertlik yağmurlarından sağanak ve çiseleyen yağışları bekliyordum. Pınarlarından çaylar ve ırmaklar diliyordum. Ki kenarlarında kökler ve ağaçlar yeşersin, dalları yapraklar açsın, meyveler versin. Artık geceler boyunca kendimi yıldızlar seline kaptırdım. Fikir denizine dalıp yüzüyordum. Denizin derinliklerine dalarak sedeflerinden parlak inciler çıkarmaya başladım. Ölçülerinden seçkin özlere ulaştım. Sonra hikmet denizinde parlak sedeflerle karşılaştım. Ayrıca ben, göz kamaştırıcı burhanların desteğiyle takviye edilmiştim. İçinde göz alıcı incilerin saklandığı parlak cevherlerle doluydum. Ve ben zamanın çocuklarını bir kenara atmıştım. Öğlen ve ikindi namazlarını cem ve kasr yapmak gibi onları dürüvermiştim. Onların eserlerini bütün ciddiyetimle inceledim, teliflerini var gücümle mütalaa ettim. Bu eserler, her ilim dalından örneklerle doluydular. Her vadiden büyük bir cüretle söz ediyorlardı. Ama aldanmışın şehvetiyle hareket ediyorlardı. İddiaları kıskanç bir cimrinin iddiasını andırıyordu. Bütün dertleri tul-i emeldi, ama amelleri alabildiğine

yetersizdi. Ecel yaklaştığı halde hala cedel oklarıyla vuruşuyorlardı.

Ömrüme andolsun ki kadehin kuralı, suyunun şaraba bulandırılmasını, kanunun ahengi ise şarapla dinlenmesini gerektirir…

Derken dolgun sedefleri kırmak, bunlardan pahalı inciler çıkarmak istedim. Fikrin özünü arındırıp, kirlerinden temizleyerek parlatmayı amaçladım. Tabiatın özünü bulup kabuğundan sıyırmayı arzu ettim.

Bununla beraber hakikat ilminin hayat pınarı kurumak üzereydi, ticaret metaı ziyan pazarında yok olup gitmeye yüz tutmuştu. Hakikat ilmine sahip olanların daha önce parıldayan yüzleri kararmış gibiydi. Alışverişleri de hep zarar ve ziyanla sonuçlanır olmuştu. Eğer Allah'ın takdiri minnet ve lütfuyla bu yüzleri aydınlatmış olmasaydı. İhsanı ve keremiyle yeniden icadı takdir etmeseydi. Neticede lütuf ve keremiyle ilahi nimetlerin kadrini bilen, Allah'ın koyduğu yasalara bağlı olanlara sevgi besleyen, kulluk sunanlara karşı şefkat besleyen birini bahşetti. O da efendimiz büyük emir, emirlerin ve vezirlerin en faziletlisi, hilallerin ve bedirlerin en şereflisi, kılıç ve kalem sahibi, dilden dile dolaşan övgülerin erbabı, islamı güzelleştiren, canlıların sığınağı, havas ve avamın penahı, zamanın ehlinin koruyucusu, cömertlik ve üstün ahlak sahibi, şerefli ve asil Ahmed b. Es-Sadr es-Said Ebu Nasr b. Yunus'tur. Allah, ömrünü bekası boyunca uzun etsin. Buluşmasıyla gözlerini aydın etsin. Çünkü kullar hep onun uğurlu yönüne yönelmektedirler. Sağdan soldan ona teveccüh etmektedirler. Kapısından hak sahibi hiç kimse hakkından yoksun olarak dönmez. Sağın ve solun sermayesi ondandır, çünkü az çok şamil bağışlar da ondandır. Eksiksiz bağışlar da onun cihetindendir. Bollukta ve kıtlıkta ihtiyaçları

giderendir. Acı tatlı günler, onunla birlikte geçer ve nice hastalıklar onunla şifa bulur.

Bir yiğit ki güzel övgüyü malıyla satın alır

Çemberin döndüğünü bilir çünkü

Hiçbir cömertlik onu geçmez, geride bırakmaz

O neredeyse oraya yürür cömertlik çünkü

Özellikle hizmetçilerinin, kerem hareminde terbiye edilenlerin, cömertlik ve nimet denizinden kana kana içenlerin en küçüğüne yönelik cömertliği takdire şayandır. Çünkü en yüce zirveye çıktığı, kopmak nedir bilmeyen kulpa sarıldığı günden beri, inamının gölgesine sığınan havas ve avam müminleri zamanın uğursuz kafirlerine, felaketlerine, günahkarlarına, hadiselerin etkisine, tağut ordularının saldırısına, bağilerin askerlerine karşı korumuştur. Feyizler bahşeden inayeti hala cömertliğini sürdürmektedir. Tıpkı varlığı ve ezeli hidayeti gibi yol gösterir cömertliğine doğru.

İşte ben de onun himmet ve desteğiyle kovamı daldırıyorum hakikat ilimleri pınarlarına.. O pınarlar ki nice inceliklerle doludur. Bu yücelikleri mütalaa eden, rıza gözüyle bu gizli ve açık nimetlere bakan kimse, hiç kuşkusuz büyük bir şerefe nail olur.

Ve ben diyorum ki:

- Felsefe, yunanca bir kelime olup hikmet sevgisi anlamına gelmektedir. Feylesof ise “fila” ve “sofa” kelimelerinden meydana gelmiş birleşik bir kelimedir. Fila, seven, sofa ise hikmet demektir. Dolayısıyla feylesof’un anlamı, hikmeti sevendir. Hikmetin sınırı; varlıkların hakikatlerini oldukları gibi tanımak ve taklide değil, insanın kapasitesi oranında delillere dayalı bir tahkik sonucu bunların varlıklarına hük-

metmektir. Bu tahkikin insanın kapasitesi oranında olmasını belirttik, çünkü yüce Allah*, bir insana ancak kaldırabileceği yükü yükler.*

Hikmet ve Etkeni Açısından Kısımları..

İnsan, latif nefisle katı bedenin karışımından ibaret bir varlık olduğu için hikmet de etkeni açısından iki kısma ayrılmıştır: Birinci kısım: Nefsani nazari hikmet. İkinci kısım: Cismani ameli hikmet.

Nefsani nazari (sözel) hikmet, varlığın bütün suretlerinin, kemal ve tamamlık üzere külli olarak beşeri nefse nakşedilmesi demektir. Tıpkı aynada görülen suretlerin aynaya nakşedilmesi gibi. Hikmetin bu türü Nebi (a.s)ın matlubudur. Nitekim bir duasında şöyle buyurmuştur: "*Bana eşyanın hakikatini göster*".. yani *"bana eşyayı olduğu gibi göster."* Bu hikmet türü, İbrahim Halil (a.s) için de geçerlidir. Nitekim o da şöyle dilemiştir: "*Rabbim! Bana hüküm(hikmet) ver."* (Şuara, 83) Burada geçen hüküm kelimesi, eşyanın varlığını tasdik etmek anlamındadır. Duasında sadece tasdiki dilemesinin, tasavvur etmeyi dilememesinin nedeni, tasavvurun tasdikin içinde olmasıdır. Tıpkı cüzün küllün içinde olması gibi. Çünkü ne zaman küll istenirse, kaçınılmaz olarak cüz de istenmiş olur.

Cismani ameli (fiili) hikmete gelince, bundan maksat; hayırlı amel yapmak, insanın, bütün halleri itibariyle en üstün düzeyde olması için üzerinde bulunmak durumunda olduğu iyiliği işlemek demektir. Rasulullah (s.a.v) "*Allah'ın ahlakıyla ahlaklanın."* sözüyle hikmetin bu anlamına işaret etmiştir. Hz. İbrahim de (a.s) "*ve beni iyiler arasına kat."* (Yusuf, 101) derken bunu kast etmiştir.

İlahi filozoflar Nebileri örnek alarak *"felsefe, insanın gücü oranında Ona benzemeye çalışmasıdır"* derken hikmetin bu

iki türünü sembolik olarak ifade etmişlerdir. Hiç kuşkusuz hikmetin üstünlüğü birçok açıdan aşikardır. Bunlardan biri şudur: *Hikmet, eşyanın en kamil, en noksansız, en güzel ve en genel şekilde var oluşunun sebebidir.* Daha doğrusu varlığın kendisinin sebebidir. Çünkü varlık ve varlığın dayandığı mahiyet ve düzen bilinmeden varlığın icadı ve üretimi söz konusu olamazdı. Varlık, salt hayırdır. Salt varlık hayrından başka şeref yoktur. Var oluşsal olarak salt olmaktan başka yerde de şeref yoktur. Yüce Allah bir ayette bu anlamı sembolik olarak şöyle dile getirmiştir:

"*Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir."* (Bakara, 269)

Bu itibarla yüce Allah, ulu Kitabının birçok yerinde kendisini "Hakim" (hüküm ve hikmet sahibi) olarak isimlendirmiştir. Ki Kitabı da övgüye değer, hikmet sahibi Allah katından indirilmiştir (inzal olmuştur). Dolayısıyla Hikmet, Allah'ın ulu isimlerinden biridir. Yine yüce Allah, Rasulullah Aleyhisselam'ın risaletini ispat bağlamında yemin mahiyetinde yüce Kitabını "Hakim" olarak isimlendirmiştir:

"*Ya Siyn. Hikmetli Kitaba andolsun ki sen gönderilmiş Rasullerdensin."* (Yasin, 1-2)

Nebiylerini ve velilerini "hakim" (hikmet sahibi) olarak isimlendirmiştir. Onları rabbaniler, hüviyetlerin hakikatlerini bilen; hukema ve ulema olarak nitelendirmiştir. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur:

"Hani Allah, nebiylerden: «Ben size kitab ve hikmet verdikten sonra… diye söz almıştı." (Al-i İmran, 81)

Lokman ile ilgili olarak da şöyle buyurmuştur:

"*Andolsun biz Lokman'a… hikmet verdik."* (Lokman, 12)

Bunların tümü ilahi minneti vurgulamak ve nimetlerini gözler önüne sermek bağlamında sunulmuş ifadelerdir. Dolayısıyla yukarıda çerçevesi çizilen ve reddedilmesi imkansız hikmet vasfına sahip olmayan bir hikmet sahibinin bu bağlamda ifade edeceği bir anlam yoktur. Şurası açıktır ki varlıkta, Allah'ın apaçık yoluna iletici olarak sadece Mabudun Zatı, Kitapları ve Rasulleri vardır ve bunların tümünü de yüce Allah, hikmet sıfatıyla vasfetmiştir. Böylece hikmet vasfının şeref ve ululuğunun gerekçesi de belirginleşmiş oluyor. Şu halde hikmetin alametlerinin derinliklerine ulaşmak, ululuğunu kavramak için bu gerekçeden yola çıkmak gerekir. Öyleyse biz de bir güzel armağan, değerli bir hediye kabilinden elimizden geldiğince hikmetten bazı hususları gözler önüne sermeye çalışalım. Bunu derken maksadımız ayrı ayrı olanları birleştirerek bir sonuca varmaktır. Hiç kuşkusuz faziletin anahtarları Allah'ın elindedir ve onları dilediğine verir. "*İşte yarışanlar ancak onda yarışsınlar.*" (Mutaffifin, 26)

Hikmet ilminin kısımları

Hikmet ilminin iki kısma ayrıldığı öteden beri aklıma yerleşen bir husustur: Birincisi; alemin mahiyetini, araz ve cisim gibi kısımlarını keşfetmek. İkincisi; zatının ve varlığının sıfatları gibi var oluşunun sebebini keşfetmek.

Birinci kısım hikmet, iki kutup ekseninde döner: Birincisi; güney kutbudur ki ruhaniler iklimi onun aşağısındadır. Burası gayb ve melekut alemidir. Yani kalıcı (baki) makullerdir ki şu ayette kast edilen budur: "*Ölümsüz olan iyi işler ise Rabbinin nezdinde hem sevapça daha hayırlı, hem de ümit bağlamaya daha lâyıktır.*" (Kehf, 46) bunların sahipleri sağ ehlidir (ashab-ı yemin). Ki "*Düzgün kiraz ağacı, meyveleri salkım salkım dizili muz ağaçları*" (Vakıa, 28-29) içindedirler.

İkinci kısım hikmet, ise kuzey kutbudur ki cisimler ikliminden ibarettir. Bu da şehadet ve mülk alemidir. Bundan maksat da fani maddelerdir ki şu ayette buna işaret edilmiştir: "*Arzda (yeryüzünde) bulunan her canlı yok olacak.*" (Rahman, 26) Bunların sahipleri de sol ehlidir (ashab-ı şimal). Ki "*İçlerine işleyen bir ateş ve kaynar su içinde, serin ve hoş olmayan kapkara dumandan bir gölge altındadırlar.*" (Vakıa, 42) …

"*Sizin yanınızdaki tükenir, Allah katındakiler ise bâkidir.*" (Nahl, 96) ayetinde bu iki aleme işaret edilmektedir. Bu alemlerin her birinin doğusu vardır ve meydana gelişi demek olan varlık sabahı buradan başlar, kemali demek olan hakikatinin güneşi buradan doğar. Her birinin bir de batısı vardır ve varlığının ve bekasının gayesi olan gündüzü burada son bulur, yokluk gecesine bürünür. Geceyi gündüze ve gündüzü geceye büründüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir.

Ruhaniler aleminin doğusu, ilk varlık olan saltanatı en üstün ve delili en parlak Hak taaladır. Çünkü ademlik (yokluk) karanlığı O'nun azamet nuruyla yarılır, insaniyet mahiyetindeki cömertlik sabahının nuru O'nunla parlar. "*Sabahı aydınlatan, geceyi dinlenme zamanı kılan*" (Enam, 96) Allah münezzehtir. Yani Allah, yokluk gecesini varlık güneşiyle yarar. Ruhaniler aleminin gecesi ise, Allah katından gelen bu nurların son bulduğu yerdir. Burası da beşerin nefs-ı natıkasıdır. Cismaniler aleminin doğusu, bu nurların yoğunlaştığı, cisimleştiği, koyulaştığı, keskinleştiği yerdir. Burası da ilk sema ve sidretu'l müntehadır. Yani ruhaniler aleminin sonu ve cismaniler aleminin başlangıcıdır. Cismaniler aleminin batısı ise, merkezlerinin derinliğine düşen cisimlerin Allah'ın ateşiyle ortaya çıktıkları yerdir. Burası ise, içine düşenlerin kırılıp parçalandıkları hutama, yani yeryüzüdür. *"İki doğunun*

ve iki batının Rabbi” (Rahman, 17) noksan sıfatlardan münezzehtir.

Sonra bu dört kutup arasındaki kaynaşma ve son noktaya kadar latifleşme devam eder ve iş insanın bedeninde son bulur. İnsan bedeni de sürekli olarak bulanır, arınır, karışır ve berraklaşır ki bu kalbinin sol tarafındaki ruhuna kadar sirayet eder. Bu hayvani ruh berraklığı, arılığı, nuru, ışığı ve fesat kaynağı olan çelişkilerden uzaklığı itibariyle felek cismine benzer. Böylece sonunda nefs-ı natıka için bir ayna işlevini görür ve bütün varlığı heyeti, nakşı, sureti ve külli ve cüzi karışımıyla müşahede eder. Külliliği mücerret zatında, cüziliği ise bu parlak ve ali aynadadır. Çünkü külli olan perdelerden soyutlanmıştır. Bu yüzden ancak “çıplak uyarıcı” (neziru’l uryan) olan nefse yerleşebilir. Cüzi ise, araz perdelerine bürünendir. Bu yüzden ancak ayanların ihata ettikleri şeyin üzerinde itminan bulur. Şu halde insanda mülke benzeyen bir şey ve feleğe benzeyen bir şey vardır. Bu iki şey itibariyle de iki alemin mağribi, iki iklimin müntehasıdır. Zülkarneyn’in iki kıblenin meliki ve iki kabilenin sultanı olarak isimlendirilmesinin sebebi budur. İki kıbleden maksat cismaniler ve ruhaniler cihetleridir. İki kabileden maksat da cinler ve insanlardır. Varlıkları benzersiz güzellikte yaratan yüce yaratıcının hikmetinin sağlamlığına bakın! Varlığı nasıl şerefliden daha şerefliye…doğru başlatıyor ve derken cisimle noktalıyor! Yine değersizden daha değersize doğru başlatıyor ve yeryüzü ile noktalıyor. Böylece arınma ve tehzible en değerliye ihlasa ulaşmanın yolunu açıyor. Bunun aksi ise ilk tertip, yani şerefliden daha şerefliye doğru bir süreç izleyerek Kudsi Nebevi nefse ulaşmaktır ki İlk akla (aklı küle) benzer. İlk akıl ise ilk emirdir. Rasulullah (s.a.v) bu hususta şöyle buyurmuştur: *“Allah ilk olarak beşeri aklı ve ruhu yarattı.”* Ki ilk feleğe benzer ve Allah’ın cisim olarak ilk yarattığı da felektir. “*Bütün işler (emirler) yalnızca Allah'a döndürülür.”* (Bakara, 210)

Burada “işler=emirler”den maksat cisimler alemidir. “*Ve şüphesiz en son varış Rabbinedir.”* (Necm, 42) burada ise ruhlar alemi, ilk kutup kast edilmiştir. Cismaniler alemi de onun aşağısındadır. Cismaniler unsuri ve feleki olmak üzere iki kısımdan ibaret oldukları için varlık kısımlarını cami bir hazırlık ve giriş mahiyetinde bu aleme kaçınılmaz olarak iki kapı açılmıştır. Varlık kısımlarının tümü bu iki kapının önündedirler.

Ben derim ki: Tarife hiçbir surette ihtiyacı olmayan şey, varlığın mahiyetidir. Çünkü ondan daha açık bir şey yoktur ki onun aracılığıyla varlığın mahiyeti tanımlansın. Varlığın mahiyeti çok açık olmasından dolayı birçokları tarafından görülmez. Öncekilerin ve sonrakilerin düşünceleri onunla ilgili olarak şaşkına dönmüştür. Bir şey kendi özgün sınırlarını aşınca karşıtına dönüşür. Bu yüzden varlığın mahiyetini tasavvur etme hususunda ihtilafa düşmüşler, sarhoşlar gibi belli belirsiz şeyler söylemişlerdir. Çünkü üzerlerine yağmur gibi vehim okları yağmıştır.

Varlığın durumu böyle, yani gayet açık ve parlak olduğuna göre, mevcudun böyle olması daha da uygundur. Çünkü bir varlık ya zatından dolayı vardır ki o zaman varlığın bir sebebinin olması da kaçınılmaz olur. Şöyle ki: Eğer her varlık başkasından var olursa, o takdirde sebepler silsilesinin sonsuza kadar uzanması gerekir. Ya da bir tarafa doğru değil de daire halinde başkasından müstağni olarak devam eder. Buna rağmen yine de dayanılan taraf olarak toplamın bir sebebinin olması zorunludur. Ama varlığın bir şeyden yaratılmamış, yani şeyin dışında yaratılmış olması başka.. Fakat böyle bir iddianın da yalan olacağından kuşku yoktur.

Allah’tan başka bir yaratıcı mı vardır? “*şeyin dışında yaratılmış olması*” ifadesi, önermenin yalan esaslı oluşuna bir işarettir. Varlığı zatından olan ve her şeyin kaynağı olan bu

mevcuda Yunanlılar “vacibu’l vücud”, Süryaniler “ilah” ve Araplar “ALLAH” derler. Ya da başkasıyla mevcuttur. Bu durumda da mümkün olarak isimlendirilir. Bu takdirde de ya varlığını ikame eden bir hamile muhtaçtır ya da muhtaç değildir. Eğer muhtaç ise bu hamil, ya mahmul olmaksızın bağımsız bir varlığa sahiptir ki bu durumda hamil ihtiyar sahibi cevher, mahmul ise araz olarak isimlendirilir. Bu ikisinden mürekkep olan varlığa ise araz sahibi cevher denir. Beyaz gibi. Çünkü beyaz, beyazlığı olan bir şeyden ibarettir. Eğer bu hamil bağımsız bir varlığa sahip değilse, bilakis varlığının fiilen kaim olması için hamilinin içine hulul etmesi gerekiyorsa hamil heyuli, mahmul ise suret olarak isimlendirilir. Bu ikisinden mürekkep varlığa da cisim denir.

Ne hamile ne de mahalle ihtiyacı olan mümküne gelince, ya zihin dışı ve zihin içi varlığı itibariyle bir mekana muhtaçtır ve bu mekan olmaksızın varlığı tasavvur edilemezdir. Bu takdirde bir cihette olması, uzunluk, genişlik ve derinlik sahibi olmasından dolayı somut olarak işaret edilebilir olması kaçınılmazdır. Buna da cisim denir. Ya da mekana ihtiyacı yoktur, bilakis zati ile kaimdir. “Nerede” diye işaret edilecek bir konumda değildir. Birleşiklik ve ayrılıktan münezzehtir. Bu durumda ya cisimleri tedbir etmektedir ki nefis olarak isimlendirilir ya da idare etmemektedir ve cisimlere sadece illiyet ve icat nazarıyla bakmaktadır ve akıl olarak isimlendirilmektedir. Nefis de eğer makul eşyayı bilfiil idrak ediyorsa feleki nefistir, bil kuvve idrak ediyorsa beşeri nefistir. Ya da beslenme, gelişme ve üremeden başka bir özelliği yoktur, bu takdirde de bitkisel nefistir.

Sonra beşeri nefis ya sadece ilk makuller içerir ve bu durumda heyulani olarak isimlendirilir. Ya da ikinci dereceden makuller içerir ve meleke mahiyetinde akıl olarak isimlendirilir. Yahut başkasına intikal etme özelliğine sahip olur. Kesbi

makuller gibi. Bu durumda da bilfiil akıl olarak isimlendirilir. Veya içinde hasıl olup müşahede edilen kesbi neticeler gibi. Bu durumda da müstefad akıl diye isimlendirilir. Dolayısıyla bu mertebelerden biriyle vasfedilmediği sürece akıl diye de isimlendirilmez. Aksi takdirde adı nefistir. Çünkü beşeri varlıklarda akıl ve nefis, iki farklı ibareyle ifade edilen aynı zattırlar. Bu zat, bedeni idare etmesi cihetiyle nefis, bedene katılan bir bağış olması cihetiyle ruh ve makulleri idrak etmesi cihetiyle de akıl olarak isimlendirilir.

Feleki varlıklara gelince, her feleğin cismini idare eden bir nefsi, nuru ve parlaklığıyla nefsine destek olan bir aklı vardır. Daha doğrusu feleki varlığın nefis ve akıldan ayrı bir hasleti vardır. Bu da feleğin cisminde zikredilen kuvvettir. Ki meyletmeyi gerektirir, onu harekete geçirir ve döndürür. Tıpkı bizdeki hayvani ruh gibi. Buna göre her feleğin üç hasletinin olması gerekir: Akıl, nefis ve hayvani kuvvet. Birazdan bu konuyu ele alacağız. Şayet bu söz efendisine yük olan kölelere ağır geliyorsa bilinmelidir ki hak ağırdır. Cevherlerin özellikleri budur.

Arazlar..

Arazlara gelince, onlar ilk önce ruhani ve cismani olmak üzere iki kısma ayrılırlar. Ruhani arazların tamamı, hayat şartına bağlıdırlar. Ama hayat öyle değildir. O zorunlu olarak kendi nefsi veya başka bir hayat şartına bağlı değildir. Aksi takdirde sonsuz bir zincirleme veya sonu gelmez bir döngü söz konusu olurdu. Bu bakımdan kudretler, ilimler iradeler, hüzünler, sevinçler ve benzeri şeyler gibidir.

Cismani arazlar ise, cevherin hallerine göre dokuz çeşittirler. Çünkü cismani cevherin uzunluk, genişlik ve derinlik olarak miktarının olması gerekir. Buna da kemiyet denir. Bir de sıcaklık, soğukluk, aydınlık ve karanlık gibi hallerinin

olması gerekir. Buna da keyfiyet denir. Cismani cevherin bir mekanda ve cihette olması da kaçınılmazdır, buna da "eyn=nerede" denir.

Yine bazı cüzlerinin diğer bazı cüzleriyle münasebeti olmalı, bir cihette olması hasebiyle de kendisinin dışındaki olgularla da bağlantısı olmalıdır. Bu duruma da vaz' (konum) denir. Ayrıca bir şey tarafından kuşatılmış olması da gerekir. Çünkü kuşatılmışlık mekan sahibi şeylerin kaçınılmaz özelliğidir. Eğer bu kuşatan, kuşatılan cevherin intikaliyle intikal eden bir şeyse, cevherin mülkü olarak isimlendirilir. Gömlek giymek, sarık sarmak, zırh giymek ve yüzük takmak gibi. Eğer insanın evin içindeyken aldığı renk gibi taşınmayan türden bir şeyse, cevherin mülkü olarak nitelendirilemez. Yine cevherin yakınlık, uzaklık, oğul veya kardeş gibi nispetleri de olmalıdır. Bunlara da muzaf denir. Bir zamanda olması da kaçınılmazdır. Bu nispet de "meta=ne zaman" olarak isimlendirilir. Alemdeki bütün cisimler bir zaman içinde olmak durumundadırlar. Asıl felek hariç. Çünkü o zamanla beraber olmasının yanında zamanın failidir. Bir şeyin faili ise; o şeyin içinde olamaz. Bilakis onunla beraberliği illetin malulle beraberliği gibidir. Fakat bu beraberliğe de "meta=ne zaman" ismi verilebilir. Yine hazırlama şeklinde de olsa başkasına tesir etmesi de gerekir. Buna da fiil adı verilir. Bunun yanında başkasından etkilenmesi de lazımdır. Bu duruma da infial denir. Bu son tanımlama bütün mümkün varlıkları kapsar. Fiili makule ise vacip varlığa hastır. "*O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır."* (Kasas, 88) ayetinde bu anlama işaret edilmektedir. Çünkü helak olmak infialin son sınırıdır. Bu yüzden Cenab-ı Hakkın zatı (vechi) bundan istisna tutulmuştur. Bu ise varlığının vaciplik cihetidir ki fiil şiddetinden ve tesir kuvvetinden başka bir şey değildir. İşte şair Lebid'in "*haberiniz olsun Allah'dan başka her şey batıldır"* şeklindeki sözünü duyan Hz. Rasulullah (s.a.v) bu ruhani nimetten

ötürü sarsılıyor, maddi olmayan kudsi bir neşe hissediyor. Süfli olmayan ulvi bir huzur duyuyor ve “*Allah’ım! Hayat sadece ahiret hayatıdır.”* buyuruyor. İşte bunlar arazın meşhur kısımlarıdır. Bunlara ali cinsler, ümmehat (analar), dokuz makulat denir. Yunancada ise katigoryas olarak isimlendirilirler. Buraya kadar anlatımını gerçekleştirdiğimiz varlığın tüm kısımlarını şöyle sıralayabiliriz:

Arazın Meşhur Kısımları “Dokuz Makulat”

1- Vacibu’l vücud. Bu kısımlar O’na aittir. Zat, sıfat, fiil ve isim olarak O’nu bölecek hiçbir şey, hiçbir açıdan söz konusu değildir. Çünkü yüce Allah alemlerden müstağnidir.

2- Akıllar. Bunların sayısı ileride açıklayacağımız gibi feleklerin sayısı kadardır.

3- Nefisler. Bunlar da ruhaniler aleminden söz ederken işaret edeceğimiz gibi feleki, beşeri, hayvani ve bitkisel nefisler şeklinde ayrılırlar.

4- Cevherler. Bunlar ise beş kısma ayrılırlar: a) Heyuli b) Suret c) Heyuli ve suretten mürekkep cisim d) Nefis. e) Akıl.

Cevherin bu beş türle sınırlı olduğunu belirtmiştik. Cisim de beş kısımdır. Çünkü cisim ya doğru bir çizgide hareket etmeye elverişli değildir, bu durumda felekidir ya da elverişlidir, bu durumda da unsuridir. Ya merkeze doğru hareket eder ve mutlak olarak ağırdır ya da merkezi aşar ve mutlak olmaksızın ağırdır. Ya muhite doğru hareket eder, bu takdirde mutlak olarak hafiftir ya da muhiti ve muhite mücavir olanları aşar ve mutlak olmaksızın hafiftir. Arazın kısımlarını yukarıda zikretmiştik. Varlık cüzlerinin külli kısımları işte bunlardan ibarettir. Şu var oluş silsilesi üzerinde düşün! Nasıl azamet, şeref ve celalin en yüksek mertebesinden başlatmıştır var oluşu? Bundan maksat da örneksiz yaratma, eşsiz

var etme özelliğine sahip ilk nurdur ve varlık alemi arzını rabbinin nuruyla aydınlatmıştır. Yine nasıl aşağılıklığın, değersizliğin ve izmihlalin son mertebesine vardırmıştır var oluşu? Bundan maksat da var olması için cevheri bir taşıyıcıya ihtiyacı olan arazdır. Bununla beraber varlığı için bir sebat yoktur. Bilakis bazısı var olduğu gibi zorunlu olarak dağılır, ortadan kalkar. Havadisler aleminin eksenini oluşturan hareket gibi. Havadislerin ekseni konumundaki arazın durumu bu ise, bu hareketin malulü konumundaki havadislerin durumu nasıl olabilir?! Bazısı da fiile yakın bir yerde çözülür. Nasıl olmasın ki? Arazların en güzeli ve en parlağı idraki sağlayanıdır. Ki bundan maksat da hayattır. Onun canlılarda zayıf bir hayat olarak başladığını, yavaş yavaş arttığını, derken son sınırına vardığını, yine yavaş yavaş sönmeye yüz tuttuğunu ve derken sönüverdiğini görmüyor musunuz? Şeyh Ebu'l Ala el-Maarri ne güzel söylemiş:

Sanki ateş de hayat da kül gibidir.

İkisinin de başı ve sonu dumandır.

Bu var oluş silsilesinin başlangıcı, nurunun parıldayışından, feyzinin şiddetinden ve kapsayıcılığından dolayı gözler tarafından idrak edilemediği gibi, sonu da, zayıflığından, yetersizliğinden, noksanlığından ve eksikliğinden dolayı idrak edilemez. Onu tenzih ederiz, *"gözler O'nu göremez; halbuki O, gözleri görür. O, eşyayı pek iyi bilen, her şeyden haberdar olandır."* (Enam, 103) Çünkü eksiksiz kemal, idrak eden açısından değil, kemal açısından idrak edilmeye manidir. Tam noksanlık da idrak edilmeye manidir. Bu ise noksanlık cihetiyle söz konusudur. Çünkü yokluk tarafına yakın bir konumdadır. Mani ise idrak eden açısından geçerlidir. Bunun nedeni de küçüklüğün en son sınırında olması hasebiyle elde edilememesidir.

BİRİNCİ BAB

Cismaniler iklimi ile ilgilidir. Bundan maksat da süfli cevherlerdir. Bunlara unsuriler de denir. Konu, cevherin hakikati ve varlığının ispatıyla alakalıdır. Hiç kuşkusuz bizler maddi mevcutlarda bir şeyi müşahede ederiz. Müşahede ettiğimiz bu şey ya zati ile kaimdir, kendisini taşıyacak bir hamile muhtaç değildir veya aksi geçerlidir. Eğer birinci şık geçerliyse bu şey cevherdir. Çünkü cevher derken kendisiyle kaim olunan şeyden başkasını kast etmiyoruz. Yani kendisini taşıyacak bir mevzuya ihtiyacı olmayan şey. Maksadımız da budur.

Eğer zati ile kaim değilse, aksine kendisini taşıyacak bir hamile ihtiyacı varsa, bu takdirde onu kaim kılan şeyin kesinlikle bizzat kaim olması gerekir ki sonsuz bir zincirlemenin olmaması için.. Aksi takdirde söz dönüp dolaşıp ona gelir ve kendi zatlarıyla kaim olmayan mevcudat içinde sonsuz bir zincirleme var oluş olgusu gündeme gelir. Bunun muhal (imkansız) olduğu açıktır. Bu gerçeği teslim ettiğimize göre bu silsilenin gelip dayandığı, varlıklarını kaim kılan bir şeyin olması kaçınılmazdır. Aradığımız da budur zaten. Böylece de her halükarda cevherin varlığı kanıtlanmış oluyor. Sonra diyoruz ki: Bu cevher iki cüzden mürekkep olabilir. Ardından konu bu cüzlerden birine geliyor. Bu cüz de eğer mürekkepse, bu takdirde cüzü oluşturan iki cüzden birini konuşmak durumunda kalırız. Eğer cevherdeki bu cüzler, fiilen mevcut iseler, bunun imkansızlığı şüphesizdir. Aksi takdirde maddi bir zerrecikte sonsuz cüzlerin bilfiil var olmaları gerekir. Bu, en-Nazzam olarak tanınan İbrahim b. Beşşar'ın ortaya attığı muhallerinden (teorilerinden) biridir. Böylece söz konusu cüzlerin maddi cevherde bil kuvve var olmalarının zorunluluğu ortaya çıkıyor. Ama bu, fert olarak cevher adını alan bu

cüzlerden mürekkep olduğu anlamına gelmez. Çünkü maddi cevherin bunlardan mürekkep olması bu cüzlerden her birinin fert olmaması sonucunu doğurur. Yani ferdin fert olmaması. Bu ise imkansızdır. Bu sadece mürekkepliğin varsayılması ile gündeme gelmiştir. Çünkü muhali gerektiren mürekkepliğin kendisi de muhaldir. Dolayısıyla cedel ehlinin mezhebi korku ve utancı doğuran bir varsayıma dayanıyor. Bilakis kast ettiğimiz anlam şudur: Maddi cevher kendisi itibariyle birdir ve sayısal olarak son bulmayan cüzlerin kendisinden doğması istidadına sahiptir. Bu cevherden bilfiil hasıl olan her şey sonlu olduğuna göre, bundan anlaşılır ki cevher maddi olduğu sürece mürekkepliği bil kuvve olur. Dolayısıyla bazen ayrılır, bazen de bütünleşir. Bunlar ona araz olmuşlardır. Bundan dolayı maruz olan maddi değildir. Çünkü bitişik maddi olan şey, ayrı maddi olan şeyle birlikte olamaz. Birliktelik ayrılıkla beraber olabilir mi? Çünkü bu karşıtların her biri bizzat öbürünü nefyeder. Bunlar aynı mahalle ve aynı yere aynı anda varit olurlarsa iki ayrı ıstılahla ifade edecek olursak tezat ve karşıtlık meydana gelmiş olur.

Bu mahal madum (yok) da olamaz. Çünkü karşıtların madum bir mevzuya varit olmalarını akıl, bedihi bir şekilde muhal kabul eder. Akli nazar, böyle bir şeyi asla kabul etmez. Bunu caiz gören bir kimse, safsata yapmış olur. Çünkü arazların madum bir mahalle varit olmalarını kabul edersek, cisimler aleminin baştan başa zat olarak madum olmaları caiz olur. Zatlar madum olunca da sıfatlar öncelikli olarak madum olurlar. Bundan da anlaşılıyor ki varidatların mahallerinin ademi olması, sadece safsata bağlamında caiz olmasını gerektirir ki bu da caiz olmasının imkansız olduğu anlamına gelir. Şu halde bu mahallin sırf makul bir şey olması ve bütünleşme sebebiyle de maddi olması gerekir. Biz buna madde, arazına da suret diyoruz. Yine farklı ıstılahlar bağlamında

tıynet veya heyuli de diyoruz. Akıl yoluyla elde edilmiş anlamlar üzerinde ittifak sağlandıktan sonra bu konuda tartışma olmaz. Şu halde heyuli, makul bir cevherdir. Maddi olarak onu göstermek, işaret etmek söz konusu değildir. Bilakis insanları Ona ileten, hidayet eden akıldır. “*Ve: Şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, (şimdi) şu alevli cehennemin mahkûmları arasında olmazdık! diye ilâve ederler.”* (Mülk, 10) Aklı olan kulak verip dinler. Nitekim bu itibarla şeriata “sem’” (dinleme) denilmiştir. Yani eğer biz aklımız aracılığıyla ve nefislerimiz itibariyle akletseydik alevli cehennemin mahkumları arasında olmazdık. Ayette akletmeden önce dinlemeden söz edilmesinin sebebi, bütün insanların tasdiklerini ve tasavvurlarını şeriatın kandilinden iktibas etmiş olmalarıdır. Fakat öz ve temiz akıl sahipleri ne de azdırlar!

“*Kullarımdan şükreden azdır!”* (Sebe, 13) Kimin mana alemi maddi alemine göre şekillenirse, makulü mahsusuna uyarsa, zarar etmiş, hüsrana uğramıştır. Çünkü özü bırakıp kabuğu almıştır. Kalabalıklar nezdinde dinlenen, ünlenen ve kabul gören nice batıl tasavvurlar var! Ama duyduğunu akledişine tatbik eden kimse kurtuluşa ermiş olur. Çünkü kabuğu atıp özü almıştır. Nice makul hak tasavvurlar vardır ki nakil ehli nezdinde reddedilmiştir! Yüce Allah şu ayette bu iki zümreye işaret etmektedir: “*Şimdi (düşünün bakalım), yüz üstü kapanarak yürüyen mi (varılacak) yere daha iyi erişir, yoksa doğru yolda düzgün yürüyen mi?”* (Mülk, 22) Dolayısıyla bu makul cevheri idrak etme hususunda kusurlu ve yetersiz olan kimsenin bu durumu, aklının bunu anlama hususunda yetersiz olmasından, sadece maddi şeyleri idrak etmesinden kaynaklanmaktadır. Şayet maddi alemi aşabilseydi, güneşler tabiatının dizgininden tutabilseydi, ondan inkar, inatçılık ve günahta ısrar sadır olmazdı. Ama yüce Allah’ın, bu kimsenin vehim şeytanını aklına ve anlayışına musallat etmiş olması başka. Bu takdirde aklı aracılığıyla bilir

ve vehmi aracılığıyla bilmez olur. İçinde ikrar ederken, zahirinde inkar eder. Böyle bir itikadın sahibi olan kişi, Ebu Talib'in itikadı gibi inanır. O da tıpkı Kureyşli Ebu Talib gibi inkarcı olarak isimlendirilir. Çünkü Ebu Talib bir şiirinde şöyle der:

Andolsun biliyorum, Muhammed'in dini

Dünyadaki en hayırlı dindir

Eğer kınamadan korkmasaydım veya dudak bükmelerden sakınmasaydım

Bu apaçık dine müsamaha ile yaklaştığımı görürdün.

Nice insanlar vardır ki inkarcı Ebucehil'in itikadına sahip olduğu halde kendisinin beşerin en hayırlı Rasulullah Hz. Muhammed'in (s.a.v), Ebubekir'in, Ömer'in ve Haydar'ın (r.a) itikadına sahip olduğunu sanır. Aslında bilmediğini bilmediği halde bildiğini zanneder. Kabirde olanlar diriltildiğinde ve göğüslerdekiler orta yere serildiğinde, o gün her şeyden haberdar, halim ve her şeyi bilen Allah'ın verdiği örneği anlayacaklardır. Yüce Allah, cehennem ateşi ehlinin mazeretlerini reddetme bağlamında Rasulüne (s.a.v) şöyle diyor: "*Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin; bilakis, Allah dilediğine hidayet verir."* (Kasas, 56) *"Bil ki sen ölülere işittiremezsin, arkalarını dönüp giderlerken sağırlara da dâveti duyuramazsın."* (Neml, 80) *"Sen körleri sapıklıklarından çevirip doğru yola getiremezsin."* (Neml, 81) Rasulullah'a (s.a.v) yönelik bu hitaplar, onların itirazlarından yüz çevirmeyi, onlarla yakın olmamayı, onları kendi hallerine bırakmayı, onları terk etmeyi gerektirmektedir. Tıpkı hayvanlar gibi gezip dolaşsınlar, yiyip içsinler. Çünkü onlar hayvanlar gibidirler, daha doğrusu hayvanlardan daha zelil ve daha sapıktırlar. Adalet terazisinde hayvandan daha hafif ve daha değersizdirler.

Ey kardeşim! Bu cevherin ispatı ile ilgili şu ilahi kelama kulak ver: “*Sonra duman halinde olan göğe yöneldi.”* (Fussilet, 11) Burada açıkça, göğün yaratılmadan önce duman olduğu belirtilmektedir. Eğer bu duman mevcut ve maddi idiyse, bu demektir ki göğün sureti yaratılmadan önce mevcuttu. Yaratılmış bir şeyin yaratılmasının muhal olacağı açıktır. Şayet madum idiyse, suretin madumda var edilmesi nasıl tasavvur edilebilir? Bu daha da imkansızdır. Geride bir ihtimal kalıyor. O da aziz Kur’an’da işaret edilen bu dumanın nefsi makul bir cevher olmasıdır. Ki göğün suretinin mahallini oluşturmaktadır. Biz buna heyuli ve madde diyoruz.

Ey insaf vasfına sahip, sapıklığın inatçı tartışmalarından beri kimse! Bu cevherin özelliklerini ve vasıflarını ne zaman kavrayacaksın? Ne zamana kadar yüce Allah’ın nebiylerine indirdiği semavi kitaplarda bu cevheri çeşitli isimlerle ve en büyük vasıflarıyla zikretmediğini sanacaksın? Oysa Allah onu birçok yerde zikretmiştir:

Birincisi: “*onu kara bir balçıkta batar buldu.”* (Kehf, 86) Yani güneşin sureti değil, suretin güneşi heyulinin kara balçığına batıyordu.

İkincisi: “*dolu denize andolsun.”* (Tur, 6)

Üçüncüsü: “*bir su ile sulanır.”* (Ra’d, 4)

Dördüncüsü: Adem ve zevcesine hitaben buyurduğu şu ayettir: “*Şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zalimlerden olursunuz.”* (Bakara, 35) Çünkü bu beşeri nefse karşı zalim bir ağaçtır.

Beşincisi: Yüce Allah’ın bize aktardığı İblis’in Adem ve zevcesine söylediği şu sözdür: *“Derken şeytan onun aklını karıştırıp «Ey Âdem! dedi, sana ebedîlik ağacını ve sonu gelmez bir saltanatı göstereyim mi?»”* (Taha, 120) İblis,

Adem'e vesvese verirken ağacı, ebedilik ve sonu gelmez mülk ile vasfediyor.

Görüleceği gibi İlahi Kitab, bu değerli cevheri altı isimle isimlendiriyor ki her biri ağacın altı vasfından türemiştir. Süryanilerin kutsal kitabının birinci sifrinde de şöyle deniyor: "Allah yeri yaratmaya yönelince, suret libasından mücerret maddeye yönelik bir çekim oluştu."

Böylece zayıf görüşlüler için kesin kanıt, yetersiz akıl sahipleri için ikna edici nass ortaya konmuş oldu. Şöyle ki: maddi varlıklar içinde gözle görülmeyen, maddi olmayan makul cevherler vardır. Maddiler maddi oluşları itibariyle sadece arazdırlar. Cevherler ise, ister madde ister suret olsunlar makuldürler. Bu ikisi bir araya geldiğinde maddi cisim olurlar. Ama cismin hakikati değil, zahiri ve yüzeyi olurlar. Bunu iyi anla!..

Cisim ve hallerinden söz ederken, buna delalet edecek kanıta ihtiyaç olmaz. Çünkü onun varlığına maddi oluşu zaten hükmeder. Mahiyetine gelince, daha önce mahiyetinin iki cüzünden söz etmiştik. Heyuli ve Suret. Şu halde hakikatini de öğrenmiş oldun. Ama istenen şey, hallerinin delille ispat edilmesidir. Bunlar da arazlardır.

Arazların arazlarının ispatı:

Burada arazların arazlarının ispatından söz etmemiz gerekiyor. Arazların bazısı maddidir, bir kanıtın delaletine muhtaç değildirler. Hareket, renkler ve hissin tek başına idrak ettiği bütün özellikler gibi. Arazların bazısı da makuldürler. İlimler gibi. Ya da sırf makul olan ruhani arazlar gibi. Korku, keder, sevinç ve neşe buna örnek gösterilebilir. Bunlar da zorunlu olarak bilinirler. Çünkü nefisten kaynaklanırlar. Aklın fıtratına yerleştirilmiş, nefislerin başlangıcına karakter olarak oturtulmuş bir şey inkar edilebilir mi? Fakat maddi ve makul

arasında bazı olgular vardır ki bazı anlayışlar bu noktada şaşırır, bunlar var oluşsal olgular mı yoksa ademi olgular mı ya da varlık veya yoklukla vasfedilemeyecek üçüncü bir tür mü diye kuşkuya düşerler. Bunlara haller adını verirler. Siyahlık, beyazlık, cevherin yerinde hasıl olmaktan ibaret oluş, görülmeyi mümkün kılan renk gibi izafi ve nispi olgular gibi. Bu ürkütücü ve dehşete düşürücü hayreti izale etmek, bu sert ve ağır izansızlığı gidermek için bunların ispatı hakkında külli bir söz söylememiz zorunludur.

Diyoruz ki: Cisimlerin hareket, durmak, toplanmak, ayrılmak, dönüşmek, değişmek gibi hallerine şahit olduğumuzdan şüphe etmiyoruz. Birinci halin ikinci bir halle değişmesi, ya bir şeyin yenilenmesini gerektirir ya da gerektirmez. Eğer gerektiriyorsa, olmayan bir şeyin meydana geldiği kesindir. İşte bu arazın arazıdır. Eğer gerektirmiyorsa, bu durumda söz konusu yenilenmenin, değişmenin, çoğalmanın ve zail olmanın salt yoklukta, sırf olumsuzlukta gerçekleşmiş olması gerekir. Bunun da muhal olduğu açıktır. Şu halde arazların varlık sabahı aydınlanmıştır.

Cismin Halleri ve Hükümleri:

Biz cismin hallerini ve hükümlerini saymaya dönelim..

Birinci Hüküm: Cisim, heyuli gibi makul bir şeyle onu kaim kılan değil, ama tamamlayan maddi bir şey olarak suretten mürekkep olduğu için makul bir cevherdir de. Çünkü makul cismin suretidir. Nitekim tamamlayıcı suret de maddi cismin cüzüdür. Makul cisim, ancak kendisine özel arazlar iltihak ettiğinde maddi aleme girebilir. Maddi bir ateş olması için sıcaklığın, su olması için soğukluğun, güneş ve yıldız olması için ışığın ve felek olması için şeffaflığın iltihak etmesi gibi. Bu, tamamlanmış bir surettir. Yani maddi cismin varlığı onunla tamamlanır. Bu itibarla kaçınılmaz olarak uzunluk,

genişlik ve derinlik gibi cihetlere de sahip olmak durumundadır. Ki gark olmuş karanlık nefislerin düşüş yeri olsun. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Üç kola ayrılmış bir gölgeye gidin.”* (Mürselat, 30) Bu sebepten dolayı cisim yerleşeceği bir mekana ihtiyaç duyar. Mekan ise arazın mekanı gibi bir mahal değildir. Çünkü araz, zehrin yumuşak, aralıklı cisimlerde yayılması gibi mahallinde yayılır. Öyle ki mahalle yerleşenle mahal birbirinden ayırt edilmez olur. Çünkü ikisinin yapısı, yoğunluğu tamamen örtüşmüş, bütünleşmiştir. Ama bir mekana yerleşen ile mekan arasındaki ilişki bundan farklıdır. Mekana yerleşen şey mekana yayılmaz. Bilakis ikisi yüzeyleri itibariyle birbirinden ayrı kalırlar. Bu yüzden mekanı terk edip başka bir mekana intikal edebilir. Bu yüzden cisimler açısından hareket caizken arazlar için caiz görülmemiştir. Çünkü birincisi, yani cisim mekanıyla değil kendisiyle kaimdir. İkincisinin, yani arazın, hamili olan mahal olmaksızın zatıyla kaim olması mümkün değildir. Bundan da anlaşılıyor ki cisim miktar itibariyle bir mekan gerektirir. Dolayısıyla onu tarif etmek gerekir. Bunun da şartları vardır. Bu şartlardan biri, cisim mekanın içinde olmalıdır, üzerinde değil. Cisim oradan intikal edebilmelidir. Bir mekan iki cismi birden almaz. Çünkü bir cismin aynı zamanda iki mekanda olması imkansız olduğu gibi iki cismin aynı mekanda olması da imkansızdır. Ama kaypak ve hain vehim kapsamında tasavvur edilmesi başka. Gerçek meselelerle ilgili olarak böyle bir tasavvur son derece çirkin kaçar. Bu emarelerin tümü başka bir cismi ihtiva eden cisimde mevcuttur. Şu halde batın satıh ihtiva edilenin zahir sathını ihtiva eder. Buna göre mekan arazdır. Dolayısıyla ihtiva edeni olmayanın mekanı da olmaz. Özetle şu sonuca varıyoruz: Cismani alemin toplamının bir mekanı yoktur. Çünkü ihtiva edeni yoktur. Şu halde cisim aleminin tümünü ihtiva eden başka bir cismin olması ve bu cismin de ihtiva edilen

olmaması gerekir. Eğer her ihtiva edenin bir ihtiva edeni olsa, ihtiva edenler silsilesi sonsuzluğa doğru uzanır gider. Ama bunun fasit olduğu zorunlu olarak bilinmektedir. Öyleyse feleklerin feleği konumundaki arş, mutlak olarak ihtiva edendir ve kesinlikle ihtiva edilmezdir. Süfliliğin son mertebesi olan arz da mutlak olarak ihtiva edilendir ve ihtiva eden olmaz. O halde "*arş mekanın tümüdür*" diyen doğru söylemiştir.

İkinci Hüküm: Hareket. Akıl ve vehim hareketin araz olduğu, zatı ile karar kılmadığı hususunda birleşirler. Yani sabit olması mümkün değildir. Var olması ile yok olması birdir. Bu hareketin tanımıdır. Taksimi ise iki açıdan geçerlidir: Birincisi, sebebi itibariyledir. Yani hareket sebebi itibariyle, a) Tabii, b) Cebri ve c) İradi olmak üzere üçe ayrılır. Bu üç şıkla sınırlı olmasının gerekçesine gelince, hareket hadis (sonradan olma) bir olgudur, bu yüzden hadis bir sebebinin olması kaçınılmazdır. Hareketin sebebi de ya haricidir ki bu durumda cebri sebep olarak isimlendirilir. Yayla fırlatılan ok gibi. Ya da dahilidir. Bu durumda da ya hareket ettirici sebep şuurludur, kendisinden sadır olan hareketi idrak etmektedir, ya da böyle değildir. Eğer şuur ve idrakle birlikte sadır olursa, bu takdirde iradi bir harekettir. Canlıların sergiledikleri hareketler gibi. Eğer hareket şuur ve idrak eşliğinde gerçekleşmiyorsa, bu takdirde tabiidir. Çevreye doğru yükselen ateş ve merkeze doğru düşen taş gibi.

İkincisi, hareketin ciheti itibariyledir. Yani hareket ya daireseldir ya da doğrusaldır. Bu iki şıkla sınırlı olmasına gelince, hareket ya aşağıya doğru düşen ağır bir cisim gibi çevreden merkeze doğrudur ya da hafif bir cisim gibi merkezden çevreye doğrudur. Bu iki hareket doğrusaldır. Ya da ne ondandır ne de ona doğrudur, aksine üzerindedir. Bu takdirde de dairesel olarak isimlendirilir. Felekler ve ateş küresi

gibi. Çünkü ateş küresi feleğin dönüşüyle döner. Ama bu hareket cebri ve daireseldir. Doğrusal hareket tabii olabildiği gibi cebri de olabilir. Aynı durum dairesel hareket için de geçerlidir. Harekete ilişkin bu taksim mekan açısından söz konusudur. Hareket ile ilgili ikinci tür taksim, kemiyet açısındandır. Buna göre cisim bazen büyür, ama kendisine eklenen bir ziyadelikten dolayı değil. Bazen de küçülür, ama kendisinden bir şeyin eksilmesinden dolayı değil. Örneğin su kaynadığı zaman büyür, buna çözülme denir. Donduğu zaman da küçülür. Buna da yoğunlaşma denir. Cisim bazen cüzlerin artmasından dolayı büyür, buna gelişme denir. Bazen bir şeyin eksilmesinden dolayı küçülür, buna da zayıflama denir. Hareketin kemiyet açısından bu iki şıkla sınırlandırılmasının gerekçesine gelince, bir cisim ya büyür ya da küçülür. Büyümesi ya kendisine eklenen bir ziyadelikten dolayıdır ya da değildir. Birincisine gelişme, ikincisine çözülme denir. Üçüncüsü ise küçülmesidir. Bu da ya kendisinden bir şeyin eksilmesinden dolayıdır ve buna zayıflama denir. Ya da öyle değildir ve buna da yoğunlaşma denir. Arıklık ile zayıflık ve semizlikle gelişme arasında fark vardır. Çünkü arık gelişebilir, semiz de zayıflayabilir. Bu tür hareket, mekansal hareketten hali olamaz.

Üçüncü Hüküm: Cisimle ilgilidir. Ve bu taksim bize hastır. Şöyle ki: Bu unsuri cisimlerin tamamı, göklerin altında, ay feleğinin derinliğinde tertip edilmişlerdir. Bu düzenli bir tertip ve mazbut ve kaynaşmış bir düzendir ve her birinin suretinin ve suretinin ayrılmaz özelliği olan tabiatının gerektirdiği bir düzen ve tertip söz konusudur.

Ateşe gelince, bütün cisimlerin en hafifidir. Bu yüzden kendisini çevreleyen feleğe mücavir olması gerekmiştir. Çünkü aralarında letafet, hafiflik ve nuranilik benzerliği vardır. Ayrıca felek, hareketi itibariyle sıcaklığın illetidir. Hikmet

uyarınca, kendisine isabet eden cismin çok sıcak olmasını gerekmiştir. Aslında hareketten tabiatı itibariyle sıcak olan ateşten başka bir şey de doğmaz.

Yer de her şeyin en dolusu ve en ağırı olduğu için, doluluğundan ve ağırlığından dolayı en aşağıda olması gerekmiştir. Su ise bu bakımdan yere en çok benzeyen cisimdir. Çünkü soğuk ve yoğundur. Bu da yerin yanına konulmasını gerektirmiştir. Hava ise şeffaflık, letafet ve hafiflik bakımından ateşe daha çok benzer. Bu yüzden ateşe mücavir olması gerekmiştir. İşte muhkem tertip ve ölçülü terkip budur. Bu, her şeyi en sağlam şekilde yaratan Allah'ın yaratması ve fiilidir. "*Allah'tan daha güzel rengi kim verebilir?*" (Bakara, 138) O'nun bağışı ve sanatıdır bu. "*Şimdi O'ndan başkasının ne yarattığını bana gösterin! Hayır (gösteremezler)! Zalimler açık bir sapıklık içindedirler.*" (Lokman, 11)

Akıl, insanı böylesine üstün sanat eseri bir düzenin ve bu eşsiz sistemin müşahede edilen maddi bir vasıta olmaksızın oluşturulan bu olağanüstü tertibin varlığının gerekliliğini tasdike yöneltir. Çünkü apaçık, parlak ve son derece zahir ve aydınlıktır. Görüşü zayıf olmakla beraber aklı eksiksiz olan bir insan ön yargısız görüşüyle ve olanca kararlılığıyla tefekkür edecek olursa, bu dört mekanın bu tarz varlığının vacipliğine hükmetmek zorunda kalacaktır.

Dördüncü Hüküm: Bir suretten başka bir surete geçmek. Bu hüküm bize göre cismin özelliklerinden biridir. Bu geçişin sebebine gelince, bu dört mekan arasında ortak bir heyuli yaratılmıştır. Tıpkı bir güzel suretle yetinmeyen fahişe bir kimse gibi.. Bilakis binbir hile ile hep başka bir eş arzular. Bazen kaynama ile imtihan edilirken ateşin suretinin güzelliğini kullanarak evlenir. Bazen soğuma belasına duçar olunca arzın suretini, bazen erimeye ve latif neme meylettiğinde hava suretini kullanarak, bazen yoğun ve sıvı akışa eğilim

gösterdiğinde su suretini kullanarak evlenir. Bu dört mekanın bu şekilde olmasının sultani bir gayesi ve sübhani bir hikmeti vardır. Eğer bu şekilde olmasalardı dengeli, yapıcı ve hayvani suretler hasıl olmaz ve alemimize bahşedilmezlerdi. Çünkü bu keyfiyetlerin her birine has unsurlar vardır ve bunların da özel gayeleri mevcuttur. Ki bu suretler tamamlansınlar, kemale ersinler, kendilerine yaraşan faillerini kabul edecek düzeye ulaşsınlar. Ateş olgunlaştırma ile, hava nüfuz etme ile, su devam ile ve yer yapışma ile bunu gerçekleştirir. Çünkü bu suretler ancak bunlar arasındaki kaynaşma ile gerçekleşebilirler. Kaynaşma ise her birinin hiddetinin, öbürüyle karşılaşması ve teması sırasında kırılmasıyla gerçekleşir. Ama vehmedilen bir iç içe geçme ve fesadın olmaması şartıyla. Eğer tezadı üzere devam ederse kaynaşma ülfeti gerçekleşmez. Bilakis her biri tezat düşmanlığıyla öbüründen kaçar. Çünkü su suretiyle ateş sureti arasında tezat düşmanlığı vardır. Bunun sebebi de birbirlerini itme özelliğidir ki apaçık görülmektedir. Bu ise ancak ülfet yoluyla izale edilebilir. Bu da sadece suretlerin kendilerini bahşedenden fışkırmasını hazırlayan imtizaçtan doğan mizaç aracılığıyla hasıl olabilir. Birbirine düşman bu zıtlar arasında mizacın gerçekleşmesi için de bunların taşıyıcıları içinde tedricilik ve teenni olgusunun olması gerekir. Bu ise ortak heyulidir. İşte bu dört anneden doğan bu üç çocuğu anla! Bunlar cehennemin yedi kapısıdır. Bu kapıların her biri için ayrılmış bir cüz vardır. Nitekim cehenneme: bu çocuklarla "*doldun mu*?" denir, o da "*«Daha var mı?» der.*" (Kaf, 30) Bu dört unsur meydana geldiğinde on iki dönüşüm türü hasıl olur. Çünkü her biri öbür üç şeye dönüşür. Ama bunların bu dönüşümü aynı derecede olmaz. Örneğin hava ateşe, ateş de havaya, hava suya, su da havaya dönüşür. Su toprağa, toprak da suya dönüşür. Bu dönüşümlerin tümü bir derecede gerçekleşirler. Çünkü aralarındaki münasebet yakın, buna karşılık zıtlık nispeten uzaktır.

Buna karşılık ateş toprağa dönüşmeye hazırlandığında bu ancak üç derecede gerçekleşebilir. Önce havaya, sonra suya, sonra toprağa dönüşür. Hava toprak olmaya meylettiğinde bu ancak iki derecede hasıl olabilir. Çünkü dönüşümün hızlı gerçekleşmesini engelleyen zıtlık son derece güçlüdür. Bu dönüşümlerin gerçekleştiğinin tanığı histir. His bunu müşahede etmektedir de. Sen de kendinde müşahede edebilir, ibret alabilirsin. Bunu görüp anlamak için konuyla ilgili kitapları da inceleyebilirsin. Hür fikirli biri için bir işaret yeterlidir, iraba, ibareye gerek yoktur.

Hiç kuşkusuz buna benzer özet açıklamalar, bu gibi maddi ve cüzi sorunlara ilişkin konuları uzun uzadıya anlatan açıklamalardan daha iyidirler. Ki bunlar bakan göz bebeğinin kandilinden sızan aydınlıkla gören ruhun nurlarından iktibas edilmişlerdir ve detaylı açıklamalara avam da ortak olur. Bu temel unsurlar arasındaki imtizaç itidale yakın ve hayat unsurunu kabule hazır olduğu oranda, türü kabul etmesi daha şerefli, sureti kabul etmesi daha sağlam, yaratılış için daha üstün, nefis için daha nurlu ve daha parlak olur. Ta ki bu nurlar nefs-ı natıka ile kemal buluncaya kadar. Nefs-ı natıka ise, Allah'ın semavata (göklere) ve arza (yere) saçılmış melekuti nurlarından biridir.

Beşinci Hüküm: Bu unsuri varlıklar feleki varlıklardan etkilenirler. Ama bu demek değildir ki felekler ve yıldızlar bu basit ve mürekkep unsurlar üzerinde icat ve tekvin şeklinde etki ederler. Çünkü cisim, cisim olması hasebiyle ölüdür, icat etme ve yaratma şeklinde bir etki gösteremez. Evet, bunlar, süfli cisimleri suret ve araza hazırlarlar. Ki bunlar bahşedenlerinden güneş kursundan yansıyan ışık ve aydınlık gibi, letafet, yoğunluk, berraklık, bulanıklık benzeri renklere sahip camların yüzeyine istidatlar ve kabiliyetler oranında yansırlar. Bu hazırlamaları da bu cisimden kaynaklanmaz. Aksi takdir-

de her cisim için böyle bir hazırlayıcılık ve istidat söz konusu olurdu. Bilakis bunlar nefis oranında bunların cisimler için sabit olmasını sağlarlar. Çünkü nefisler akıllardan nurlar, yani muayyen etkiler edinip hareketlerine ve idraklerine yansıttıkları zaman heykelleri konumunda olan cisimlere de yansıtırlar. Ta ki bu heykeller bu nurlar vasıtasıyla başka cisimlere hazırlansınlar, başka arazlar ve suretler kabullenmeye elverişli olsunlar. Bütün bunlar onların almak için kımıldama, dönme, aşama kaydetme ve yükselme, ya da yansıtma için inme şeklinde hareket ederler. Yoksa ölü için herhangi bir fiil söz konusu değildir. Sadece infialden söz edilebilir.

Belki aklına şöyle bir soru gelebilir:

- Meydana geliş (hudus) alanının ortası konumundaki imkan sahasında yüzen bu akıllar, bu suret ve arazlara bahşedilmiş etkileri ve hibe edilmiş nurları nereden getirirler?

Buna vereceğimiz cevap şudur:

- Bu akıllar, onları başka bir membaa muhtaç olmayan aşkın nur membaından getirirler. Çünkü her şey o membadan başlar ve ona döner. Yüce Allah bundan şöyle haber vermiştir: “*Hepsi Allah'tandır, de.”* (Nisa, 78) Bu ifade şu anda cebrin ceberut kapısını çalmaktadır. Bildirildiğine göre her faziletli ve habisin bu kapıdan girmesi de kaçınılmazdır. Böylece ulvi varlıklar, süfli varlıklarda zahir olsunlar. Ve cisimler nurları, parlaklıkları ve aydınlatıcı yakıcılıklarıyla belirginleşsinler. Bunlardan biri, cisimler ve bedenler aleminde sultan mesabesindedir. Bu, Allah’ın en yüce ve en büyük misalidir, en görkemli ve en parlak meselidir. Çünkü yüce Allah yüce şanını, burhanının belirginliğini vurgulamak maksadıyla, açıklama ve sıfatlarını sayma bağlamında Kur’an’ında çok kere ondan söz etmiştir. Buna şu ayetleri

örnek gösterebiliriz: *“Semavatta ve arzda (tecelli eden) en yüce sıfat O'nundur.”* (Rum, 27) *“En yüce misal Allah'a aittir.”* (Nahl, 60) *“Allah, semavatın ve arzın nûrudur. O'nun nûrunun temsili…”* (Nur, 35) *“Arz, Rabbinin nûru ile aydınlanır.”* (Zümer, 69) Bu, Allah’ın en büyük ayetidir. Çünkü şahıs olarak Tek’dir, başkalarından yücedir, aşkındır ve nurunu onlara yansıtır. Ama hiç kimseden nur almaz. Maddi alemin aydınlığının membaıdır. Nitekim Allah, makul alemin nurunun membaıdır. O halde misal ve mesel Allah’ındır ve Allah benzerden, misilden ve ahirete inanmayanların hayallerinden, kötü misallerinden beridir, yücedir. *“En yüce misal Allah’a aiddir.”* İşte yıldızlara tapanların ayakları bu noktada kaymış, zihinleri çöllerin karanlıklarında yolunu şaşırmıştır. Çünkü bunları ilahlar edinmişlerdir. Oysa bu varlıklar, hareket bakımından en yüce mertebe bakımından en yüksektirler. Maddi alemde kendilerine ibadet edenlerden beridirler. Bu ibadet edenlerin en aşağısı, esfel-i safiline yuvarlananı, tabiata tapanlardır ki tabiat cisimler aleminin en karanlık varlığıdır. Güneş nasıl büyüklük ve parlaklığın en üst mertebesinde ise tabiat da hakirliğin ve karanlığın en aşağı mertebesindedir. Onun kendisi hakkında bir bilgi ve etkisi yok iken, başkası ile ilgili etki ve bilgisi olabilir mi?

Bunlar arasında batıl mezhepler, asılsız isteklere dayanan anlayışlar vardır ki abdalların mutluluklarını ellerinden alırlar. Daha doğrusu bağlılarını sonsuz bedbahtlığa mahkum ederler.

Sonuncusu da vezirin menzilidir. Yani ayın. Güneşin tesiri, canlıların hayatlarının ve bitkisel nefislerin maddesi konumundaki ışığı ve aydınlığı yaymak şeklindedir. Çünkü canlıların hayatları ancak tabii sıcaklıkla gerçekleşebilir. Bu ise ulvi ışık ve nurdan kaynaklanan bir bağıştır. Bitkilerdeki nefislerin hasıl oluşu da buna bağlıdır. Nasıl ki beşeri natıka-

ların nefisleri ayrı nurlardan, yani cisimlerin karanlıklarının bulanıklığından mücerret saf akılların bağışı ise, hayvani ve bitkisel ruhlar da parıldayan, ışık saçan yıldızların nurlarının bağışıdır.

Ayın tesiri, meyvelerin olgunlaşması, sularda med cezirin meydana gelmesi, memelerde sütün artması, ekinin, neslin ve ziraatın artıp eksilmesi, zayıflaması şeklindedir. Bütün bunlar ayın büyüyüp parlaması, sonra küçülüp ışığının zayıflaması ile bağlantılı olarak gerçekleşen hadiselerdir.

Bu ikisinin dışındaki yıldızların tesirlerine gelince, bu husus Nücum ilminde ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu işlerle uğraşanlar gördükleri manzara karşısında derin bir hayrete düşmekten kendilerini alamamışlardır.

Bil ki: Canlı varlığın bedeninde kalp ne ise alemde de güneş o konumdadır. Daha doğrusu güneş, insan-ı kebir (büyük insan) dediğimiz cisimler aleminin gözü mesabesindedir. Çünkü varlıklar onunla görülür. Güneş varlıklar aleminin yüzüdür de. Çünkü yüz insanın en şerefli organıdır, güneş de varlığın en şerefli objesidir. Güneş varlığın başıdır da. Çünkü yüz ve göz başta olurlar. Güneş kalptir de. Çünkü bedenin her organına yansıyan feyizlerin membaı kalptir.

Ay ise beyin konumundadır. Hayat önce kalpte başlar, sonra onun aracılığıyla beyine sirayet eder. Oradan da bedenin sair organlarına, taraflarına ve köşelerine yansır. Yüce Allah'ın cömertlik denizinden yansıyan feyizler de bunun gibidir. Onun nurları akıllara yansır, onları aydınlatır, etkilerine gark eder. Sonra cömertlik bulutlarından kendilerinden aşağı olan her varlığa etki ederler. Önce güneş nefsinde zuhur eder, sonra oradan aya yansırlar. Bundan dolayı ay, tesir bakımından güneşin halifesi konumundadır. Sonra bu tesirler tabii ve has şeklinde olurlar. Bunu etkilenenler ara-

sındaki farktan anlıyoruz. Çünkü tabii tesir, eserin tabiattan vasıtası sadır olmasından ibarettir. Has tesirde, tesir tabiattan sadır olur, ama halinin vasıtasıyla ve bu vasıta bizce bilinmemektedir. Muayyen bir taşın (mıknatıs) demiri çekmesi gibi. Eğer bu taşın çekim şeklindeki tesiri sırf tabii olsaydı, her taşın demiri çekmesi gerekirdi. O halde burada tabiatın yanı sıra başka bir unsurun da bulunması gerekir. O halde tab (huy, karakter) tabiattan, tabiat ise hasiyetten daha geneldir. Çünkü tab'ın bir etkisi vardır ki bunun şuurlu olmasıyla şuursuz olması fark etmez. Tabiatın tesiri ise şuursuzdur. Bu yüzden "hayvanlar tab'ları gereği fiillerini işlemeye musahhar kılınmışlardır, tabiatları gereği değil." denilmiştir. Denilse bile bu mecazi olur. Yine denilmiştir ki: "Cansız varlıklar, tabiatları gereği fiillerini işlemeye musahhar kılınmışlardır, tab'ları gereği değil." Denilse bile bu da mecazi olur. Hassiyete gelince, bu da hepsinden daha özeldir. Önce tab' gelir, sonra tabiat, ardından da hassiyet gelir. Ayrıca bilinmeyen bir olgudur.

Cismin bir mekanının olması ve mekanın heyetinin sebebine iltihak etmesi kaçınılmazdır. Çünkü cismin cüzleri arasında, cüzleriyle harici olgular arasında münasebet vardır. Bu heyete vaz' diyoruz. Daha önce belirttiğimiz gibi vaz' ulvi annelerdendir. Bunun başkası üzerindeki tesiri ancak bu vaz'ın aracılığı ve ortaklığıyla mümkün olabilir. Dolayısıyla şu üç cihetten hali değildir.

Birincisi, yakınlığıdır. Yani karşılaşmadır. Ateşin, tesirini kabul eden bir şeyle karşılaştığında onu yakması gibi. İkincisi uzaklığıdır. Bu da karşı karşıya oluştur. Aydınlatıcı bir cismin karşısında olan bir cismi, şeffaf, ışığı engellemeyen bir vasıta aracılığıyla aydınlatması gibi. Üçüncüsü vasattır. Yanı mücavirliktir. Ateşin, su ve benzeri şeyleri mücavirlik neticesi ısıtması gibi.

Sonra şu alemimizde ısı ortaya çıkar, cüzileri arasında ve üç şey aracılığıyla yayılır.

Birincisi: Tabiatı gereği sıcak olan cisim aracılığıyla. Çünkü her cismin sıcaklığı başka bir cisimden kaynaklanıyor olsaydı, bu takdirde sonu gelmez bir silsile meydana gelirdi veya daimi bir dairesel oluş söz konusu olurdu ki her ikisi de ileride göreceğin gibi muhaldir. Bilakis tabii olarak sıcak bir cisimle son bulmak bir zorunluluktur. Bu cisim de ateşten başka bir şey değildir.

İkincisi: Hareket. Hareket cismi ısınmaya hazırlar. Bu denenmiş bir olgudur ve vehim oklarının önünü kesmiştir. Örneğin soğuk olarak akan su, tabii olarak soğuk ve durgun sudan daha az soğuktur. Bütün sert cisimler matkapla delindikleri zaman bu sürtünme sonucu bir ısı meydana gelir ve tabiatı gereği bundan etkilenme özelliğine sahip cisimler değdikleri zaman yanarlar. Bu olgu da nice kereler denenmiştir. Bundan şu sonuca varıyoruz: Eser her zaman müessirle aynı cinsten olmak zorunda değildir. Çünkü ısı hareketin bir eseridir, ama bu ikisi aynı cinsten ve türden değildirler. Çünkü ısı bir keyfiyet iken, hareket kemiyeti, keyfiyeti, eyniyeti (neredelik), vaziyeti vs. şamil bir türdür. Bu iki bab arasında bir aynilik var mıdır?

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar çok önemli, büyük, yararlı ve değerli bir mukaddime mahiyetindedir. Bundan şu sonuca varıyoruz: Örneksiz yaratan yüce Sani, vazettiklerinin benzeri, tabettiklerinin misli değildir. Nitekim bunu gayet açık bir ifadeyle bildirmiştir:

“*O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir.”* (Şura, 11)

Onun mükerrem kulları da öyle. Onlar da cisimlerin benzerleri, arazların ve ecramın denkleri değildirler. Onlar,

uzunluk ve genişlik boyutlarına sahip arz semasında Allah'ın halifeleridirler. Nitekim İnsan da arz sergisinde Allah'ın halifelerinden biridir. Vazifesi de nafile ve farz sergisini yaymak, varlıkların aralarındaki ihtilaflarda hüküm vermek, borç ve alacakları eda etmektir. Halife, vekil demektir. Vekil de zat, sıfat ve fiil olarak çok uzak bir konumda olsa da asile benzer. İleride bu konuyu sana okuyacağız, akıllara durgunluk veren bu büyük hadiseyi, bu çok yönlü, dehşete düşürücü, insanın kanını donduran muazzam sistemi sana anlatacağız. Şayet Allah gözlerini açar, içini batıl duygulardan, kirlerden arındırırsa… Şöyle ki:

"*Allah onlarda bir hayır görseydi elbette onlara işittirirdi. Fakat işittirseydi bile yine onlar yüz çevirerek dönerlerdi.*" (Enfal, 23)

Ayette iki önerme yer almaktadır. Birinci önermede onların Hakkı kabul etme istidatları olumsuzlanıyor. İkinci önermede ise inkarları, ısrarları, kaçınmaları ve hakka karşı büyüklenmeleri ispat ediliyor. İşte bunlar *"bununla doğru yola girmek arzusunda olmadıkları için «Bu eski bir yalandır» diyecekler."* (Ahkaf, 11) "*Onlardan öncekiler de işte tıpkı onların dediklerini demişlerdi."* (Bakara, 118) yani; büyük suç işte budur.

Üçüncü: Üçüncü vasıta, ulvi nurlardan ayna ve sert taşlar gibi parlak cisimlere yansıyan ışıklardır. Bir cismin parlaklığı arttıkça bu ışıklardan etkilenişi ve ısınması da artar. Çünkü parlak bir ayna, ışıkların yüzeyine yayılması, sonra çevresinden merkezine doğru inmesi, ardından oradan karşısındaki cisme aksetmesi sonucu aynanın ısınması ve karşısındaki cismin de yanması gibi bir sonuç doğurur. Soğukluğun sebepleri ise, bu anlattığımızın zıddını doğurur veya yokluğunu gerektirir. Bunu derken vasıtaları kast ediyorum.

Babın Sonu:

Esiri[2] veya unsuri olsun bütün cisimler cisimlikte ortaktırlar. Çünkü cismin mahiyetinin sınırı, üç boyutun mümkün olmasıdır. Sınır da kaçınılmaz olarak akseder. Dolayısıyla üç boyutlu olması mümkün olan her şey cisimdir. Boyutlarda ortaklık söz konusu olduğunda, zorunlu olarak cismin hakikati itibariyle de ortaklık gerçekleşir. Bir şeyde ortak olan şeylerin bir şeyde de farklılaşmaları kaçınılmazdır. Çünkü farklılık olmazsa ortaklık da olmaz. Aksi takdirde değişik şeyler değil, tek bir şey olurlar. Şurası da açıktır ki farklılığı gerektiren şeyin cisim olması muhaldir. Çünkü iki şey, ortak oldukları bir şeyden dolayı birbirlerinden farklılaşmazlar. Geride bir tek şık kalıyor, o da farklılığı gerektiren şeyin sıcaklık, soğukluk, ışık, karanlık, uzunluk, dairelik vb. bir araz olmasıdır. Bunlar saymakla bitmezler. Çünkü araz türleri bil kuvve gayri mütenahidir. Bunlardan bir türü ele alalım. Örneğin hareket. Hareket bil kuvve bir sınırda durmaz. Ama bilfiil varlık kapsamına giren bütün şahsi hareketlerin belli bir sınırı da vardır. Ayrıca belli bir zamanı da vardır. Bu ise hareketin miktarıdır. Miktar ise nihailik sıfatıyla mevsuftur ve şahsı da muayyendir. Dolayısıyla miktarı da bu şekilde belirginleşir. Böylece cisimlerin hakikatte ortak, kendilerine arız olan arazlar itibariyle de ayrı oldukları ortaya çıkıyor. Bu arazların cisimle bütünleşmiş olması veya ayrı olması fark etmez. Bu ortaklık ve farklılık makul arazın varlığına delil olması hasebiyle seni sarsmış olmalı. O halde zihninde tut, hallerinde ve işlerinde bunlara göre amel et. Arazlar da cinslerinin gayrisi olmakla beraber arazlıkta ortaktırlar. Çünkü arazlar yüksek

---

[2] Esir: Atomlar arasındaki boşluğu ve bütün evreni doldurduğu var sayılan, ağırlığı olmayan, ısı ve ışığı ileten cevher.

cinslerdir. Onlardan daha yüksek cins yoktur. Aksi takdirde onlar değil, daha yüksek olan ulviler olurdu. Şu halde arazlık, dokuz araz açısından bir cins değildir. Bilakis onlar için arazi varlık konumundadır. Arazlığın arazlar açısından bir cins ifade etmediğini gösteren hususlardan biri de şudur: arazların her birini, ayırıcı bir delil olduğu için araz olduklarını göz ardı ederek, kendi mefhumuyla akletmek mümkündür. Bir şey için cins demek, onun bu cinsin bir cüzü olduğunu düşünmeden önce zorunlu olarak o cinsi düşünmek demektir. Bu da gösteriyor ki arazlık, dokuz araz için cins anlamını ifade etmez. Şayet bunlarda ortak iseler, başkalarında ayrılmaları kaçınılmazdır. Arazın zat ve hakikat olarak başka arazdan ayrı olması da silsileyi keser. Tıpkı cismin zat olarak arazdan ayrı olması gibi. Bu ayrılık da birkaç açıdan olur:

Birincisi: hakikatte ortak olmakla beraber mahal olarak ayrı olmak. Karga'daki ve katrandaki siyahlık gibi.

İkincisi: hakikat ve mahal itibariyle aynı olmakla beraber zaman olarak ayrı olmak. Tandırın bu gün ve yarın içine ateş atılması sonucu sıcak olması gibi. Çünkü sıcaklık mahiyet ve mahal olarak birdir, ama ayrılık bugün ve yarın olmak şeklinde belirginleşiyor.

Üçüncüsü: Mahal ve zaman itibariyle aynı olmakla beraber mahiyet ve zat itibariyle ayrı olmak. Şekerin tatlı ve beyaz olması gibi. Çünkü şekerin tatlılığı beyazlığından zat olarak ayrıdır, mahal ve zaman olarak aynı olsalar da. Burada bazı vehim sahiplerinin söylemeye çalıştıkları silsile kesiliyor. Diyorlar ki: "eğer her hangi iki şey arasındaki ayrılık mutlaka başka bir şeyden kaynaklanacaksa, bu sonu gelmez bir silsileye sebep olur." Oysa ortaya çıktı ki herhangi iki şey arasındaki ayrılık, ya hakikat itibariyle ya da yabancı veya yakın arazlar itibariyledir.

Varlıklar içinde bu ayrılığa, farklılığa en layık olan da Vacibu'l vücuttur. Çünkü O, mahalden ve zamandan beridir. Hatta Vacibu'l vücut dışındakiler de bu iki açıdan birbirlerinden ayrılırlar. Akıllar birbirlerinden ve başkalarından, sonra nefisler, sonra feleki cisimler, sonra unsur olarak belirginlikleri ve mürekkep olarak zat, zaman ve mahalleri birbirinden ayrıdır. Bir şeyin varlık sahasına girişi ne kadar çok örtülerle birlikte olursa, başkasından farklılığı, ayrılığı daha çok olur.

Varlıkların sırlarını Allah herkesten daha iyi bilir.

İKİNCİ BAB: FELEKİYAT:

Ben derim ki: Üstün, büyük, latif, şeffaf, yukarı, nurani, canlı, konuşan, işiten, Rabbine itaat eden, geniş, yüksek, yaygın, dümdüz, tesbih ve tehlil eden, ululayan, tedbir edilen, sabah olunca ve akşama erince, gece ve gündüzün uçlarında Allah'ın rızasını kazanmak, ulvi sevaba ulaşmak ve süfli azaptan kaçmak için rüku eden, secdeye varan bu cürmün varlığı, heyeti, şekli, dairesel hareketi, ışığı ve aydınlatıcılığı o kadar zahirdir ki hissin ona delalet etmesi için burhanın, kanıtın aydınlığına ihtiyaç yoktur. Bilinmesi istenen şey, onun mahiyetini ve tabiatını, unsuri varlıklardan olup olmadığını bilmektir.

Bil ki: Bu ulu, icad eden, ilk olarak başlatan, sonra tekrar ortaya çıkaran cürümle ilgili olarak eğer unsurlar üç ölçüye katılmışsa, bu, arazi bir olguya iştirak etmek olur. Çünkü ölçülerin araz olduğunu daha önce belirtmiştik. Ama heyulası ve sureti itibariyle ondan ayrıdır. Tabiatı ve boyutları itibariyle onun teferruatı olarak belirginleşir. Dolayısıyla zatiyatından olan her şey ondan ayrıdır. Eğer zatiyattan ayrılığı bizzat ise, havas olarak da ayrı olması kaçınılmaz olur. Ama ortaklık, ölçü gibi yakın veya varlık ve hareket gibi uzak bazı arazlarla ilgili ise, bu hakikatte de ortaklığı gerektirmez. Ama bunlardaki farklılık, yakın hususiyetler ve ayrılmaz özelliklerde zorunlu ayrılığı gerektirir..

Burada bu tür iddiaların dayandığı büyük bir kaideye dikkat çekmek istiyoruz. Şöyle ki: Felekler, kemiyet itibariyle sonludurlar. Yani feleki kütleler tıpkı unsuri kütleler gibi gelişim içindedirler. Şu kadarı var ki unsuri kütleler ay feleğinin başlangıcını oluşturan sınırda son bulurlar ki bu felek bunları ihtiva etmektedir. Bu bakımdan ateş küresi, şu ayette

üzerlerine yemin edilen unsuri kütlelerin arşı konumundadır: "*Dolu denize andolsun.*" (Tur, 6) Kuşkusuz bu değerlendirme zahiri anlayış açısından geçerlidir. Sonraki bölümlerde bu konu tahkiki olarak ele alınacaktır.

Feleklere gelince, kesinlikle ihtiva edeni olmayan, ne boş ne de dolu olan bir sınırda son bulurlar. Bilakis muhit konumundaki ilk kütle, konkav yüzeyi itibariyle ruhaniler aleminin sonuyla, içbükey yüzeyiyle şeriat dilinde kürsü ve astronomi alimlerinin literatüründe burçlar feleği denilen mahviyetle sınırdaştır. Hiç kuşkusuz bu iddialara ilişkin kanıtlar, hitaplar, ikna amacına yönelik delilller bulmaya yönelik yoğun çabalar harcanmış, tasniflerde varılan sonuçlar, bu iddiaların doğruluğuna inanan sadık akıl sahiplerine galip gelip onları olumsuz etkileyen vehim sahiplerini korkutma, savma, önleme, engelleme ve itme maksadıyla tedvin edilmiştir. Evet, vehim bazen büsbütün uzak olan bir uzaklığı tasavvur edebilir. Bu uzaklık ister hind filozoflarının söylediği gibi maddi uzay olsun, ister maddi uzay olmayıp boşluğu savunan filozofların söylediği gibi mücerret bir uzay olsun fark etmez. Ama bu hileci, aceleci, dik başlı vehmin hükmüdür. Keşke anlasaydım, mücerret uzaklık nasıl oluyor da bazen boşluk, bazen sırf hiçlik, bazen tepeden düzlüğe doğru uzanan bir duvarla çevrili kesin yokluk olarak isimlendirilebiliyor?! Bu yüzden bizim burhan bulmak için kendimizi zorlamamıza gerek yoktur. Çünkü biz kesin olarak biliyoruz ki havanın latif oluşundan dolayı olduğu varsayılan boşluğun varlığı imkansızdır. Vehim esasına göre tasavvurda bulunan biri de içinde hiçbir şey bulunmayan boş bir bardağa su doldurulduğunda havanın boşaldığı duyulmaz diye iddiada bulunabilir. Bunlar, hakkı işitmeye karşı sağır, hakkı söyleme hususunda dilsiz ve hakkı görme noktasında kördürler. Bu yüzden akıllarını kullanıp düşünemezler. Dolayısıyla cisim olan maddelerden hal boyutlarını imkansız görürler. Çünkü boyutlar suretlerdir,

bir taşıyıcı olmadan kendi zatlarıyla kaim olamazlar. Cismani alemin son noktası sidretü'l müntehadır. Nasıl olmasın ki, akıllar, tıpkı çevrenin merkezi ihata etmesi gibi onu tümüyle ihata ederler. Bu gerçeği kavrayanlar adı sanı gizli kalmış hint filozoflarından küçük ve azınlık bir topluluktur. Bu kaideye dikkat çekmiş olduğuma göre feleğin bazı hususiyetlerini serdedebiliriz. Bu hususiyetler de felek ile unsuri varlıklar arasındaki farkı oluştururlar.

Birinci hususiyet: Bu kitleyi mekan adını verdiğimiz türden bir ihtiva edeni olmadığı için üzerinde doğrusal bir hareketin gerçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü doğrusal hareket ancak arkası boş bir mekanla mümkün olabilir. Bununsa ötesi boş değildir. Bu yüzden üzerinde doğrusal bir hareket gerçekleşmez.

İkinci hususiyet: Bunun üzerinde, unsurlarda olduğu gibi bir sureti çıkarıp başkasını giymek şeklinde yırtılma da sahih olmaz. Çünkü bu, ancak doğrusal bir hareket ile mümkündür. Bilindiği gibi yırtılma, ancak cüzlerin boyuna ve enine ayrılmaları ile gerçekleşebilir. Ayrılma ise iki farklı yöne doğru cüzi bir hareketle mümkündür. Çünkü aynı yöne doğru iki hareket şeklinde olsa yırtılma gerçekleşmez. Tam tersine kaynaşma ve bütünleşme demek olur. İki farklı yöne doğru bir hareket de ancak doğrusal bir harekettir. Bu da imkansızlığı ortaya koymaktadır ve bu felek hakkındadır. Şu halde feleğin yırtılması söz konusu değildir. Bu, ilk feleğe özgü bir delalettir. Şayet ihtiva edenine geçiş yapmasını istersek buna yol bulabiliriz. Bu ise onun hareketinin devamı anlamındadır. İleride bunları anlatacağız.

Üçüncü hususiyet: Felek basittir. Yani hakikat ve tabiat itibariyle birbirine benzeyen cüzlerden ibarettir. Eğer tabiat itibariyle birbirinden farklı cüzlerden mürekkep olsaydı, bu şekilde toplanmaları caiz olduğu gibi ayrılmaları da caiz

olurdu. Çünkü toplanması caiz olan her şeyin ayrılması da caizdir. Böyle olduğuna göre, feleğin cüzleri arasında ayrılık da defalarca söylediğimiz gibi muhaldir.

Dördüncü hususiyet: Her unsurun başka bir surete dönüşmesi gibi felek üzerinde de dönüşümün olması imkansızdır. Çünkü dönüşüm ancak yırtılma ile olur. Yırtılma ise doğrusal hareketle mümkündür ve doğrusal hareket de dairesel hareketin iptali anlamına gelir. Lazımın lazımı muhal olduğuna göre melzumun melzumu da muhaldir. Böylece dönüşümün imkansızlığı açığa çıkıyor. Bu da gösteriyor ki feleğin heyulası unsurlarla ortak değildir ve feleğin sureti sabittir, yok olmaz, başkasıyla yer değiştirmez. Nitekim Buna Kur'an'da şöyle işaret edilmiştir: "*Üstünüzde yedi kat sağlam göğü bina ettik.*" (Nebe, 12) *"Acımasız, güçlü melekler vardır."* (Tahrim, 6) Bunun nedeni de suretlerinin değişmesinin mümkün olmaması, fena ve fasadı kabul etmesinin imkansız olmasıdır.

Beşinci hususiyet: Felek, iç boşluğunu ihata etmelidir. Tıpkı yumurta kabuğunun yumurtayı, akının da sarısını ihata etmesi gibi. Ancak yerin merkezi yumurta tarafından ihata edilen yumurtanın sarısı konumunda olduğu halde, bu boşluk feleğin merkezi değildir. Yani ortada hava yoktur. Buna biri hitabi, biri da burhani iki kanıt delalet etmektedir. Hitabi kanıt, anlayışları henüz taklit diplerinden kurtulup tahkik zirvelerine ulaşmamış zayıf akıllılar, burhani kanıt ise doğru görüş, derin dalış, ileri bakış ve sağlam düşünüş sahibi kimseler içindir. Hitabi kanıt şudur: İkisinin de özelliklerini öğrendiğimiz için feleğin kendi iç boşluğundan daha üstün olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla daha üstün olanın aşağı olanı ihata etmesi gerekir. Çünkü büyük alemde üstün olanın aşağı olanı ihata etmesi bir zorunluluktur. Unsur aleminde ise aşağı olan üstün olanı ihata eder. Halenin ayı ihata etmesi gibi. Bir de

canlıların bedenlerini gözünün önüne getir. Canlıların en şerefli organı kalptir ve kalp beden tarafından ihata edilmiştir. Bu ikisinin arasındaki fark şudur: En üstün ve en büyük alemde en aşağılık ve en hakir illet olur. İllet ise malul ile ihata edilir. Ayın hale ile ihata edilmesi gibi. Daha küçük alemde ise, en şerefli olan en aşağı olandan inşa edilir, ondan doğar. Özün kabuktan doğması gibi. Böylece daha üstün olan tıpkı Ayın hale ile kuşatılması gibi kuşatılmış olur. İşte feleğin iç boşluğunu ihata etmesinin gerekliliğine burhani delil mahiyetindeki fark budur. Biz bunu derken düz bir ihatadan söz etmiyoruz. Böyle bir yaklaşım heyet ilmini inceleyen kimse için bir gerekliliktir. Şöyle ki: Ulvi ve süfli cihetlerin farklılığını akli olarak müşahede etmekteyiz. Bu müşahedemiz yukarı doğru çıkan hafif hareket ile aşağı doğru inen ağır hareketin farklılığına dayanmaktadır. Dolayısıyla iki cihetin farklılığı, ihata eden bir cisimle olur ki, onun yakınlığı ve uzaklığı çevresi ve merkeziyle birleşir. Çevre ve merkez derken zorunlu olarak ulviliği ve süfliliği kast ediyorum. Çünkü yassı bir cisim hakiki cihetlerden bir şeyle birleşmez. Yani yukarı ve aşağı cihetleriyle. Çünkü bu iki cihet, diğer dört cihetin aksine değişmezler. Bunun nedeni de diğer cihetlerin itibari olmalarıdır. Onların bir hakikatleri yoktur. Biz eğer göklerle yer genişliğinde yassı bir cisim varsayarsak, bu cismin arzın merkezi genişliğinde tasavvur edersek, bu takdirde söz konusu genişlik merkez olur. Tabi onun mukabilinde bir çevre varsaymamız gerekecektir. Çünkü merkez izafi bir olgudur, onu harici olarak tasavvur etmek, tahakkuk ettirmek mümkün değildir. Ama onun mukabilinde bir çevre tasavvur etmemiz başka. Eğer bu merkezi, mukabilinin genişliğinde tasavvur edersek bu, ihata eden bir cisim gerektirecektir. Feleki çevre genişliğinde tasavvur etmemiz de öyle. Çünkü çevre, ancak merkeze göre çevredir. Ama yukarı ve aşağı cihetlerine sınır oluşturan cismi çevre olarak tasavvur

edersek, çevre de merkez de taayyün eder. Çevre bizzat, merkez ise araz ve ayrılmaz maksat gereği olarak belirginleşir. Bundan da anlaşılıyor ki çevre merkezin varlığını doğurur, o olmadan var olmadığı gibi taayyün de edemez. Çünkü tek bir noktada bil kuvve sonsuz dairenin olması caizdir. Bundan da anla ki gökler (semavat) yerin (arzın) yaratılmasından önce vardı. Tıpkı akılların nefislerden önce ibda edilmesi gibi. Bilindiği gibi (örneksiz yaratma) ibda, hükmetme ve emir demektir. Bu da yapmaktan (sun') önce olmak durumundadır. Bu ise kaderdir. Yaratma; öncedir, zaman tozundan beridir, mekan giysisinden soyutlanmıştır. Bu anlamdan dolayıdır ki yüce Allah, Kur'an'ın her yerinde mutlaka yerin (arzın) yaratılmasından önce göklerin (semavatın) yaratılmasından söz etmiştir. İstersen sen de bunu deneyebilirsin.

Yaratmanın emirden önce olmasına ise şöyle işaret edilmiştir: "*Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur.*" (Araf, 54) İsa (a.s) ile ilgili bir ayette de şöyle buyrulmuştur: "*Allah onu topraktan yarattı. Sonra ona «Ol!» dedi ve oluverdi.*" (Al-i İmran, 59) Bunun dışında daha birçok ayet örnek verilebilir. Bütün bunlar bizim anlamamız için zikredilmişlerdir. Fitili tutuşturmak isteyen bir kimsenin önce fitil olarak kullanacağı bir bez parçası temin etmesi, sonra yağ bulup bez fitili yağa daldırması gerekir. Ateşi yakıp tutuşturması bundan sonraki işlemdir. İşte bu örnekten hareketle ruhların bedenlere taalluk etmesini anlayabilirsin. Bununla beraber Rasulullah'ın (s.a.v) "*Allah ruhları bedenlerden bin yıl önce yarattı.*" hadisini de tasdik etmek gerekir. Şu halde ruhlar bedenlerden, bedenlere üflenmelerinden ezeli ve önceki alem kapsamında öncedirler. Kur'an'da sık sık "*Gizliyi ve açığı bilendir.*" (Enam, 73) yani gayb ve şehadet alemlerini bilir, dendiğini görmüyor musunuz? Eğer görünen (şehadet alemi) gayb (gizli) aleminden önce olsaydı,

Kur’an’da da önce ondan söz edilirdi. Maddi şehadet aleminde ilim (bilme) maluma uygun olmak durumunda ise de ezeli alemde malum ilme uymak durumundadır. Çünkü bütün mevcudat O’nun sanatı ve ibda’ıdır. Yani bilmesi önce, yapması sonradır. Şu halde malumatları ilmine uygun olarak sadır olur. Dolayısıyla ilmi matbulara tabidir ve yapılanların (masnuat) da kaynağıdır. Yapılanlara tabi değildir. Bu tür ilme fiili ilim denir. Bizim ilmimiz ise eşyanın varlığından ve onların görülmesinden kaynaklanır. Bu yüzden infialidir. Bu yüzden malumatın (bilinenlerin) değişmesiyle bilgimizin değişmesi normaldir. Ama Allah’ın ilminin değişmesi muhaldir. Çünkü O’nun ilmi tabi değildir. Bilakis eşyanın değişmesi, değişmeyi bilmesi sebebiyle gerçekleşir. Böylece açığa çıkıyor ki emir demek olan Gayb alemi, yaratma demek olan Şehadet aleminden öncedir. Ezeli ilim de öyle. Bu yüzden “*Gizliyi ve açığı bilendir.”* buyurmuştur.

Feleğin küresel olduğunun makul kanıtlarından biri şudur: Felek bildiğiniz gibi basittir. Tek bir tabiatı vardır. Bir olanın fiili de ancak bir olur. Çünkü ikili bir sudur ediş, kaynakta ikili varlığa delalet eder. Bu, fazilet erbabının bildiği meşhur bir kaidedir. Buna göre bütün basit varlıklar küre şeklindedirler. Bunun ilahi Kitaptaki kanıtı ise, semavattan (göklerden) söz edilirken onda çatlaklığın olmamasının belirtilmiş olmasıdır. Böylece çatlaklık ve zaviye olguları felek kütlesinden olumsuzlanıyor. Bu da feleğin şeklinin küresel olmasını gerektirir. Ama küre dışındaki kenarlı şekillerde açıklıkların ve açılarının olması kaçınılmazdır. Yani üçgen ise üç açısının, dörtgen ise dört açısının olması zorunludur.

Altıncı hususiyet: Dairesel hareket. Ben derim ki: Bu basit ve her şeyi ihata eden kütlenin hareketinin dairesel olduğu, doğruluğuna delil göstermeye gerek bırakmayacak şekilde müşahede edilen bir husustur. Bununla beraber delil

göstermenin yararlı olacağını düşünüyoruz. Ömrüme andolsun ki bu gibi açık istekleri, gün gibi aşikar ihtiyaçları delille desteklemek ne semizletir ne de açlığı giderir (bir işe yaramaz). Tam tersine isteğin kolaylaştırılması noktasında kayıtlandırıcı bir zorluk, tereddüde yol açan bir sıkıntı doğurur. Çünkü bir insanın duyularının noksanlığı, sezgisinin körelmişliği, feleğin yer merkezi etrafında dairesel bir hareket gerçekleştirdiğini kavrayamayacak düzeye erişmişse, hem de güneşin, ayın ve yıldızların her gün ve her gece doğup batmalarını müşahede etmesine rağmen, bunun ancak yer merkezi etrafında gerçekleşen bir dairesel hareketle mümkün olabileceğini anlayamıyorsa, buna ilişkin olarak ortaya konacak delilin anlaşılması hususunda aklının eksik, tabiatının körelmiş ve idrakinin duyarlılığını yitirmiş olması çok daha evladır. Buna rağmen diyoruz ki: Kuvvet ve tabiat noktasında hakkında ihtilaf olmayan feleğin halinin şu iki husustan hali olması mümkün değildir: Yani felek ya hareket etmektedir ya da durmaktadır. Bu kural bütün cisimler için geçerlidir. Bu tasnifin hareket ve duruşla sınırlanması açık bir olgudur. Çünkü bir yer kaplayan cisim eğer bulunduğu yerde bir zamandan fazla kalıyorsa, onun bu kalışı duruş olarak isimlendirilir. Buna hareket diyemeyiz. Ama feleğin sakin olması caiz değildir. Çünkü içi boş olan bir cisim içindekilerle birlikte durmuş olarak tasavvur edilirse, bu takdirde yarısının, ihtiva ettiklerinin yukarısında, yarısının da ihtiva ettiklerinin altında olması zorunludur. Ama bu da ancak yukarıdaki yarının tabiat ve hakikat olarak aşağıdaki yarıdan farklı olması durumunda mümkün olabilir. Çünkü mekanların farklılığı mekanlarda yer alanların suret ve tabiat olarak farklılıklarını gerektirir. Aksi takdirde yukarıdaki yarının yukarı tarafa ihtisas edilmesinin, aşağıdaki yarının yukarıdaki tarafa ihtisas edilmesinden daha evla olması söz konusu olamaz. Bunun tersi de geçerlidir. Aksi takdirde tercihi gerektiren bir

etken olmaksızın iki eşit arasında tercih yapılması durumu söz konusu olur. Ki bunun muhal olduğu da bir zorunluluktur. Eğer bu caiz olursa o durumda eşit mümkünlerin her iki taraflarıyla da bir şeyden değil, hatta hiçlikten sadır olmaları da caiz olur. Bunun batıl olduğunda en küçük bir şüphe yoktur. Bu da gösteriyor ki mekanın farklılığı tabiatın farklılığına delalet eder. Daha önce kanıtlarıyla ortaya koyduk ki felek kütlesinin cüzleri sınır ve hakikat itibariyle benzerdirler. Feleğin bazı kısımlarının diğer bazı kısımlarına göre bazı mekanlara tahsis edilmesi, dolayısıyla sakin olması mümkün olmadığına göre, hareket ediyor olması kesinleşir. Çünkü bir şey ya sakindir ya da hareket halindedir. Felek üzerinde hareket zorunlu ise bu hareketin dairesel olması da zorunludur. Çünkü daha önce belirttiğimiz gibi felek üzerindeki hareketin doğrusal olması imkansızdır. Şair ne güzel söylemiş:

Bu çark değirmen gibidir, dur durak nedir bilmez

Durmaz ve değirmen taşı da yumuşamaz

Her ne kadar daneleri gösteren zaman olsa da

O doymak nedir bilmez ve dane de görünmezlik etmez

Bu açıklamadan ulvi cisimlerin hareket etmelerinin zorunluluğu ortaya çıkıyor. Nitekim şefaatçim “Ümmü’l Kitab” müteşabih olmayan muhkem ayetlerinde, tevile yer bırakmayan açık ifadelerinde, mücmel olmayan apaçık birçok ibaresinde bunu ortaya koymuştur:

“*Güneş, kendisi için belirlenen yerde akar (döner).”* (Yasin, 38) *“Güneşi, ayı... yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedirler.”* (Enbiya, 33)

Bilindiği gibi yıldızların, gök cisimlerinin hareketleri bizzat değildir. Aksi takdirde feleklerin yırtılması gibi bir durum söz konusu olacaktır. Oysa biliyoruz ki yüce Allah felekleri *“yedi*

zorlu” olarak nitelendirmiştir. Yani felekler bozulmaz, fesada uğramazlar. Bu aynı zamanda yıldızların, gök cisimlerinin felekler üzerindeki hareketlerinin araz ile olmasının da imkansızlığını da kanıtlamaktadır. Yani onlar taşıyıcılarının hareket etmesiyle hareket etmektedirler. Gemide oturan yolcu gibi. Çünkü gemi denizde yüzmektedir. Gemi bizzat, gemide oturan yolcu da bilaraz hareket etmektedir. Yıldızların hareketleri araz olduğu halde, taşıyıcıları değil, onların hareketlerinin zikredilmesinin sebebi, hareketlerinin müşahede edilir, gözle görülür olmasıdır. Çünkü parlayan ve ışık saçan cisimlerdir. Taşıyıcılarının hareketleri ise ancak içlerindeki gök cisimleri aracılığıyla anlaşılmaktadır. Tıpkı mavi bir atlas üzerindeki inciler gibi. Sanki gök cisimlerinin şahısları felek gemilerinde oturmuş yolcularmış ve felek gemileri de uzayın kaza denizinde yüzüyormuş, kudretin kader vadisinde yol alıyormuş gibi.

“İşte bu, azîz olan (ve her şeyi) pek iyi bilen Allah'ın takdiridir.” (Enam, 96)

“Denizde yüce dağlar gibi yükselen gemileri” (Rahman, 24) olan ve karalarda da yürüyen gemiler gibi alametleri olan Allah noksan sıfatlardan münezzehtir.

Yedinci hususiyet: Her bir felek kendi başına bir türdür ve başkası ona hakiki anlamda benzememektedir. Bunu derken mahiyetin tümü itibariyle benzerliği kast ediyorum. Çünkü feleki cisimlik itibariyle benzerlik söz konusu olabilir. Bu, arazi olan salt ölçü bağlamında unsurlarla ortak olmalarından tamamen farklı bir durumdur. Bilakis her bir felek ile geri kalan felekler arasında su ile ateş arasındaki gibi hakikat bakımından tam bir ayrılık vardır. Bunun delili de her birinin kendine has bir mekanda bulunuyor olması, başkasının bu mekana girmesinin, kendisinin de başkasının mekanına girmesinin mümkün olmamasıdır. Çünkü ihtiva eden latif şey,

ihtiva edilen yoğun şeye dönüşmez. Bunun tersi de olmaz. Şu halde mekanların farklılığı illetlerin farklılığının kanıtıdır. Diğer bir kanıt da şudur: her bir feleğin, diğer feleklerin illetlerinden bizzat farklı olan bir illeti vardır ki ileride buna değineceğiz. İlletlerin farklılığı da malullerin farklılığının illetidir. Çünkü illet malule benzer. Bir şeye benzeyen de zorunlu olarak onun ayrı olduğundan ayrı olur. Benzemesi zorunlu olarak aynı cinsten olduğunu gösterir. Bu takdirde türler de fasıllara ayrılırlar. Eğer ayrılık cinsleri ve türleri üzerinden olursa, şahısları üzerinden de olur. Bu ise felekler üzerinde yırtılma ve fesadı gerektirir. Felekler üzerinde fesadın olmasına dair yaklaşımın fasit olduğu daha önce kanıtlarıyla ortaya kondu.

Diğer bir delil de şudur: Eğer aynı türden olurlarsa aralarında imtizaç, cüzleri arasında kaynaşma gerçekleşir. Bir su ile diğer bir su arasında gerçekleştiği gibi. Çünkü aralarında engel söz konusu olmaz. Çünkü her biri öbürüyle dış sınırı ve içbükeyi itibariyle temas halindedir. Zorunlu olarak aralarında boşluk diye bir şey de olmaz. Kısaca söyleyecek olursak tabiatların benzerliği benzeriyle kaynaşmasını ve ona dönüşmesini caiz kılar. Ama tabiatların ayrılığı böyle bir kaynaşmayı kabul etmez, uzaklaşmayı gerektirir. Su ile yağ arasında olduğu gibi. Bu da tabiatların farklılığı durumunda kaynaşmanın, bütünleşmenin olmayacağının delilidir.

Sekizinci hususiyet: Şu ulvi ve şerefli cisimler arz kabiliyetlerine ve süfli maddelere suret ve arazlar bahşetmeye, yansıtmaya hazırdırlar. Bunu külli ve cüzi olmak üzere iki açıdan göz önünde bulundurmak gerekir. Külli açıdan: Ateşe mücavir olan bir şey, yakın olduğu için hareketin kuvveti aracılığıyla ateşten ateşin ve nurani sureti kabule hazır olur. Ondan uzak olan toprak ise ateşi soğutur, yoğunlaştırır, sakinleştirir, yeniden karanlığa, katılığa, donukluğa ve

sertliğe dönüştürür. Cüzi açıdan: Güneşin onikinci burca girmesiyle bitkilerin ve hayvanların tohum, doğum, zeka ve aptallık gibi nasıl değişik haller arz ettiklerini göz önünde bulundur. Yine ayın yirmi sekizinci menzile girmesi, aynı şekilde sair gök cisimlerinin, yıldızların burçlara, derecelere, dakikalara, saniyelere ve saliselere girmesi ile de benzeri hal değişiklikleri meydana gelir. Bütün bunlar astronomi ilminde genel ve ayrıntılı şekilde açıklanmışlardır. Bununla beraber insan aklı bu cüziyatı idrak etmekten acizdir, yetersizdir. Külli tesirler ise külli bir ilim olarak insan aklınca bilinmektedir.

Allah, göklerin ve yerin yaratılışında gizli, saklı sırları, bilinen ve yazılan hikmetleri herkesten daha iyi bilir.

"*Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru!"* (Al-i İmran, 191)

Nübüvvet dolunayından, risalet erinin lisanından (salat ve selam üzerine olsun) bu ayetle ilgili olarak şöyle bir söz sadır olmuştur:

"*Bu ayeti okuduktan sonra ağzını silen kişiye yazıklar olsun!"*

Yani varlığın akıllara durgunluk veren halleri ve sırları üzerinde düşünmeyen, varlığın akıl almaz fiillerini ve eserlerini enine boyuna tefekkür etmeyen kişiye yazıklar olsun! Nitekim yüce Allah göğe bakıp ibret almamızı emrederken şöyle buyurmaktadır:

"Üstlerindeki göğe bakmazlar mı ki, onu nasıl bina etmiş ve nasıl donatmışız! Onda hiçbir çatlak da yok." (Kaf, 6)

Allah'ım! Bizi melekutunun mülkü üzerinde düşünen, ceberutunun dairesi içinde yürüyüp dönenlerden eyle..Amin.

BABIN SONU:

Bu genel açıklamalardan anlaşılıyor ki felekler, unsurlar cinsinden ve türünden değildirler. Şu halde feleklerde ağırlık, hafiflik, sıcaklık, soğukluk (bunlar doğrusal hareketin sıfatlarıdır ve biz feleklerde doğrusal hareket olmadığını ortaya koyduk), yaşlık, kuruluk (bunlar da kolaylıkla veya zorlukla yırtılmanın gerekleridir) gibi altı sıfat bulunmaz. Bu cisimler bu sıfatlardan beridirler. Çünkü bunlar zat ve sıfat olarak üstün cisimlerdir ve unsurlara has pislikler onlardan kaldırılmışlardır. Şu halde vehim esaslı şiirsel mezheplerin kesat ve atalet öngören anlayışları bir kenara atılmış, fesat ve iptali öngören uydurma ve yerilmeyi hak eden görüşler çürümüş oldular. Bunların "felekler su ve ateş gibi varlıkların tabiatlarına sahiptir", şeklindeki yaklaşımları boşa çıkmıştır. O halde felekler için beşinci bir tabiat söz konusudur ki bu tabiat tezattan olabildiğince uzak, itidale de mümkün olduğunca yakındır. Bu tabiatı aşan, zatı ile hayat sahibi olan nefs-i natıkanın nurlarından biri olan daimi hayatı kabul eder. Öyleyse felekler; faal akıllarının olduğuna delalet eden nefislere sahiptirler. Çünkü dairesel hareket, nefs-ı natıkasının bulunduğuna delalet eder. İleride değineceğimiz gibi nefis de akla delalet eder.

Unsuri varlıklara gelince... Bunlar, kesinlikle mutedil değildirler. Aksine zıttırlar ve olabildiğince zıtlık yansıtırlar. Ateş gibi. Ki, cismani alemde ondan daha sıcak bir varlık yoktur. Ve toprak gibi. Ki alemde ondan daha soğuk bir varlık yoktur. bu durum diğer unsuri varlıklar için de geçerlidir. Bunlar hayatı olumsuzlayan zıtlığı barındırdıkları için hayata kabil değildirler. Ama aralarında bir kaynaşma meydana gelmesi, her birinin keskinliğinin kırılması, neticede hayata elverişli itidal noktasına yaklaşması başka. Şu halde mizacın itidal

noktasına yakın ve uzak olmasına bağlı olarak unsuri varlıklar üç nefse kabil olurlar. Bunu derken doğurgan nefisleri kast ediyorum. Buna göre nefis saliki, tersyüz olmuş bir yol olan nefis sureti yolunu bin yıl izler. Eğri bir yol olan hayvan sureti yolunu bin yıl izler. Dosdoğru yol olan insan sureti yolunu da bin yıl izler. Bu yollar, zıtların düşmanlıklarıyla dolu kevn ve fesat alemi cehennemi üzerine kurulan köprülerdir. Nitekim doğruluğun kaynağı ve hakkın membaı (s.a.v) "*Cehennem arzda(yerde), cennet ise semavatta(gökde)*" buyurmuştur.

Öyleyse basit unsurlar cansızdırlar. Onlarda hayat bulunmaz. İdrak etmezler. İtidal üzere gerçekleşmiş mürekkepleri başka. İtidal ortadan kalkınca hayat da ortadan kalkar, terkip çözülür. Bu ise ölümdür. Bu yüzden bizim alemimize ölüm ve bozulma alemi denmiştir. Yüce Allah bu ince ayrıntıya dikkat çekmek maksadıyla Rasulüne (s.a.v) ve bütün insanlara şu hitabı yöneltmektedir: "*Muhakkak sen de öleceksin, onlar da ölecekler.*" (Zümer, 30) Yani sen ölüsün, onlar da ölüdürler. Burada bir şeyin sonunda alacağı hal ile isimlendirilmesine örnek oluşturacak bir ifade kullanılmıştır. Çünkü gelecek olan her şey yakındır.

Feleklerin basitlerine gelince.. Bunların daimi bir hayatları ve Allah'ın arzın(yerin), semavatın(göğün) ve bu ikisinin üzerinde bulunan varlıkların mirasını devralacağı güne kadar kaim olacak bir cisimleri vardır. Yüce Allah'ın mutlu ve bedbaht nefisleri vasfederken birincilerin cennet derecelerinde, ikincilerin ise aşağılık derekelerinde, Allah'ın dilediği hariç, sonsuza kadar devamlı kalacaklarını vurguladığını görmüyor musunuz? Ama burada da sonsuzluk ve devamlılıktan istisna tutulurken bunun ilahi meşiyete bağlı olduğu da dile getirilmektedir. Çünkü feleklerin hareketleri eninde sonunda yoklukla, acizlikle, helakla ve kusurla karşılaşacaktır. Uzun

bir süre, alabildiğine devam eden bir zaman devam etse de bu sona varması kaçınılmazdır. Tabi diğer cisimlere göre bu kadar uzun süre varlığını devam ettirmesi şerefinden, nuraniyetinden ve suretlerinin devamlılığından ileri gelmektedir. Bu bağlamda bir terkip söz konusu değildir, çünkü terkibe ihtiyaç yoktur. Bu yüzden onlara ölüm de yoktur. Nitekim "esir aleminde ölüm yoktur" denilmiştir.

"*Ahiret yurduna (oradaki hayata) gelince, işte asıl yaşama odur. Keşke bilmiş olsalardı!"* (Ankebut, 64)

Ben, şu dosdoğru yol üzere hareket eden evrensel sistem karşısında hayrete düşen ve "felekler nasıl canlı, konuşan, akleden, itaat eden olabilirler? Oysa başları, kuyrukları, şehvetleri, gazapları, zahiri ve Batıni duyuları, açık ve gizli tabii kuvvetleri yoktur?"diyenlere hayret ediyorum. Bıçaksız boğazlanmış, keskin ibareler kılıcıyla öldürülmüş, işaretlerle doğranmış, daha doğrusu ayakta uyuyan bu zavallı yeryüzünde yaşayan başları ve kuyrukları bulunan köpek ve kurt gibi canlıları müşahede etmekte ve kendi içinde başı, kuyruğu, şehveti ve ğazabı bulunan şekil verilmiş, tasvir edilmiş ve aydınlatılmış bu heykelden başka bir şey tasavvur edememektedir.

Bu vasıfların, kuvvetlerin, azaların ve derilerin cismani canlıların anlamının dışında olmamakla beraber idrak sahibi diri (hay) kavramına dahil olmadığını anlayamamaktadır. Canlı ile hay (diri) arasında fark vardır.

Canlı, beslenen, hassas ve iradeyle hareket eden bir nefse sahiptir.

Hay ise, akıl sahibi, idrak eden ve faal bir cevherdir.

Bu yüzden yüce Allah ve O’nun mukarreb kulları Hay olarak vasfedilirken canlı olarak vasfedilmemişlerdir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur:

“*Allah, O'ndan başka ilah yoktur; O, Hayydır, Kayyûmdur.”* (Bakara, 255)

Bunun gibi daha birçok ayet örnek olarak gösterilebilir. Oysa bu tanıma şaşıran adam eğer kendi içinde yeterince düşünse, derin derin tefekkür etse, akleden ve akledilen nefsinin konuşan, kıyam eden, anlayan olduğu halde başsız, kuyruksuz, şehvetsiz ve gazapsız olduğunu anlayacaktır. Belki de yüce Allah’ın felekleri övme bağlamında buyurduğu şu ayeti unutmuştur:

“Her biri bir yörüngede (felekte) yüzmektedirler.” (Enbiya, 33)

Bir yerde şöyle buyrulmaktadır:

“*Hani biz meleklere (ve cinlere): Âdem'e secde edin, demiştik. Hepsi secde ettiler.”* (Bakara, 34)

“Güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederlerken gördüm.” (Yusuf, 4)

Rasulullah efendimiz (s.a.v) de şöyle buyurmuştur:

“Güneş batarken onu arşın altına götürürler. Doğacağı sırada Allah’a secde eder, sonra doğar.”

Cansız bir varlık tesbih eder mi, yüzer mi, secde eder mi, ulular mı, tehlil ve tesbih getirir mi? Arap dilinde cansız varlıklar “vav ve nun”la çoğul yapılır mı?..

Aklen hayat ve ruhun en değersiz canlılar olup bataklıkta üreyen haşere ve sivrisinek gibi canlılara, hiçbir yarar ve zarar dokundurma gücü olmayan sineklere hulul etmesi

mümkün ise, hayat ve nefsin en büyük, en nurlu, en şerefli, en ahir, semanın reisi, ışığın bahşedicisi, heybetin sergileyicisi, havanın kaynağı, sarı ışık zerrelerini kara karanlığa yansıtan, yed-i Beyza mucizesi, hazır oluşu ve ortadan kayboluşu ile gündüz ve geceyi meydana getiren, belli bir sistem dahilinde hareket etmesiyle dört mevsimi meydana getiren, dünyanın göz nuru, ahiret yurdunun yolunun aydınlatıcısı, dünden bu güne güneşe tapanların mabudu ve kıblesi, sünnet ve cemaate muhalefet edenlerin itaat ve ibadetle yöneldikleri bu büyük güneş cisminde neden olmasın? Yine en büyük ulvi cisim, yüce semaları ihtiva eden, büyük küçük bütün ulvi cisimleri ihata eden, şeref ve azameti dahi akıl erbabınca ikrar edilen, keramet ve ululuğu fazilet sahibi zeka ehlince itiraf edilen varlıkta neden hayat olmasın? Hatta Müşebbihe ve Kerramiye ekollerinin ileri gelenleri kendi zanlarınca "Allah'ın arşın üzerinde oturduğunu" söylemişlerdir. Onları böylesine büyük ve iddialı bir söz söylemeye iten şey, arşın cürmünden, azametinden ve şerefinden başka bir şey olabilir mi? Hem yüce Allah mukaddes zatını yüce arşa izafe ettiği görülmüyor mu?

"*O yüce Arş'ın sahibidir.*" (Tevbe, 129)

"*O, kerim Arş'ın sahibidir.*" (Müminun, 116)

"Çok yüce Arş'ın sahibidir." (Buruc, 15)

Neden "Zerrenin, haşerenin, sineğin ve karıncanın rabbidir" dememiştir? Böyle bir iddiada bulunmak akıl yetersizliğinden, anlayış zayıflığından ve basiret eksikliğinden başka bir şey midir?

"Arş'ın Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir." (Enbiya, 22)

“Doğrusu hamd Allah'a mahsustur. Fakat onların çoğu (bunu) bilmezler.” (Nahl, 75)

İkinci Kutub: Güney kutbudur ki ruhaniler iklimi onun aşağısındadır. Nasıl ki cismani varlıklar kemal ve şeref itibariyle ulvi ve süfli olmak üzere iki kısma ayrıldıkları gibi ruhlar da böyle bir taksime tabidirler. Bu yüzden sözünü ettiğimiz bu iklime iki kapı açılır.

Birinci kapı, süfli nefislerdedir. Nefsin sınırı ise arzi ve semavi varlıkları kapsayacak genelliktedir. Bu ise tabii ve aletsel cismin ilk kemalidir. Aradaki rabıtada dört kayıt vardır.

Birincisi: İlk kemaldir dememizdir. Bu söz, ilim ve sair nefsani vasıflar gibi ikinci derecedeki kemallerden ayırt etmeye yöneliktir. Çünkü bunlar ikincil kemallerdir ve ilk kemale dayalı olarak belirginleşirler. İlk kemal ise nefsin kendisidir. Çünkü hayat sahibi bir cisim, bizzat hayat sahibi bir nefisle, bunun ardından ilimle de vasfedilmese, bilen olarak nitelendirilemez.

İkincisi: Arazdan ayırt etmeye ilişkin sözümüzdür. Çünkü nefis, araz kemaline elverişli değildir. Bunun nedeni de bizzat kaim olmamasıdır. Bu yüzden faaliyetlerine kabil değildir.

Üçüncüsü: tabii olduğunu söylememizdir. Bununla da divan gibi yapılmış cisimlerden ayır etmeyi amaçladık. Çünkü aletselliğe de elverişli değildir.

Dördüncüsü: Aletseldir, dememizdir. Bununla da unsuri basitlerden ayirt etmeyi amaçladık. Çünkü nefsin failini kabul etme istidadına sahip değildir. Bunun nedeni de ifrat ve tefrit kapıları arasında dönmesidir. Hayat gücüne kabil olmak için ifrat ve tefriti engelleyen itidalin olması zorunludur. Kabul ve ret arasında gidip gelen sınırın açıklaması budur.

Kısımlarına gelince: Bil ki, cisimler alemini idare eden nefisler beş çift güçten ibarettir: Tabii, bitkisel, hayvani, insani ve feleki. Bu beş çiftle sınırlı olmasının gerekçesi ise şudur: Nefisten herhangi bir fiil sadır olduğunda, fiilin kaynağı ya kendisinden sadır olan şeyin bilincindedir ya da değildir. Eğer değilse bu fiil ya bir tarzda sadır olmaktadır ya da farklı tarzlarda sadır olmaktadır.

Birincisi, Tabii kuvvettir. İkincisi ise: Bitkisel nefistir. Eğer kendisinden sadır olan fiilin bilincinde ise, bu durumda da ya aynı tarzda sadır olmaktadır ki bu da Feleki Nefistir ya da değişik tarzlarda sadır olmaktadır. Bu takdirde de idraki ya makul külliyatlara yöneliktir veya maddi cüziayata...

Birincisi: Beşeri nefs-i natıkadır, İkincisi: Hayvani nefistir. İşte bütün cisimler alemini idare eden beş kuvvet budur. Bunların dördü oluş ve bozuluş (kevn-u fesad) aleminde, biri de felekler alemindedir.

Yukarda izah ettiğimiz bu taksimden de açıkça anlaşılacağı gibi nefisler, kemal şerefi derecesiyle eksiklik alçaklığı derecesi arasında dönüp durmaktadırlar. Bazısı gayet süfli ve karanlık olduğu için esfel-i safiline düşmektedir. Bunlar bitkisel ve hayvani nefislerdir. Bu yüzden hitaba muhatap olma ehliyetine ve soru cevap kabiliyetine sahip değildirler. Dolayısıyla azarlama ve Kitab yükümlülüğünden kurtulmuşlardır.

Kimisi de gayet kamil ve nurani oldukları için yüceler yücesine (alay-i illiyyin) yükselirler. Bunlar ise feleki nefislerdir. Bunlar da hitap yükümlülüğünden ve azar zorluğundan uzaktırlar. Çünkü kemalleri teklifi kabul etmekten müstağnidir. Bilakis ilk andan itibaren Rablerine itaat etme özelliğine sahip olarak yaratılmışlardır. Nitekim yüce Allah bu gibi nefisler hakkında şöyle buyurmuştur:

"*İkisi de «İsteyerek geldik» dediler."* (Fussilet, 11)

Nitekim bitkisel ve hayvani nefisler de musahhar kılma ve itaate icbar etme tarzında yaratılmışlardır. Musahhar oluşları, itaat edişleri iradelerine ve seçmelerine göre değildir. Nitekim yüce Allah bu gibi nefislerle ilgili olarak şöyle buyurmuştur:

"*Bitkiler ve ağaçlar secde ederler."* (Rahman, 6)

Beşeri Nefisler "İNSANIN MAHİYETİ" Hakkında:

Bazı nefisler de bu iki tür arasında gidip gelirler, ne onlara ne de bunlara aittirler. Beşeri nefislerden söz ediyoruz. Bazen baş aşağı esfel-i safiline doğru yuvarlanır, hayvanlar, yırtıcılar derecesine katılırlar. Bu, şehvet ve gazap gücünü kullanmaya meylettiklerinde gerçekleşir. Bazen yukarı doğru sidretu'l müntehaya yükselir ve pek seven sultanın katındaki övülmüş ve vaat edilmiş makama ulaşırlar. Bu da ilim ve amel kuvvetlerini kemale doğru kullanma eğilimi içine girdiklerinde gerçekleşir. Bu yüzden göklere (semavata), yere (arza) ve dağlara sunulan, ama onların yüklenmekten kaçındıkları, çekindikleri emaneti üstlenmiş, diyanet sorumluluğunu yüklenmişlerdir. Bu varlıkların yüklenmekten kaçındığı emaneti insan yüklenmiştir.

"Biz emaneti, (semavata) göklere, yere (arza) ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yüklendi." (Ahzab, 72)

Burada sözü edilen emanet, marifettir veya yükümlülük yahut ibadet ya da itaattir. Bunlardan hangisini alırsan geçerlidir.

Bu emanet göklere (semavata), yani gökteki nefislere; (arza) yere, yani bitkisel nefislere; dağlara, yani hayvani nefislere teklif edilmiş ve bunlar bu emaneti yüklenmekten kaçınmışlardır. Bunu yüklenmekten, kabullenmekten kaçınmaları emanetin kamil, onların ise noksan olmasından dolayıdır. İnsan bu emaneti yüklenmiştir, çünkü ilim ve amel makamını elde etme istidadına sahiptir.

Nefis kavramı, hukema tarafından kullanıldığı zaman, ibarelerin farklılığına göre farklı lafızlarda belirginleşir.

Birincisi, Kemal. Şöyle ki: Cisim, cisim olması hasebiyle eksiktir ve kendisine taalluk eden şeylerle kemal bulur.

İkincisi, Kuvvet. Kuvvetten de fiiller sadır olur. Bir şeyden de herhangi bir fiil sadır olursa kuvvet olarak isimlendirilir.

Üçüncüsü, Suret. Çünkü beden ona ait bir madde konumundadır.

Nefis Hakkında:

Nefis, zuhur veya vücut (iki farklı nitelemeye göre) alemine ancak nutfenin fiillerini serdetme kabiliyetine sahip olması durumunda katılır. Surete nispetle madde için de aynı durum geçerlidir. Şu halde nefsin suret olarak isimlendirilmesi bu itibarladır. Öyleyse öncelikle insan nefsiyle başlayalım. Çünkü melekut aleminden açılan ilk kapı; insan nefsidir. Nitekim Rasulullah (s.a.v) tariklerini yolunu izlemeye başlayan salikleri eğitmek maksadıyla sembolik bir ifadeyle şöyle buyurmuştur:

"*Önce kendi nefsinden başla, sonra başkalarına anlat.*"

Bu yüzden ben diyorum ki: Usul ve kelam ilimlerinde derinlik kazanmış ama vehimlerin etkisinden kurtulamamış bazı kimselerin dilinde şöyle iki tanım dolaşmaktadır:

- İnsan, şu maddi ve şekil verilerek işlenmiş heykelden, bölümlü ve parçalı bedenden ibarettir.

Maddi alemin ensesine bindiğini, makulat denizinin bilinmezliklerine daldığını iddia eden bazıları ise şunu ileri sürüyorlar:

- İnsan, şu maddi heykelin içine sızmış latif bir cisimdir.

Özetleyecek olursak: Usul ilminde maharet kazanmış, kaideler ve fasıllar hazırlamakla belirginleşmiş cedel ehli, maalesef maddi varlığın ötesine geçebilmiş değildirler. Çünkü Allah'ın, şu değersiz, kirli maddi alemden başka daha şerefli, daha üstün, daha sağlam, daha muhkem, bozulmaz, helak olmaz, unsurlar ve felekler aleminin kaynağı başka bir aleminin olmadığını sanıyorlar. Kuşkusuz yukarıda yer verdiğimiz insana dair her iki tanım da doğrudan sapmadır ve eleştiri oklarının hedefidir. Çünkü **insan, kesinlikle ecram** (cisimler) **aleminden bir şey değildir. Bilakis o ilahi bir cevher ve sır, latif, melekuti, lahuti bir meşale, ruhani bir kelime, sultani ve rabbani bir isim, zamansal ve mekansal olmayan bir fiildir. İnsan "kaf ve nun"la yazılan bir harf, "ol ve oluverdi" misalinden kaynaklanan bir emirdir. İnsan, "kaf" dağının dibinden akan bir nehirdir. İnsanların kana kana içtikleri "Sad" denizinin eşsiz bir avıdır. Şu mürekkep heykel** (beden) **ise, insan için bir gemi konumundadır. İnsan denizi onunla cismaniyatı geçmektedir.**

Hayret ki hayret!.. Maddi alemde gemi denizin üzerinde yüzerken, burada deniz gemiye binmiş bulunuyor. Kalbinin basiretini tasdik et, gözünün bebeğini iyi aç ve şu sembolü, şu gizli sırrı anla. Şöyle ki İbn Abbas: *"Sâd. Öğüt veren Kur'an'a yemin ederim."* (Sad, 1) ayetini tefsir ederken "Sad, Mekke'de bulunan bir denizdi ve Rahman'ın arşı onun

üzerindeydi. Çünkü o zaman ne arz vardı, ne sema vardı, ne hava vardı ne de su.” demektedir. Öyleyse Hz. Musa’nın bulunduğu “Tur / Kutsal vadi” ve “mübarek bölge” olarak isimlendirilen deniz, Muhammedi ruhtur. O taşkın bir deniz, övgüye değer bir bilgi kaynağıdır. Çöl hararetinden kavrulanlar, cemadat soğukluğundan susayanlar ondan kana kana içerler. Onun kaynağından testilerini, kaplarını doldururlar. Kevser havuzu onun pınarlarından biridir. Mekke kutsal bölgedir. Dokunulmazdır, güvenlidir.

“Kendi katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir yer… Fakat onların çoğu bilmezler.” (Kasas, 57) *“Oraya giren emniyette olur.”* (Al-i İmran, 97)

Rahman’ın arşı onun üzerindedir. Bu ise çok şiddetli bir kuvvetle Muhammedi ruhu bürüyen Cebrail’dir. Ki onu ilim ve amel aracılığıyla kemale erdirmek suretiyle kuvveden fiile çıkarsın.

“*İnsanlar için kurulan ilk ev”* (Al-i İmran, 96)dir. Çünkü Ruhu’l Kudüs, maddi alemden bin yıl önce yaratılmıştır. Nitekim ümmi Rasul (s.a.v) buna şöyle işaret etmiştir: “*Allah ruhları bedenlerden bin yıl önce yarattı.”* Yani bir göz açıp kapama anı gibi tek olan emir alemi ile cömertlik membaından uzaklığın en uç mertebesinde bulunan halk alemi arasında akıl ve nefis alemleri olmak üzere iki alem vardır.

Orada “*İbrahim'in makamı vardır.”* (Al-i İmran, 97) Yani Tevhit makamı. Ki İbrahim (a.s) bu makamda “Tevhid makamında” şöyle demiştir: *“muhakkak ki ben vechimi “O”na çevirdim hanif olarak.. “O” semavatı ve arzı yaratandır, ben müşriklerden değilim.”* (Enam, 79) Bu makama bu sözü tasdik ederek giren kimse, şirk gailelerinden emin olur, küfür ve şüphe azabından kurtulur. Orası Allah’ın kalesidir. Çünkü

yüce Allah kudsi bir hadiste şöyle buyurmuştur: “*La ilahe illallah, benim kalemdir. Benim kaleme giren kimse azabımdan emin olur.”* işte en büyük kanıtlarla donatılmış yol budur ve bu çamur ve yün ehline karşı da büyük bir kanıttır. Nitekim Hac çağrısı, kadın erkek bütün insanlara yapılmıştır. “*İnsanlar arasında haccı ilân et ki, gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yoldan…sana gelsinler.”* (Hac, 27)

Dolayısıyla bütün ömründe bir kere umre veya hac yapmak şeklinde Celal kabesine varmak üzere ihrama giren, yüzünü Cemal mescidine döndüren, kalbinin en derininden iç geçirerek ve haykırarak Rabbinin buyruğuna koşan, kuvvetler akrabalarını ve vatanlarını terk eden, ilişki bağlarını koparan kimse, evinden ayrılarak Allah’a ve Resulüne hicret etmiş olur. Eğer bu yolda ölüm vaki olursa, Allah katında sevap kazanır. *“Hiç kimse nerede öleceğini bilemez.”* (Lokman, 34) O halde *“onlardan güzellikle ayrıl.”* (Müzzemmil, 10) *“Bütün varlığınla O'na yönel.”* (Müzzemmil, 8) Çünkü hicret, Allah’ın yasakladıklarını terk etmen, Allah’tan başkasını kalbinden tutup atman ve bütün varlığınla Rabbine yönelmen bir başka ifade ile ölmeden ölmek demektir.

Sonra bu yokuşları ve menzilleri kat etmeye başlar. Kaynakların, membaların başına gelir. Makam-ı Mahmuda ulaşır. Kesintisiz akan zemzem suyundan içer. Vaat edilen havuza dalar. Eğer iyilerden (ebrar) ise*“Kâfûr katılmış bir kadehten (cennet şarabı) içer.”* (İnsan, 5) Eğer yakın olanlardan (mukarrebinden) ise *“mühürlü hâlis bir içki sunulur. Onun içiminin sonunda misk kokusu vardır… Karışımı Tesnîm'dendir. (O Tesnîm Allah'a) Yakın olanların (mukarrebinin) içecekleri bir kaynaktır.”* (Mutaffifin, 25) ikincisi birincisine göre daha saf olsa da bunlar karışımı olan iki pınardır. Ama karışımsız saf şarabı içen kimse, onu cömertlik ve lütuf kaynağından içer. Nitekim yüce Allah şöyle

buyurmuştur: *“Rableri onlara tertemiz bir içki içirir.”* (İnsan, 21) Rasulullah (s.a.v) “*Rabbimin yanında geceledim.”*… “*Benim Allah’la geçirdiğim bir vaktim vardır.”* derken bu makama işaret etmiştir. İşte bütün bu aşamaları geçen kimse Hac görevini yerine getirmiş, Umre ziyaretinde bulunmuş, emredileni yerine getirmiştir. Fakat *“Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnîdir.”* (Al-i İmran, 97) ve işte bunun için Rasulullah (s.a.v) “*Hacca gitmeden ölen kimse ister Yahudi olarak ölsün ister Hıristiyan olarak ölsün.”* Buyurmuştur.

İşte hac mekanını Ümmü’l kura vadisinde kuran, en büyük evin temellerini yükselten şeyhin (İbrahim’in) tarikatı budur: “*İbrahim, ne yahudi, ne de hıristiyan idi; fakat o, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir hanif müslüman idi.”* (Al-i İmran, 67)

Ya da beden insan için sırtına bindiği bir binek gibidir. Onun sırtında cismaniler çöllerini aşar, çorak cüziler sahralarını kat eder. Ya da bir ağ gibidir ki onunla hissi ve vicdani olguları avlar. Bu babda zikredilen bunun gibi daha birçok örnek vardır ki bütün bunları anlatmak bu kitabın kapasitesini aşar.

Burhanlar (Deliller):

Maksat en üstün maksatlardan olunca onun burhanlarla ve ikna etmeye dönük kanıtlarla ispatlanması bir zorunluluktur. Burhanlara gelince, bunlar birçok açıdan geçerlidirler. Bunları genel bağlamda şöyle sıralayabiliriz..

Birinci burhan: İlahi zat, aklın zatı, canlılık dışında, daha doğrusu canın mücerredi dışında dışarıdan arız olan şeylerden soyutlanmış canlı varlıklar gibi yabancı arazlardan mücerret külli varlıklar gibi mücerret şeylerin varlığında şüphe yoktur. Çünkü canın mücerredi mücerret candan daha

üstündür. Çünkü mücerret can mücerretlikle kayıtlıdır. Ama canın mücerredi, mücerretlik kaydından mücerrettir. Çünkü kayıttan soyutlanmış bir şey soyutlanma gibi mutlaklıklarla kayıtlıdır. Buna dair ilim de mücerrettir. Çünkü bölünecek olsa ilmin her bir cüzü eğer ona dair ilimse, bu takdirde cüz mahiyet itibariyle küllün aynısı olur. Bu ise baştan itibaren muhaldir. Çünkü bir tane malumun, birçok ilimle malum olmasını gerektirir. Bu da bir şeyin birçok kere bilinmesi gibi bir sonuç doğurur. Bu ise gerçeğe aykırıdır. Çünkü malumun bir kere daha malum olması imkansızdır. Eğer ilmin her bir cüzü ilmin gayrisi olursa, bu durumda ilmin bir cüzü ilim olmamış olur. İlim olmayan da ya cehalettir ya cehalet isminin misdakıdır. Dolayısıyla ilmin cehalet veya cehaletin ayrılmazı olan bir cüzü olmuş olur. Bu ise imkansızdır. Bundan da anlaşılacağı gibi mücerret bir olguya dair ilim de mücerref olur. Aksi takdirde bir arazın birden çok mahalde kaim olması sonucu doğar. Bu ise fuzuli bir sözden öte bir şey değildir. Bu ilmin mahalli kendisidir. O halde mücerret bir cevherdir.

İkinci burhan: Eğer nefis bölünmüş ise, bu takdirde onun bir cüzüyle muayyen bir maluma dair bir ilmin ve bir cüzüyle de cehaletin kaim olması caiz olur. Bu durumda bir insanın aynı andı onu bilen ve bilmeyen olması da caiz olur. Bu ise kesinlikle dayanaksız ve geçersizdir.

Üçüncü burhan: İnsan nefsi sayıların artması gibi cisimler alemini ihata eder ve cisim olmaz.

Dördüncü burhan: Nefis, sayıların artması gibi mütenahi olmayan şeyleri idrak eder ve cisim olmaz.

Beşinci burhan: Nefis siyah ve beyaz gibi zıtları beraber, varlık ve yokluk gibi mütenakız olanları birlikte idrak eder. Bu yüzden bunlardan biri için öbürünün zıddı ve mukabili hükmü verilir. Bir şey hakkında bir hüküm vermek

mevzu ve mahmulü tasavvur etmeyi gerektirir. Zıtların aynı zaman içinde cismani bir mahalde bir araya gelmeleri muhaldir. Bundan da kesin olarak anlaşılıyor ki zıtlara dair bilginin mahalli ne cisimdir ne de cismanidir.

Altıncı burhan: Nefis zatını idrak eder. Onun zatını idrak etmesi, zatının suretinin zatının içinde resmedilmesi şeklinde olmaz. Çünkü bu suret eğer zatının gayrı ise, bu takdirde kendisi, kendisine yerleşen bu sureti biliyordur, ama zatının ayniyle değil. Çünkü bu suret zatının gayrisidir. Ama bu suret zatının aynısı ise bu takdirde bilinen nefis suretin zatının gayrisi olur. Çünkü bu suretin başka bir suretinin olması muhaldir. Aksi takdirde bilen olduğu halde suret silsilesi tasavvur edilemez bir noktaya doğru uzayıp gider. Şu halde suretin zatının gayrisidir. Suretin zatının gayrisi olduğuna göre cisimsel değildir. Bizim anlatmak istediğimiz de buydu.

Yedinci burhan: Eğer nefis cisim ise, bu takdirde bütün cisimler idrak eden ve bilen olurlar. Çünkü cisimler cisimlikte ortaktırlar. Bazı cisimler idrak eden iseler, bu durumda idrak etmesi ya cisimselliğinden kaynaklanır veya başka bir şeyden. Eğer cisimselliğinden kaynaklanıyorsa, bütün cisimlerin idrak eden olmaları gerekir. Çünkü illette ortaklık, malulde ortaklığın illetidir. Ama idrak eden oluşu cisimliğe eklenen zait bir şeyden kaynaklanıyorsa ve bu zait şey cisim ya da cismani bir şey ise, söz yeniden başa dönmüş ve imkansızlık yeniden belirginleşmiş olur. Şu halde cisimlerin eşyayı idrak etmeleri cismani olmayan bir şeyden kaynaklanmaktadır. Bu da Nefs-ı natıka dediğimiz şeydir. Kur’an buna *“Nefs-i mutmainne”* ve “emirden olan bir ruh” der.

Eğer biri dese ki: “Bazı cisimlerin letafetin en son mertebesinde olup bu yüzden eşyayı idrak etmesi, bazısının da bu mertebeye ulaşmayıp, dolayısıyla idrak derecesine gelmemiş olması olamaz mı?”

Buna cevap olarak deriz ki: Bu söylediğiniz, bizim burhanları sıralarken sunduğumuz ihtimallerin dışında değildir. Çünkü idraki gerektiren bu letafet ve idraki engelleyen bu yoğunluk ya cisim ya cismani ya da zait bir şeyden kaynaklanmaktadır. İlk iki ihtimal batıl olduğuna göre geriye üçüncü ihtimal kalıyor. Bizim aradığımız da budur. İşte burhanilerle ilgili açıklama budur.

İkna etmeye dönük hitabi deliller, İnsanın Mahiyeti

İkna etmeye dönük hitabi delillere gelince, bunlar da sayılmayacak kadar çoktur. Bu konuyla ilgili birçok ayet vardır. Adem (a.s) ve evlatları hakkında şöyle buyrulmuştur:

“Ona ruhumdan üflediğim zaman.” (Hicr, 29)

Ruhullah İsa (a.s) hakkında da şöyle buyrulmuştur:

“*(o) Allah'ın, Meryem'e ulaştırdığı «kün: Ol» kelimesidir.”* (Nisa, 171)

Bunun gibi daha birçok ayet örnek gösterilebilir. Bunun yanında insani cevherin üstünlüğüne, maddi giysilerden arınmış kudsi bir şule olduğuna dikkat çeken birçok ifade vardır. Konuyla ilgili birçok hadis de vardır. Örneğin Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Ben çıplak uyarıcıyım”* Burada nefsin cismani alakalardan arınmışlığına işaret edilmiştir. Bir diğer hadiste şöyle buyurmuştur: “*Nefsini bilen rabbini bilir.”* Diğer bir hadiste de şöyle buyurmaktadır: “*Rabbini en iyi bileniniz nefsini en iyi bileninizdir.”*

Eğer nefis ile Rab arasında, nefisler cisimler arasında olmayan böyle bir benzerlik olmasaydı Rasulullah (s.a.v) Rabbi bilmeyi nefsi bilme şartına bağlamazdı. Bu benzerlik nefsin miktarsız ve bölünmez cevher oluşundan kaynaklanmaktadır. İlerideki sayfalarda bu benzerliği bütün yönleriyle ele alacağız.

Rasulullah (s.a.v) bir diğer hadiste şöyle buyurmuştur: *"Allah Adem'i Rahman'ın suretinde yarattı."* Bir diğer rivayette şöyle deniyor: *"Allah, Adem kadar kendisine benzeyen başka bir şey yaratmış değildir."* Zatın, sıfatların ve fiillerin suretine dönük bu suretin keyfiyetinin suretini, ilahi nefislerin tesirlerinden söz ederken ayrıntılı olarak açıklayacağız. Rasulullah (s.a.v) bir diğer hadiste şöyle buyurmuştur: "*Geceyi rabbimle geçiriyorum, o beni yediriyor, içiriyor."*

Bu hadisler, nefsin şerefini, zat ve sıfat olarak Rabbine yakınlığını, dolayısıyla cismani alakalardan mücerret oluşunu vurgulamaktadır. Melekut otağında parlayan nurla meshedilmiş, ceberut yüceliği aydınlığıyla arındırılmış Ruhullah Mesih İsa (a.s) şöyle demiştir: "*Ancak gökten inen göğe çıkabilir."* İsa'nın (a.s) bu sözü şu ayetin açıklaması mahiyetindedir: "*Ey huzura kavuşmuş insan! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön."* (Fecr, 27).. Bir yere dönmek, ancak o yerden geldikten sonra gerçekleşebilir.

Bayezid-i Bestami (r.a) şöyle der: "*İki alemde onu aradım, ama bulamadım*." Yani zatımı ecram aleminde bulamadım. Başka bir yerde de şöyle diyor: "*derimden sıyrıldım, kim olduğumu gördüm*." Burada Bayezid insanın maddi heykelini deri ve kabuk olarak isimlendiriyor. Bu tanımlama da açıkça gösteriyor ki nefis, kabuk mesabesindeki deriden ayrı özdür. Şu halde hayat sahibi insani nefis, tıpkı her sene deri değiştiren yılan gibi her gün derisinden sıyrılmazsa hikmet namına hiçbir şeye sahip olamaz. Denilmiştir ki: *"Allah ile beraber olan sofu mekansızdır."* Burada hiçbir mekanın ihtiva edemediği bir zatla beraberlikten dolayı nefsin mekandan tecerrüt edişine işaret edilmiştir. Çünkü mekansız olanla beraber olan, mekan sahibi olamaz. Şöyle de denmiştir: "*Sofu olandır, ayrıdır."* yani nefis vardır ve maddeden mücerrettir. Zahiriler şöyle demişlerdir: "*Sofu hak ile beraberdir, ondan*

ayrıdır." Bu anlam, yukarıda vurguladığımız hususların ayrılmaz bir sonucudur. Bunun gibi maddi alakalardan tecerrüt etmiş, engellerden arınmış, neticede mahlukatın Rabbini müşahede etmiş ulucların daha birçok sözü vardır ki anlatmakla bitmez.

Bu faziletli zatların nefsin hakikatine dair sözleri, kati ilmi ifade gücü bakımından akıl erbabının kanıtlarından çok daha güçlü ve çok daha doğrudur. Çünkü onlar delillerin çatışması, beyan üsluplarının çakışması dışında nefsin hallerinin ve mahiyetinin acaipliklerini, eserlerinin ve keyfiyetlerinin gariplikl erini ayan zevkiyle müşahede etmişlerdir. Nasıl daha güçlü olmasın ki burhan nefisten daha çok sahibinden uzaktır. Çünkü hiçbir şey insana nefsinden daha yakın değildir.

Dolayısıyla nefsin kendisini bilmesi müşahededir. Bu ise aynel yakindir. Nefsin kendisini delille bilmesi ise; ilmel yakindir. Bunlar arasında büyük fark olduğu açıktır. Nefsin delilin aracılığı olmadan zatını bilmesi mümkün olduğuna göre, delilin aracılığına baş vurmak abesle iştigal, önemsiz bir çabadır. Gereksiz yere uzak mesafeleri kat etmektir.

Şeyhu'l İslam Daru's selam (Bağdat) sakini, sırların Hallacı, fikir denizlerinin dalgıcı Mansur (Allah ondan razı olsun) şöyle der: "neredenin olmadığı yerde zatım belirdi." Bir şiirinde de şöyle der:

Heykelim cisimdir, özü örtmekte

Sonsuz özü ki hakim ve bilen ruhtur

Ruhla birlikte erbabına dönmekte

Geride kalan değersiz topraktaki heykeldir

Bu iki beyitte insanın iki zuhuruna ve bu iki zuhurun hasıl oluşuna ayrıntılı olarak işaret edilmektedir. Birincisi

doğumdan ibaret olan küçük zuhur, ikincisi ise ölümden ibaret büyük zuhurdur. Bu ikisine, ruhun bedene girmesi demek olan *mebde* ve ruhun bedenden ayrılması demek olan *mead* denir. Çünkü **beden rahimden doğduğu gibi nefis de bedenden doğar. Beden nefsin rahmidir.** Bu yüzden Rasulullah (s.a.v) bu sözün kesin tasdiki ve şüphe maddesini ortadan kaldıran bir ifade olarak şöyle buyurmuştur: "*İnsan iki kere doğmadıkça melekut alemini göremez."* Birinci doğumun küçük, ikincisinin de büyük olmasının nedeni şudur: ruhun bedenle beraber olma süresi, bundan sonra başlayan berzahtaki kalış süresinden çok azdır. Daha doğrusu bu ikisi arasında bir münasebet yoktur. Kur'an-ı Kerim'de yer alan birçok ifadede buna açık şekilde işaret edilmiştir. Buna şu ayetleri örnek gösterebiliriz: "*Andolsun, ilk yaratılışı bildiniz."* (Vakıa, 62)

Dolayısıyla Hallac ilk beyitte yer alan "*heykelim cisimdir*" sözüyle insan mahiyetinin terkibinin zülmani cüzüne ve "*özü örtmekte"* sözüyle de ruhani cüzüne işaret etmektedir ki bu, insanın halinin başlangıcı (mebde)dır. İkinci beyitte ise iki cüz arasındaki terkibin çözülmesine, ölüm dediğimiz ayrılığın aralarına girmesine ve her bir cüzün kaynaklandığı şeye dönmesine işaret etmektedir. Çünkü her şey aslına döner. Ruh erbabına, cismani heykel ise toprağa döner. Bu da mead (dönüş)dır. Böylece bu iki beyitte iki zuhurun tahkikine işaret edildiği ortaya çıkıyor.

İnsanın Kuvveleri:

İnsanın mahiyetini bildiğine göre şimdi de insanın kuvvetlerini, yani askerlerini ve yardımcılarını öğren! O zaman bitkisel nefsin hayvani canlılık aynını öğrenirsin. Çünkü bu ikisini zatlarıyla bilmek mümkün değildir. Bunun nedeni de cismani olmalarına karşın mahsus olmamalarıdır. Bilakis bunların bilinmesi kendilerinden sadır olan fiiller aracılığıyla

mümkün olabilir. Bu durum insani nefis dışındaki bütün makul mevcutlar için de geçerlidir. Çünkü her insan nefsini sözler ve fiiller bir yana sıfatlar aracılığıyla da bilmez; bizzat bilir. Bildiğin gibi nefis, kendini vasıtasız bilir. Şu halde hissedilen fiiller kuvvetlere, kuvvetler de tedbir edicisine, yani nefse delalet eder. Bu bir bakıma fiillerin sıfatlara, sıfatların da fiillere dayalı olarak yaratıldığına yönelik bir kanıttır.

Bu ikisinden sonra bir salikin izleyeceği başka bir yol, bir ibadet edenin gerçekleştireceği başka bir ibadet tarzı yoktur. Bunlar iki adımdır ki ulaşmış bulunuyorsun, iki tepedir ki yükseldin, sonra yaklaştın, dinledin ve kulak kabarttın. O halde senin üstüne düşen, kesinlikle nalınlarını çıkarmamandır. Çünkü iki yokuşun aşılmasından, iki yolun izlenmesinden, iki kölenin azat edilmesinden, iki boyutun kutsal vadide geçilmesinden, bir kaybolup bir etrafı aydınlatanın, akıp gidenin müşahede edilmesinden sonra iki menzil tarafının meşakkatli, iki merhaleyi kat etmenin zorlu olmasından dolayı Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *“Cezandan senin affına sığınıyorum.”* Bu fiiller yokuşudur. *“Gazabından rızana sığınıyorum.”* Bu da sıfat yokuşudur. *“Senden sana sığınıyorum.”* bu da zat denizidir. Hiç kimsenin buna dalma ümidi yoktur. Yanına varan hiç kimsenin onun havuzundan bir yudum içme beklentisi olmaz. Bu yüzden Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Senin övgülerini sayamam. Sen kendini övdüğün gibisin.”* Meleklerin şu sözünün anlamı da budur: *“Seni tenzih ederiz, biz seni hakkıyla bilemedik.”* Böyle iken bir kimse O’nun zatını bilmeyi nasıl umabilir? Arif (bilen) kişi, irfanıyla ihtiva edip ihata ettiği marufu üzerinde bir hakimiyete sahip olur. Allah ise “*onları arkalarından kuşatmıştır.”* (Buruc, 20) O “*kullarının üstünde yegâne kudret ve tasarruf sahibidir.”* (Enam, 61) Dolayısıyla Allah, ariflerin marufu değil, sultanıdır. Şefkat edenlerin en şefkatlisi, en merhametlisidir.

Bitkisel nefsin kuvvetleri:

Şimdi bitkisel nefsin kuvvetlerini anlatmaya başlayabiliriz. Diyorum ki: Biz bitkilerin beslenme, büyüme ve üreme gibi fiillerini müşahede ediyoruz. Bunlar ise ancak bitkinin cisminde yerleşik bulunan kuvvetlerden sadır olabilirler. Bu kuvvetler sekiz tanedir. Bunların dört tanesi hizmet edenler, dört tanesi de hizmet edilenlerdir. Hizmet edilenlerin ilki, beslenme gücüdür. Bu kuvvet besini beslenen cevhere dönüştürür ki mahsus olan onun yerine geçsin. Buna makul cihetiyle de delalet edilir. Çünkü çok sıcak bir cisim ıslak bir cismi etkilediğinde ondan buhar yükselir. Kuru bir cismi etkilediğinde ise ondan duman yükselir. Buhar ıslaklık cüzlerinin zerrelerinden, duman ise kuruluk cüzlerinin zerrelerinden ibarettir. İkincisi kuru olan birincisinden daha latif, birincisi ise yaş olan ikincisinden daha yoğundur. İşte çözülme budur. Heykel yavaş yavaş çözülünce, alternatifi yerine geçer. Beden bütünüyle çözülür, terkip dağılır. Hane yıkıldığı için de nefis göç eder. Nitekim Fars şairlerinden biri bu anlamı şöyle ifade etmiştir:

Can yolculuğa çıkmaya karar verdi. Gitme! Dedim,

Ne yapayım, hane viran oldu, dedi.

Bundan da anlaşılacağı üzere ölümün sebebi; ya beslenme gücünün durması veya besinin bulunmamasıdır veya düşman baskını, katledilme, yangın ve boğulma gibi ölümcül felaketlerle beliren ecellerdir. Bütün bunlar, ölümün bizzat sebepleri değildirler. Hukema, ayrılık acısını gerektiren bütünlüğün ayrışıp bozulmasını bizzat ölüm olarak ortaya koymuşlardır. Yine hukema, bütünlüğün ayrışmasının bizzat

elem verici olduğunu söylemişlerdir. Yemameli Zerka[3] gibi keskin bakışları olan şeyh imam allame Muhammed er-Razi bu meselelerin tümünde hukemaya muhalefet etmiştir.

Bunun da dört hizmetçi kuvveti vardır. Biri besini cezp etme ve tutma kuvvetidir. Özellikle hazmetmesi önemlidir. Biri de tortuları atma kuvvetidir. Bu da bedeni içine giren besinleri ayıklamaya, fazlalıkları, gereksiz ve yararsız şeyleri atmaya, daha doğrusu yok edip çürütmeye yarar.

Beslenme kuvveti, büyüme kuvvetine hizmet eder. Bu ise özel bir nispetle bedenin boyuna ve enine artmasını sağlar. Konkav ve içbükey bölgelerin de istenen konkav içbükey düzeyine erişmesini temin eder. Konkav olanların içbükey, içbükey olanların konkav oluş süreci büyüme kuvvetinin fiilleri arasında yer almaz. Bilakis marazi fiillerdendir ki tabii nefisten farklıdır. Ama büyüme kuvveti bununla uyumlu olmalıdır. Çünkü Allah'ın izniyle, yani feyziyle onun talebesidir. Bu büyüme kuvveti üç düğüme nüfuz eder, üfler. Bunlar da nefs-i natıkayı hazırlarlar. Bu ise felak (yaran)tır. Çünkü felak sabahın başlangıcı olup fecir ışığı ile gece karanlığının buluşma noktasıdır. Nefis de öyle.

Nefis, heykel gecesinin sabahıdır ve beşeri karanlıkların doluştuğu yerdir. Bu itibarla "*Hayır! Şafağa yemin ederim.*" (İnşikak, 16) ayetinde "şafak", *"Fecre, on geceye yemin ederim."* (Fecr, 1-2) ayetinde ise "fecir" olarak isimlendirilmiştir. "On gece" derken, şehvet ve gazap kuvvetleriyle birlikte hizmet eden ve hizmet edilen sekiz tabii kuvvet kast ediliyor. "Çift" (eş-Şef') ise, nefsin bedenle çiftleşmesi anlamındadır. Yani bedene taalluk etmesi. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: "*Nefisler birleştirildiğinde.*" (Tekvir, 7) yani bedenlerle

---

[3] En uzaktaki cisimleri gören keskin gözleriyle ünlenen efsane arap kızı. Zerkau'l Yemame.

birleştirildiğinde. “Tek” (el-Vetr) ise ölümle ondan ayrılması anlamındadır. *“Örttüğü an geceye.”* Yani zülmani bedeni örttüğü an. Ki çözülmeye ve bürümeye, erimeye ve akmaya başlama anıdır. Bunlar insan denen küçük alemin başlangıçları üzerine yapılan yeminlerdir.

Bu yeminin, bu başlangıçlardan maksat, en büyük alemin başlangıçlarıdır, şeklinde yorumlanması da mümkündür. Ki bu da varlık yurdu ve cömertlik aynının eseridir.

Ben bunu söylüyorum ve karşı çıkanların ne dediklerini ciddiye almıyorum.

Hava boş ve evde kimse yok. Sadece tek ve samed hak vardır.

“Fecir”den maksat, varlık sabahıdır. On geceden maksat, ulvi cinslerdir. Ki bunların tamamı geceye mensup ve zulmanidir. Daha önce bunlara değinmiştik.

“Çift” ten maksat, ilk ruhtur. Bunların biri ilk akıl, ikincisi ise ilk nefistir. Bunlar hakkın açık elleridir, bunlarla dilediği gibi infak eder.

“Tek”ten maksat, mutlak bir olan ilk Hak’tır ve ondan daha “Tek” hiçbir şey yoktur.

“Bürüdüğü zaman geceye…” bundan maksat da arşa mensup ilk cisimdir, ki saliklerin maksutlarına yaklaşmak ve mabudlarına kulluk sunmak amacıyla gerçekleştirdikleri seyirdir.

“*Ağarmaya başladığında sabaha andolsun”* (Tekvir, 18) ifadesinde geçen “*sabah*” “*Güneşe ve kuşluk vaktindeki aydınlığına andolsun”* (Şems, 1) ifadesindeki “güneş”… bütün bunlar, nefis güneşinin kuvvetler karanlığının korkularından uzaklaşarak parlaklığının artışı oranında belirginleşen

beş isimdir. Bunları sırasıyla şöyle saymak mümkündür: 1) Felak. 2) Sabah. 3) Fecir. 4) Şafak . 5) Güneş ve kuşluk vakti aydınlığı… parlaklık iyice olgunlaştığında, şu beyitlerin anlamı belirginleşir:

Bir sır göründü sana, senden gizlenmesi uzun sürmüştü

Bir sabah parladı üzerine, sen karanlığıydın onun

Kalbin gaybının sırrına ulaşmasını engelleyen perdesiydin Sen

Sen olmasaydın onun üzerine mühür vurulmazdı

"Yarattığı şeylerin şerrinden" Yarattıklarının şerrinden onların Rabbine sığınılır. Yarattığından maksat bedendir ve halk alemindendir. Güneş ona izafe edilmiştir. Çünkü nefs-i natıkanın cinsinden olan emir aleminde O'nun nurunun tek bir şulesinden asla bir şer sudur etmez. "*karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden."* Bundan maksat da gazap kuvvetidir. *"düğümlere üfürüp büyü yapan üfürükçülerin şerrinden."* Bundan maksat da gelişme kuvvetidir. "*kıskandığı vakit kıskanç kişinin şerrinden."* Bundan maksat da aklı kıskanan vehimdir. Bedene yerleştirilmiş bulunan bu üç kuvvet, bütün şerlerin ve afetlerin kaynaklarıdır. Gailelerin ve korkuların membaıdır. Bu yüzden kendi işiyle meşgul olan nefis, onların tuzaklarından ve kötülüklerinden sabahın rabbine sığınır.

Gelişme kuvveti, üretim kuvvetinin hizmetçisidir. Bu ise maddenin fazlasını bir kenara ayırır ki kendisinin benzeri başka bir şahsın başlangıcı olsun. Bu kuvvetin bitkilerdeki durumu ise tohumu saklayan kuvvet gibidir. Hayvanlarda ise nütfeyi saklayan kuvvet gibidir. Bu ise hizmet görüp şekil veren bir kuvvettir. Çünkü bitkilerin ve hayvanın suretini kendi maddeleri içinde dengeler. İşte nebati kuvvetlerin toplamı budur.

Hayvani Kuvvetler:

Hayvani kuvvetlere gelince, bunlardan ve idrak eden ve hareket eden iki kuvvetten meydana gelirler. İdrak eden kuvvetler ikiye ayrılırlar: Zahir olanlar, Batın olanlar.

Birinci olanlar, zahirdirler. Meşhur beş duyu gibi. Bunları zikretme, teker teker sayma ve konumlarını anlatma gereğini duymuyoruz. Çünkü bunlar tanıma ve her birini özel olarak anlatmaya, tasnif etmeye gerek bırakmayacak kadar açıktırlar. Herkesçe bilinecek kadar meşhurdurlar. Kuşkusuz her duyunun keyfiyetini öğretmeye ihtiyaç vardır. Algılayışını ve tecessüsünü öğretmek gerekir. Çünkü bunlar nefsin casusları konumundadırlar. Ama bütün bunlar ancak uzun kapsamlı eserlerde açıklanabilecek şeylerdir.

İkinci olanlar ise batındırlar. Bunlar da beş tanedir. Bunların ikisi cüzi suretleri idrak ederler. Biri ise idrak eder ve tasarrufta bulunur. Yoksa bazılarının sandığı gibi tasarruf eder, ama idrakta bulunmaz, şeklinde bir durum söz konusu değildir. İdrak etmediği bir şey üzerinde nasıl tasarrufta bulunacaktır. Eğer akıl idrak etmektedir ve onunla tasarrufta bulunulmaktadır, gerekçesiyle böyle bir ihtimale cevaz verilirse, sadece idrak eden diğer tüm kuvvetler için de böyle bir cevazın verilmesi gerekecektir. Hatta denebilir ki bunların idraki yoktur, idrak akla aittir. bu durumda kuvvetler için maddi varlıkların şuurunda olma ve onları idrak etme söz konusu olmaz. İşte aklın vicdanı ve fıtratı apaçık bir şekilde bunu imkansız görmektedir. Bunu söylemek için düşünmeye, araştırmaya da gerek yoktur. Çünkü bizde mevcut bulunan tatma kuvvetinin tat aldığını biliyoruz. Aynı durum diğer duyular için de geçerlidir. Kuvvetlerin çeşitliliği ve kendi açılarında ayrışmaları böyledir. Akıl açısından ise bütün algılananlar bir ilim ve bir şeyden ibarettir. Bu da gösteriyor ki kuvvetlerin algıladıkları şeyleri idrak etmeleri ve hissetmeleri

birbirlerinden ayrıdır ve aklın idrakinden de farklıdır. Aklın idraki ise, aklın ona ilişkin ilmi olarak isimlendirilir. Bu ise bir tek olgudur. Birden fazla olmadığı gibi, aralarında temyiz de yoktur.

Niçin Duyular Beş ile Sınırlandırılmaktadır?

Bu duyuların beş tane olarak sınırlandırılmasının açıklamasına gelince, idrak edici batıni kuvvetler ya suretleri idrak ediyorlar ya da anlamları. Çünkü algılanan varlıklar suret ve anlamla sınırlıdırlar. Bu yüzden algılayan da bu ikisiyle zorunlu olarak sınırlanır. Aksi takdirde "şey"in tabiat pazarında geçersiz olması, kesata uğraması gündeme gelir. Ama böyle bir şeyin fasit olduğu da malumdur. Çünkü "*Rabbimiz, her şeye hılkatini (varlık ve özelliğini) veren"* (Taha, 50) cömert Allah, hak edenlere lütufta bulunma, onlara karşı cömert bağışta bulunma hususunda cimrilik etmez. *"Kim cimrilik ederse, ancak kendisine cimrilik etmiş olur."* (Muhammed, 38) Allah'ın zatı, hayrın, rahmetin, feyzin ve nimetin kaynağıdır. Böyle iken güneş kürsü ve ay yuvarlağı konumunda olanlara güneş ışığında dönen zerreleri bahşetme hususunda cimrilik eder mi? "*En büyük ateş*" ise, felek mutfağının ocağında yer alıp O'nun kaynayan denizinden bir kıvılcımdır. Yıldızlar ise, emrinin revakının fezasında serilmiş felek sofrasının üzerinde saf saf dizilmişlerdir. Yakıcı alevler ise kaderinin fezasının darphanesinde sikke vurulmuş dirhemler parlaklığındadırlar. Bununla beraber hak etmeyenlere verip bahşetmek suretiyle saçıp savurmaz da. Çünkü "*Zira böylesine saçıp savuranlar şeytanların dostlarıdırlar."* (İsra, 27) Onun ihsanına nail olanlar "*harcadıklarında ne israf ne de cimrilik ederler; ikisi arasında orta bir yol tutarlar."* (Furkan, 67) Adaleti emreden hükümdar, kendisi adil olmaz mı? O'nun hükmü değişebilir mi?

Eğer bunlar suretleri idrak ediyorlarsa, bu durumda ya sadece kabildirler ya da kabil ve koruyandırlar. Birincisi ortak his, ikincisi ise onun hazinesi konumundadır. Bu ise hayal gücüdür. Buna ayrıca şekil veren adı da verilir.

Eğer anlamları idrak eden ise, o da ya sadece kabildir ya da hem kabil hem de koruyandır. Birincisi vehim, ikincisi ise onun hazinesi konumundaki hafızadır. Bu isimlendirme hıfzetmesinden dolayıdır. Ya da hatırlaması cihetiyle zakire adı verilir. Tasarruf eden kuvvet ise, vehim tarafından kullanılması itibariyle mütehayyile (hayal eden) olarak isimlendirilir. Kur'an'da "*kötü bir ağaç"* (İbrahim, 26) *"lânetlenen ağaç"* (İsra, 60) ve "*Zakkum ağacı"* (Duhan, 43) şeklinde zikredilir. Ki cehennemin dibinden yeşeren bir ağaçtır. Çünkü kalp, bedenin aslı ve dibidir. Bu ağaç oradan çıkar ve dalları oradan beyinin cevherine doğru yükselir, orada çiçekler ve şeytanların başına benzer tomurcuklar açar. "*(Cehennemdekiler) ondan yerler ve karınlarını ondan doldururlar."* (Saffat, 66) Akl-ı Natık tarafından kullanılması itibariyle de müfekirre (düşünme kuvveti) olarak isimlendirilir. Kur'an'da ise kökü kalpte, dalları ise gökte sabit "*güzel bir ağaç"* (İbrahim, 24) Musa'nın (a.s) mübarek bölgede hakkın sesini duyduğu "*Tuba ağacı"* yiyenlerin meyvesini afiyetle yedikleri ve yağ elde edilen *"mübarek zeytin ağacı"* (Nur, 35) olarak isimlendirilir. "*Rabbinin izniyle her zaman yemişini verir. Öğüt alsınlar diye Allah insanlara misaller getirir."* (İbrahim, 25) Kesin sınırlandırma olarak idrak edici Batıni kuvvetlerin toplamı da budur.

Her Birinin Mahiyetleri ve Konumları:

Şimdi bunların her birinin mahiyetini ve beyin cevherinin uzvu içindeki konumlarını şerhedebiliriz…

Hiç kuşkusuz tıp kitaplarından da anlaşılacağı üzere beyin uzunlamasına üç kovuktan ibarettir. Müşterek ilk his de öyledir. Bu ise zahiri duyularla algılanan varlıkların suretlerinin topluca bulundukları bir kuvvettir. Tıpkı beş kanaldan su akan bir havuz gibi. Bu itibarla hatırlatıcı olarak isimlendirilmiştir. Uzun ve meşakkatli kapalılık süreci olan rüyada ve uyanık iken misaller ve karartılar onunla algılanır. Ama yalancı tahayyül yoluyla değil. Kendisiyle kaim olan misaller alemine gelince, bu alem, büyük, haşmetli, hikmetli Eflatun'a göre, zihni suretleri nefyetmek bağlamında sırf hissedilen alem ile salt akledilen alem arasında yer alan bir alemdir. Fakat nefs-i natıka'da veya onun kuvvetinde ise, onun talebesi muallim-i evvel, öncü, meşhur doğru sözlü hekim, gelmiş geçmiş hukemanın medar-ı iftiharı, "Mantıku't tayr" sahibi, süluk ve seyirde bütün maksatları elde eden, yunan filozofu Aristotales'e göre de zihni suretleri ispat bağlamında böyle bir konuma sahiptir. Bu kuvvet, karışıklık, bulanıklık, kapalılık ve parçalılık olmaksızın açıkça vahyi müşahede eder. Rasulullah efendimizin (s.a.v) Cebrail'i Dihye el-Kelbi suretinde gördüğünü duymuşsundur. Rasulullah (s.a.v) onu bu kuvvet aracılığıyla görüyordu. Çünkü bu kütlesel bir kuvvettir ve ancak Dihye el-Kelbi ve benzeri güzel, şerefli ve görkemli şahıslara bürünmüş suretleri idrak edebilir. Yine Rasulullah efendimizin (s.a.v) Cebrail'i, iki defa yaratıldığı surette gördüğünü de duymuş olmalısın. Rasulullah (s.a.v) onu bu surette akıl kuvvetiyle görmüştü. Çünkü Cebrail tabiat ve mekan giysilerinden mücerret, hareket ve zaman katkılarından arı bir surettir. Bu yüzden ancak mesafe ve vaziyetlerden beri, tabiat ve tablardan münezzeh akıl gücü tarafından idrak edilebilir.

Şu halde vahyin sabahı önce kalpte parlar. Bu durum her Nebi için geçerli genel bir olgudur. Fecir arttıkça, kuvvetlere doğru yayılır, aydınlığı daha da çoğalır. Tıpkı Musa'nın (a.s)

ses duyduğu halde hiç kimseyi görmemesi gibi. Daha da artıp yaygınlaştıkça duyular ağına dalar, yakıcılığı çoğalır, görme kuvvetinin fanusundan nüfuz eder ve aynen görmeye başlar. Tıpkı Rasulullah efendimizin (s.a.v) sesi duyup meleği görmesi gibi. "*(Gözleriyle) gördüğünü kalbi yalanlamadı."* (Necm, 11) Belli bir sıralama ile zikredilen bu üç mertebeye Kur'an'da açık bir şekilde işaret edilmiştir: *"Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla"* bu, Allah'ın bir insanla konuşmasının en alt mertebesidir. *"Veya perde arkasından konuşur"* işitme duyusuna hitap vaki olduğunda. Bu ise Allah'ın bir insanla konuşmasının orta mertebesidir. *"Yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder."* Görme duyusuna yönelik bir hitap vaki olduğunda. Bu da Allah'ın bir insanla konuşmasının en üst mertebesidir. *"O yücedir, hakîmdir."* (Şura, 51) Bu üç mertebenin üstünde hiçbir insanın Allah katında bir makamı olmadığı gibi bu makamların dışında Allah ile konuşması da mümkün değildir. Allah, en yüce ve en üstündür. Bu kuvvete Yunan dilinde *fintasiya* (fantezi) denir.

İkinci duyu ise hayaldir. Bu, müşterek duyunun hazinesi konumundadır. Bu duyunun algıladıkları burada saklanır ve ihtiyaç duyulduğunda buna müracaat edilir. Dolayısıyla müşterek duyunun fiili algıyı kabul etmek, hazinenin fiili de algılananı korumaktır ve bu ikisin birbirlerinden ayrıdır. Çünkü kabul fiilinin yaşlığının olması, korumanın ise kuruluğunun bulunması zorunludur. Örneğin bir şeyi kolayca kabul eden ama onu koruyamayan nice varlık vardır. Su gibi. Yine bir şeyi güzel ve doğru şekilde koruyan nice şey de vardır ki aynı şeyi kolaylıkla kabul etmez. Bilakis zorluk ve meşakkatle kabul eder. Altın ve gümüş külçesi gibi. Bunun yanında bir şeyi güzel ve kolay bir şekilde kabul edip koruyan şeyler de vardır. Mum gibi. Bu kuvvete, tasvir eden, şekil veren adı verilmiştir, çünkü kendiliğinden ölçüsüzce suretler tasvir eder

ve ortaya getirir. Bunlar beynin ortak ön kovuğunun önünde, hazineleri ise sonunda yer alır.

Üçüncü duyu da vehimdir. Vehim somut varlıklardan algılanamayan anlamları idrak eden bir kuvvettir. Şu insanın doğruluğu, şunun da düşmanlığı gibi. Yine koyunun kurt'tan bir anlam algılayıp bu anlamın kendisini kaçmaya, kurt'un da koyunda bir anlam algılayıp bu anlamın onu koyunu yakalamaya sevk etmesi gibi. Bu kuvvet, insandaki akıl gibi mutlak hakim konumundadır. Akıl ve vehim galibiyet, liderlik, makam sevgisi ve hakimiyet için insani heykel içinde ebedi bir savaş verirler, hayvani kalıp içinde değil. Hayvani kalıp içinde rakipten ve muhaliften uzaktır. Orada dilediği zaman, dilediği gibi dilediği hususta hüküm verir. *"Faydalanırlar, hayvanların yediği gibi yerler."* (Muhammed, 12) Burada zalim vehmin elinde tutsak olan bir kavme işaret ediliyor. Bunlar bedensel alakalar zincirleriyle birbirlerine bağlanmışlardır. *"Zincire vurulmuş olduğunu görürsün. Onların gömlekleri katrandandır, yüzlerini de ateş bürümektedir."* (İbrahim, 49-50) *"Onlara kaynar su pınarından içirilir."* (Gaşiye, 5) Bu ateş onların *"derisini kavurur."* (Müddessir, 29) iç ve dış giysilerini yakıp kavurur. Çünkü aralarında apaçık bir zıtlık ve nefret vardır. Birbirlerine karşı denklik mücadelesi vermektedirler. Mahiyet ve fiil olarak birbirlerini reddetmektedirler. Bunun nedeni vehmin kütlesel bir kuvvet olması, cüzi ve kütlesel anlamlardan başkasını idrak edememesidir. Akıl ise ruhani bir kuvvettir. Bütün ruhanileri bizzat ve cismani cüzileri de aletlerinin aracılığıyla idrak eder. Bu yüzden vehim aklı kıskanır. Çünkü gerçek maksatlara ulaşma hususunda akla göre yetersizdir, eksiktir. *"Kıskandığı zaman kıskananın şerrinden Allah'a sığınırız."* (Felak, 5)

Çürümüş kemikleri yeniden diriltmek gibi nice ulvi gerçekler vardır ki akıl bunu doğrular ve gerçekliğini kabul eder.

Vehim ise yalanlar, fasit olduğunu ileri sürer ve doğrulamaz. Vehim akıl ile beraber algılanan somut olgular çölünde koşar, anlamlar denizinde yüzer. Akıl öne geçip somut olgular aleminin ötesine geçince, kendisini makul olguların geniş meydanında belirginleşmiş bulur. Vehim ise kendisini somut olgular kabesinin darboğazında namaz kılar bulur. Vehim eşeği çürür ve fehmi idrak etmekten çekinir. Daha doğrusu gerisin geri döner. *Kişi kalbinden ve dilinden ibarettir.*

Ben senden uzağım, ben senin göremediklerini görüyorum, der. Tıpkı şeytan gibi. *"Çünkü şeytan insana «İnkâr et» der. İnsan inkâr edince de: Ben senden uzağım, çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım, der."* (Haşr, 16) Mutlaka duymuşsundur. İnsanın büyük bir hüsrana uğradığı en eski çağda Adem ile İblis arasında cennette bir tartışma cereyan eder. İblis Adem'i kıskanır ve onun cennetten çıkarılmasına sebep olur. Sonra Adem'in oğulları Kabil ve Habil arasında böyle bir çekişme meydana gelmiştir. Her biri bir kurban sunar, birinin kurbanı kabul edilirken, birinin kabul edilmez. Bunun üzerine kurbanı kabul edilmeyen kıskançlık ve kin yüzünden kurbanı kabul edileni öldürür. Böylece et ve deriden ibaret maddi yapısını yıkar. Nefis Adem'in ismidir. Akıl, kurbanı kabul edilen oğlu Habil'in, vehim ise kurbanı reddedilen oğlu Kabil'in ismidir. Eğer anlamaya güç yetirirsen ve konuştuğun zaman düğümü çözmeye kalkmazsan semboller yerine oturmuş oldu.

Dördüncü duyu, onun hazinesidir. Daha önce de söylediğimiz gibi Hafıza olarak isimlendirilir. Bununla vehim arasındaki münasebet, hayal ile müşterek duyu arasındaki münasebet gibidir. Ama aralarında bir fark vardır. O da şudur: Hayal, suretlerin mahzeni, hafıza ise; anlamların mahzenidir. Her ikisi de beynin son kovuğunda yer alırlar. Ama vehim son kovuğun başında, mahzeni ise sonunda bulunur.

Beşinci duyu ise beynin orta kovuğunun ortasına yerleştirilmiş kuvvettir. Bu kuvvetin işi, kendisiyle suretler ve anlamlar arasında terkip(birleşim), tafsil (ayrışım), ta'kid (düğümleyip bağlama) ve tahlil (çözme) yapmaktır. Bu yüzden dört kuvvetin ortasına oturtulmuştur. Daha önce söylediğimiz gibi sekiz isimle isimlendirilmiştir. Ki suretler ve anlamlar denizinde bazen karıştırma ve bulandırma suretiyle, bazen de araştırıp isabet etme ve teftiş suretiyle yüzsün. İlimlerin istimbatı, bütün harfler ve unutulmuş olguların hatırlanıp düşünülmesi onunla gerçekleşir. Rasulullah (s.a.v) bu hususla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Şeytanım benim huzurumda Müslüman oldu. Bu yüzden bana hayırdan başka bir şey telkin etmez."* Yani lahuti nurları ve melekuti sırları derlediğim zaman durumumu karışık hale getirmez. Bu kuvvetlerin farklılığını ve hakikat ve fiil olarak ayrılığını insana gösteren şey, bazısı yok olurken bazısının devam etmesidir. Bunların kendilerine özgü konumları da bu yöntemle bilinir. Çünkü tecrübe ile sabittir ki beynin ilk kovuğunun ön kısmına bir afet arız olduğu zaman ortak duyu kuvveti bozulur, ama mahzeni varlığını sürdürür. Geri kalan kuvvetler de bu açıdan denenmişlerdir. Bu da kuvvet ile mahzeninin zat, fiil ve mahal olarak birbirlerinden ayrı olduklarını ortaya koyan bir olgudur. İdrak edici kuvvetlerin toplamı budur. Bunların hakimleri, yani usulleri ise üçtür. Birincisi **akıl**. Akıl, isabet eden hakim, adaletli kadıdır. *"Allah âdil olanları sever."* (Maide, 42) İkinci ve üçüncüsü ise **vehim** ve **hayal** gücüdür. Bunlar zalim kadılardır. Elleri zorbalığa doğru uzanmıştır. Kasitun (yani *zulme yatkın orta yolu tutanlar*) cehennemin odunları, ateşin yakıtıdırlar. Bu yüzden Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Kadılar üçe ayrılır. İkisi cehennemde, biri ise cennettedir."* Reisleri de beyindedir. Çünkü ileride göreceğin gibi *bütün duyular baştadırlar*. Duyu ise, ancak kendisini ortaya koyan

sinirlerle gerçekleşebilir. Sinir ise beyinden doğar. Bu yüzden ilahi hikmet sultanının da beyinde olmasını gerektirmiştir.

Hareket Ettirici Kuvvetler:

Hareket ettirici kuvvetler de 1) Uyarıcı hareket ettirici ve 2) Fail hareket ettirici olmak üzere ikiye ayrılırlar. Aynı zamanda güdücü, yani teşvik edici olarak da isimlendirilir. Bu da iki dala ayrılır. Birincisi, uygun olanı celbetmek üzere yaratılmış ve adına da şehvet denir. İki daldan asıl olanı budur. Çünkü türün bekası bununladır. Tür ise şahsın aslıdır. İkincisi, karşıt olanı defetmek üzere yaratılmış ve adına da gazap denir. Bu ise fer konumundadır. Çünkü şahsın bekası buna bağlıdır. Şahıs ise türün feri konumundadır. Fail hareket ettirici, azaların telleri ve bağları arasına yayılmış bir kuvvettir. Bunlar da azaları tutmak ve salmak için yaratılmışlardır. Bu yüzden bazen dönüş cihetinin tersine dönmesinin maddesi olurlarken, bazen de dönüş cihetine yönelik olarak büzülürler. Ta ki doğrudan hareket etmeye hazırlansın. Fail hareket ettirici kuvvet, güdücü hareket ettirici kuvvete itaat eder ve onun hizmetindedir. Ve bu durum bütün idrak edenler için geçerlidir. Çünkü idrak edilmeyene yönelik bir eğilimi kesinlikle yoktur. Bilakis eğilim ancak eğilim gösterilenin bunun en alt derecesi itibariyle de olsa şuurunda olması durumunda söz konusu olabilir. Bunun hakimi de kalptedir. Çünkü mutlak reis odur. İlk fiili de ruh askerlerini beyin halifesine göndererek bir işaretiyle idrake yeltenmesini sağlamaktır. Fiil kaçınılmaz olarak harekettir. Hareket duyudan öncedir. Ama hareket olmadan da duyu olabilir şeklindeki zan doğru değildir. Bilakis duyu özel bir harekettir. Şu halde her duyu harekettir, ama tabii hareketlerde olduğu gibi her hareket duyu değildir. Böylece fiili de fiillerin ilkidir ve o da harekettir. Bundan dolayı onun hakiminin kalbin uzvu olmasını istemiştir.

Kalp, beden şehrinde kuvvetler reayasının başkanıdır. Nitekim Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Bedende bir et parçası vardır. O iyi oldu mu bütün beden iyi olur, o bozuldu mu bütün beden bozulur."* Başkan da kuvvetler sürüsünü vehim şeytanı kurduna karşı koruyan bir çobandan, sürülerin ve askerlerin hallerini düzelten bir ıslahatçıdan, onları edepsizlik cüretini gösteren gazap canavarından muhafaza eden bir yöneticiden başka bir şey değildir. Bu yüzden beden kuvvetler için arz (yeryüzü) konumundadır.

Beden, kuvvetlerin göç ettikleri bir mekandır ve kuvvetler beden arzının süsleridir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Arzdaki* (yeryüzündeki) *her şeyi dünyanın kendine mahsus bir ziynet yaptık."* (Kehf, 7) Yani kuvvetler, bedenin süsleridir. Şu ayette de benzeri bir anlam vurgulanmaktadır:*"O, arzda ne varsa hepsini sizin için yarattı."* (Bakara, 29) *"Emin belde"*, "*güzel belde*" "*korunmuş, sağlam, savunmalı belde*", "*yerin dibine geçirilmiş yurt*", "*halkı zalim belde*" ve "*Lut'un şehri*" gibi nitelemelerin tümü bedenle ilgilidir. Çünkü orada *" dokuz kişi (elebaşı) vardı ki, bunlar yeryüzünde (arzda) bozgunculuk yapıyorlar, iyilik tarafına hiç yanaşmıyorlardı."* (Neml, 48) Burası *"Bunun üzerine orada bulunan müminleri çıkardık. Zaten orada müslümanlardan, bir ev halkından başka kimse bulmadık."* (Zariyat, 35-36) denilen yerdir. Bundan maksat kalp evidir. Ki yüce Allah'ın haklarında şöyle buyurduğu evlerdendir: *"evlerdedir ki, Allah (o evlerin) yücelmesine ve içlerinde isminin anılmasına izin vermiştir. Orada sabah akşam O'nu (öyle kimseler) tesbih eder."* (Nur, 36) Kur'an-ı Kerim bu isimlerin tümünü onunla ilgili olarak dile getirmiştir. Daha önce nefisle ilgili isimleri dile getirdiği gibi.

Bu kuvvetler tümüyle konulacakları bir konumları, kendileri taşıyacak bir hamilleri olması zorunlu olan arazlardır. Kuvvetlerin konuldukları yerleri hayvani heykeldir. Bu

kuvvetlerin hayvani heykel içindeki yerlerini daha önce zikretmiştik. Bunların tümü baştadırlar. Yani konumları yüksek bir kalenin ucundaki kule olmak durumundadır. Ki muhafızları onu yukarıdan kontrol edip koruyabilsinler. Ya da yüksek bir köşkün en tepesine bina edilmiş bir burç gibidir. Bunun gibi bedene yerleştirilmiş bütün idrak edici kuvvetler bedenin muhafızları konumundadırlar. Beden ise yüksek bir köşk gibidir. Bu yüzden kuvvetlerin yerlerinin baş kulesinde bulunan odalar olması gerekir. Nitekim filozoflar "Baş, dokunma duyusu hariç, bütün duyuların manastırıdır." demişlerdir.

Dokunma duyusu ise; bedenin tamamına yayılmış durumdadır. Bunun nedeni de külli basiretlere gizli kalmış çok ulu bir hikmetten dolayıdır. Şöyle ki: bir canlının on duyusunun en önemlisi dokunma duyusudur. Bu yüzden diğer dokuz duyu olmadan da var olması caizdir. Çünkü canlı, ancak dokunma duyusuna sahip kılındığı zaman canlı olabilir. Dokunma duyusu, hayvani melekut alemine açılan ilk kapıdır. Çünkü canlı cisim ile bitkisel cismi birbirinden ayıran ilk ölçüt odur. İnsani beden de onunla başlar ve onunla son bulur.

Yüce Allah'ın şu bizim alemde yarattığı ilk canlı kırmızı solucandır. Bulutlar, onu yağmurla ve soğuk havayla birlikte yere attıkları andan itibaren gitgide beyazlaşır. Yüce yaratıcısının emriyle musahhar kılınan tabiat kuvvetinin etkisiyle oluşumunu tamamlasın ve kemalini elde etmesine uygun bir süre hayatını devam ettirsin diye. *"Her ümmetin bir eceli vardır."* (Yunus, 49) Bu ecelin adı konulmuştur. Ama belli olarak gösterilmemiştir, bilakis bilinmez kılınmıştır. Yüce yaratıcının inayetinin şümulünü görüyor musunuz? Şu hakir zerre, şu zavallı böcekle nasıl ilgileniyor? Yarattıktan sonra ihmal etmiyor. Bilakis onu kendisi için yararlı olan şeylere yöneltiyor, kendisi için zararlı ve bozucu nitelikte olan

şeylerden uzaklaşmaya sevkediyor. *"Her şeye hılkatini (varlık ve özelliğini) veren, sonra da doğru yolu gösteren"* (Taha, 50) Allah noksan sıfatlardan münezzehtir. Yüce Allah hiçbir mahluku kendi başına, başı boş ve ihmal edilmiş bırakmamıştır. Bunun ulu ve parlak bir hikmeti vardır ki basiret sahibi olup en ince ayrıntılardan ibret alan, gizliliklerden haberdar olan kimseler bunun farkındadırlar. Ama fikir yeteneğinden yoksun, gözlem gücünü yitirmiş gözlerin sahipleri bu gerçeğin farkına varamazlar. İşte bu üstün hikmetten dolayı yüce Allah dokunma duyusunu bütün bedene yaymıştır. Bu duyunun taşıyıcısı ise hayvani ruhtur. Hayvani ruh, karışımların letafetinden doğan latif bir cisimdir. Nitekim sair azalar da karışımların yoğunluğundan doğarlar. Kaynağı kalptir ve çam şeklinde, koni görümündedir. Buradan yukarı ve aşağı mevzularına dağılırlar. Yukarı, beyin madenine doğru, atardamar hizmetkarları aracılığıyla çıkanlar soğuyarak mutedil hale gelirler ve nefsani ruh olarak isimlendirilirler. Aşağı, ciğer madenine doğru, onun yüksek ısısı sonucu kırılanlar ise şah damarlar aracılığıyla inerler. Buna da tabii ruh adı verilir. Oradan bedenin her bölgesinin derinliklerine yayılır. Buradan hareketle en büyük tabiplerden Galius: "İnsanda birbirinden bağımsız üç nefis vardır" demiştir. Ama bu iddiası doğru değildir. Bilakis tabiatının farklılığına göre üç isimle isimlendirilen bir tek ruhtur bu.. ve hayatın faili onu nefs-ı natıka aracılığıyla oraya yerleştirmiştir. Çünkü bu ruhun hayatı ilahi nefsin nurudur. Aksi takdirde bir cisimden başka bir şey değildir. Cisim ise, daha önce de söylediğimiz gibi cisim olması itibariyle ölüdür. Dolayısıyla cismin hayatı zati değil, kendisine arız olmuştur. Zait bir hayatla değil, bizzat hayat sahibi olan bahşedicisi tarafından hayat sahibi kılınmıştır. Çünkü bu ruh bizzat hayat sahibi olsaydı, ölmezdi. Çünkü bizzat olan bir şey zail olmaz. Ama bunun hayatı zail oluyor. Çünkü bedenin terkibini oluşturan şeylerden mürekkeptir. Bir

mürekkepten doğan da mürekkeptir. Dolayısıyla hayvani ruh mürekkeptir. Her mürekkep de er ya da geç, karışımın gücüne ve zayıflığına göre basit unsurlarına ayrışır. Bundan da anlaşılıyor ki bedendeki hayatın faili hayvani ruhtur. Dolayısıyla nurunun sultanı tarafından konulan her şey ona yansır. Sultanının nuru ise canlı kılan bir feyizdir. Aksi takdirde ölür. Sinirlerde ve damarlarda bulunan setlerden ibret al. Buralarda meydana gelen bir tıkanmanın nasıl felce, sara hastalığına ve kalp sektesine ve tıp biliminde sayılıp açıklanan daha nice olaylara yol açtığını görebilirsin.

Tabii tıbbın konularından biri bu ruhtur. Tabipler onun hastalıklarını ve arazlarını, zayıflığına ve gücüne, berraklığına ve bulanıklığına, kasılmışlığına ve gevşemişliğine, dağınıklığına ve kontrollülüğüne göre araştırırlar. Bütün bunlar ruhun azlığı ve çokluğu nedeniyledir. Yine tabipler bu ruhun bulunduğu yer olan bedeni de mevcut olan sağlığını korumak ve ortadan kalkmış bulunan sağlığı yeniden sağlamak amacıyla araştırırlar. Bunun gibi Nefs-ı natıka da ilahi tıbbın konularından biridir. İlahi tıp derken Tevhit ilmini kast ediyoruz. Bu bağlamda Nebiler ve Rasuller (selam üzerlerine olsun), vahiy ve ilhamla bu husustaki görevlerini yerine getirirler. Tıpkı sezgi ve tam araştırma sınavlarından başarıyla geçmiş tabiplerin ruh ve bedenin hallerini ve arazlarını zekası ya da ahmaklığı, keskinliği ya da körelmişliği, iyiliği ya da kötülüğü, temizliği ya da pisliği açısından araştırmaları gibi. Bu yüzden *“peygamberler ruh doktorlarıdır”* denilmiştir. Tıpkı doktorların beden tabibleri olmaları gibi. Bu iki eş, biri dişi, biri de erkek olmak üzere çifttirler. Biri cismani, biri ruhanidir. Biri şeytani, biri de rahmanidir. Ve iki aleme ilişkin ilmi inşa ederler. Marifetle iki iklimi ihata ederler. Daima diri ve ölümsüz Allah tarafından yoktan var edilen mülk ve melekut alemlerini kast ediyorum. İşte bu iki ayak üzerine dikilmiştir iki ilim. Bunlardan biri tıp da denilen beden ilmidir, diğeri de ilahiyat

da denilen din ilmidir. Nitekim Nebi (a.s) da buna işaret etmiştir. Cismani ruh, bizzat idrak eden ve Allah'ın emriyle faaliyet gösteren ilahi nefsin tasarruflarının alanıdır. Ki Allah "*semavatın ve arzın nûrudur."* Dolayısıyla Allah'ın, uzunluk ya da genişlik boyutunda olmaksızın kaim olan nurlarından biridir. Doğuşu da Allah'tandır, batışı da. O'ndan beslenir ve O'nu gaye edinir. Hayvani ruhun fiillerini kabul etme istidadı olduğu sürece bedende tasarrufta bulunur. Ruh kesildiği zaman tasarruflar da kesilir.

Buraya kadar ayrıntılı olarak yapılan açıklamalardan ortaya çıkan gerçek şudur:

Nefs-ı natıka, büyük bir tahtı ve şerefli bir makamı bulunan bir kraliçe konumundadır. Bunu derken hayvani ruhu kast ediyorum. Kürsüsü ise, kalbin aşırı sıcaklığı ile beynin aşırı soğukluğu arasında meydana gelen itidalden doğan beyinsel ruhtur. İdrak edici kuvvetler askerleri ve gözcüleridir. Hareket ettirici kuvvetler yardımcıları ve dağıtıcılarıdır. Müşterek duyu veziri ve danışmanıdır. Kral Talut gibi. *"Onun hükümdarlığının alâmeti, Tabut'un size gelmesidir."* (Bakara, 248) Tabut, insani heykelin darboğazından kinayedir. "*Tabut'un içinde Rabbinizden size bir ferahlık ve sükûnet, Musa ve Harun hanedanlarının bıraktıklarından bir kalıntı vardır."* Bundan maksat eşyanın hakikatinin tasdik edilmesidir. Çünkü eşyanın hakikati Nebilerin mirasıdır ve kuvvetler melekleri onları taşırlar. Kral Calut ise, onun karşıtı olan vehimdir. *"Cinlerden, insanlardan ve kuşlardan müteşekkil orduları olan ve hepsi bir arada (onun tarafından) düzenli olarak sevkedilen"* (Neml, 17) Kral gibidir. O, kuvvetlerden ibaret karıncalar vadisine konulan tahtına kurulmuştur. Bundan maksat insani ünsiyet heykelidir. Şu halde nefs-ı natıka, askerlerinden ibaret olan kuvvetlerden etkileniyorsa, onlar tarafından mağlup edilip, eziliyor ve tasarruf altına alınıyorsa,

mülk sahibi bir kraliçe iken köleleştiriliyorsa, bu durumda Belkıs adını alır. Eğer bedende fail ve zor ve galibiyet yoluyla tasarruf sahibi ise, reaya ve askerler arasında saltanatının tören ve merasimini koruyorsa, adalet ve kanunlarını uygulayabiliyorsa, o kraldır ve Süleyman olarak isimlendirilir. Bu ikisi, yani nefis ve kocası, idarecisi, himayesinin ve hamiyetinin koruyucusu konumundaki ruh, Adem ile Havva, Yusuf ile Züleyha, Süleyman ile Belkıs ve İsa ile Meryem gibidirler. Ki biz sembolik olarak buna işaret ettik...

Bil ki! Sana aktardığımız ve ilettiğimiz bilgileri hakikat düzeyinde kavradıysan, insan bedenine ve ruhuna yerleştirilen ilahi hikmetin sırlarına vakıf olduysan, nasıl idare edildiklerini ve birinin diğerini nasıl yönettiğini de kavramış olursun. Çünkü beden, katı bir ağırlık ve nefis de latif bir nur gibidir. Bunların arasında tedbir ülfeti, tasarruf sevgisi, yakınlık ve kavuşma aşkı, uzaklık ve ayrılık acısı meydana geldiğini de algılamış olursun. Nur ile karanlık arasında nasıl bir izdivaç olduğunu, ulvi yücelik ile süfli aşağılık arasında nasıl bir kaynaşma oluştuğunu da idrak edersin. Ki yüce Allah ulvi yüceliği ululamak maksadıyla şöyle buyurmuştur: *“Onu üstün bir makama yücelttik.”* (Meryem, 57) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *“Andolsun iyilerin kitabı İlliyyûn'dadır.”* (Mutaffifin, 18) Süfli aşağılıkla ilgili olarak da şöyle buyurmuştur: *“Günahkârların yazısı, muhakkak Siccîn'de olmaktır.”* (Mutaffifin, 7) Çünkü bu ikisi arasında mahiyet olarak apaçık bir nefret ve zıtlık vardır. yüce yaratıcı eksiksiz hikmetiyle lütfederek, genel inayetinin güzelliğiyle inamda bulunarak katı bedeni nütfe maddesinden, kalp letafetinden, onun içinde seçkin bir konumda olan ruh letafetinden yaratmıştır. Ki letafet ve berraklık bakımından zıtlıklardan alabildiğine uzak ve itidale de son derece yakın felek gibidir. Onu nefs-ı natıkayı ululamaya, kemalini gerçekleştireceği barınağı olmaya hazırlamış ki nefs-ı natıka bu sayede ahiretini ve

dünyasını ıslah edebilsin. Bu da kendisine varlık bahşeden yaratıcısının ona yönelik bir diğer bağışıdır. Nurun güneş kursundan yansıması ve fakat bahşedende en ufak bir eksikliğin meydana gelmemesi gibi..

Şöyle bir gözünün önüne getir. Kandilin fitili nasıl tutuşur. Ateşi kabul etmeye o kadar hazırdır ki ateş temas eder etmez hemen yanmaya başlar, ama kendisinden hiçbir şey eksilmez. Şu halde sezgi gücünle mizaç vasıtasıyla nütfe fitilinin nefs-ı natıka nurunun ateşini kabule hazır olması nedeniyle nasıl tutuştuğunu tasavvur et!..

Nefs-ı natıka nurunun ateşi, melekuti, lahuti ateşlerden delici ve dumansız bir alevdir. Ki bahşedeninden gelmektedir. O da ulvi nurlardan ve halin eserlerinden biridir. Böylece saçılmış nurlardan bir kıvılcım arza düşer. Kandili kalp, camı hayvani ruh. Lambayı nefs-ı natıka, ağacı yakin çiçekleri açan, müşahede nurlarını yansıtan fikir, yağı, düşünme yorgunluğundan müstağni eksiksiz sezgi olarak anla. Çünkü tur-i sina'da yetişen ağaç bir yağ verir ki yiyenler için katıktır. Şu halde incir sezgidir, çünkü çekirdeksizdir. Zeytin ise yorgunluk çekirdekleri olan fikirdir. Tur-i sina ise ona üflenen nefs-i natıkadır. *"Şu emin belde"* kendisine yerleştirilen melekut sırlarının ve marifet hazinesinin emini, koruyucusu nefs-i natıkadır. Nitekim bir kudsi hadiste sembolik olarak şöyle buyrulmuştur: "*arzıma ve göğüme sığmadım. Fakat mümin kulumun kalbine sığdım."* Nitekim Davud'a (a.s) "*benim için bir ev boşalt*" diyerek kalbini kast etmiştir. Yine şöyle buyurmuştur: "*Ben, benim için kalpleri kırılmış kimselerin yanındayım."* Böylece yüce Allah, "Tin" suresinin başında nefsin başlangıcına, zatına ve hallerinden iki tanesine yemin etmiştir. Yeminin cevabı da şu ifadedir: *"Biz insanı en güzel biçimde yarattık."* Nefs-i natıka bilfiil akla dönüşünce, makuller onda, parlak aynalardan algılanan suretler gibi açılınca, bu,

nur üstüne nurdur. Bu, surenin zahir ehline göre tefsiridir. Hakikat ehline göre tefsirine gelince, onu da nefs-i natıkanın mertebelerinin bilinmesine ilişkin babda izah edeceğiz…

Bu kadarı senin için *"sabit kazanlardan"* (Sebe, 13) bir tadımlık, yüzen aylardan bir hilal mesabesindedir. Doymanı, kanmanı, görmeni sağlayacak, seni güçlendirecek, surenin açıklaması bağlamında yapılan uzun ve gereksiz açıklamalara muhtaç bırakmayacak yeterliktedir.

"İşte biz, bu misalleri insanlar için getiriyoruz; fakat onları ancak bilenler düşünüp anlayabilir." (Ankebut, 43)..

Bu derin tefsirle, kabaran heyecan ordularını sakinleştir, bu misallerle kuşku telaşını dindir. Bunlar, engin denizlerden akan derin anlamlardır. *"Onun yüzüp gitmesi de, durması da Allah'ın adıyladır. Şüphesiz ki Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir."* (Hud, 41) Saçı başı dağınık, üstü başı toz toprak içinde, eski püskü elbiseler giyen, bu yüzden kapılardan yüz verilmeyerek geri çevrilen nice insan vardır ki, Allah adına yemin edecek olsa, derhal dileği yerine gelir. *"Sen dağları görürsün de, onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi gibi yürümektedirler."* (Neml, 88)

Harabat hazinesinde nice rintler var

Varlık levhinden sırlar okurlar

Feleğin hallerinin akışı dışında

Nice acaiplikler bilirler ve zevk alırlar

Bununla beraber bu sembolik ifadeler, Hüccetu'l İslam'ın (Gazali) geniş örneklemelerinden kısa işaretlerdir. Büyük alimin değerlendirmelerinden bir özettir. Nefislerin kurtuluşunun ve ruhların şifasının hülasasıdır. Başarının tamamlanması ve kurtuluşun kemal bulması babında sunduğu

bilgilerin hasılasıdır. Çünkü yüce Allah onun delilini nurlandırmış, yardımcılarını ve destekçilerini sağlam tutmuştur. O tutuşturulmuş bir ateştir ki onun kandilinden beyan nurları derlenir. Coşkun bir denizdir ki onun sedeflerinden Kur'an cevherleri çıkarılır. Zihni, kibrit-i ahmerin ateşleyicisidir ki ondan en büyük saadetin kimyası alınır. Fikri bir dalgıçtır ki anlamlar denizinden ayetler istimbat ederek ulviyete nail olur. Tenkitçi bir tabiatı vardır, nazar mihengiyle fikir dirhemlerini değerlendirir. Anlayışı bir sarraftır, malum dirhemlerini ilimler miyarına vurur. Aklı ölçen bir vezirdir, sağlam delil nakillerini dosdoğru kıstas metoduyla ölçer. Dini ilimler ölülerini ihya etmede mesihi hikmetleri vardır. yakin ilimlerinin gizliliklerini izah için beyaz eli gösterme hususunda Musevi mucizeye sahiptir. O İslamın göğsüdür ki göğsünün selameti Tur-i sina'da yanan ateşin nuruyla açılmıştır. Işığı her tarafı kaplayan feleğin bedridir.

Hala açıklayıcı özelliğini koruyan beyan diline sahip İbn Sina çakmağıyla tutuşturulan kandilin yağıdır o.

Önündeki perde kaldırıldı, ama onun yakininde bir artış olmadı

Çünkü yakınlık sahibidir o ve hakkın delilinin yardımcısıdır

İlahi hakikatlerin incelik sırlarının eminidir.

Eserleri, özellikleri bundan ibaret olan nefsin besin kaynağıdır ve dönüşü de Allah'adır. Sığınağı O'dur. Artık ruh'un mahiyetiyle uyarılmış bulunuyorsun. Kaldı ki Rasulullah'a (s.a.v) bu keşfe ehil olmayanları onunla uyarma izni verilmemiştir. Bilakis Kur'an'da yer aldığı şekliyle mücmel olarak ruha dikkat çekmesi emredilmiştir. "*De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir.*" (İsra, 85) Bu ruhun mahiyetine ilişkin mücmel bir açıklamadır. Çünkü içlerine kibir ağacının tohumları

ekilmiş bulunan bedevi Araplar, ruhun hakikatini anlayacak gibi değillerdi. Ruh, ölçülebilir halk aleminden midir yoksa ölçülemeyen emir aleminden midir? Bu soruların cevaplarını kavramaları mümkün değildi. Bu yüzden yüce Allah, Rasulüne bu mücmel açıklamayı yapmasını ve bu kadarıyla yetinmesini emretti. Çünkü anlatma, bu keşfe fazladan bir katkı sunmayacaktı. Yoksa avamdan bazı kimselerin ileri sürdüğü "Rasulullah'a (s.a.v) keşif değil, vazgeçme, kana kana içirme değil, dudakları ıslatma ile emrolunmuştu. Hatta kendisi de mutlak olarak ruhun hakikatini bilmiyordu. Ne kendisinin ne de başkasının ruhunu biliyordu. Çünkü ayette ruh lafzı mutlak olarak kullanılmıştır. Bu da ruhun bilinmeyeceğinin mutlak ifadesidir" şeklinde bir durum asla söz konusu değildir. Bu, onların hayalidir ve bu bir canlının peşinde koşacağı en çürük amaçtır. Hiç kuşkusuz evlerin en dayanaksızı örümceğin ağıdır. Onların *"durumu, örümceğin durumu gibidir. Örümcek bir yuva edinir; halbuki yuvaların en çürüğü şüphesiz örümcek yuvasıdır. Keşke bilselerdi!"* (Ankebut, 41) Onlar kendilerine şöyle seslenilen kimselerdir: *"(Size) bir misal verildi; şimdi onu dinleyin: Allah'ı bırakıp da yalvardıklarınız (taptıklarınız) bunun için bir araya gelseler bile bir sineği dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri de alamazlar. İsteyen de âciz, kendinden istenen de!"* (Hac, 73) galip de mağlup helak olmuştur. Kalpleri kilitlidir. Kulaklarında ise bir ağırlık vardır. Keşke yerlerine çekilseler, meskenlerine girselerdi, yılanın deliğine, karıncanın yuvasına girmesi gibi. "*Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin."* (Neml, 18) Acaba Rasulullah'ın (s.a.v) şu sözlerine ne diyecekler? *"Nefsini en iyi bileniniz Rabbini en iyi bileninizdir."* "*Nefsini bilen Rabbini bilir*." Nefsini bilmeyen, duyusunu ve sezgisini anlayamaz, düşünemez. Kaldı ki Rasulullah (s.a.v) insanlar içinde Rabbini en iyi bilen kimseydi. Daha doğrusu kalbinde Rabbinden başka bir şeye yer

yoktu. Ya da şöyle buyurmasına ne diyecekler? "*eğer şeytanlar ademoğullarının kalplerinin üzerine üşüşmeselerdi, semavatın (göklerin) melekutuna bakıp seyredebileceklerdi.*" Ayrıca onun şeytanı onun huzurunda müslüman olmuştu. Dolayısıyla ne onun etrafında ne de semavatın (göklerin) ruhları konumundaki melekutu etrafında dönebiliyordu. Şu halde kim kalp gözüyle göklerin suretleri ve karartıları şöyle dursun, ruhlarına, daha doğrusu göklerin nefislerine ve ruhlarına ya da göklerin rabbine bakarsa, "*Andolsun o, Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını görür.*" (Necm, 18) Çünkü göz keskinliği, kararlılık, yöntem isabetliliği ve azimet bakımından son derece tedbirli ve düzenli biri olan Firavun şöyle demiştir: *"Ey Hâmân, bana yüksek bir kule yap"* yapıların ön bölmelerini oluşturan dereceler şeklinde merdivenler yap *"belki yollara, göklerin yollarına erişirim"* yani akıllarına ve ruhlarına ulaşırım. Bununla da yetinmiyor; görmeyi ve yükselmeyi de istiyor*. "Musa'nın Tanrısı'nı görürüm."* (Mümin, 36) Firavun'un sergilediği bu cüret, bu büyük makamlara çıkma azmi, nefsini bilmesinden kaynaklanıyordu. Çünkü şöyle diyen bir kimseydi: "*Sizin için benden başka bir ilâh tanımıyorum."* (Kasas, 38) Çünkü ancak nefsini bilen kimse rabbini bilir. Çünkü nefis, Rabbin sanatı ve fiilidir, ona ne kadar uzak olursa olsun yine de saniine ve failine delalet eder. Rabbinden alabildiğine uzak bir nefis (firavunun) için durum böyle ise, kalp gözüyle nefsinin sırrına bakan ve alabildiğine de yakın olan bir nefis bu hakikatleri görmeye elbette daha layıktır. Aktarılan bu hadisler mucibince, Rasulullah (s.a.v) mahlukat içinde nefsini en iyi bilen kimse olması hasebiyle Rabbini en iyi bilen kimsedir. Nasıl olmasın ki, Rasulullah (s.a.v) ulvi ve süfli ruhların hallerini, akleden ve gaflette olan nefislerin akıbetlerini haber veriyordu. Mahlukatın vicdanında cereyan eden vakıaları biliyordu ve onlara karakterlerini ve ahlaklarını arındırmalarını emrediyordu!

Nefsini bilmeyen bir kimse, başkalarının nefislerinin hallerinden, başlangıçlarından ve sonlarından haber vermeyi bir yana bırakın, onların nefislerini bilebilir mi? Hayal pınarından doğan bu söz, mesnetsiz ham bir iddiadan başka bir şey değildir. Ne yüce Allah böyle bir şey söylemiştir ne de bir insan veya cin telaffuz etmiştir. Çünkü buna ilişkin bir delil ve burhan olmadığı gibi, bir akıl veya zihin de onu ispata yeltenmemiştir.

O halde ey kardeşim! Nefsin zatını ve ruhun mahiyetini bildikten sonra yapman gereken şey, sıfatlarını ve eserlerini idrak etmek için kolları sıvamaktır. Bunu da bu kitabın ikinci sanat bölümünde öğreneceksin..

Doğruya ulaşma başarısını sağlayan ulu Allah'tır.

İKİNCİ BAB

Yüce Nefisler Hakkındadır.

Ruhani Alemin ispatı, en üstün, en büyük, en saf ve en kapsamlı amaçlardan biridir. En önemlisi Ruhani Alem, mead (ahiret) alemidir. Yeniden dirilişin doğum yeridir. Tertemiz nefislerimizin ve arınmış akıllarımızın dönüş mekanıdır. Nitekim Kur'an buna şu ifadeyle işaret etmiştir: *"O'na ancak güzel sözler yükselir (ulaşır). Onları da Allah'a amel-i sâlih ulaştırır."* (Fatır, 10) "el-Kelim" ifadesi "el-Kelime"nin çoğuludur ve o da ruh-i natıkadır. Nitekim İsa (a.s) hakkında "Allah'ın ruhu ve kelimesi" denmiştir. *"Allah'ın sözleri tükenmez."* (Lokman, 27) Şu halde "kelime" Kur'an'da insanın cevher-i natıkası anlamındadır. *"Temiz kadınlar temiz erkeklere, temiz erkekler de temiz kadınlara yaraşır."* (Nur, 26)

Kötü nefisler ise tabiat denizine batmışlardır. Kovulmuşlardır. Gözlerinin ışığı alınmıştır. Başları öne eğilmiştir. Silinmişlerdir. Ruhları mahpustur. Bedenleri işkenceye alınmıştır. Nereye dalarlarsa dalsınlar durumları değişmeyecektir. Çünkü *"Kötü kadınlar kötü erkeklere, kötü erkekler ise kötü kadınlara yaraşır."* (Nur, 26) Çünkü varlık fiilinin gayesi, hayır ve cömertliğin feyiz olarak yansıtılmasıdır. Bunu gerçekleştiren kimse bilincinde olmasa da. Bu, gayelerin gayesi ve nihayetlerin nihayetidir. Her varlık sonunda ona ulaşır. Her ihtiyaç ve maksat onunla hasıl olur. Bilakis ondan başkası olan fakir, ihtiyaç sahibi, düşkün ve miskin kimseler için söz konusudur bu gaye.. Dolayısıyla varlığın gayesi; her varlığın kendisine yaraşan kemale ulaştırılmasıdır. Çünkü şu geniş cismani alem, şu dönüp duran felekler, ancak büyük, önemli bir amaç iş için yaratılmışlardır. Ve bu amaç da şu hakir ve yoksun maddi alemden çok daha büyüktür. Bizzat

amaçlanan bir şey, araz olarak amaçlanan bir şeyden daha büyük ve daha çok talep edilmeye layıktır. Çünkü araz ile amaçlanan bir şeyin altında enine boyuna hiçbir gaye yatmamaktadır. Eğer böyle olmasaydı göklerin, yerin ve bu ikisinin arasındaki canlı cansız tüm varlıkların yaratılması boş, çirkin, pis ve bedbaht bir iş olacaktı. Nitekim yüce Allah bu son derece önemli inceliğe şöyle işaret etmiştir: *"Sizi sadece boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?"* (Müminun, 115) Sonra bu varsayıma dayalı sözü reddederek, şeytani hayalin bu kalp parasının sahteliğini vurgulayarak yüce zatının böylesine çirkin bir fiilden beri olduğunu belirtiyor, böylesine ciddiyetten yoksun bir sözden kendisini tenzih ediyor ve şöyle buyuruyor: *"Mutlak hakim ve hak olan Allah, çok yücedir."* (Müminun, 116) Yani O, böyle bir şeyden münezzehtir.

Bu da apaçık gösteriyor ki varlığın yaratılmasının gayesi, her bir varlığın kendisine yaraşan kemaline ulaştırılması, her susayana kendisine uygun meşrebinin gösterilmesidir. Bu amaca ulaşmak da ya bu alemde olacaktır… ki biz bu alemde hakların asıl hak sahiplerine ulaşmadıklarını görüyoruz. Daha doğrusu hak etmeyenlere ulaştıklarını görüyoruz. Bunun açıklaması şöyledir: Servet sahibi, zevk düşkünü, alçak dünyanın tutkunu nice insanlar görüyoruz ki dünyanın süslerini, nimet kırıntılarını, göz alıcı bitkilerini, hayvanlarını, kadın ve oğullarını, kantar kantar altın ve gümüşünü, işaretli atlarını, hayvanlarını ve göz alıcı ekinlerini, zevk veren meyvelerini, göz kamaştıran nimetlerini tercih ederek süslü elbiseler içinde çalım satmaktadırlar. Oysa bu gafiller cahildirler, sapmışlardır. Kendilerini yoktan var eden, yaratan, şekil veren, rızıklandıran kerem, celal, nur ve cemal sahibi Rablerinin, O'ndan sadır olan rahmetin eserleri, faziletinin ve kereminin nurları şöyle dursun kendilerinden sadır olan fiil ve sözlerin bile idrakinde değildirler.

Buna karşılık zeki ve feraset sahibi, nice devranlar geçirmiş, Ali ve İbn Abbas gibi soylu nice faziletli insan vardır ki bunların devranlarının hep yokluk içre geçtiğini, yurtlarda dolaşmalarının derin bir mütevazılık içinde sürdüğünü, keselerinin Musa'nın anasının kalbi gibi boş olduğunu, çocuklarının yokluk içinde olduklarını, ayakkabılarının altının Ebu Hureyre'nin ayakkabısı gibi delik olduğunu görüyoruz. Karınları boş ve açtırlar, ama beyinleri dopdoludur. Giysileri kabadır. Bedenleri zayıf ve hastalıklıdır. Ölünceye kadar rahat ve konforun rengi nasıldır bilmezler...

Şimdi.. Böyle bir manzara kötülük edene kötülükle, iyilik edene iyilikle karşılık verilmesinin ifadesi olabilir mi? Yüce Allah şöyle buyurmuştur: "*Bir kötülüğün cezası, ona denk bir kötülüktür.*" (Şura, 40) *"İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey midir?"* (Rahman, 60) bu ayetlerin vurguladığı durum, gördüğümüz bu manzara mıdır? Bilakis gördüğümüz bu manzara, kötülük edene iyilik, iyilik edene de kötülükle karşılık verilmesi şeklinde bir hakkaniyetsizlik ifadesidir. Bu da gösteriyor ki beklenen adil ceza, bu dünyanın dışında, ahiret yurdunda Din günü gerçekleşecektir.

Şöyle bir manzarayı gözlerinizin önüne getirin, bundan daha çirkinini bulabilecek misiniz bakalım? Diyelim ki şu dünyanın güçlü, kuvvetli, saltanatının alanı geniş, taht ve sütunlar sahibi *"ülkelerde benzeri yaratılmamış"* (Fecr, 8) krallarından biri muttakilere vadedilen cennet misali güzellikte benzersiz, altında ırmaklar akan bir bahçe edinse, bu bahçeye ağaçlar ve çiçekler dikse, derken yeryüzünün süsüne bürünüp güzelleşse, rengarenk görünümler arzı endam etse, sonra bu kral köleler, saf, berrak, yakut ve mercan gibi göz alıcı, daha önce insanların ve cinlerin dokunmadığı, saklı inciler gibi cariyeler satın alsa. Onları bu bahçeye yerleştirse, onları en onur verici konuma getirip her birine "*sen ve eşin*

bahçeye yerleşin", insanların ve cinlerin yorucu işlerinden uzakta istirahat edin, bahçenin dilediğiniz yerinden bol bol yiyin, desin. Onlar da bu bahçeden yararlanmaya, tıpkı hayvanlar gibi yemeye, avam gibi birbirleriyle didişmeye, halis şaraptan vahşi hayvanlar gibi içmeye, lezzetlere ve nimetlere dalmaya başlasınlar. *"beğendikleri meyveler, canlarının çektiği kuş etleri"* (Vakıa, 20-21) yesinler. *"Cevherlerle işlenmiş tahtlar üzerindedir, karşılıklı olarak oturup yaslanırlar. Çevrelerinde, (hizmet için) ölümsüz gençler dolaşır; Maîn çeşmesinden doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle."* (Vakıa, 15-18) *"Orada canlarının istediği, gözlerinin hoşlandığı her şey vardır. Onlara "orada ebedi kalacaksınız"* (Zuhruf, 71)densin. Onlar bu şekilde iken bir gece veya gündüz vakti kralın emri gelsin, onları biçilmiş ekine dönüştürsün. Dün hiç yaşamamışlar gibi. Rüzgarların savurduğu kuru otlara dönsünler. Sam yeli vurmuş ekin gibi kavrulsunlar. Veya hayvanın artığı yem gibi döküntü haline gelsinler… Böyle bir fiil beşeri krallar için bile çirkin kaçıyorken, fiilleri cimrilik, çirkinlik, hayasızlık ve şenaatten beri sultanlar sultanı için böyle bir tavır tasavvur edilebilir mi? Allah mülhitlerin söylediklerinden yücedir, münezzehtir. Bilakis Allah'ın her şeyi gücü yeter. *"İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar."* (Araf, 179) Telaştan bacak sıyrıldığı gün, onlar Rablerine doğru sevk edilecektir. *"Hiç kimse kıl payı kadar haksızlık görmez."* (Nisa, 49) amaçların en ulusu, en şereflisi, en meşhuru ve en bilineni bu olduğuna göre, bizim görevimiz üzerine ciddiyetle düşmektir. Ey zorlar kendisine kolay gelen bize yardım et!

Makul varlığın mevcudiyetine on delil:

Ben derim ki: Algılanan varlık makul varlığa delalet eder. Çünkü varlıkta önceden makuliyet yoksa sonradan algılanma da olmaz. Bunun da birçok delili vardır:

Birincisi: Zihin dışı hakikatler, önce zihinlerde ve akıllarda şekillenmedikçe, maddi varlıkta suretlerin bunların üzerine terkip edilmesi mümkün olmaz. Çünkü eşyanın varlığı kesinlikle cehaletten, ahmaklıktan, gafletten, aptallıktan hasıl olmaz. Bilakis bu cahillik, aptallık ancak alim, akıllı ve fail birinden sadır olur. Çünkü bunların hiçbiri bizzat var olmaz, aksine başkasıyla var olur. Bu başkasının da cahil ve gafil olması imkansızdır. Aksi takdirde söz gelip bu noktada tıkanır. Buradan hareketle bütün eşyanın akıl ve ilimden sadır olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı da makul varlık algılanan varlıktan öncedir.

İkincisi: Varlığı zorunlu olan makul varlıklardandır. Varlığı mümkün olan ise algılanan varlıklar kategorisine girer. Vacip varlık ise mümkün varlıktan öncedir. O halde makul varlık algılanan varlıktan öncedir.

Üçüncüsü: Makul, algılanandan daha basittir, yalındır. Çünkü algılanan varlığın terkibi ondan daha fazladır. Basit varlık mürekkep varlıktan önce olduğuna göre makul varlık algılanan varlıktan öncedir.

Dördüncüsü: Makul varlık algılanan varlıktan daha çok soyuttur. Çünkü makul varlık mekan ve zaman mahbesinden beri, algılanan varlık ise bu ikisine muhtaçtır. Soyut varlık maddiliğe bürünmüş varlıktan önce gelir.

Beşincisi: Makul varlık ruhlar alemine, algılanan varlık bedenler alemine aittir. yüce Allah ruhları bedenlerden bin yıl önce yaratmıştır.

Altıncısı: Makul, yoktan var etme, benzersiz ortaya çıkarma türündendir. Algılanan varlık ise yapma ve var etme türündendir. Yoktan var etme, yapmadan öncedir.

Yedincisi: Makul varlık, algılanan varlığın bağlı olduğu oluş, nerede, fasıl, vasıl ve ulvi cinslerden ibaret sair on olguya bağlı değildir. Çünkü bunlardan beridir. Sadece kolaylık olsun diye cevher olgusuyla irtibatlıdır. Dolayısıyla makul bir şeyle irtibatlıysa algılanan varlığın fail, aletleri ve illetleri olarak onunla irtibatlı olması çok daha gereklidir. O halde makul varlığın varlığı algılanan varlığın varlığından daha öncedir.

Sekizincisi: Makul varlık algılanan varlıktan daha şereflidir. Bunun nedeni birincisinin yaratıcısına yakın, ikincisinin ise uzak olmasıdır. Şerefli olan da bayağı olandan daha öncedir. Bu yüzden yüce Allah kitabının birçok yerinde önceden alim olduğunu bildirmektedir.

Dokuzuncusu: Makul varlık letafet aleminden, algılanan varlık ise katılık alemindendir. Bunların ilki diğerinden daha öncedir. Unsurların başı olan ateşten ibret al. Nurani ve latif olduğu için diğer unsurlardan varlık ve yüksek konum itibariyle öncedir. Aynı şekilde gök de yerden öncedir. Bildiğin gibi bunun sebebi de göğün şeffaf olmasıdır. Bu yüzden Kur'an-ı Kerim'de bu iki tabii varlığın varoluş sıralamaları göz önünde bulundurularak her yerde önce gökten söz edilir: *"Gökleri ve yeri yarattı."* (Nahl, 3)ayeti ve benzerlerinde olduğu gibi.

Onuncusu: Makul varlık salt nurdur, algılanan varlık ise sırf karanlıktır. Böyle iken yaratıcının rahmetine, dilediğine hesapsız kitapsız rızık veren razıkın inayetine sığar mı karanlığı nurun önüne geçirmek, karanlığı nurdan önce yaratmak, bayağı olanı işleyip şerefli olanı ertelenme çukuruna düşmeye terk etmek?... Oysa karanlık yokluk dehlizinden,

nur ise varlık kategorisindedir. Aydınlığın ve varlığın kaynağıdır. Karanlık ve yokluk ise araz ve ikinci bir maksatla fiilinin kapsamına girmişlerdir. Bizzat olan bir şey de arazla olan bir şeyden öncedir. Göklerin ve yerin nuru olan Allah bu tür yakıştırmalardan münezzehtir. O halde nurani makul zülmani algılanan varlıktan daha öncedir. *"Allah, inananların dostudur"* doğru delillere dayalı olarak hakikatleri tasdik edenleri dost edinir. *"onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır."* (Bakara, 257) Algılanan varlık karanlıklarından makul varlığın nuruna çıkarır. Kur'an'da ilgili her yerde karanlıkların "çoğul", nurun ise "tekil" olarak kullanılmış olması, algılanan varlığın kesret (çokluk) aleminden, makul varlığın ise vahdet (birlik) aleminden olduğunu gösterir. Bir ise zorunlu olarak çoktan öncedir. Daha doğrusu karanlıklardan maksat mahiyetler, nurdan maksat da varlık nurudur.

Bu on madde eksiksiz ve kesin delil, susturucu burhan konumundadırlar ki bize kerem sahibinin hayır huzurunda akıl atlarının algılanan varlık eşeklerini cömertlik meydanında geçtiklerini, soylu akıl atlarının onları geride bıraktıklarını göstermektedirler. "Adiyat" suresini hatırlayın... *"Harıl harıl koşanlara"* koşarken tozu dumana katan soy atlara *(nallarıyla) çakarak kıvılcım saçanlara"* toynakları nefis tümseklerine çarptığında kıvılcımlar saçarlar. Tıpkı taş ile demir sürtünmesinde meydana gelen hararetten kıvılcımların saçması gibi. *"(ansızın) sabah baskını yapanlara"* Bunlar akıl ve nefis sultanlarıdır, varlık sabahı, gebe yokluk gecesini yarıp ortaya çıktığında imkan meydanının darboğazında sakin algılanan varlıklar meskenlerine saldırırlar. *"orada tozu dumana katanlara"* toynakların etkisiyle nefislerin kıvılcım saçmasından sonra varlığının tozunu evrenin zerrelerine katarlar. Çünkü varlığı derbeder, tozlu dumanlı, karanlık ve cismanidir. *"derken orada bir topluluğun ta ortasına girenlere yemin ederim."* Yani onlar feyiz aleminin ve cömertlik

menbaının ortasına dalarlar. Bunun faili de budur. Nitekim Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "*Allah ilk olarak aklı yarattı. Sonra ona: beri gel, dedi, o da geldi. Sonra dönüp git, dedi, o da dönüp gitti. Bunun üzerine şöyle buyurdu: İzzetim ve celalim hakkı için katımda senden daha aziz bir varlık yaratmadım. Seninle alır, seninle verir ve seninle menederim."* Yüce Allah'ın bu yarışa işaret etmek maksadıyla "*Atları, katırları ve eşekleri binmeniz ve (gözlere) ziynet olsun diye (yarattı)."* (Nahl, 8) buyurduğunu görmediniz mi? O halde önce akıl, sonra akleden, sonra algılanan, sonra algı, sonra akıl, sonra akleden gelir. *"Ve şüphesiz en son varış Rabbinedir."* (Necm, 42)

Dolayısıyla algılanan varlığın makul varlığa delalet ettiği sabittir. Algı açısından algılanan varlıkların en zahirleri arazlardır. En açıkları ise harekettir. Bu yüzden feleklerin hareketleri aracılığıyla ruhani alemin varlığını ispatlıyoruz. Artık şu alemin ilk kapısını aşmış, ilk menzilini geçmiş bulunuyoruz ki bundan maksat beşeri nefistir.

Feleki Nefis, İkinci Kapı:

Şimdi ikinci kapının önünde duruyoruz ve diyoruz ki: Önceki açıklamalarımız kapsamında ortaya koyduğumuz gibi feleğin dairesel hareketi, tıpkı insan gibi feleğin de canlı, bilen, konuşan ve akleden bir nefsinin olduğuna delalet etmektedir. Çünkü dairesel hareket tabii olamaz. Gözlemlediğimiz kadarıyla tabiatın özelliği amaca yönelmek ve amaçlanmayandan kaçmak şeklindedir. Örneğin taş, tabiatından kopartılsa kesinlikle hareket etmez. Çünkü hareket amacı aramak demektir. Bu yüzden amaç hasıl olduğu zaman hareket de oracıkta durur. Dolayısıyla amacından zorla uzaklaştırıldığında, eğer bir zorlayan, baskı uygulayan ve

amacından alıkoyan bir engel yoksa tabii olarak hemen amacına döner. Yukarı doğru atılan bir taş gibi. Çünkü ona uygun mekanı merkez olduğundan zorunlu olarak amacı da bu merkezdir ve onun yanında durur. Ama dairesel hareket tabiatla ilgili olarak anlattığımız bu özellikten farklı bir özelliğe sahiptir. Çünkü daire şeklinde hareket eden bir varlığın her nokta amacıdır ve her noktadan da ayrılır. Eğer bu nokta matlubu ise niçin uzaklaşmaktadır yok eğer matlubu değilse niçin ona yönelmektedir?!.. Ama bu değerlendirme doğrusal hareket için geçerli değildir. Çünkü doğrusal hareket bir cihetten karşıtına yürümekten ibarettir. Dolayısıyla ayniyle matlup olmayan her nokta, kaçılan noktadır. Daha doğrusu kaçılan nokta ebediyen kaçılan noktadır. Matlup nokta da ebediyen matlup noktadır. Dairesel harekette ise böyle bir hareket tarzı söz konusu değildir. Dairesel harekette zıddı olmayan bir tek cihet vardır. O halde dairesel hareket iradi bir hareketten başka bir şey değildir. İrade ise ilme, ilim de hayata delalet eder. Bu ikisi ise burhan aracılığına gerek bırakmayan zorunlu delillerdir. Dolayısıyla feleklerin konuşan, canlı, akleden, inkarcıların inatlarını boşa çıkaran nefislere sahip olduklarını ispatlamış oluyoruz. Onların hüccetleri Rableri katında açıktır. Onlar üzerinde bir gazap vardır.

"Kitab'ı… hak olarak indiren Allah'tır." (Şura, 17) yani, şeriat mumunun aydınlığına ileten Kur'an güneşini *"ve mizanı"* da indiren odur. Bundan maksat, rey usullerine ve nakil furuuna ileten akıl sarrafının yanında burhan nakdinin sahtesini ayıklayan, delillerin ağırlığını tartan, ağırlığından emin olunmasını sağlayan mantıktır. *"Semâyı Allah yükseltti ve mîzanı O koydu."* (Rahman, 7) Akıl semâsını yükseltti, yanına da mizanını koydu ve tasarruf çarşısına yerleştirdi ve ona dedi ki: *"Sakın dengeyi (mizanı) bozmayın. Ölçüyü adaletle tutun."* (Rahman, 8-9) *"İnsanlardan alırken ölçüp tarttıklarında tam, onlara vermek için ölçüp tarttıklarında ise noksan*

yapan hilekârlara yazıklar olsun!” (Mutaffifin, 1-3) Feleklerin canlı ve konuşan varlıklar olduklarına işaret ayetlere ve rivayetlere daha önce yer vermiştik.

Akıl aleminin ispatı:

Ruhaniler alemini icmali olarak ispatladığımıza göre akıl aleminde olan varlıkları ispatlayalım. Diyoruz ki: Bir yerde durmayan hareket, muharrikte bulunan bir nefse delalet ettiği gibi kendisinden daha şerefli başka bir mevcuda da delalet eder. Tıpkı nefsin cisminden daha şerefli olması gibi. Ki değişken ve hareket ettirilen değildir. Muharrik ancak aşk ve şevkle iş görür. Maşukun aşığını aşktan dolayı hareket ettirmesi gibi. Yerine oturtma, en uygun yere bağlama (et-Ta’şik) felsefe literatüründe soyut akıl, şeriat dilinde ise yakınlaştırılmış melek (melek-i mukarreb) olarak isimlendirilir. Bu yoldan ve başka yollardan ispatına gelince, bunu ileride ayrıntılı olarak sunacağız. Ama bu alabildiğine örtülü ve son derece dikkatli bir açıklama olacaktır.. Çünkü bu, zati ile aklın yanında ve fiilleriyle de duyunun yanında *–zaten bu özelliğinden dolayı makul ve algılanan nurların nurudur*- zahir olan ilk hak ile zatı itibariyle batın, fiilleri ve hareketleri itibariyle zahir nefis arasında bir konumdadır. Akıl gibi zati ile zahir, fiiliyle bariz değildir. Bilakis her iki bakımdan da batın ve gizlidir. Bu yüzden ispatı gizlilik çukuruna ve belirginlik bacasına kalmıştır. Bundan dolayıdır ki Kur’an’da ondan pek az söz edilir. Sadece sembolik ifadelerle, işaretle, imayla, kinayeyle değinilir. Şu ayetlerde olduğu gibi: *“Yarıştıkça yarışanlara”* mümkün olan bütün varlıkları geride bırakan akıllara ve *“iş düzenleyenlere andolsun.”* (Adiyat, 4-5) ulvi kütleleri düzenleyip idare eden nefislere andolsun. Nitekim Rasulullah (s.a.v) bir hadisinde akılların diğer bütün varlıklardan önce olduklarına şöyle işaret etmiştir: “*Allah ilk olarak aklı yarattı.”* Dolayısıyla bu yöntemle aklın önceliğine ilişkin olarak ortaya

konan soyut burhan iki şerefli varlık türüne delalet etmektedir. Burhan ehlinin yöntemi budur.

Burhan ehlinin üstünde olan ayan ehline gelince, onlar iman ehlinin de üstündedirler. Çünkü onlar dil ile tasdik ehlidirler ve Müslümanlar olarak isimlendirilirler.

Onların da üstünde kalp ile tasdik edip amelleri yerine getiren ve muttakiler olarak isimlendirilenler vardır. Bunlar burhan ehli sayılırlar.

Onların üstünde ise irfan ve ayan ashabı, yakin ve ihsan ehli vardır. Allah'a Onu görüyormuş gibi ibadet ederler.

Nitekim bu mertebelere Rasulullah'tan (s.a.v) rivayet edilen meşhur bir hadiste işaret edilmiştir. Ki Cebrail (a.s) bu mertebelerin ehli olan kimselerin hallerini açıklatmak maksadıyla O'na bir takım sorular sormuş ve o da cevaplamıştır. Bunlar her amacı geçmiş, her nihayete ulaşmış kimselerdir. Onlar hikmetin sütunları, felsefenin dehalarıdır. Aşağılık engellerden, bayağı ilgilerden arınıp varlığı zorunlu ve her bağışın bahşedicisi Allah'a tamamen yöneldikten sonra kendilerine açılmıştır. Bundan maksat da gayb alemidir.

"*Gaybına kimseyi muttali kılmaz; Ancak, (bildirmeyi) dilediği rasul bunun dışındadır.*" (Cin, 26-27) bu ayetten hareketle aman zihninde bir şüphe belirmesin ve aklını bir vesvese çelmesin, dolayısıyla şu ayeti yanlış anlamayasın:

"*Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez.*" (Enam, 59) Bu ayet, gaybı bilmeyi Allah'tan başkası için nefyetmek ve Allah için ispat etmek suretiyle sadece Ona hasretmektedir. Bundan önce sunduğumuz ayet ise, Allah'ın, gaybı başkasına bildirmesinden, ona öğretmesinden ve muttali kılmasından söz etmektedir. Bu iki ayet arasında bir çelişki yoktur. Çünkü cimrilik etmeden, avucunu

sıkı sıkıya kapatmadan, usanç belirtisi gösterip "öf" demeden ve elinden çıkana hayıflanmadan bahşeden ruhtur. *"En yüksek ufuktadır."* (Necm, 7) *"Apaçık ufuktadır."* (Tekvir, 23) *"O, gaybın bilgilerini (sizden) esirgemez."* (Tekvir, 24) akli varlıkların varlıklarını esirgemez. Ki bunlar maddi varlıklardan farklıdırlar ve bunlar arılık, saflık, sebat ve birbirlerinden sonra beka sahibi olmak bakımından şu şekilde sıralanmışlardır: 1) Akıl 2) Nefis 3) İdeler. Bunlar bir bakıma nefsin gölgeleri konumundadırlar. Büyük Eflatun gibi dirayetli, nurlu, coşkun deniz misali hikmet sütunu bir zat bunları gözlemlemiştir. Ki bu yüzden Eflatun'un ideleri olarak meşhur olmuşlardır. 4) Muallak suretler. Bunlar da idelerin gölgeleri gibidirler. Bunların varlığını şeyh, imam, faziletli, bilge, alim, kamil, yakıcı alev, parlayan yıldız Mahmud b. Muhammed es-Sühreverdi (Allah delilini aydınlatsın, düşmanlarının ve onu aşağılayanların burunlarını alçaklık toprağına sürtsün) haber vermiştir. Bazı eserlerinde meşşailere muhalif olarak muallak suretlerden söz etmiştir. Ben de bunlara şahitlik ettim. Ayrıca Derbend halkından büyük bir kalabalık da şahitlik etmiştir. Bunlar Eflatun'un ideleri değildirler. Çünkü Eflatun'un ideleri nurani, bunlar ise zülmanidirler. Dolayısıyla bunlar, idelerin gölgeleri ve makul külli suretler olup zihni varlıklar olarak isimlendirilirler. İlmi ve vicdani olarak nefisten ve heyuliden bilinirler. Bunların sabit olduğuna ilişkin delili daha önce ortaya koymuştuk.

Bu külli altı varlık, ruhani alemde mevcutturlar. Bu türlerin her birinin üstündeki ve altındaki tür arasında üstündekine de altındakine de benzemeyen, saflık, bulanıklık, letafet ve yoğunluk bakımından farklı başka türlerin olması aklen mümkündür. Tıpkı algılanan varlık türlerinden mercan çiçeği, hurma ağacı ve hurma dalında olduğu gibi. İleride buna değineceğiz. Ki yüce Allah'ın buyurduğu gibi biz bunları ayrıntılı olarak bilmiyoruz: *"Allah şu anda bilemeyeceğiniz*

daha nice (nakil vasıtaları) yaratır." (Nahl, 8) *"Sizi bilmediğiniz bir âlemde tekrar var edelim diye."* (Vakıa, 61) *"Rabbinin ordularını, kendisinden başkası bilmez."* (Müddessir, 31) *"Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız."* (İbrahim, 34) *"Göklerde nice melek var ki onların şefaatleri, dilediği ve hoşnut olduğu kimse için Allah'ın izin vermesi dışında, bir işe yaramaz."* (Necm, 26) Bunun gibi daha birçok sembolik anlatım ve işareti örnek göstermek mümkündür. Bir hadiste şöyle deniyor: *"Her gün güneş pınarından Allah'tan başka sayılarını kimsenin bilmediği melekler çıkıp arşı tavaf eder, beyt-i mamur'a girerler ve oradan çıkarlar. Bir daha ebediyen ona dönmezler."* Benzeri bir durum algılanan varlıklarda da gözlemlenmektedir. Çünkü feyiz, şiddetli yağmur, çisinti, hafif veya sağanak olarak yayıldığı zaman algılanan varlıklar istidatları oranında hayata, idrake, akla ve ilme kabil olurlar. İster duyular aleminde olsun, ister akıl aleminde olsun *"hepsine, onlara da bunlara da veririz."* (İsra, 20) akıl ve algı dairelerine de mülk ve melekut yurtlarına da bahşederiz. Hepsi *"Rabbinin ihsanındandır. Rabbinin ihsanı kısıtlanmış değildir."* (İsra, 20)

Altı külli varlığın her biri değişik bölümlere ayrılır. Heyuli ise feleki ve unsuri olmak üzere ikiye ayrılır. Aynı şekilde her felek ve unsur için heyuli; sonlu ve sonsuz bütün varlıklar için de külli suretler vardır. Ayrıca ideler ve muallak suretler, kabiliyetlerin kalıpları gibidirler. Bu yoğun türler, kaba ve tılsımi cinsler içlerinde yer almazlar. Bunun gibi akıl da her felek ve nefse göre kısımlara ayrılır..

Şu halde bu altı olguya delilli ve iknaya yönelik olarak hafif şekilde işaret ederek her birini ispatlamış olduk. Yanlışa da sürükleyebilecek algı aracılığıyla bir veya birçok şahsın gözleme dayalı olarak feleklerin sayısına ilişkin sözlerine itibar ediliyorsa, felsefe dahilerinin hata ihtimaline yer

bulunmayan akli ruhani gözlemlerine dayalı olarak ruhani varlık türlerinin kemiyetine ilişkin sözleri itibar edilmeye daha layıktır.

Soyut Akılların İspatının Maddi Yöntemleri:

Şimdi faal soyut akılların ispatına yönelik maddi yöntemlerin sıralanmasına yeniden dönebiliriz. Bu tür ve nefislerin ispatına ilişkin delilller zorunlu olarak iki temele dayanmaktadır. Birincisi: Onların fiillerini varlıklarının delili olarak almaktır. Bu, illeti malulün delili olarak kullanmaktır ve buna "Niçin?" delili denir. Birincisine göre daha güçlü bir delildir. Çünkü medlulün varlığından hareketle zorunlu olarak varlığına değil hükme delalet etmektedir. Çünkü malul kendisine varlık veren illete varlık vermez. Aksi takdirde aynı varlığın iki kaynağı olarak belirginleşirler. Bu da açıkça ortaya koyuyor ki "niçin" delili "çünkü" delilinden daha güçlüdür.

Birinci delil, senin de bildiğin beşeri nefs-i natıkalardır ve akıllara delalet eder. İleride açıklayacağımız gibi bedenle birlikte var olur. Bu yüzden de mümkün varlıktır. Çünkü zamansal olarak meydana geliş, zorunlu olarak imkana delalet eder. Ama tersi söz konusu değildir. Yani mümkünlük zamansal sonradan oluşa delalet etmez. Çünkü bazı mümkün varlıklar vardır ki bunlar, her iki grubun da ittifakıyla hadis (sonradan olma) değildirler.

Kelamcıların mezhebine göre; Hakkın ezeli zatıyla kaim ezeli sıfatlar, çeşitlidirler, hakiki ve zati olarak birbirlerinden ayrıdırlar, harici arazlar olarak ayrı değildirler. Laf cambazlığı yaparak "ezel sıfatları zatlarından dolayı vacibu'l vücutturlar", diyenlerin bu sözlerini önemseme. Çünkü "zatlarından dolayı" şeklindeki sözü ayakların kaydığı bir demagoji, zihinleri şaşkına çeviren bir mugalatadır. Çünkü eğer "zat" derken

sıfatın zatını ve nefsini kast ediyorsa, bu muhaldir. Çünkü sıfat varlığı ve hululü açısından bir mevsufa muhtaçtır. Var olmak için başkasına muhtaç olan bir şey vacibu'l vücut olabilir mi? Eğer bu caiz ise, aynı durumun vücudun zatı için de caiz olması gerekir. Böyle bir şeye cevaz vermekse doğru olmayan bir yolu izlemek, dosdoğru yoldan sapmak anlamına gelir. Daha doğrusu vacibin nefyine varan bir kapıdan içeri dalmak, sakıncalı, mubah ya da vacip olmayan bir fasla girmek demektir. Eğer "zat" lafzıyla söz konusu sıfatlarla mevsuf vacibu'l vücudun zatını kast ediyorsa, bu anlam doğrudur. Mümkününse başkasıyla vacip olmaktan başka bir anlamı yoktur. Böylece kelamcıların mezhebine göre ezeli sıfatların mümkün olduğu ispatlanmış oluyor. Bunlar zamansal olan hadis varlıklar değildirler. Ezeli olan bir şey de zamansal hadis olabilir mi? Ancak hadis olmanın zati olmak şeklinde açıklanması başka. Bu takdirde de imkan ve hudus arasında bir fark kalmadığı gibi iki grup arasındaki tartışma da ortadan kalkmış olur.

Filozoflara göre akıllar, nefisler, kısacası bütün yoktan var edilmişler, zamansal hadisler olmayıp mümkündürler. Bundan da anlaşılıyor ki hepsi hadistir, ama aksi doğru değildir. Nefisler mümkün varlıklar olduklarına göre zorunlu olarak bir sebeplerinin olması gerekir. Sebebi de cisim olamaz. Çünkü malulün illetten daha şerefli olması doğru değildir. Ayrıca illetin de malulden daha güzel olması caiz değildir. Bu iki önerme aksi durum zorunlu olarak gereklidir. Aynı durum feleki nefisler için de geçerlidir. Çünkü nefislerin icat etmek şeklinde bir fiileri yoktur, aksine tedbir şeklinde fiilleri vardır. Eğer feleki nefislerden beşeri nefisler sadır olsaydı, bu nefisler akıllar olarak belirginleşirlerdi. Çünkü fiilin, ister feleki olsun ister beşeri olsun ancak bir nefisten sadır olmaktan başka bir anlamı yoktur. Nefis aklın gölgesi, akıl ise vacibu'l vücudun gölgesidir. Nefsin ise hayattan başka bir

gölgesi yoktur. Bu yüzden beşeri nefsin illetinin aynı türden başka bir nefis olması caiz değildir. Çünkü ileride açıklayacağımız gibi nefisler hakikatte üçe ayrılırlar. Benzer iki şeyden birinin diğerinin varlığının illeti olmasının caiz olmaması bir zorunluluktur. Çünkü benzer iki şeyin hükmü de benzerdir. Açıklamasına gelince: Benzer, zati şeylerde ortak demektir. Bu ise bir şeyin cins ve fasıl olarak kategorize edilmesini sağlayan bir husustur. İki şey birbirinin benzeri olup bunlardan biri hakkında gerek vaciplik, gerek mümkünlük ve gerekse mümtenilik şeklinde bir hüküm sabit olduğunda bu hüküm diğeri için de geçerlidir. Çünkü bu hükme gerektirmesi ya zatından dolayıdır ya ayrılmaz bir özelliğinden dolayıdır ya da bir arazdan dolayıdır.

İlk iki şık benzerini zorunlu olarak öbürü için de gerektirirler. Bu lazımi (ayrılmaz) ve zati hususlarda benzerliklerinin bir zorunluluğudur. Lazımilik ise zatiliğin bir ayrılmazıdır. Çünkü illette ortaklık ayrılmazlarda da ortaklığın illetidir. Ama bu hükmü bir arazdan dolayı gerektirmişse, bu, söz konusu hükümde zorunlu olarak ortak olmalarını gerektirmez. Bu da arazlarda ihtilaf etmelerinin bir gerekliliğidir. Aksi takdirde iki benzer bir şey olurlardı. Ama arazlar yabancıdırlar, zail olmaları mümkündür. Aksi takdirde ayrılmazlar olurlardı. Arazların zail olması caiz olduğuna göre zail olabilen bu araza dayalı olarak verilen hükmün de zail olması caizdir. Geride zatiliklerinin ayrılmazına dayalı hükümlerde ortaklıkları kalıyor. Bizim aradığımız da budur. Şu halde benzer iki şeyin hükümlerinin de benzer olduğu ispatlanmış oldu. Şayet iki benzerden biri öbürünün illeti olursa, öbürü de öncekinin illeti olur. yani nefsinin illetinin illeti olduğu gibi nefsinin de illeti olur. Bunun imkansızlığı zorunlu olarak ortadadır. Buradan hareketle dairesel oluşun imkansızlığını anlayabilirsin.

Evet, kimi durumlarda zıt iki şeyden biri öbürünün kemalinin illeti olabiliyor. Yani ona hazır olur, başka suret ve arazları kabul etmeye amade olur. Havas suretini kabul ettiği için su heyulasına hazır ateş gibi. Aynı şekilde iki benzer şeyden birinin diğer benzeri hazırlayan olması da mümkündür. Çünkü bazı kemalleri kabul etmektedir. Dolayısıyla onu en üstün makamlara ve hallere ulaştırır. Nitekim yüce Allah Rasulüne (s.a.v) bir lütuf ve kerem ifadesi olarak şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz ki sen doğru bir yolu göstermektesin."* (Şura, 52) Buna göre ilahi hakikatler kendisine gösterilen, dünya ve ahiret halleri ile ilgili olarak insan türünün ıslahıyla, onları kevnu fesat süreci içinde doğru yola iletmekle emrolunan Nebinin (s.a.v) kamil varlığı, aynı zamanda mükemmil (kemale erdiren)dir. Yani kerem denizinden kendisine bahşedilenleri başkalarına, istidatlarını ve kabiliyetlerini gözeterek iletir. Nitekim Nebilere (a.s) böyle emredilmiştir. Rasulullah efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "*Biz nebiler topluluğuna insanlarla akıllarının kapasitesine göre konuşmamız emredildi."* Bu davranışlarıyla Nebiler, sünnetullaha göre hareket etmiş oluyorlar: *"Allah, risaletini kime vereceğini daha iyi bilir."* (Enam, 124) Çünkü ezeli ahlakla ahlaklanmak, bir şeyin bahşedilenin kapasitesi oranında bahşedilmesini gerektirmektedir. Aksi takdirde parçalanır, derisini yarıp dışarı çıkar. Sonra biri kalkıp "ene'l hak" diye feryat eder, bir başkası "kendimi tenzih ederim, şanım ne yücedir!" diye inim inim inler. Tıpkı hurmanın kabuğundan fırlayıp çıkması gibi kabına sığmaz, taşar. İşte Nübüvvetin sınırı budur.

Velayetin sınırı ise, kendisinden başkasının türün ıslahıyla görevli olmadığı bir şahsa ilahi hakikatlerin açılmasıdır. Bu da hidayete sebep olabildiği gibi dalalete de sebep olabilir. Nitekim yüce Allah, Kur'an'ın şirk ve tuğyan ehli için ölümcül bir zehire dönüştüğünü şöyle ifade etmiştir: *"Onunla birçok kimseyi saptırır."* Kur'an güneşi bazı kimselerin gözlerini

kamaştırır, görüşlerini zayıflatır. Çünkü Kur'an güneşine arkalarını dönerler. Nübüvvet kandilinin bazı nefislerin sapıklık çöllerinde karanlıklara dalmalarına sebep olması çok daha evladır. Çünkü Nebi beşerdir, kıskançlık, kin, cimrilik ve buğz tozlarının ortalığı kaplamasına sebep olur. Kur'an için böyle bir durum söz konusu değildir. Çünkü özellikle aleme yönelik feyzi itibariyle bir cinsi yoktur. "*Kur'an, (hak ile bâtılı) ayıran bir sözdür. O, asla bir şaka değildir."* (Tarık, 13-14)

Nitekim bu sır dolayısıyla yüce Allah biraz da azar mahiyetinde Nebisine şöyle hitap etmiştir: *"Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin."* (Kasas, 56) Ebu Talib ve Ebu Cehil gibi istediğin kişileri hidayete erdiremezsin.

Dolayısıyla vacibu'l vücudun başka bir şeyin aracılığı olmadan bir illetinin olması caiz değildir. Çünkü başkası, ancak değişmez bir şey vasıtasıyla değişir. Nefs-i natıkanın varlığına ilişkin bu kısımların batıllığı ortaya çıkınca, illetinin akıl olması belirginlik kazanmış oldu. Rasulullah'tan (s.a.v) rivayet edilen meşhur bir hadiste yüce Allah'ın akla şöyle hitap ettiği belirtilmiştir: *"Seninle alır, seninle verir ve seninle menederim."* Şu halde akıl, cömertliğin vasıtasıdır, bağımsız var edici değildir. Hayrın kaynağı ise mutlak faildir, ama bu hayrı akıl ile dağıtır. Nitekim yüce Allah *"seninle veririm"* demiştir. Dikkatli ol! Haktan başka bir failin olduğunu zannetmeyesin ve O'na herhangi bir kimseyi ortak koşmayasın. Aksi takdirde*"sanki rüzgâr uzak bir yere sürüklemiş (bir nesne) gibi"* olursun. Ateş rüzgarları seni uzak ve derin cehenneme sürüklemiş olur ve orada ebediyen kalırsın. Kandilciğin ışığı güneşin nurunu bastırabilir mi? Akılların zatları celal nurunun ve cemal ziyasının şualarından olduğuna göre, fiilleri için bir varlık söz konusu mudur ki ondan bağımsız olarak sadır olsunlar? *"Serçe nedir ki izi olsun, emir kim ki hükmü olsun!"* Akıl Onun aklıdır. Akleden de Onun fiilidir. Çünkü O'ndan

başka O yoktur. *“O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır.”* (Kasas, 88)

Bu noktada “kesb” adasına sığınılmıştır ki *“fışkı ile kan arasından (gelen), içenlerin boğazından kolayca geçen hâlis bir süt”* (Nahl, 66) gibidir. Kan ve fışkı ise dalgalarla coşan iki denizdir. Yanma ve boğulma belirtilerini sergilerle ki *“Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmazlar.”* (Rahman, 20) Bu ise “kesb” ve şeref berzahıdır. Cömertliğin cudi dağıdır ki ümmetin “Eşarileri” ona tırmanarak işlerinde karışıklık içinde olanların ellerinden kurtulmuşlardır. “İtizal” gemisi ise, kanıtsal demir matkabıyla delindiği için azgın denizin üzerinde parçalanmıştır. Bu nedenselliğe en uygun akıl, unsuri varlıkların kütlelerini idare eden son akıldır. Çünkü bu akıl son nurdur ve beşeri nefisten başka bir gölgesi yoktur. Ondan başka nuru da yoktur. Öyle ki bu kadarından başka da bir şey kalmaz onun için. Ama onun üstünde yeterli, tam, kafi ve genel nurlar açısından farklı bir durum söz konusudur.

Kur’an’ın yemyeşil okyanusundan “Cebriye” ve “Kaderiye”nin kara ve kızıl denizlerini kurumuş denizlerine düşen damla ise şudur: *“Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı.”* (Enfal, 17) Sen mecazi olarak attığın zaman hakiki olarak atmadın, fakat hakiki atan Allah’tır. Sen mecazi atansın. Sen bizim hakiki kaza ve kaderimizin yayında ok gibisin. Nasıl ki senin okun mecazi kudretinin yayına yerleştirilmişse. İlahi sedefin bir diğer incisi ise şu ayettir: *“Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın.”* (Tevbe, 14) Burada yüce Allah, açık bir ifadeyle cezalandırma fiilini hakiki olarak kendisine, mecazi olarak da onların ellerine izafe ediyor. Çünkü kafirlerin cezalandırılması ameliyesinde onların elleri, katibin elindeki kalem gibidir. Kaleminse hareket etmekten başka bir fiili yoktur. Onu hareket ettiren de katiptir. Bu ise son derece zayıf bir nispettir ve fiilin kaleme nispetini

gerçekleştirecek yeterlikte değildir, ancak mecazi olarak nispet edilmesini sağlayabilir. Ki bu da mecazi ifadelerin en uç noktasıdır.

İkinci burhan: İlim ve ilhamların meydana gelişi, ferasetler, uyarılar, gaiplere ilişkin haberler, sadık rüyalar, gerçek görüşler… kısacası nefs-i natıkalardaki ruhani hadis ve arazlar akılların varlığına delalet ederler. Ki biz kısımlarından birine dayalı olarak zatlarına ilişkin delili daha önce ortaya koymuştuk. Şöyle ki: Bir şeyin zatı mevcut olmadan, zatında bir sıfat mevcut olamaz. Bu yüzden de: Nefis ilim sıfatını kendi zatında meydana getirir, denemez. Çünkü nefis sıfatı zatıyla gerçekleştirir, sonra onu kendi zatında kabul eder. Burada iki şey söz konusudur: Biri fiil (etme), öbürü ise infial (edilme). O halde nefiste iki cihet vardır demek gerekecektir ki böyle değildir. Çünkü nefis bildiğin gibi basit bir cevherdir. Şu halde ruhani sıfatlar ve meydana gelişleri akleden, canlı ve Allah'ın emriyle faaliyet gösteren bir cevherin varlığının delilleridir. Bu yüzden Nebiler (a.s) yaşadıkları halleri meleklere havale etmişledir. Nitekim Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Ruhu'l Kuds kalbime üfledi."* Yüce Allah, nefislerin zatlarının melekler vasıtasıyla gerçekleştiklerini anlatmak bağlamında İsa (a.s)nın doğumu ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "*Ben, yalnızca, sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamam için Rabbinin bir elçisiyim."* (Meryem, 19) Bu ayette, Cebrail'in (a.s) tertemiz bir erkek çocuğunun varlığının sebebi olduğunu Meryem'e (a.s) anlatırken sarf ettiği sözler hikaye ediliyor. *"Sana bağışlamam için"* anlamındaki ifadede arap dilinin belağat unsurlarının nasıl bir edep tavrı içinde gözetildiğini görüyor musunuz? Böylece yaratmanın vasıtası olduğunu, yaratıcı olmadığını çok güzel bir ifadeyle dile getiriyor. Ama Hz. İsa'nın (a.s) kendisi ile ilgili olarak söylediği şu sözünde farklı bir duruma işaret ediliyor: *"Size çamurdan bir kuş sureti yaparım."* (Al-i İmran, 49) Ama yoldan

çıkmış Hıristiyanlar bundan onun kuşun, şerrin ve hayrın yaratıcısı olduğu şeklinde bir sonuç çıkardılar. Yüce Allah bu boş hayali ortadan kaldırmak, hem onlara hem de başkalarına cevap vermek maksadıyla şöyle buyurmuştur: *“Allah'tan başka bir yaratıcı var mı?”* (Fatır, 3) Bu, mazmunu inkar ve hayret amacıyla yöneltilmiş bir sorudur (istifham-ı inkari). İsa’nın ruhunu bağışlayan (Cebrail), İsa’nın da başkasının da yaratıcısı olmuyorsa, mahlukun mahluku olan İsa nasıl oluyor da mahlukatın halıkı (yaratıcısı) oluyor?! Dolayısıyla buradaki “*yaratmadan*” maksat, takdir etme, hazırlama, şekil verme ve hazır hale getirmedir. Bu ise “Muhammedi (a.s) ruh”ta belirtildiği gibi caizdir. Yine yüce Allah, nebilerin (a.s) meleklerle desteklendiklerini, savaşları savdıklarını, sıkıntılarını giderdiklerini bildirmiştir. Nebilerin onların aracılığıyla hikmet, ilim, fazilet ve ahlak öğrendiklerini ifade etmiştir. *“Ve onu, Rûhu'l-Kudüs (Cebrail) ile destekledik.”* (Bakara, 87) *“Onu güçlü kuvvetli ve üstün yaratılışlı biri (Cebrail) öğretti.”* (Necm, 5) *“Rabbiniz, nişanlı beş bin melekle sizi takviye eder.”* (Al-i İmran, 125) Nitekim nefsani haller, akılların varlıklarının delilleridir.

Üçüncü burhan: Şu alemimizde üç ürün ve dört ana unsurda bulunan suretler, akılların varlığına delalet eder. Nitekim nefs-i natıkaları varlığına ilişkin delili açıklarken buna değinmiştik.

Dördüncüsü: Feleki nefisler akılların varlığına delalet ederler.

Beşincisi: Feleki nefislerin ilimleri ve nurları bütünüyle akılların desteğiyle gerçekleşir.

Altıncısı: Feleki kütleler, bizim zikrettiğimiz delilin tıpkısı olarak akılların varlığına delildir. Ama açıklanan delil kapsamında üzerinde durduğumuz taksimin son kısmını burada

iptal ediyoruz. Çünkü buna şamil değildi. Diyoruz ki: Herhangi bir cisim feleklerin varlığının illeti olamaz. Çünkü biliyorsun ki cismin kesinlikle bir tesiri yoktur. Muhtevayı ihtiva eden olarak veya tersi olarak bazısı da bazısının illeti olamaz. Birincisi: eğer ihtiva eden, ihtiva edilenin illeti olursa, boşluğu gerektirir ki bunun fasitliği bildiğin gibi zorunludur veya nazari olarak bilinmektedir. Çünkü illet mevcudiyet itibariyle malulden öncedir. Bilindiği gibi varlığı olmayan bir şeyin başka bir şeyi var etmesi mümkün değildir. Çünkü var etme (icat), varlık bahşetmektir. Herhangi bir şeyin varlığı yoksa olmayan bir şeyi nasıl başkasına bahşedecektir. Bu imkansızlık, aklın orta düzeyine bile gerek bırakmayacak kadar açıktır. Eğer kendisine ait olmayanı ihtiva ediyor ve nüfuz ediyorsa, bu takdirde ona takaddüm etmiş olur. Bu da kendisini ihtiva eden illetiyle birlikte uzayıp giden ihtiva edilenin yokluğunu gerektirir. Ama ihtiva edilenin yokluğu ile boşluk birbirlerini gerektirmektedirler. Daha doğrusu ihtiva edilenin yokluğu, boşluğun varlığının aynısıdır. Bundan dolayı da boşluğun varlığı caiz olur. Çünkü illetiyle beraber var olması caiz olan muhtevasızlığıyla beraberdir. Ama boşluğun varlığı muhaldir, caiz değildir. Bu da gösteriyor ki ihtiva edenin, kendisinin illeti olan ihtiva edileni havi olması geçersizdir. Tersine gelince, bildiğin gibi ihtiva eden, ihtiva ettiğinden daha şerefli ve daha büyüktür. Daha şerefli ve büyük olanın bayağı ve hakir bir şeyin malulü olması söz konusu olamaz. Bunun delili apaçık ortadadır.

Yedincisi: Bunlar bir açıdan daimidirler ve Allah'ın dilediği bir zaman kadar sona ermezler. Bildiğin gibi bu da onların varlıklarını sürdüren bir varlığa delalet eder ki sona ermesinler. Bunlar da akıllardır. Kısaca söyleyecek olursak cisim alemi ile nefis alemi akılların tasarrufu altında, onların hakimiyetine boyun eğmiş, onun var etmesiyle varlık sahibi olmaktadırlar. Daha doğrusu her iki alem, nurların kanıtları

karşısında dağılır, çözülürler. Işıklarının huzmeleri ve eserleri altında örtük ve bastırılmışlardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Göğü kendi ellerimizle biz kurduk."* (Zariyat, 47) Bu ulvi kütleler için geçerlidir.

Olan ve bozulan (kevn ve fesat) suretlere ve üremelere (mevalid) gelince, yüce Allah onlar hakkında şöyle buyurmuştur: *"Görmüyorlar mı ki, biz kudretimizin eseri olmak üzere onlar için birçok hayvan yarattık."* (Yasin, 71)

Bu iki ayet, göklerin, akıllardan ibaret ellerle bina edildiklerine delalet etmektedir. Zahir ehli müfessirler, burada geçen ellerin çoğul kullanılmasından dolayı kuvvet anlamında olduğunu söylemişlerdir. Bizim verdiğimiz anlam ile zahir ehlinin verdiği anlam arasında bir çelişki yoktur. Çünkü el, hayrı başkasına aktarma arcından ibarettir, kemik, et ve deriden ibaret bir organ olması ile canlı, akıl ve güç sahibi bir cevher olması arasında herhangi bir fark yoktur. Nitekim "Vezir Sultanın elidir." denilmiştir. çünkü sultanın iyiliklerinin başkalarına ulaşmasının aracıdır. Çeşitli unsurların birleşiminden ibaret, ölü, camid, kokan, bozulan organ anlamında el ise yüce Allah hakkında tasavvur edilemez. Ama konuşan ruhani cevher anlamında tasavvur edilebilir. Biz de bu anlamda mücerret akıllar olarak isimlendiriyoruz. Şeriatta ise mukarreb melekler olarak isimlendirilmişlerdir. İstenirse kuvvet olarak da isimlendirilebilirler, anlam aynı olduktan sonra ibarelerin farklılığının bir sakıncası yoktur. Çünkü kuvvetin ve aklın anlamı birdir. O da nimetlerin bitkilere ve hayvanlara (canlılara) aktarılmasının aracıdır. Çünkü bunlar Allah'ın elleri tarafından yapılmış şeylerdir. Nitekim burada el kelimesinin çoğulu kullanılmıştır ki kuvvet anlamına gelen "eyd" ile "yed"in çoğulu olan "eyd" arasında bir karışıklığa mahal verilmesin.

Yüce Allah nefisler aleminin akılların tasarrufu altında olduğuna dikkat çekmek için şöyle buyurmuştur: *"Her şeyin mülkü kendi elinde olan Allah'ın şanı ne kadar yücedir!"* (Yasin, 83) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"Her şeyin melekûtu (mülkiyeti ve yönetimi) kendisinin elinde olan kimdir? diye sor."* (Müminun, 88) Eşyanın melekutu, ruhani babları demektir. Nitekim "rumuzu'l enbiya"da şöyle denmiştir: Her şeyin bir meliki vardır. Danelerden her bir danenin bir yaranı, özlerden her bir özün bir razıkı vardır. Bunlar da *"kabuklu daneler ve hoş kokulu bitkiler"* (Rahman, 12)dir. Ayette geçen "el-asf" kabuk demektir ve bina, yapı anlamındadır. "reyhan" ise cevher öz demektir. Kabuk cehennemde taşlarla birlikte yanar. Çünkü cehennemin *"yakıtı, insan ve taş"* (Bakara, 24)tır. Yakut benzeri öz ise erir ateşte ve karışımlardan arınır. Böylece *"doğruluk meclisinde"* (Kamer, 55) oturma liyakatine kavuşur. Çünkü mecliste oturmak için başkalarının da olması gerekir.

Nice zaman yakutu eksiltmek için köze tutarım

Sonra közü söndürürüm, yakut gene yakuttur.

Bu, nefisler aleminin akılların istilası altında olduğuna yönelik bir işarettir. Yüce Allah, kütleler alemi hakkında şöyle buyurmuştur: *"Mutlak hükümranlık elinde olan Allah, yüceler yücesidir."* (Mülk, 1) Mülk derken, cisimler aleminin tümü veya ruhlar aleminin kabukları kast ediliyor. Bunların tümü O'nun elindedir. O'nun eli de cismani bir organ olmaktan münezzehtir. Bilakis nurani, akli bir cevherdir. Yüzü, kalemi ve kitabı da öyle. Çünkü kalem, bir şeyi nakşedendir. Levh, nakşedilendir. Kitap ise yazılandır. El ise kalemi kullanandır. Kütleler aleminden hiçbir şey bu sınırların içine giremez. Dolayısıyla odun veya kamış olarak kalem, gümüş veya altın olarak levh ya da kemik ve et olarak el yahut da kağıt ve sığır ya da eşek derisi olarak ciltten ibaret kitap onun

kapsamına girmez. Bilakis bunların tümü levhlik, kalemlik ve ellik kavramının içine girmeyen zait anlamlardır. Aynı durum kelam kavramı için de geçerlidir. O da manzum kelamdan, birbirine eklenip cümle oluşturulan kelimelerden, kopuk sesler (harfler)den ve seçili nağmelerden öte bir şeydir. Sakın ilk Hak ile ilgili olarak Hakka aykırı bir zanna düşmeyesin. Böylece teşbih derecesinden çıkar kurtulursun. Aksi takdirde haklarında şöyle denen kimselerden olursun:

Menkul örtülerinin çocuğu!

Makul şeylerden yoksun!

Ama O'nun hakkında bu gibi şeylere inanmamak için teşbih derecesinden kurtulayım derken, tatil tehlikesine de düşme. Bu iki yaklaşım da orta yolun iki yerilmiş uç taraflarıdır. Sen dosdoğru yolu izle! Mesafeler kat etmeni sağlayacak yol budur. İfrat ve tefrit dairesinin merkezi burasıdır. Bu ruhani şeyleri hayır, nimet, feyiz ve rahmet ilahına has zannetme. Bilakis bu nimetleri bahşeden, bu kerametleri insani suret şeklinde indiren O'dur. Çünkü insani suret Rahman suretinde yaratılmıştır. İnsanın resmi, natık cevherdir. Bu, hayvan sınırından farklı bir durumdur. Hayvan büyüyen, beslenen, duyu sahibi, iradeyle hareket eden bir varlıktır. Aynı şekilde insanın eli de ruhani olabilir. Musa'nın (a.s) yed-ı beyzası (beyaz el) ve asası gibi. Aynı durum insanın sıfatları için de geçerlidir. Onlar da bu güzel ve nadir kelimeler ve şu zarif ve latif şekiller gibidir. Çünkü bir sanat eseri, en uzak açıdan bile olsa sanatkarına benzer bir yön taşır.

Evdeki her şey ev sahibine benzer.

Yüce Allah'ın İbrahim'e (a.s) yönelik şu emrini görmediniz mi: *"Tavaf edenler, ayakta ibadet edenler, rükû ve secdeye varanlar için evimi temiz tut."* (Hac, 26) Allah'ın dokunulmaz evi, rükün ve makam müminin kalbidir. Nitekim müminin

kalbini yüceltmek, onu şereflendirmek amacıyla kudsi bir hadiste şöyle buyurmuştur: *“Arzıma ve göğüme sığmadım, mümin kulumun kalbine sığdım.”* İlahi vahyin icazının somut bir göstergesi olarak gözetilen şu inceliği görüyor musunuz? Şöyle ki: Melekut mülkten daha şerefli olduğundan birincisinin “Subhan” lafzıyla, ikincisinin de “Tebarek” lafzıyla zikredilmesi gerekmiştir. Çünkü “Subhan” kelimesi, yakışık almayan şeylerden tenzih ve takdis ve yakışır şekilde ululama ve yüceltme anlamına gelir. “Tebarek” kelimesi ise “el-berekeh” kelimesinden türemiştir ve çok hayır demektir. Hiç kuşkusuz akıllardan ve nefislerden sonra kütleleri yoktan ver etmek çok hayır demektir. Fakat akılların ve nefislerin yoktan yaratılması ululamayı, ikramı, takdis ve tazimi gerektiren bir olgudur.

Sekizinci burhan: Bu “Niçin?” delilidir. Şöyle ki: vacibu’l vücudun birliği aklın varlığının delilidir. Çünkü ondan başka cevherler ilk olarak sudur etme salahiyetine sahip değildir. Bunun nedeni de hakiki birlikle bir olmamalarıdır. İlahiyatın sekizinci aslını incelerken bu iki önermenin her birini ayrıntılı olarak sunacağız. Şu halde ilahın birliği zat olarak bir ve külli olarak maddelerden beri, akıl olarak isimlendirilen “bir” varlığına delalet etmektedir. “Bir”in varlığına şahitlik eden “bir” münezzehtir. Nitekim Rasulullah (s.a.v) *“biz nebilere emredilen din birdir”* buyurmuştur. Birin şanı yücedir. Bu da akıldır ki kendisini yoktan var eden birin varlığına şahitlik etmektedir. Akılların ispatına dair delillerin toplamı bundan ibarettir.

Feleki Nefislerin Halleri:

Feleki nefislerin hallerine gelince: Bildiğin gibi feleki nefisler, iradeleriyle semavi kütleleri hareket ettiren olgulardır. Bu yüzden bir gayelerinin olması gerekir. Çünkü bir iradeyle hareket ettirilen bir şeyin hareketinin gayesi olmalıdır. Gayesi de ya aklidir ya da hissidir. Hissi olması caiz değildir, çünkü feleklerin açık ya da gizli hisleri yoktur. Onlar, unsuri üremeler için uygun lezzet ve şehvetleri celp ve uygun olmayan çekişme ve hasımlaşmaları da def amacıyla yaratılmışlardır. Feleklerin ise böyle meşguliyetleri yoktur. Dolayısıyla böyle şeylerle ilgileri olmaz. Böylece şehvet, gazap, düşkünlük ve edepsizlik gibi hayvansal gayeler bütünüyle iptal olmuştur onlar açısından. Bu ise ayrıca delile ihtiyaç bırakmayacak kadar açıktır. Çünkü unsireler türünden olmadıklarını biliyoruz. Geride gayelerinin akli olması ihtimali kalıyor. Bu da ya külli ya da cüzi olacaktır. Cüzi olması caiz değildir. Aksi takdirde gayeye ulaştığında duracak ya da kolay elde edilir olmadığı zaman da ümitsizliğe kapılacaktır. Her iki ihtimalde de durması gerekecektir. Oysa hareketlerinin devamlılığını kanıtlamıştık. Şöyle ki: Eğer hareketler silsilesi kesilirse, kesilmesi ile birlikte söz yeniden başa dönecektir ve bunun da illeti istenecektir. Çünkü hikmet sahibi diye, her şeyde illet arayana denir. Dolayısıyla bir illetinin olması kaçınılmazdır. Çünkü her hangi bir şeyin yok olarak veya var olarak hudusu caiz görülürse, bu ancak bir illetten dolayı olabilir. Bundan dolayı da alemin tümünün yok veya var olarak bir failden olması gerekir. Bunun yanlışlığında, kusur, zulmet ve karanlık oluşunda kuşku yoktur. Şu halde silsilenin varlığı ikrar edilmiş oluyor. Ya da birbirini geçen varlıklardırlar. Bu ise imkansızdır. Çünkü daha önce boyutlar ve miktarlar açısından sonsuzluğun imkansız olduğunu belirtmiştik. Ya da birbirini takip eden varlıklardır ve bunlardan sadece bir tanesi varlık kapsamına girmektedir. Bu bir de dairesel hareketlerdir,

miktarı ise zaman olarak isimlendirilen kavramdır. Dolayısıyla ondan ayrılmaması kaçınılmaz olur. Aksi takdirde hiçbir hadisin meydana gelişi tasavvur edilemeyecektir. Çünkü değişken ve zeval bulan bir şey değişmez ve devamlı bir şeyden sadır olmaz. Aksine devamlı olan devamlı olandan, sonradan olan (hadis) da sonradan olandan sadır olur.

Birincisine “Dehr”, ikincisine “Sermed”, üçüncüsüne de “Zaman” denir. Sidretu’l Münteha’nın üstünde ise değişme yoktur. Orası değişmezlik ve beka alemidir. Sahası yokluk tozundan yüce olan Allah münezzehtir. Böylece gayesinin külli akli bir şey olması belirginleşiyor. Şöyle ki: Felek bilfiil tam bir varlıktır. İçinde bil kuvve olarak kalan şey ise vaz’dır. O da hareketine benzemeyi ister. Oysa hareketini bil kuvve’den bil fiil’e çıkarmanın, aklıyla art arda gelmekten başka bir yolu da yoktur. O da her açıdan tamdır. Dolayısıyla içinde bil kuvve olarak hiçbir şey kalmaz. Çünkü oluşu ve varlığı onunladır. Bu yüzden ona rüku etmesi, secde etmesi gerekir. Nurunu ve parlaklığını ondan alır. Bu nedenle yüzünü ışığının kabesinin tarafına çevirmesi gerekmiştir. Bu, hareketleri, fiilleri, ilmini ve kemalini tahsil etmesi itibariyle babasına benzeyen oğul gibidir. Bu benzeme bir bakıma ona ibadet etmek, yaratıcısına ve illetine yakınlaşmak mahiyetindedir. “*Her biri bir felekte yüzmektedirler.”* (Enbiya, 33) itaat etme, kulluk sunma yüzüşüdür bu. Oruç ve teheccüt seyahatidir. Nitekim yüce Allah resulüne şöyle demiştir: “*Zira gündüz vakti, sana uzun bir meşguliyet var.”* (Müzzemmil, 7) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: “*Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir nafile olmak üzere namaz kıl.”* (İsra, 79) onlardan maksat, haklarında şöyle buyrulan kimselerdir: *“Rabbinin yanında bulunan (melekler) hiç usanmadan, gece gündüz O'nu tesbih ederler.”* (Fussilet, 38)

Geride şunu demek kalıyor: Her feleğin hızlılık, yavaşlık, şereflilik ve izzetlilik bakımından bir diğerinden ayrı hareketi vardır. Taşıyıcılar ve dairesel dönüşler için de geçerlidir. Şu halde bu hareketlerin cihetleri niçin farklılaşmıştır. Buna cevap olarak diyoruz ki: Bütün feleklerin ortak oldukları dairesel hareket, vacibu'l vücuda yaklaşmak içindir. O bütün akli nurların nurudur. Bu benzemenin her birinin kendine has hareketi illetinin etkisiyle gerçekleşir. İlletleri mahiyet itibariyle farklı olunca hareketler de farklı olmuştur. Farklılıkları itibariyle benzeyen şeyler birbirlerinden farklıdırlar. Örneğin gökleri hareket ettiren arşın amacının süflilerle ilgilenmek olması birçok açıdan caiz olmaz. Birincisi: bu süfli varlıkların felekler yanında bir değerleri yoktur. Bu yüzden felekler onlar için hareket etmezler, hallerini ve işlerinin kontrolüne inayet göstermezler, üsluplarının ve rollerinin maslahatına riayet etmezler. Çünkü burçları feleğindeki en küçük yıldız, yer basitinden on yedi kat büyüktür. Büyük bir okyanus, azametinin yanında dağılıp kaybolan hakir bir damlayla ilgilenir mi? nitekim vehimlerine yenilen bazı cedel ve kelam ehli kimseler böyle bir iddiayla ortaya çıkmışlar ve Rasulullah'tan (s.a.v) rivayet edilen şu kutsi hadisi delil göstermişler: "*Eğer sen olmasaydın felekleri yaratmazdım."* Bu hadisin anlamı haktır, ama onların anladıkları, çarpıttıkları gibi değil. Gerçek anlam şöyledir: "*eğer sen olmasaydın*" ifadesinde hitap, var oluş ve bozuluş alemindeki mahlukatın en şereflisi olan insan türüne yöneliktir. Nitekim Araplarda böyle bir gelenek vardır. Hitabı kamil bir şahsa yöneltirler, ama o türün tümünü kast ederler. Nitekim Rasulullah (s.a.v) da kendi abdestini göstererek "*bu öyle bir abdesttir ki o olmadan Allah hiçbir namazı kabul etmez."* buyurmuştur. Hiç kuşkusuz Rasulullah'ın (s.a.v) kendi abdestine işaret etmesi, bizzat abdestini kast ettiği anlamına gelmez. Çünkü Onun abdestinin başkasında vuku bulması imkansızdır. Dolayısıyla başkasının namazını Onun

abdestiyle kabul etmesi mümkün değildir. Nitekim yüce Allah da Adem ve eşine hitaben şöyle buyurmuştur: *“şu ağaca yaklaşmayın.”* (Bakara, 35) Buradaki yasak hususi olarak bir ağaçla ilgili değildir. Çünkü o türden birçok ağaç vardır cennette. Bilakis yasak, o türün tamamıyla ilgilidir. Tür kast edildiği halde o türün içinde bir şahsa hitap etmenin caiz olmasının sebebine gelince, külli türün ayni varlık kapsamına girmesi ancak şahıs bağlamında mümkündür. Nitekim tamamlayıcı suret meselesini ele alırken bu konuyu etraflıca ele almıştık. Ayrıca hitaplar ancak, objeler dünyasında mevcut olanlara yöneltilir. Çünkü maduma yönelik hitap kaim olunan şeye yöneliktir.

Dolayısıyla ancak cevher, cisim, bitki ve hayvandan ibaret dört cinsle kaim olan insan, hayvan, bitki ve cismin var edilmesinin amacı, en üstün şahsın var edilmesidir. Bu cins ve tür mahiyetindeki oluşlar, bildiğin gibi feleklerin hareketlerinin ayrılmaz gerekleridir. Bunlar da bilfiil en üstün şahıslarında mevcutturlar. Dolayısıyla varlığı feleklerin hareketinden ayrı düşünülemez.

Lazım nefyedildiği zaman melzum da nefyolur. Dolayısıyla *“eğer sen olmasaydın, felekleri yaratmazdım.”* sözü sahihtir. Yani feleklerin hareketleri senin varlığının melzumudur. Çünkü feleklerin hareketleri senin varlığının illetidir, her illet de melzumdur. Ama bunun tersi doğru değildir. Yine her malul lazımdır, fakat tersi doğru değildir. Nerede melzum varsa, zorunlu olarak lazım da vardır. Şu halde “lazım nefyedildiği zaman melzum da zorunlu olarak nefyolur” şeklindeki şartlılık halinin doğruluğu birinci zorunluluğa dayanmaktadır. Öyle ki mutezilenin aşırıları buna dayanarak “yüce Allah’ın kullarının iyiliğini gözetmesi ona vaciptir” demişlerdir. Bu sözlerinin Allah’ı bir şeye zorlamak, O’nu bir şeyi yapmak mecburiyetinde bırakmak anlamına geldiğini

anlamamışlardır. Bir şeyi yapmanın vacip olmasının anlamı, terk edilmesi durumunda cezayı, yerine getirilmesi durumunda ise ödülü gerektirmesinden başka bir şey olabilir mi? Allah'ı cezalandıracak veya ödüllendirecek kimmiş? Bilakis ödüllendiren, cezalandıran, gerektiren, haram ya da helal kılan Allah'tır. Bir şeyi O gerekli kılar. O'na bir şey gerekli kılınmaz, bir şeyi yapmaya mecbur edilmez. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Şüphesiz Allah gökleri ve yeri, nizamları bozulmasın diye tutuyor. Andolsun ki onların nizamı eğer bir bozulursa, kendisinden başka hiç kimse onları tutamaz."* (Fatır, 41) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"Göğün ve yerin O'nun buyruğu ile durması da O'nun (varlığının) delillerindendir."* (Rum, 25) Dolayısıyla gökler üzerinde kaim olan O'dur. Bu kahır, istila veya emir ve üstünlük anlamında bir kaimliktir. Böyle iken emreden emredilene nasıl dönüşür? Kahreden kahredilene dönebilir mi? Ki bir başkası O'nu bir şey yapmak mecburiyetinde bıraksın? *"Ey Kitap ehli! Dininizde haksız yere haddi aşmayın."* (Maide, 77) Dolayısıyla bu aşırı mutezililer "kader" anlayışları itibariyle bazen ehli kitaba benzerler. Çünkü Rasulullah (s.a.v) *"kaderiye bu ümmetin Mecusileridir"* buyurarak onları Mecusilere benzetmiştir. Mecusiler de kitap ehli ya da yarı kitap ehlidirler. Bu benzemenin sebebi şudur: Kaderiyeciler iki kadirin güç yetirdiği bir makdurun varlığını savundukları için Saneviye ekolüne benziyorlar. Çünkü onlar, alemin iki yaratıcısının olduğuna, bu yaratıcılardan birinin nur, birinin karanlık ya da Yezdan ve Ehrimen olduğuna inanırlar. Aslında Kaderiye, Saneviyenin kendisidir. Nitekim hadiste *"Kaderiye bu ümmetin Mecusileridir"* deniliyor, "Mecusiler gibidir" denilmiyor. Bazı açılardan da heva ve heves ehline benziyorlar. Çünkü sanata tek gözle bakarken sanatkara şaşı bakıyorlar. Bu açıdan şöyle tanımlanmışlardır: *"Bunların arasında bocalayıp durmaktalar; ne onlara (bağlanıyorlar) ne bunlara."* (Nisa,

143) Bazen Muattılaya benzemektedirler. Çünkü Muattıla grubu, yaratıcıyı kötü ve çirkin fiilden azletmektedirler. Bu yüzden itizal ehli olarak isimlendirilmişlerdir. Bu da yaratıcıyı verme ve vermeme şeklindeki yaratmadan uzak bilmek gibi bir anlayışı benimsemelerine yol açmıştır. Bu ise yaratıcıya tek gözle bakmaktır. Körlük, şaşı ve tek göze göre selamete daha yakındır. Selamet ise, azgın bir kurnazlıktan daha çok kurtuluşa yakındır.

İkincisi: Ulvi varlıklar, mukayese kabul etmeyecek şekilde süfli varlıklardan şereflidirler. Daha şerefli olan bir şey daha hakir olan bir şeyle ölçülmez ve onun için zorlanmaz.

Üçüncüsü: Ulvi varlıklar, süfli varlıkların illetleridir. İllet de her zaman öndedir, az da olsa varlık olarak kendisinden sonra gelen malul için koşmaz, ardına düşmez. Bunun gibi daha birçok husus sıralamak mümkündür. Dolayısıyla onları aşmaya hiçbir sınır yetmez, hiçbir yardım onları sınırlandırmaya kafi gelmez.

Ben derim ki: Onların aşık ve özlemle dolu nefislerine isabet eden ezel celalinin şuaları, evvel cemalinin kibriyasının ışıkları , lütuf ve inayet eserlerinin nurları, şefkat ve hidayet garipliklerinin sırları zat-ı şerifine dönüp bakmasına engel olmazken ondan daha aşağı bayağı şeylere iltifat etmesine nasıl engel olabilir?

Kur'an-ı Kerim bu hale dikkat çeken ifadelerle doludur, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi:

"Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz (Allah'ı) tesbih ederler." (Enbiya, 20)

"Kuşkusuz Rabbin katındakiler O'na kulluk etmekten kibirlenmezler, O'nu tesbih eder ve yalnız O'na secde ederler." (Araf, 206)

Ulvi varlıklar, maşukun cemalinin nuru denizinde gark olmuşlar şeklinde vasfedilmişlerdir. Özlemle yanıp tutuşan aşıkların maşuklarının şemailinde kendilerinden geçip daimi olarak, ara vermeksizin, usanmaksızın gark olmaları gibi. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Söküp çıkaranlara"* (Naziat, 1) "*Söküp çıkaran*" kimse, cemal nuruna batmış, celal narıyla yanmış özlem doludur. Bu durumu nefsinde tecrübe ederek ibret alabilirsin. Bedensel birçok meşgalen vardır ki kimi son derece yüce, kimi de alabildiğine bayağıdır. Bunlardan soyutlandığın, duyularını bunlardan uzaklaştırdığın ve yüzünü, yani kalbinin yüzünü Rabbinin nuruyla aydınlanma cihetine çevirdiğin zaman bir nurla, bir güzellikle, bir sevinçle dolup taşarsın. Fiziki bedenin de bundan etkilenir. Beynin ve derin ürperir. Çünkü aralarında bir özlem ve zevk ilişkisi vardır. Bundan dolayı benzersiz bir lezzet alır, eşi görülmemiş bir sevinç duyarsın. İşte bu, nefsinde olan ruhtur. Rahmetinin önünde esen rüzgarlar ve nimetinin bahçelerinden yayılan kokular olarak suretine yansır. Nefsine atılmış, oradan da suretine aksetmiştir. Vücuttaki kuvvetler nefisten etkilenirler. Nitekim nefisler de hem kuvvetlerden hem de ulvi cihetten etkilenirler. Onca engeline rağmen soyutlanıp arınmış nefsinin bu etkiler karşısındaki durumu böyle ise, kerem sahibi, azametli, nefsinden çok daha beri, ondan çok daha şiddetli bir şekilde maddelerden, maddi ilişkilerden, kokulardan ve yaratılmışlardan azade nefislerin durumu bu bağlamda nasıldır acaba? Üstelik onlar açısından şehvet, gazap, kin ve kıskançlık gibi engelleyici meşguliyetler ve önleyici ilişkiler söz konusu değildir. Makamları celal, izzet ve göz alıcılık bakımından ala bildiğine görkemlidir. Nitekim yüce Allah, ulvi varlıkların ışıklarına aşık, onların onurlandırıcı buluşmalarının özlemiyle yanıp tutuşan bir topluluk hakkında şöyle buyurmaktadır: *"Rahmân (olan Allah, melekleri) evlât edindi, dediler."* (Enbiya, 26) bunu söylemelerinin sebebi yaratıcılarına

yakın olmalarıdır. Bu yüzden zat ve sıfatlar itibariyle bir benzerlik kurmuşlardır. Çünkü çocuk babaya benzer. Ama yüce Allah, bu şeytani iddialarını ret ederek şöyle buyuruyor: "*Hâşâ! O, bundan münezzehtir. Bilakis (melekler), lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır."* Bunun ardından kemallerine aykırı bir diğer eksikliklerine dikkat çekerek şöyle buyuruyor: "*Onlardan her kim: «İlah O değil, benim!» derse."* (Enbiya, 29) bu ifadede sanki onlarda ilahlık iddiasını ileri sürme istidadının olduğu ima ediliyor. Bu bakımdan onların şanlarının yüceliğine, egemenliklerinin yüceliğine ilişkin bir işaret, bir açıklama mahiyetindedir. *" Biz onu cehennemle cezalandırırız."* (Enbiya, 29) Bu ise eksikliğin en son noktasıdır, yani imkanın yetersiz kalışıdır ki onları hadis oluş (hudus) cehenneminin çukuruna yuvarlar.. *"İşte biz, zalimlere böyle ceza veririz!"* (Enbiya, 29)

Bundan da anlaşılacağı gibi her nefsin bir aklı ve her feleğin bir nefsi vardır. Ama bu alemleri muayyen bir sayıyla sınırlandırmak, işte bu, aklın idrak etmede eksik kaldığı bir şeydir. Çünkü muayyen hiçbir sayı yoktur ki akıl ondan daha fazlasını ve daha azını caiz görmesin. Sonsuzluk hariç. Akıl onun da bir tarafta son bulmak ile bitmesini gerektiremez. Akıl fikir meydanının tozu dumanı dışında cevelan ederken neredeyse ondan başkasına bakmayacak gibi olur. Çünkü hüviyetinin gücü daha nurlu, daha değişik, daha şerefli ve daha maruftur. Bu yüzden başkasının onun nurlarının sırlarına muttali olmasından yücedir.

Akıl, muayyen bir şeyin fazlasına ve eksiğine cevaz verdiğinde, bu hükmü ile muayyen sayının sınırlanması şekillenmiş olur. Aksi takdirde akıl hakimi yanında çelişkili iki hüküm bir araya gelir. Bu da onun hükümlerine güveni ortadan kaldırır ve de itham edilir. Hükmü şöyle dursun artık şahitliği kabul edilmez. Geride apaçık bir hüküm de kalmaz.

Bunun imkansızlığı da apaçık ortadadır. Evet, gözlem sonucu sadece dokuz felek tespit edilmiştir, ama gözlem de tespit ettiklerinin dışında feleğin olmadığı anlamında bir kesinlik ifade etmez. Bilakis bu dokuzun varlığından hareketle başkalarının varlığını da ifade etmiş de sayılabilir, eğer elverirse edilirse. Değilse o da olmaz. Feleklerin sayısından şüphe etmek bir gereklilik olarak belirginleşirse, aynı durum akılların ve nefislerin sayısı için de geçerli olur. Çünkü akılların ve nefislerin sayısı feleklerin sayısıyla uyumlu olmak durumundadır. Son kuşak filozoflar bu sayıyı onla sınırlandırmışlardır. Bunlardan dokuzu feleklerin illetleri, bir tanesi de unsuri alem için belirlenmiştir. Çünkü son akla dair bir felek sadır olmamıştır. Bilakis onun feleği dört unsurdur, demişlerdir. Doğrusu bunlar sayılmayacak kadar çoktur. Bir tür kendi başına nefyedildiği zaman, heyulası ve sureti itibariyle başkası ona ortak olmaz. Bu durum beşeri akıllar ve nefisler için de geçerlidir. Hatta feleki kütlelerden çok akıllar ve nefisler için daha yerindedir. Şöyle ki: Eğer bir aklın altında iki tür tasavvur edilse ve bu akıl onlar açısından cins konumunda olsa, ya da iki şahıs tasavvur edilse ve bu akıl onlar açısından tür konumunda olsa, bu durumda her bir aklın zatında terkibi ve akıllarının da cins ve tür olarak bölünmesini gerektirir. Bunlar ise imkansızdırlar. Çünkü basittirler, yapılarında terkip söz konusu değildir. Fiil ve kuvvet olarak da bölünmezler. Varlık ve mahiyet olarak da. Daha doğrusu varlıkları mahiyetlerinin aynısıdır. Ya da bizim görüşümüze göre, onlar salt varlıktırlar. Bu bazılarının görüşüne aykırı olsa da. Bu değerlendirme nasıl benimsenmez ki akıllar salt varlıktan sadır olmuşlardır. Bu durumda salt varlık olmazlar mı? Varlığına zait mahiyet nereden gelmiştir? Kendi nefsinden mi yoksa başka bir şeyden mi?

Bu iki görüş de ne yazık ki bir tür sanat kabul edilen cünundan doğan hurafelerdendir. Aynı şeyi nefisler için de

söyleyebiliriz. Şu üç alemin her birinin aynı türden veya aynı cinsten geldikleri, önce olanların sonra olanların illeti oldukları aklen tasavvur edilebilir mi? Mahiyetin tamamı itibariyle malul illetine eşit olabilir mi? Kuşkusuz malulde illete benzerlik vardır. Ama bu benzerlik yakın da olabilir, uzak da olabilir. Yakın benzerliğe örnek ilk akıldır. O yaratıcısına en çok benzeyen varlıktır. Çünkü ona en yakın varlıktır. Rasulullah'ın (s.a.v) *"Allah, Adem kadar kendisine benzeyen bir şey yaratmamıştır."* şeklindeki sözü buna yönelik bir işarettir. Adem ise ilk babadır. İlk aklın da bütün varlıkların babası olduğunda kuşku yoktur. En uzak benzerliğe örnek ise insani nefistir. Çünkü mertebe ve benzerlik bakımından yaratıcısına en uzak varlık odur. Nefis, en son nurun gölgesidir, en son nur ise çeşitli mertebelerle kendisinden yukarı olan varlıkların gölgesidir. Bu mertebeler silsilesi vacibu'l vücut olan nurların nuruna kadar devam eder. Dolayısıyla insani nefis bu nurların tümünün gölgesidir. Bu yüzden münasebet ve benzerlik bakımından en uzaktır. Rasulullah (s.a.v) bu benzerliğe şu sembolik ifadelerle işaret etmiştir: *"Allah, Adem'i rahman'ın suretinde yarattı."*

Bu üç alemin başlangıçları arasında ortak olan hususlara gelince, bundan önce kısaca işaret etmiştik. Üç alemden maksat 1-) Akıl, 2-) Nefis ve 3-) Cisim alemleridir. Burada bu üç alemden her birinden sadır olan varlıklara işaret etmek istiyoruz. Çünkü bu alemlerden her biri başkası için kaynak konumundadır.. Bunların üstünlüğünden, azametlerinin yüceliğinden dolayı yüce Allah üç başlangıcı şu ayetlerde yemin bağlamında zikretmiştir: "*Tûr'a andolsun."* (Tur, 1) bundan maksat ilk akıldır. *"Yayılmış ince deri üzerine satır satır yazılmış Kitab'a andolsun."* Bundan maksat da ilk nefistir.

Cisim alemi, heyuli ve suretten mürekkeptir. Dolayısıyla bunlar zorunlu olarak cisim aleminin mebdeleridir. Bu yüzden sadece heyuli zikredilmiştir. Suret aleminden ise iki mebde zikredilmiştir ki onlar heykel olarak cisimlerin en büyükleri, suret ve şekil olarak en nurlularıdır.

Heyuliden *, "dolu denize andolsun"* şeklinde söz ediliyor. Çünkü suretlere ulaşmak amacıyla doldurulmuş bir denizdir. *"Kara bir balçık"* (Kehf, 86) olarak da isimlendirilmiştir. Çünkü güneş sureti üzere olan suret güneşi oradan doğar. Orası cisimler aleminin doğuş yeridir. Heyuli ise batış yeridir. İki suretten ise şöyle söz edilmektedir: "*Beyt-i Ma'mûr'a andolsun."* Bundan maksat bütün sabitelerin bulundukları merkezdir. Burçların suretleri, gezegenlerin menzilleri onunla bilinir. Diğer suret ise *"yükseltilmiş tavana andolsun"* şeklinde ifade edilmiştir. Bundan maksat büyük arştır. Arş, bütün cismani varlıklar üzerinde bir tavan olarak yükseltilmiştir. Öyle ki onun ötesinde boş bir taraf, aralık bir cihet kalmamıştır. O araz ve zat olarak bütün cihetleri sınırlandırmaktadır. *"Saf saf dizilmişlere andolsun."* (Saffat, 1) ayetinde üç mertebeye, "*Tozdurup savuranlara andolsun."* (Zariyat, 1) dört mertebeye *"(iyiliklerle) birbiri peşinden gönderilenlere andolsun."* (Mürselat, 1) ayetinde beş mertebeye *"Söküp çıkaranlara andolsun."* (Naziat, 1) ayetinde de beş mertebeye işaret edilmiştir. Bu Kur'an'ın ifade tarzıdır, mebdelerden söz ederken bir tanesine işaret etmekle konuya giriyor. "*Kaf."* (Kaf, 1) ayetinde olduğu gibi. Bu ifade akla delalet etmektedir. Sonra nefsi de ona dayandırıyor: "*Nun. Kaleme andolsun"* (Kalem, 1) ayetinde olduğu gibi. "Nun" nefsi gösterir. Nitekim "*kalem*" kelimesinin başındaki "kaf" harfi de akla delalet eder..

İbn Abbas'(r.anh)ın "Kaf" harfini dünyayı ihata eden bir dağ olarak tefsir ettiğini duymuşsundur. Bundan maksat da

cisimler alemini ihata eden akıldır. Sonra Kur'an'ın ifade tarzı mebdeleri, cisimden söz ederek üçlüyor. "*Elif. Lam. Mim."* İfadesinde olduğu gibi. Nitekim müfessirlerin sultanı (r.a) bu birbirinden kopuk (mukataa) harflerini şöyle tefsir etmiştir:

- "Elif, Allah'a, lam Cebrail'e ve mim Muhammed'e delalet etmektedir."

Biz de diyoruz ki: Elif, akılların ilahına, Lam, nefislerin mebdei Cebrail'e ve Mim, beşeri ruhların müdebbiri Muhammed'e delalet etmektedir. Bunlar mebdelerin asıllarıdır. Sonra bunlara sıfatların dahil olması hasebiyle ifade dörtleniyor. "*Elif. Lam. Mim. Ra."* Burada "Ra" harfi eklenmiştir. Bu ise Hz. Muhammed'in (s.a.v) Risalet sıfatına delalet etmektedir. Dolayısıyla bu birbirinden kopuk harflerin açılımı şöyledir: *"Allah ve bisetin vasıtası Cebrail biliyor ki Muhammed Allah'ın rasulüdür."* Sonra ifade beşleniyor. "*Kef. Ha. Ya. Ayn. Sad."* Buradaki "Sad" harfi, Hz. Muhammed'in (s.a.v) risalet sıfatına zait bir sıfata delalet etmektedir. Bu da onun ilim ve amel olarak Rasullerin en üstünü olmasıdır. Nitekim "Sad"ın "Mekke'de bir denizdi. Rahman'ın arşı onun üzerindeydi." şeklinde tefsir edildiğini biliyoruz. Bunun nedeni de Hz. Muhammed'in (s.a.v) ilminin ve faziletinin enginliği, bereketinin ve bağışlarının bolluğudur. Veya Onun diğer rasullerden daha çok vasıl olması, daha yükseğe terakki etmesidir. Çünkü "Sad", öteleri duyabilecek kadar vasıl olmaya delalet etmeye elverişli bir harftir. Bu yüzden "Sad" saliklerin nihayeti, "Kef" ise bidayetidir, denilmiştir.

Birbirinden kopuk (mukataa) harflerinin beşliden fazla örneğinin kullanılmamış olması, gerek en büyük alemin gerekse insandan ibaret olan en küçük alemin mebdelerinin beşten fazla olmadıklarına yönelik bir işarettir. Nitekim *"Fecre, on geceye andolsun."* (Fecir, 1) ayetinin tefsir ederken bunu açıklamıştık.

Sakın bu yeminlerin O'nun zatının gayrisi olduğunu ileri sürme. Çünkü bunların O'nun yanında bir değeri yoktur ki onların adına yemin etsin. Bilakis bunların tümü aslında Onun vacibu'l vücut zatı üzerine yapılmış yeminlerdir. Her şey, O'ndan ve O'nunla var olduğu için, hiçbir şeyin O'nun dışında bir varlığı söz konusu değildir. Dolayısıyla hepsi O'dur. Bu sırdan dolayıdır ki İbn Abbas bu yeminlerin tümünün başında "Rab" kelimesini takdir etmiştir. "yıldızın Rabbine andolsun…güneşin Rabbine andolsun" gibi. Nitekim yüce Allah da bu anlamı şu ayette açıkça vurgulamıştır: *"Doğuların ve batıların Rabbine yemin ederim."* (Mearic, 40) Yeminlerin hakikati budur, gerisi mecazidir.

İlk alem akıldır. Dolayısıyla O'ndan açılan ilk kapıdır. Dolayısıyla azametin ve parlaklığın en üst mertebesindedir. Ki mümkün varlıklarda ondan daha büyük ve daha şerefli bir şeyin bulunması imkansızdır. Sanki O, akıl aleminin güneşidir. Dolayısıyla akılların nurları O'nun nurundan şuleler, O'nun denizinden damlalar konumundadır. O, külli masdardan sadır olan varlıkların en üstünüdür. Bu yüzden külli akıl ve en yüce unsur olarak isimlendirilir. Pehlevi dilinde ise "behmen" diye adlandırılır. O, külli kaynaktır. Akıllar, nefisler ve kütleler onun vasıtasıyla birbirlerine kaynaklık oluştururlar. Yani bütün akıllar altlarındaki ve üstlerindeki varlıklara nispetle kaynak ve kaynaklanan konumundadırlar. Nefisler ve kütleler ise kesinlikle kaynak değil, kaynaklanandırlar. Muhakkik hukema ne zaman "alem" derlerse, bununla O'nu kast ederler, başkasını değil. Özellikle akıl aleminden söz ederlerken. Her şey ondan olduğuna göre her şey odur, o da her şeydir. Aslında muhakkik filozofların bu değerlendirmeleri isabetli ve gerçektir. Bu değerlendirme, hüviyeti başkasıyla kaim olan mümkün varlıklardan biri için doğru ise, daima kaim olan hüviyet için doğru olmaz mı? Bu yüzden gerçeğin bir ifadesi olarak "*varlıkta Allah'tan başka hiçbir şey*

yoktur” denilmiştir. Çünkü *“O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır.”* (Kasas, 88)

“el-Mantık” sahibi en büyük filozof, her şeyin kaynağının Tekliğinin delili olarak alemin birliğini göstermiştir. Bununla da aklı kast etmiştir ki Rasulullah (s.a.v) şöyle işaret etmiştir: “*Allah ilk olarak aklı yarattı.” “Allah ilk olarak kalemi yarattı.”* Bir yerde de “*Allah ilk olarak benim nurumu yarattı.”* Başka bir hadiste de “*Allah ilk olarak cevheri yarattı. Ona heybet gözüyle baktı. Bunun üzerine cüzleri eridi, bunun neticesinde su oluştu”* buyurmuştur. Bu hadis meşhurdur. Bu hadislerde ilk olarak yaratıldıkları belirtilen olguların tümü akıldır. Ama her seferinde bir vasfı itibariyle zikredilmiştir. Şöyle ki: Eşyayı idrak edişi itibariyle Akıl; yüce yaratıcısının mührünün nakşıyla nakşedilmiş olması itibariyle Levh-i Mahfuz, yani değişmelerden, başkalaşmalardan korunmuş ve üzerine nakşedilmiş her şeyi koruyan; feleki ve unsuri ruhlara ilimleri nakşeden oluşu itibariyle Kalem; Muhammed’i (s.a.v) ruhun ondan bir şule olması itibariyle Onun nuru; taşıyıcılardan beri zat ile kaim oluşu itibariyle ışığından sair vacip akılların, gölgesinden mümkün nefislerin ve zulmetinden hadis cisimlerin yaratılması itibariyle de Cevher olarak nitelendirilmiştir. Nitekim mushafta şu ifade geçmektedir:*“Bizim buyruğumuz, birden başka bir şey değildir.”* (Kamer, 50) Buna göre ilk akıl O’nun emri ve nurudur, “*gökler O'nun sağ eliyle dürülmüş olacaktır.”* (Zümer, 67) ayetinde geçen Rahman’ın sağ elidir. Bir hadiste de şöyle deniyor: “*Rahman’ın sağ eli dolu ve cömerttir.”* Yani bizzat bağışlayıcı ve bahşedicidir. Bu ise O’nun en büyük ismidir (İsm-i azam). Beşeri nefislerin en faziletlisi Hızır onunla karşılaşmıştır ki harfleri ve kelimeleri tükenmezler, fiilleri emir olup mekansal ve zamansal değildirler. Bu hususta şöyle buyurmuştur: “*Her türlü iyilik senin elindedir.”* (Al-i İmran, 26) menfaat, bahşetme ve vermeme gücü ve yetkisi senin elindedir. Ruhu’l Kudüs olarak da

isimlendirilmiştir. Çünkü kutsi alemin tümü ondan kaynaklanır. O büyük, kerem sahibi, ulu ve icat eden arştır. Rahman onu bürümüştür. Göklerin ve yerin yaratılmasından elli bin sene önce suyun üzerinde olan arştır. O, Rahman'ın yüce gökleri düren sağ eli ise zorunlu olarak son akıl da kıyamet günü yeryüzünü düren kabzasıdır.

Bu durum ibret alan basiret sahipleri için bu gün de böyle ise de, buluşma günü, herkesin heykel berzahlarının karanlıklarından çıkıp ruhani olarak belirginleştikleri, nasut gemileri kırıldığı için lahut ve ceberut yüceliğine ulaştıkları gün apaçık ortaya çıkacaktır. *"Bu dünyada kör olan kimse ahirette de kördür; üstelik iyice yolunu şaşırmıştır."* (İsra, 72) delili daha da azdır. Gözü kör bir insanın görmemesine rağmen güneş doğmuş vaziyettedir. Ama gözleri açılıp yüzünü güneşe çevirip bakınca onu şu anda doğmuş zanneder. Halbuki güneş hep doğuyordu. Ama o kimse şu anda onu görmüş ve gözleri ilk defa onun ışığıyla aydınlanmıştır.

Berzahlardan sıyrılıp ortaya çıkmaya ölüm ve kıyamet denir. Çünkü her ölenin ölmesiyle birlikte kıyameti kopmuş ve imtihan vakti gelmiş olur. Ve ona şöyle denir: *"biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir."* (Kaf, 22) Gözlerin keskinliği ezeli bağışlardan biridir. Gözlerin önüne set çekilmesi de öyle. Nitekim bir ayette şöyle denmiştir: *"Önlerinden bir set ve arkalarından bir set çektik de onları kapattık, artık göremezler."* (Yasin, 9)

Ama yukarıda bahsettiğimiz bu farklılık kuvvetlerin istidatlarına göre belirginleşiyor, failin zatındaki bir kusurdan dolayı değil. Çünkü güneş misk ve kafur kırıntılarının üzerine doğduğunda onlardan hoş kokular çıkar; ama tezek ve gübrenin üzerine doğduğunda onlardan da pis kokular yayılır. Güneş tarafından bunların üzerine farklı ışıklar yansıtılıyor, birilerine cömert, birilerine de cimri davranıyor, bu yüzden

birinden hoş kokular, birinden de pis kokular yayılıyor değildir. Tam tersine miskin mizacı o güzel kokuyu, tezeğin tıyneti de o pis kokuyu çıkarır. Aynı şekilde büyük mutluluk güneşi de ceberut burcundan doğup feyzinin ışıklarını değersiz taşlardan ve yakutlardan oluşan nasut zümrelerinin üzerine yansıtınca bazısından mutluluğun hoş kokusu, bazısından da bedbahtlığın pis kokusu yayılır. Bazı kuvvetlerde zeka ve fetanet şeklinde, bazı kuvvetlerde de ahmaklık ve aptallık şeklinde etki bırakır. Ama kimine beyaz, kimine siyah, İslam ehline beyazlık, küfür ehline karalık vermek suretiyle bir cimrilik ve nekeslik olmaksızın. *“Rahmân olan Allah'ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk göremezsin.”* (Mülk, 3) Bilakis cömertlik denizinden kaynaklanan varlık akışı bir tek sudan beslenir. Ama insanlar altın ve gümüş madenleri gibi, akik ve gümüş kaynakları gibi farklı özelliklere sahiptirler. Örneğin Ebubekir altın özünden, Ömer şefkatin berraklığından, Ebucehil demirin kirinden ve Ebu Leheb tezeğin külündendir. Bu yüzden “*alevli bir ateşte yanacak. Odun taşıyıcı olarak karısı da.”* Çünkü ateş karışık olanla saf olanı birbirinden ayırır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Allah'ın murdarı temizden ayıklaması için.”* (Enfal, 8) Her iki türden içlerinde gizli olan açığa çıkar, batın olan özellikleri zahir olur.

“Yer başka bir yer, gökler de (başka gökler) haline getirildiği, (insanlar) bir ve gücüne karşı durulamaz olan Allah'ın huzuruna çıktıkları gün.” (İbrahim, 48) İşte bu akıldır ki varlık alemi onun ardından gelmiştir, cömertlik ve kıblegah kaynağından fışkırmıştır. Bu yüzden kendisine secde edilmeyi hak etmiştir. Tıpkı sabahın gündüz güneşinden, ışıkların da ikinci alem olan nefsin nurlarından fışkırması gibi. Dolayısıyla cömertlik denizinden bu aleme açılan ilk kapı, külli nefis ve ruhu’l emin dediğimiz şeydir. Rahman’ın arşının üzerinde olduğu su da odur. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Her canlı şeyi sudan yarattık.”* (Enbiya, 30) Yani

canlı her varlığı ondan yarattık. Çünkü bu kaynayan, coşan ve cisimler aleminde akıp kütlelerin içine sızan hayat suyudur ki bir ayette buna şöyle işaret edilmiştir: *“Allah sizi bir tek nefisten yarattı.”* (Zümer, 6) Bütün nefisler bu bir tek nefistendirler, yani kemalatı kabul etme istidatları ondandır, zatları ve hakikatleri değil. Kemalatının bağışlarından biri de ilham feyzidir. Nitekim vahiy feyzi de akl-ı küllün bağışlarındandır. Çünkü vahiy ilhamdan daha üstün ve daha parlaktır, özel bir yere yönelik latif işaret olmak anlamında ortak olsalar da. Arap dilinde ise vahiy, bir şeyin bir şeye hızlı bir şekilde ilka edilmesi demektir. İlham da aynı anlama gelir. Ama ondan daha hafif ve daha gizlidir. Parlak olan bir şey parlak olana delalet eder, o da akıldır. Gizli olan da gizli olana işaret eder, o da külli nefistir. Sadık rüyalar da onun feyzindendir. Ve bundan maksat da “*gökten bir su indirdi.”* (Ra’d, 17) ayetinde ve benzerlerinde işaret edilen sudur. İbn Abbas (r.a) tefsirinde bunun ilim suyu olduğu belirtilmektedir. Hukemanın tefsirine göre de bundan maksat feyiz, cömertlik, hayır ve rahmet suyudur. Aslında her ikisi de aynı anlamı ifade etmektedir. Bazı kurra’nın tefsirine göre de bundan maksat Kur’an suyudur. Bunların tümü birbirine yakın anlamlardır. Çünkü bu anlamlandırmaların tümünün ortak noktası, yüce Allah’ın feyzine ve cömertliğine vurgu yapmalarıdır. Mekke’de olup da rahman’ın arşının üzerinde yer aldığı deniz de ondandır. *“Vadiler kendi hacimlerince sel olup aktı.”* (Ra’d, 17)Yani cüzi nefisler, külli nefsin katından inen bu feyzi kapasiteleri oranında kabul ettiler. Akarsu gibi sızan bu feyiz her mahrum ve isteyen için vadilere dolar. Bazı nefisler için şüpheler, kuşkularla sonuçlanır. Kur’an dilinde buna *“üste çıkan bir köpük”* (Ra’d, 17) denir. Tıpkı dalgalı denizde suyun üzerine çıkan köpük gibi. Bazıları için hüccet ve kesin burhan anlamını ifade eder. Bu da berrak sudur. O halde köpük gafillerin, berrak su ise vuslata erenlerin payına düşer. Daha doğrusu

ruhun berraklığı ve bulanıklığı oranında belirginleşen dört dereceden söz edebiliriz: Kimi insan yaratıcıdan önce yaratılanı görür. Kimi yaratıcıyı yaratılanla birlikte görür. Kimi yaratılandan sonra görür. Kimi de yaratıcıdan başkasını görmez. Çünkü *"O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır."* (Kasas, 88)

Üçüncü alem, cisim alemidir. Azamet nuru denizinden açılan ilk kapı en uzak felek ve en yüce küledir. Buna sınırlandırıcı denir. Çünkü doğrusal ve dairesel hareketlerin sınırları ve altı ciheti onunla belirlenir. O nefs-i küllün arşıdır. Çünkü onun tedbirini gerçekleştirmektedir ve cism-i küll olarak isimlendirilir. Bunun nedeni de günlük külli hareketiyle bütün cüzi cisimleri hayat ve hissi kabul etmeye hazırlar. Bu cismin özelliği mekanının olmamasıdır. Bilakis bütün mekan odur. Bir zamanda da değildir. Aksine hareketleriyle zamanı yapan fail kendisidir. Bu özelliğiyle bildiğin gibi sair cisimlerden ayrılır. Üç alemin külliyatlarının şerhi budur. Hukema bu alemlerin varlığı hususunda ittifak etmişlerdir, aralarında herhangi bir ihtilaf çıkmamıştır. Sadece cüziyatının keyfiyeti hususunda bazı tartışmalar olmuştur. Bu üç damla, mabudun mutlak cömertlik membaının denizindedir. Dolayısıyla*"Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur."* (Fatiha, 2) buyurduğu gibi hamdin tümü sadece O'na hastır. Burada onca azamet ve yüceliğiyle alemlerin ilahlık, meliklik gibi ulu sıfatlar içinde rububiyet sıfatına izafe edilmesinin sebebi, alemlerin önemini küçültmek ve O'nun egemenliğini yüceltmektir. Çünkü tedbirin en alt mertebesi terbiye etmektir.

Unsurlar aleminin mebdei hakkında:

Unsurlar aleminin mebdeinin şerhine gelince; bildiğin gibi akıllar aleminin sonu unsurlar aleminin başıdır. Buna son akıl denir. Bu aklın feleği yoktur. Bilakis döngüseldir ve değirmeni de dairesel şekillere sahip dört unsur tabakaları üzerine bina

edilmiştir. Bu değirmenin iği (ekseni) tabiat, suyu da kaza denizinden kader oluğuna dökülen feyiz, daneleri unsuri varlık maddeleri, unu ise madenler, bitkiler ve hayvanlar (canlılar)dan ibaret üç ürünün suretleridir. Döngü ne içindedir, ne de dışındadır. Bilakis bir an bile uyumayan gözlerinin lahzaları onu döndürmektedir. Nitekim şöyle buyurmuştur: *"Benim nezaretimde yetiştirilmen için."* (Taha, 39) *"Gözlerimizin önünde ve vahyimiz uyarınca gemiyi yap."* (Hud, 37) Kerem sahibinin yüzünün parıldayışı da bu değirmeni aydınlatan lambadır. Nitekim şöyle buyurmuştur: *"Yeryüzü, Rabbinin nûru ile aydınlanır."* Hz. Ebubekir (r.a) bu akıl hakkında şöyle demiştir: "*Allah'ın bir meleği var ki yetmiş bin yüzü vardır* (Yani her feyzi bir yüzdür). *Bu yüzlerin her birinde yetmiş bin dil vardır* (Yani her feyzinin bir maddelerde hadis olan bir sureti vardır). Buradaki sayısal kayıtlandırma, aslında ürünlerde gerçekleşen suretlerinin sınırlandırılamayacağına yönelik bir işarettir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Onu güçlü kuvvetli ve üstün yaratılışlı biri öğretti."* (Necm, 5) *Bu melek o dillerin hepsiyle Allah'ı tesbih eder.* Yani suretlerin her biri yaratıcısının birliğine şahitlik eder. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur."* (İsra, 44) Değirmenin terkibinin hakikatini kavramak isteyen, Onunla karşılaşma arzusundaki bir tacir gibi onun dışına çıkmalıdır:

Onun değirmenini görürsün, ondan dışarı çıktığında

Orada da göremezsin "bize göster"in haşmetini

Bu takdirde değirmenin keyfiyetine muttali olma imkanı doğar. *"Hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı? Zira dolaşsalardı elbette düşünecek kalpleri olurdu."* (Hac, 46) Bu da gösteriyor ki emredilen dolaşma, kalbin nurunun artmasını sağlayan fikri dolaşmadır, sadece yorgunluk zulmetine yol açan bedensel seyahat değil. Bakan kimse, değirmende olduğu

sürece buhardan ve tozdan başka bir şey göremez. Bu durumda ona şöyle denir: *“Sonra gözünü, tekrar tekrar çevir bak; göz âciz ve bitkin halde sana dönecektir.”* (Mülk, 4)

Buğdayı bütün insanlar, suyu da kan olan

Değirmenden söz etmeyi bırak.

Suretler ve nefs-i natıkalar bu değirmenden şu alemin maddelerine ve bedenlerine yansırlar. Bu açıdan Allah’ın teyidiyle unsuri varlıkların kahyası konumundadır. Şeriat dilinde ise adına Ruhu’l kuds denir. *“Ve onu, Rûhu'l-Kudüs ile destekledik.”* (Bakara, 87) ayetinde olduğu gibi. Bir ayette de “*emirden olan ruh*” olarak isimlendirilmiştir: *“De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir.”* (İsra, 85) *“Kullarından dilediğine emrinden ruhu indirir.”* (Mümin, 15) *“İşte böylece sana da emrimizden bir ruh indirdik.”* (Şura, 52) Bu, Yüce Allah’ın kitabında kendisine izafe ettiği ruhtur. Nitekim şöyle buyurmuştur: “*Ona ruhumdan üflediğim zaman.”* (Hicr, 29) Bir ayette de bütün meleklerin karşısında ayrı bir kategori olarak zikredilmiştir: “*Ruh ve melekler saf saf olup durduğu gün.”* (Nebe, 38) Bu ayette meleklerin yanında ayrı bir kategori olarak zikredilen ruhtan maksadın nefs-i küll olması mümkündür. Çünkü nefs-i küll, bütün ruhların membaı en büyük ruhtur. Bu yüzden hepsi onu kabul edecek özellikte olmuştur. O, çok kuvvetli öğretmendir. Vahiy, ilham, doğru feraset ve sadık rüya ilka etmekle Nebileri teyit edendir. O, emin ruhtur: “*Onu Rûhu'l-emîn indirmiştir.”* (Şuara, 193) Güvenli beldenin (beledu’l emin) kontrolü onun elindedir. *“Senin kalbine”* indirmiştir. Şu ayette özellikleri sayılan kerem sahibi elçi odur: *“O, şüphesiz değerli, güçlü ve Arş'ın sahibi (Allah'ın) katında itibarlı bir elçinin getirdiği sözdür.”* (Tekvir, 19) Bu da gösteriyor ki akıl aleminde itaat edilenler, itaat edenler, emredenler ve emredilenler vardır.

Süryanice'de bu ruha Cebrail denir. Saliklerin kalplerine istidatlarına göre iner; Rasullere apaçık Kitab, Nebilere vahiy ve şeriat hükümlerini, velilere ilham, müminlere isabetli feraset ve avama sadık rüya indirir. Kısacası şu alemimizde vaki olan zatlar, sıfatlar ve fiiller ilk Hak'dan onun vasıtasıyla inerler. Onlar ilk Hakkın kalemi, ruhlarımız da levhler gibidir. Suretlerimizin değişmesi nütfelerin maddelerine nakşedilmiştir. Şekil sergileri heyuli düzlüğüne serilmiştir. Amel kitaplarımız onun tarafından kapatılıp açılmaktadır. Ecellerimizin sahifeleri onun tarafından çözülüp bağlanmaktadır. O, Rahman'ın kabzasıdır. Bütün arz onun elindedir, onun tasarrufu ve tedbiri altındadır. Vahyin ilk indiği dönemlerde yüce Allah'ın Rasulüne indirdiği şu ayetleri görmediniz mi:

"*Oku! İnsana bilmediklerini belleten, kalemle (yazmayı) öğreten Rabbin, en büyük kerem sahibidir."* (Alak, 3-5)

"Rahmân." O'dur *Kur'an'ı öğreten."* Önce *"İnsanı yarattı."* Sonra *"Ona açıklamayı öğretti."* (Rahman, 1-4)

Ey doğruluk azmiyle daima Hakkın korusunun etrafında dönen!.. Sözünü ettiğimiz faal akıllardan oluşan kudsi alemin çerçevesinde bulunan ezici güce sahip mücerret nurlardan oluşan mertebelerin yanında durma!.. Bunlar, Allah'ın tam ve yüce kelimeleridir. Felekleri çekip çeviren nefisler de onun orta kelimeleridir. Ama birinci gruptakiler kalp ehlinin dilinde "Kerrubin" olarak bilinmektedir. Arapların "kerube'l emri" (iş yaklaştı) ifadesinden türemiştir. Çünkü onlar yakınlardır, öne geçenlerdir. İkinci gruptakiler ise "revhaniler" ve "ruhaniler" olarak geçerler. Her iki kullanım da ruha izafedir. Ruh ise cisimden ayrıdır. Süfli nefisler, onun aşağı kelimeleridir. Arap ve acemin kanun koyucusu (şarii), kabilelerin ve ümmetlerin en hayırlısı (s.a.v) çok kere şöyle dua etmiştir: "*Allah'ın bütün eksiksiz kelimelerine sığınırım."* Bununla kamil ve tam akıllara işaret etmiştir ki onlara, layık olduğu bütün kemalat

verilmiştir. Bunlar, ilk yaratılan varlıklardır. Bu cihetle vacibu'l vücut olarak da isimlendirilirler. Vacibu'l vücutluk ise tamamlığın ve kamilliğin üstünde bir makamdır. Çünkü tamamlığı ve kamilliği bahşedenin onların üstünde olması gerekir. Ama nefis ve kütlelerde durum bundan farklıdır. Kütleler mutlak olarak eksiktirler. Nefisler ise kemallik ve eksikliğin ortasında bir yerdedirler. Bu üç mertebeyle şu ayetin tefsiri sezilebilir: "*Ve sizler de üç sınıf olduğunuz zaman. Sağdakiler… Soldakiler… Önde olanlar...*" (Vakıa, 7-10) Bunlar, cisimler alemindeki hissedilen üç nuru bilmeyenleri geçenlerdir. Bundan maksat da güneş, ay ve yıldızlardır. Çünkü bunlar o nurların gölgeleri ve o suretlerin tılsımlarıdır. Güneş aklın, ay feleki nefsin ve yıldızlar da arzda bulunan, büyüklük, küçüklük, parlaklık, belirginlik, ışık ve görkem bakımından birbirinden farklı olan üç nefsin misalidirler. Şu ayeti mutlaka okumuşsundur: *"İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk."* (Enam, 75) yine burada geçen göklerle yerden maksadın cismani alemler olduğunu da anlamışsındır. Çünkü hiçbir cisim gökler ve yer kavramlarının dışında değildir. Ayrıca cisimler aleminin melekutunun onların ruhları olduğunu da anlamışsın. Ki bunlar akıllar ve nefislerdir. Dolayısıyla İbrahim Halil'in (a.s) seyrinin, gözleminin ruhaniler aleminde gerçekleştiğini, cisimler aleminde geçmediğini öğrenmiş oldun.

Avamdan insanlar onun bu seyrinin cisimler aleminde gerçekleştiğini ve o sırada Rabbini tanımadığını zannediyorlar. Bu körü körüne bir iddia ve çarpık bir bakıştır. Çünkü yüce Allah'ın onun dilinden aktardığı şu ayetin farkında değildirler: *"Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yoldan sapan topluluklardan olurum, dedi."* (Enam, 77) Bu ifade onun (a.s), bu seyir halinden önce Rabbini bildiğine, kalbiyle Ona yöneldiğine delalet etmektedir. Sadece melekut aleminin Rabbinin kimliği noktasında bir karışıklık yaşamıştır.

Çünkü bu nurların galibiyet, parlaklık, aydınlatma, parlatma, görkem, ışık, egemenlik ve büyüklük bakımından tıpkı güneşin, ayın ve yıldızların küçüklük, büyüklük, nur, karanlık, parlaklık ve sönüklük bakımından farklı olmaları gibi farklılık gösterdiğini görünce, dehşete düşmüş, bu halinden dolayı hayretler içinde kalmıştı. Sonunda huzur cemali celalinin nuru ve izzet kemalinin parlaklığı onu bürümüştü de derhal alemimizin ilk ruhu ve kutsi alemin de son ruhu konumundaki yıldızın misaline dönmüş ve Onun rububiyetini ikrar etmiştir. Ama düşünüp Onun mahiyet denizine dalınca Onun hüviyetinin sırrına muttali olmuş, yakin gözüyle mümkünlüğünün battığını, hadisliğinin zail olduğunu görmüş ve onun mertebesinden daha yukarı bir mertebeye yükselmiş.. Orada külli nefis olan ay misalini görmüş, onun izzet, azamet, parlaklık ve aydınlık olarak öncekinden daha üstün olduğunu fark etmiştir. Bunun neticesinde de derhal Onun ilahlığını değil ama rububiyetini ikrar etmiştir. Bununla da ilahlık mertebesinin rububiyet mertebesinden daha üstün olduğunu vurgulamıştır. Onun (a.s) kesinlikle gördüğü bu misalin ilahı olmadığına inandığı, sadece Rabbi olup olamayacağı hususunda kuşku duyduğu yönünde bu ifadenin bir delil özelliği de vardır ki.. Böylece İbrahim (a.s) derece derece, aşağıdan yukarıya doğru yükseliyordu. Nitekim efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v) marifet makamının ilk zamanlarındaki haline şöyle işaret etmiştir: "*Bazen kalbimi bir bulanıklık kaplar. Bu yüzden günde yetmiş kere Allah'tan bağışlanma dilerim."* Burada Rasulullah (s.a.v) fikrin maksada vasıl olmaktan perdelenmesi halini bulanıklık olarak nitelendirmiştir. Bu, velilerin yoğunluk ve katılık olarak belirginleşen ve bulutlanma olarak nitelendirdikleri hallerinden farklıdır. Nitekim sahabe nesli saliklerinden biri (r.a) bu duruma şöyle işaret etmiştir: "*Bazen başımın üstünde bir bulut oluşur."* Mutlaka duymuşsundur, Rasulullah (s.a.v) de Nebi olarak gönderilmeden önce

başının üstünde bir bulut vardı. Nereye giderse bu bulut da onunla gider, güneşin sıcaklığından onu korurdu. Bu, biset zamanından önce, tabiat kuvvetlerinden kaynaklanan beşeri zulmet bulutuydu. Melekut cihetinden feyiz güneşinin Onu aydınlatmasını engelliyordu. Ki bu güneş açık bir baca deliğinden nasut evine sızar. Merdud perdelenmişler açısından hicapların, perdelerin en kalını, hallerin ve illetlerin en kalını Kur'an lisanında "reyn" (kalın perde, kir, pas) olarak isimlendirilmiştir. Halkı zalim olan beldenin ehli olup Rablerinin emrine ve Rasullerine karşı çıkan asi, günahkar kafirlerin halleri açıklanırken şöyle deniyor: *"Hayır! Bilakis onların işlemekte oldukları (kötülükler) kalplerini kirletmiştir."* (Mutaffifin, 14)

Derken İbrahim (a.s) imkan alemini aşıp hayret sarhoşluğundan uyanınca, gayret gücü onu bürümüş, bağışlanma dileyerek yapıp ettiklerinden pişmanlık duyduğunu belirterek şöyle demiştir: *"Ben hanîf olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim."* (Enam, 79) Burada İbrahim'in (a.s) şirki kendinden nefyetmesi, celal kabesine, nurların nuru ve eserler bahşeden kemal kıblesine yönelmeden önce "*Rabbim budur."* sözünden de anlaşılacağı üzere "müşrik" olduğuna delalet etmektedir. Ama bu şirk ve karıştırma olgusu akıllar ve ruhlar aleminde vaki olmuştur, kütleler ve kalıplar hareminde değil. Çünkü cinlerden ve insanlardan hiç kimse herhangi bir kütlenin ilahlığını ileri sürmemiştir. Nitekim yüce Allah, bütün bir varlık aleminin yaratılmasından söz ederken şöyle buyurmaktadır: *"Andolsun ki onlara: «Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı buyruğu altında tutan kimdir?» diye sorsan, mutlaka, «Allah» derler."* (Ankebut, 61) Dolayısıyla cisimlerin, semavi kütlelerin, arzın, güneşin ve ayın yaratıcı bir cisim olabilir mi? Aksi takdirde kendisinin de yaratıcısı olmak durumunda olur. Nasıl olmasın ki? Yaratıcıyı bilmek akılların

özünde vardır, ruhlar ve nefisler için fıtri bir marifettir. Nitekim ileride buna değineceğiz. Böyle iken Rasullerin en faziletlileri mi yaratıcılarını bilmeyecekler?

Çoğu zaman salikler, kuvvetler söndüğünde, basiret ateşinin keskinliği köreldiğinde bu tür yanlışlıklara düşerler. Bayezid'in sekr halinde, celal nuru denizine battığı sırada, nefsine bakışı kestiğinde, bakışı kestiğini de kestiğinde "kendimi tenzih ederim. Şanım ne yücedir!" Başka birinin de "cübbemin içinde Allah'tan başka kimse yoktur" ve Hallac'ın camın ötesine nüfuz edecek şekilde şeffaflaştığı sırada "ene'l hak" demesi gibi. Genel itibariyle aşıkların makamlarının uzaklığı ve amelin meşakkati, beşerin en hayırlısının emri üzere dürülür, dağıtılmaz: "*Sonra da yiyeceklerinizden az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında bırakınız.*" (Yusuf, 47) Bu durum genellikle nurani nefs-i natıka'nın keyfiyetini keşfettikleri sırada gerçekleşir. Burası ise melekut aleminin ilk kapısıdır. Bu alemin sırlarına ve eserlerine vakıf oldukları zaman bu hal onlarda meydana gelir. Onu makulun yaratıcısı ilk Hakka benzetirler. Çünkü Rahman'ın suretinde yaratılmıştır. Bu hal, hakikat dilinde tevhid ve mecaz dilinde ise ittihat olarak isimlendirilir. Hululiyenin ve Hıristiyanların ayakları bu yüzden kaymış, fikirleri ve anlayışları bu yüzden karışıp şaşkına dönmüştür. "*İnsanları da sarhoş bir halde görürsün. Oysa onlar sarhoş değillerdir; fakat Allah'ın azabı çok dehşetlidir!*" (Hac, 2) Hıristiyanlar mesihi nefsin bazı eserlerini algılamış ve buradan hareketle onun ilahlığına kanaat getirmişlerdir. Ama mahiyetini anlama noktasında gafil olmuşlardır. Kim bu makamdan tevbe eder, bu sözden dönerse muvahhittir, Bayezid'in itikadına sahiptir. Mümindir, Hüseyin'in (r.a) yakinine sahiptir. Ama kim ısrar eder, büyüklük taslar ve İblis'in secdeyi terk etmede ısrar etmesi gibi diretir ve Mabudunun emrinin dışına çıkarsa Firavun ve Nemrut'un itikadına sahip bir mülhittir. Nitekim bunların her biri *"Ben,*

sizin en yüce Rabbinizim!" (Naziat, 24) demiş, sözünden dönmemiş, halini değiştirmemiştir.

Burada bir inceliğe dikkat çekmek istiyoruz.. Şöyle ki: Hz. İbrahim (a.s) seyrine nurların en küçüğüyle başlamıştır. Onun misali de yıldızdır. Bundan maksat nefs-i natıkası ve melekut aleminden son ruhtur. Ardından misalı ay olan ortanca nura yönelmiştir. Bundan maksat da nefs-i külliyedir. Ardından misali güneş olan en büyük nura yönelmiştir. O da külli ilk akıldır. Bu eğitim amaçlı tertip, gaybi varlıkta bulunan tertipten farklıdır. Çünkü orada yüce Allah'ın ilk olarak yarattığı şey akıldır. Sonra nefsi, ardından da beşeri nefisleri yaratmıştır. Bu tertibin izlenmesi, saliklerin seyrinin, abitlerin sülukunun ancak küçükten büyüğe, zayıftan güçlüye doğru tedrici olarak gerçekleşebileceğine dikkat çekme amacına yöneliktir. Çünkü beşeri akıl, yarasanın gözünün güneş karşısında zayıf kalması gibi zayıftır, celal ululuğunun cemalini idrak etmede yetersiz kalır. Eğer en güçlüden başlarsa, tarumar olur, sönüverir. Yanma denizine düşer ve batıverir. Örneğin görme gücü zayıf biri ansızın güçlü bir ışıkla karşılaşırsa görme özelliği ortadan kalkar, gözünün feri tükenir. Nitekim yüce Allah, celal heybeti denizinde ürperip kendinden geçen Musa'ya (a.s) şöyle hitap etmiştir: *"Şu sağ elindeki nedir, ey Musa?"* (Taha, 17) Yüce Allah, asanın suretini hatırlatarak onu nefsine döndürmek, kendine gelmesini sağlamak istemiştir. Çünkü ululuk nurunun hücumu karşısında nefsinin varlığının dışına çıkmıştı. Bu iki hal tasavvufçuların dilinde keşif ve örtme (setr), cedel ehlinin dilinde rüyet (görme) ve hicap olarak isimlendirilir. Ya da tecelli etme ve gizlenme olarak nitelendirilir. Bu hususta farklı ıstılahlar kullanılmakla birlikte anlam aynıdır.

Bu anlattığımız hanif dininin ulusu Halil İbrahimin haline ve Kelimi (Musevî) nübüvvet ağacının makamına dairdi.

Beşeri yolların saliklerinin, telvin ve temkin ashabının halini varın siz düşünün. Ama arınmış, zeki, ulu, belirgin bir nefsin varlığı başkadır.. *"Doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir."* (Nur, 35) yani beşer türünden bir öğretmeni olmasa da tutuşur, irfana ulaşır. Onunla on dokuz zebani görevlendirilmiştir. Çünkü melekuti, lahuti ateştendir. Bu yüzden *"nûr üstüne nûrdur."* (Nur, 35) kabukların özüdür, her maksadı aşmıştır, her sona varmıştır. Başkasına en sonda hücum eden şey ona en başta hücum eder. Çünkü cevheri lahutun parlaklığından şekillenmiş, cismi nasut saflığından berraklaşmıştır. O Muhammedi şeceredir ki Tur-i Sinadan çıkmıştır.

"Bizim uğrumuzda cihad edenler" (Ankebut, 69) Onun yıldızının cemaliyle doğru yolu bulurlar. Bu kimse Ebu Ali İbn Sina da olsa bu yıldızın yol göstericiliğine muhtaçtır. Kapısı Ebu'l Hasan Ali (r.a) olan ilim şehridir. Marifet denizidir. Ashabı, O'nun Kevser suyundan kana kana içmişlerdir. O işittiği ve gördüğü halde "*Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı."* (Necm, 17) diye nitelendirilendir.

Babın sonu.

Akıllar, nefisler gibi isimlerle (esmalarla) anılan bu üstün cevherler maddelerden arınmış, kuvvet ve istidatlardan beri oldukları için hükümlerinin de maddi varlıkların hükümlerinden farklı olması gerekmiştir.

Birinci hüküm: Bunlar zat olarak hadis(sonradan olan şey)dirler. Çünkü mümkündürler. Daha doğrusu zatlarından onlara yokluktan başka bir özellik gelmez. Varlıkları ise kadimlik eserlerinin nurudur. Zamansal hüdus olarak hadis değildirler. Çünkü Allah katında sabah ve akşam kavramları

yoktur. Zamansal olarak hadis olan bir şey, eğer bir zamana muhtaç olursa, zamansal olarak hadis olduğu için, bu zamanı da başka bir zamana muhtaç olacaktır. Bundan dolayı da sonsuz zamanlar söz konusu olacaktır. Böyle bir iddianın batıl olduğu ise apaçık ortadadır. Ayrıca zamansal olarak hadis olan her şey bir maddeye muhtaçtır. Çünkü mekan olmayan her şeyin varlığının suretinin yer alacağı bir mahallinin olması zorunludur. Bunun nedeni de varlığın araz (işaret, alâmet) olması ve ancak başkasıyla kaim olmasıdır. Biz madde derken de işte bu başkasını kast ediyoruz.

İkincisi: Ebedidir. Yani bozulmayı kabul etmez. Hadisliğiyle ilgili olarak ileri sürdüğümüz delil bu bağlamda da geçerlidir. Çünkü varlığın hadis oluşu bir maddeyi gerektiriyorsa, yokluğun hudusu da bir maddeyi gerektirir. Çünkü zati hadislik iki taraf arasında ortaktır. Bu da imkanın aynıdır. Ya da imkanın ayrılmaz özelliklerindendir. Dolayısıyla bir maddeyi gerektirir. Bu ise ortak hükmün illetidir. Bu bakımdan hüküm kaçınılmaz olarak ortak olacaktır. Bununla beraber *“O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır.”* (Kasas, 88) Çünkü daima ademe kaynaklık oluşturan zati imkan, daima varlığa kaynaklık oluşturan vacip gayri ile çelişmez. İşte *“Allah, herhangi bir şeyin varlığının Ondan, Onunla ve Ona yönelik olmamasından uludur, yücedir”* sözünün anlamı budur. Çünkü O’nun varlığı zatındandır, başkasının varlığı ise O’ndandır. O, varlığın tümüdür ve tümünün varlığıdır. Dolayısıyla bir başkasının Onunki gibi ve Onun kemali düzeyinde bir varlığa sahip olmasından münezzehtir.

Üçüncüsü: Bunların her birinin türü şahsındadır. Çünkü türün şahıslara bölünmesi ancak bir maddeden dolayı olur. Kur’an bu anlama birçok yerde işaret etmiştir. Örneğin meleklerden aktararak şöyle buyurmaktadır: *“Bizim her birimiz için, bilinen bir makam vardır.”* (Saffat, 164) yani bizim her

birimiz, kendisi için takdir edilen makamının ötesine geçmez. *"Şüphesiz biz, orada sıra sıra dururuz."* (Saffat, 165) Rasulullah efendimiz (s.a.v) de onlarla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "*bazıları rükudadır, secde eder, bazıları kıyamdadır ve secde etmez. Bu durumları kıyamet gününe kadar devam eder."* Bu hadis, yüce Allah'ın İbrahime'e (a.s) yönelik *"tavaf edenler, ayakta ibadet edenler, rükû ve secdeye varanlar için evimi temiz tut."* (Hac, 26) ifadesinin de tefsiri mahiyetindedir.

Dördüncüsü: Unsuri varlıklardan öte, onlar feleki kütlelerin illetleridir. Nefislere gelince, onlar da hareket ettirmek suretiyle onlara musahhar kılınmışlardır. Nefisler iki yöne bakarlar. Birinde akli illetlere bakar, onlardan feyiz ve rahmet alırlar. Birinde ise hareket ettirmek suretiyle kütlelere bakarlar ve benzeşmeyi ikmal ederler. Cömertlik bolluğundan ne zaman yağmur isterse, varlığının erbabı heykellerinin üzerine yağmur yağdırırlar. Akıllar ise sadece bir yöne, kendilerini yoktan var edene bakarlar. Nefislerine bakmazlar. Ama kulları, kahrının etkisi altında, tasarrufu ve emri dahilinde hareket etmeleri açısından değil. Onun dışındaki varlıklara ise hiç bakmazlar. *"Bilakis (melekler), lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır."* (Enbiya, 26) Allah'ın bazı kullarının yaratıldıkları günden beri dünyaya nazar etmediklerini duymuşsundur. Çünkü dünya cisimler alemidir, onlar ise cisimlere dönüp bakmazlar. Rasulullah'ın (s.a.v) şu sözünün doğruluğu da ortaya çıkıyor: "*Allah dünyayı yarattığı günden beri ona dönüp bakmamıştır."* Allah'ın bazı kulları noksanlıklarına rağmen, değersiz olduğu için dünyaya dönüp bakmıyorlarsa, onların yoktan var edicisi olan Allah'ın eksiksiz kemaliyle kendisine nispetle çok daha bayağı olan dünyaya dönüp bakmaması daha evladır. Bu yüzden Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "*Allah için olan şeyler dışında, dünya ve içindekiler melundur."* Yani dünya kovulmuş, uzaklaştırılmıştır.

“El-la’n” kelimesi, kovulmak demektir. Dünyanın içindekiler ise, cüzileri ve kırıntıları anlamındadır. Ama bunlar içinde Allah için olanlar başkadır.. Yani dünyaya ait olup da fani hayatın devamına, baki hayata kavuşmaya yardımcı olacak kadarı müstesnadır. Çünkü dünya, ahretin tarlasıdır.

Beşincisi: Akıllardan önde olanlar arkada olanların, izleyenlerin illetleridir. Nefisler ise herhangi bir kütlenin illeti olamazlar. Kuşkusuz, feleğin cismindeki hayat gibi bazı arazların illeti olabilirler. Çünkü bu, onların nefislerinin eserlerinden biridir. Aslında bu da nefisler aracılığıyla feleğin kütlesine sirayet eden akılların malullerinden biridir. Bu cevherler arasındaki illetlik ve malullük ilişkisini, kendi nefsinde hissedilen bir misal üzerinden tasavvur etmediğin sürece anlayamazsın. Şöyle ki: Güneşin ışığı Aya yansır, oradan aynaya, oradan da suya, oradan da duvara yansır. İşte bu ışığın bir kısmı güneşin nurudur, bir kısmı nurunun yansımasıdır, bir kısmı yansımasının yansımasıdır… Bu şekilde son mertebeye kadar sürüp gider. Nur, yansımasından daha güçlü ve daha parlak olduğu gibi, yansıması da yansımasının yansımasından daha parlaktır. İşte bu misaldeki gibi nefisler bu nurların yansımalarıdır. Bunların yansımaları ise arazlardan bir araz olan hayattır. Bu aydınlatıcı yansımalar onunla son bulur, feleki cisimler de onların gölgeleridir. Akılların en parlağı ise ilk akıldır ki cömertlik denizinden fışkırmıştır. Varlığının nefesinin sabahı da varlık güneşinden soluk almıştır. Varlık güneşi, nurların nurudur, eserler ve sırlar bahşedendir. Biz şu anda denizinin vadisinin kıyısında yüzüyoruz. Nurunun ve kahrının havzasında hareket ediyoruz. O, nurun kaynağı, zuhurun doğum yeri ve işlerin yöneticisidir. En sonuncusu hepsinin yansımasıdır. Ortancası yansımasına oranla nurdur. Yansıması ise onun altındadır. Ama bu da kendisinin üstünde olan nuruna oranla yansımadır. İşte böylece Mülk ve Melekut alemlerini öğrenmiş oldun. Bu ikisi

ise Ceberut nurunun eserlerinden iki eser, lahut eserleri denizlerinden iki denizdir.

“İki deniz birbirine eşit olmaz. Bu tatlıdır, susuzluğu keser, içilmesi kolaydır.” (Fatır, 12) Bundan maksat berrak, saf, besleyici, akılları ve ruhları doyuran yeterli ruhaniler denizidir. Çünkü kabuğu ve maddi katkısı olmayan, zorluğu ve yoruculuğu bulunmayan özdür. *“Şu da tuzludur, acıdır (boğazı yakar).”* (Fatır, 12) Bundan maksad da bulanık, atık, çerçöp taşıyan selin köpüğüdür. Bütünü madde ve kabuktur, öz namına hiçbir şeyi yoktur. Dolayısıyla tatlı olan acı olanın özüdür. Acı olan da tatlı olanın kabuğudur. Bu nedenle akla “Lübb” (öz) denilmiştir.

Bu iki denizin her birinden iki büyük nehir akar. Cismaniler denizinden unsuriler Ceyhun’u ve felekiler Seyhun’u, ruhaniler denizinden ise ulvi akıllar Nil’i ve süfli nefisler Fırat’ı akar. Bu dört nehir *“takvâ sahiplerine vâdolunan cennet”* (Ra’d, 35)te akarlar. Bunlar dört pınardan doğan dört nehirdir. Bunlardan maksat ise dört ilimdir. Birincisi mantık ilimleri: bu, bozulmayan suyudur. İkincisi, riyazet. Bunlar ise tadı değişmeyen süt ırmaklarıdır. Üçüncüsü: tabiiyat. Bunlar ise içenlere lezzet veren şarap ırmaklarıdır. Dördüncüsü: İlahiyat: bunlar ise saf baldan ırmaklardır. Kabuk balmumundan arınmışlardır. Çünkü ilahiyat, ilimlerin özüdür. Nasıl ilah varlığın özü ise. Her iki denizin birer gemisi ve her geminin yolcusu vardır. Makulat denizinin yolcusu akıl, gemisi ise fikir kuvvetidir. Hissedilen varlıklar denizinin yolcusu vehim (zaaf), gemisi ise muhayyile kuvvetidir.

“İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmazlar.” (Rahman, 19) Ayette geçen berzah kelimesi, iki şeyi birbirinden ayıran, karışmalarına engel olan şey demektir. Bir bakıma akıl alemiyle bizim akıllarımız arasına girip karışmalarına engel olan

dağ gibidir. Eğer o olmasaydı İmran oğlu Musa (a.s) Hakkı görmekten menedilmezdi. *"Hepsinden de taze et (balık) yersiniz"* (Fatır, 12) hissedilen varlıkları ve makul varlıkları araştırır, akılların gıdasını ve ruhların rızkını onlardan temin edersiniz. *"Ve giyeceğiniz süs eşyası çıkarırsınız."* Yani yakut ve inci gibi bu ilim ve marifetleri, malumat ve makulatları edinirsiniz. Bunlar da inci ve göz kamaştırıcı mücevherler gibidir. Nefislerin ve ruhların süsü, suret ve kalıpların ziyneti onlardır. Dünya ve ahirette fazilet ve üstünlük bunlarladır. Dünya ve ahirette övünç ve tercih bunlarla gerçekleşir.

Onlar erdemlerdir, su karıştırıldığı için

Bevle dönüşen iki kase süt değil.

KİTABIN İKİNCİ KONUSU
VARLIĞIN SEBEBİ

Bu konu da iki eksen etrafında dönmektedir. Birinci eksen, mutlak mebde olan yüce Allah ile ilgilidir. Bu hususta değerlendirme yapmak için bir mukaddime ve dört usule ihtiyaç vardır: 1) Zat 2) Sıfatlar 3) Fiiller 4) İsimler.

Mukaddimesi ise, akli ilimlerin çoğunluğunun esasını oluşturmaktadır. Bunlar ise; 1) Vacip 2) Mümkün 3) Mümteniden ibaret üç akli cihettir. Vacip; yokluk kabul etmeyen demektir. Yani yokluğu varsayılsa bu, muhali gerektirir. Mümteni; varlık kabul etmeyen (imkansız) demektir. Yani varlığı farz edilse bu, muhali gerektirir. Mümkün; her iki karşıt durumu da kabul eden demektir. Yani mevcut da madum da varsayılsa bu, muhali gerektirmez.

Dolayısıyla Vacip, sınırsız ululuğu ve parlaklığı nedeniyle varlığı zatından olan şeydir. Mümteni ise, sınırsız eksikliği ve karanlık oluşu nedeniyle yokluğu zatından olan şeydir. Mümkün ise, varlığı da yokluğu da zatından olmayan şeydir. Çünkü vacip varlık, ifratı ve mümteni yokluk ifratı dereceleri arasında bir yerdedir. Daha doğrusu bunların dışındadır.

Bu şekildeki tasnif ve sınırlandırmanın açıklamasına göre: Makul suret ya yokluğu kabul eder ya da etmez. Eğer kabul etmezse vaciptir. Kabul ederse, bu durumda da ya varlığı kabul eder ya da etmez. Eğer etmezse mümtenidir. Kabul ederse, bu takdirde yokluğu da kabul eden olarak mümkündür. Bunlar üç anlama delalet eden üç isimdir ve vaciplik, mümkünlük ve mümtenilik kast edilir. Gerçek ve makul anlamları olmayan isimler değildirler. Nitekim Lat,

Hubel, Uzza ve Menat gibi hakikati olmayan isimleri zemmetme bağlamında, hakikatleri olmayan, ibadet ve itaat etmeyi hak etmeyen bu isimlerle ilgili olarak yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Bunlar (putlar), sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir."* (Necm, 23) Ayette geçen "sultan" kelimesi "delil" anlamında kullanılmıştır. Delilin sultan olarak nitelendirilmesi hükmünün ve emrinin gücünden dolayı hükmünü kabul etmenin, itaat etmenin zorunluluğundan ileri gelmektedir. Çünkü insanı dilediği yöne sevk etme gücüne sahiptir. Dolayısıyla yukarıda yer verdiğimiz kavramlar hakiki ve makul anlamlar ifade etmektedirler. Çünkü bunlardan varlık tabiatına yakın olanı var oluşa daha layıktır. Şu halde vaciplik varlık şiddeti ve var olma hazırlığının gücü demektir. Bu yüzden hakiki bir varlık olur. Fakat vacibu'l vücudun vacipliği varlığının aynısıdır. Çünkü celalinin sahası olanca enginliğiyle beraber hiçbir itibarı kapsamaz. Bilakis O, Odur. Nitekim Eşari ekolünün kurucusu (r.a) **"O'nun sıfatları ne O'dur, ne de O değildir."** Mümtenilik, yokluğun şiddeti ve gücü demektir. Bu yüzden kesinlikle varlık olamaz. İmkan ise bu iki hal arasında mütereddittir. Bu yüzden mümkünü varlıklar kategorisine almak veya mümteniler kategorisine almak hususunda ihtilaf vardır. doğrusu mümkün varlıksal olgulardandır. Öyle olmasaydı "onun imanı yoktur" dememizle "imkansızdır o" dememiz arasında fark olmazdı. Oysa bu ikisinin arasındaki fark zorunlu olarak idrak edilmektedir. Çünkü birinci söz, imkanı olumsuzlarken, ikinci söz ise ademi (yoksal) imkanı, yani imkansızlığı ispatlamaktadır. Bir şeyin yokluğu ile bir şeyin ademi (yoksal) oluşu arasındaki fark malumdur.

Nitekim hakikatleri gün gibi ortaya çıkaran, üstün feraset ve kabukları delici hikmet sahibi, sezgisi keskin, atlıların en önünde hakikatler meydanının yarışını göz kamaştırıcı beyan

gücüyle kazanan, problemleri çözen, neticeleri talepler madeninin kalbinden delil kazmasıyla çıkaran Şeyh de bu gerçeğe dikkat çekmiştir. Bu cihetleri öğrendiğine göre artık hükümlerini ele alabiliriz.

Mümteni'nin herhangi bir hükmü yoktur. Ancak hukemanın ihtilafına göre şayet malum ise zihinde sübutu cihetiyle bir hükmü olabilir. Bu konuda ileri sürülen iki görüşten gerçeğe uygun olanı şudur: Madum mümkün de olsa mümteni de olsa, birinci kasıt ile değil ama ikinci kasıt ile malum sayılır. Birincisinin anlamı, onun mevcut olan nakzedicisi aracılığıyla bilinmesidir. Yani bir nakzedicisi olduğu ve bunun zihin dışında onunla çeliştiği, bir araya gelmedikleri ve zıt olan iki şeyin aksine birbirlerini ortadan kaldırmadıkları bilinmektedir. Çünkü bu ikisi iki nakzedicide ortak olsalar da bir araya gelmezler. Fakat ikisi birbirlerini ortadan kaldıranlar olarak farklılık gösterirler. Eğer madum ile ilgili olarak bu kadarlık bir bilgi olmasaydı, onunla az önce verdiğimiz hüküm imansız olacaktı. Ama birinci kasıt ile ilgili olarak bilinmeyen maduma gelince, onun zati bir taayyunu ve zorunlu bir ayni değişimi olmadığı için bağımsız olarak bilinmemektedir. Aksi takdirde madum mevcut olurdu. Çünkü ayni taayyunu ve zati teşehhüsü olmadan bir anlamı olamaz. Madumun malum olmasıyla muhalif Mutezilenin çakmağı tutuşmuştur, tıpkı iki gözün şühud ateşi gibi yanmıştır. Söylenen şey şudur: Madum zat ve ayn olarak mümkündür, mümteni değil. Ama "bu ikisinin arasındaki farkı gösterin" diye kendilerinden talep edilince de eşekleri çamura batmış, ateşleri de sönüvermiştir. *"Ne zaman savaş için bir ateş yakmışlarsa (fitneyi uyandırmışlarsa) Allah onu söndürmüştür."* (Maide, 64) Onlar (Mutezile olanlar) felsefecilerin kırıkları, hukemanın hırsızlarıdır. Zira bu meseleyi kadim filozoflardan birinin şu değerlendirmesinden çalmışlar: "Heyuli, mevcut bir cevherdir. Ama sureti olmadığı gibi ona işaret de

edilmez.” Madem heyuli şeyin cevheridir ve madem ki suretten soyutlanmıştır ve kendisine işaret edilmez. O halde hisse göre madumdur. Meselenin hakikatine ilişkin bilgilerinin azlığından, anlayışlarının sakatlığından ve vehimlerine yenik düşmelerinden dolayı madumun “şey” olduğuna hükmetmişlerdir. Hırsızın cezası ise Allah’ın kitabında bellidir. “*Hırsızlık eden erkek ve kadının ellerini kesin.”* (Maide, 38)

Böylece anlaşılıyor ki mümtenin, zihinde sabit olmak dışında her hangi bir hükmü söz konusu değildir. Ama varlığı itibariyle bir hükmünün olması kesinlikle mümkün değildir, çünkü varlığı mümtenidir. Şeylerle ilgili hükümler ancak onların zihin dışında sabit olmaları durumunda söz konusu olabilirler.

Vacibe gelince, zatının, sıfatlarının şerhine, bu ikisine taalluk eden hususlara beşer aklının kavrayabileceği, idraki mümkün olan Celal sıfatlarına, Kemal niteliklerine yer vereceğiz…

“İmkânı geniş olan, nafakayı imkânlarına göre versin; rızkı daralmış bulunan da Allah'ın kendisine verdiği kadarından nafaka ödesin. Allah hiç kimseyi verdiği imkândan fazlasıyla yükümlü kılmaz. Allah, bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır.” (Talak, 7)

“*Kim bildikleriyle amel ederse Allah onu bilmediklerinin ilmine varis yapar.”*

Bilinenle amel etmek onun üzerinde tefekkür etmek demektir. Bilgiyi ayrıştırmak, olgunlaşmasını, mayalanmasını sağlamak, defalarca yumuşatıp kullanılır hale getirmek, tekrar başa dönüp yeniden üzerinde durup düşünmek, böylece nefsin parlaklığını, ibret alışını, ışığını, görme gücünü, nurunu, hidayetini, irfanını ve dirayetini arttırmak anlamındadır. Bu yüzden Rasulullah (s.a.v) *“Bir saatlik tefekkür,*

tefekkürle geçirilmeyen altmış senelik ibadetten daha hayırlıdır." buyurmuştur. Yüce Allah'ın Kadir gecesiyle ilgili şu sözü de bu anlama yöneliktir: "*Kadir gecesi, bin aydan daha hayırlıdır."* (Kadr, 3)Yani ömrün uzun bir bölümünün Hakkın fiillerinin keyfiyeti üzerinde düşünmek, sözlerinin anlamları hakkında tefekkür etmek için maşukun suretine bakmakla değerlendirilmesi gereken bir fırsattır. Çünkü menzilleri kat etmekten maksat; vuslata ermektir. Şayet menzilleri kat etmeksizin vuslata ermek imkanı doğuyorsa, buna rağmen menzilleri kat etmeye çalışmak oyalayıcı, geciktirici bir eylem, faydasız bir uğraş, daha doğrusu şirk ve şüphe mahiyetinde bir tavırdır.

Bundan şu sonuç çıkıyor: Şeriatın öngördüğü ibadetlerin ve konulmuş hükümlerin amacı, bu eylemlerin gerçek mabuda yönelik kulluk kasti taşıyan davranışlar oldukları üzerinde düşünmektir, dili kıpırdatıp şeytani hayaller tasavvur etmek değildir. Nitekim bazı halvet ehli kimseler böyle bir iddiaya sahiptir. Halvetgahlarda oturup hayal perdelerinin arkasında şekillerin hayali suretleriyle oynarlar. Misallerin timsallerini biçimlendirmek şeklinde göz bağcılık yaparlar. Bunlarla da gururlanarak ilahi hakikatlerin, Allah, melekleri, kitapları ve rasulleri gibi ezeli ve ulvi yüceliklerin misalleri olduklarını ileri sürerler. Şeytanların güttükleri zavallılar olan bazı mürtetler de Nebilerin gördükleri şeylerin kendilerinin gördükleri ve tahayyül ettikleri şeylerin benzerleri olduklarını vehmederler. Bu, zanna dayalı olarak karanlığı taşlamaktan başka bir şey değildir. Yüce Allah *"zannın bir kısmı günahtır."* (Hucurat, 12) buyurmuştur. Bu zannın ise tamamı günahtır. Tam tersine onlar bir kuşku içinde oynuyorlar. Çünkü İbrahim'in (a.s) puta tapanlara yönelttiği kınamadan gafildirler: *"Şu karşısına geçip tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?"* (Enbiya, 52) Bununla da kalmıyor, yüce Allah'a dua ederek kendisini ve oğlunu putlara tapmaktan uzak tutmasını diliyor: *"Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut!» «Çünkü, onlar (put-*

lar), insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldular." (İbrahim, 35-36) Bilindiği gibi İbrahim (a.s) bir koyun çobanı olsa da tahtadan ve odundan yontulmuş, altın ve gümüşle damgalanmış, objeler dünyasında mevcut maddi heykellere tapan bir putperest değildi. Bilakis hayal levhinde kesinlikle hakikati olmayan boş suretler dolaşıyordu. Bunlar da karıştırıcı, çarpıtıcı, bulandırıcı, yanıltıcı, köreltici, saptırıcı, hakikatleri örtücü ve ayakları kaydırıcı şeytanların dürtülerinin etkileriydi. Nitekim *"onlar (putlar), insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldular."* demiştir. Rasulullah efendimiz (s.a.v) bu halden kurtulduğunda büyük bir coşkuyla "*benim şeytanım benim önümde Müslüman oldu. Artık bana hayırdan başka bir şey telkin etmiyor."* buyurmuştur. Onlar yalancı saptırıcılardır, zakkum ağacından *"yerler ve karınlarını ondan doldururlar."* (Saffat, 66) Bundan maksat hayal ağacıdır ki *"tomurcukları sanki şeytanların başları gibidir."* (Saffat, 65) Bunlar müritlerini mucize makamına ulaştırma telkiniyle saptıran şeytanların başları gibidir. Nebiden nebiye, veliden veliye, aldan ale ve müritten müride çok fark vardır. Daha doğrusu ilahiyat sanatının maksadı bizzat bu farkı ortaya koymaktır.

Mümküne gelince, biz diyoruz ki: Varlığı da yokluğu da zatı açısından bir olduğu için, bunlardan biriyle vasfedildiğinde bu durum harici bir sebepten kaynaklanır. Aksi takdirde eşitlik ve rüçhan imkanını veren tek bir tabiattan sadır olması gerekir. Bu ise, benzer iki şeyi gerektiren tabiat açısından dahi imkansız iken, birbirini nakzeden iki şeyi gerektiren tabiat açısından çok daha imkansızdır. Eğer bu varlık tarafı ise, bu durumda mevcut bir sebebi gerektirir. Bu takdirde de mümkünün varlığının onunla kaim olması zorunlu olur. Yani ne zaman var olursa ondan müstağni olur gibi bir durum söz konusu olamaz. Bu, illet ve malul ilişkisini kabul etmekten korkan cedel ehlinden bazı kelamcıların hayalinden başka bir şey değildir ki birçok muhali de

gündeme getirmiştir. Öncelikle Yaratıcıyı kayyımlığından azletmek, yarattığına yönelik kesintisiz feyzini koparmaktan başka bir anlamı yoktur. Çünkü kayyım, zati ile kaim olup başkası da onunla kaim olan demektir. Bu kaimliği sayılı ve sınırlı vakitler için geçerli değildir. Eğer mümkün varlık, var olduktan sonra sebebinden müstağni olsaydı, daima böyle kalırdı. Çünkü vacip, sebep değilken, tekrar dönüp sebep olamaz. Dönse bile değişmiş olarak döner. Yüce Allah bundan münezzehtir. Bu, onların hayalinin gerektirdiği en basit muhaldir. Tam tersine mümkün, var olduktan sonra varlığı sebebine taalluk etmeye devam eder. Yani mümkünün devamı, sebebinin devam etmesine bağlıdır. Muhtaç konumdaki mümkün, sebebinden nasıl müstağni olabilir ki daha önce olmadığı halde vacip müstağni bir şeye dönüşsün? Hakikatlerin mümkünlükten vacipliğe dönüşümünü gerekli gören kimse, vacibi de mümkünü de nefyetmiş, ortadan kaldırmış olur. Böyle olunca da artık mümkünün vacibe dönüşmesini, vacibin zatındaki değişimi ispat etmesine ihtiyaç kalmaz. Nitekim Kerramiler, ilim ve irade türü sıfatların yüce Allah'ın zatında hadis olduklarını ispata kalkışmışlardır. Allah'ı bu tür yakıştırmalardan tenzih ederiz. Araştırma yapılacak bir zemin olmadığı için bu gibi kimselerle konuşup araştırma yapmamıza da gerek kalmaz. Çünkü ilahiyat ilminde araştırma konusu vaciplik ve mümkünlük ile bu iki şeyin özellikleridir. O halde mümkünün sebatı ve devamı vacibin sebatı ve devamı ile kaimdir. Tıpkı var oluşunun, onun varlığından kaynaklanması, cömertlik denizinden katreler olması gibi. Çünkü *"Allah gökleri (semavatı) ve yeri (arzı), nizamları bozulmasın diye tutuyor. Andolsun ki onların nizamı eğer bir bozulursa, kendisinden başka hiç kimse onları tutamaz."* (Fatır, 41) Yani mümkün varlıkları bozulmaktan, zail olmaktan koruyup onları tutan vacibu'l vücuttur, başkası değil. Onları tutması devamlı surette vazgeçmeyip sürekli imtina etmesi demektir. Çünkü

hiçbir zaman *“kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama.”* (Bakara, 255) ebediyen onları tutar. İşte Kayyımlığın sıfatı budur ve bu sıfat sırf O’na özgüdür, Ondan başkasının gerçek ya da mecazi olarak onda bir ortaklığı söz konusu değildir. Bu yüzden yüce Allah bir kutsi hadiste “*Oruç benim içindir ve onun sevabını ben veririm.”* buyurmuştur. Yani hiç kimsenin bu oruçta bir ortaklığı yoktur. Buradan hareketle anlamalısın ki zahiri şeriattaki oruç, iftarı bozan şeylerden uzak durmaktan ibarettir. Bu avamın orucudur. Huzurdaki havasın orucu ise, Ondan başkasına nazar etme zevkinden uzak durmaktan ibarettir ve bu oruç, ölüm bayramı sabahı gün doğuncaya kadar devam eder. O gün bedenlerinden ibaret kurbanlarını boğazlarlar, O’na yaklaşma maksadıyla kurban ederek fukarasını, miskinlerini doyururlar. Rasulullah (s.a.v) bir hadiste buna şöyle işaret etmiştir: “*Mümin, (kurban edilen ve) kanları ve etleri Allah’a ulaşmayan deveye benzer. Ama takvanız O’na ulaşır.”*

Aşk mutfağında iyilerden başkasını öldürmezler

Zayıf, arık, lezzetsiz olanları öldürmezler

Eğer sadık bir aşıksan öldürülmekten kaçınma

Çünkü öldürülmeyen kimse murdar ölür.

Göklerin ve yerin düzeninin ayakta kalmasını sağlayan nasıl O olmasın ki her ikisi de Onun emri, hakimiyeti ve karşı konulmaz gücüyle ayaktadır.

Eğer yokluk (adem) tarafı ise, bu takdirde ne var oluşsal (mevcudi) ne de yoksal (ademi) bir sebep gerektirir. Daha doğrusu sebebinin yokluğu, yokluğu için yeterlidir. Bu yüzden ezelden beri yok olanlar yokluk halleri üzere kalmışlardır, yoklukları sebebiyle değil, sebeplerinin yokluğundan dolayı. Çünkü yokluk salt olumsuzluktur, sebep gerektirmez. Bu,

hikmetin sütunlarından ve felsefenin sultanlarından birinin meşhur sözüdür: “*ademin (yokluğun) illeti, illetin ademidir(yokluğudur).”* Şu halde mümkün olan şey, başkasıyla vacip ve mümteni olur. Bu başkasına da sebep, illet, gerektiren, fail, kılan ve iktiza ettiren denir. Bunların tümü aynı anlama gelirler. Yani bir şeye varlığını veren. Bunun karşısında da malul, müsebbeb, meful, mec’ul, muktaza ve muceb yer alır. Bunların tümü de aynı müsemmaya işaret eden eş anlamlı isimlerdir. Ki bu müsemma da başkasının etkisinin bir sonucudur. Aslında konu gereği gibi araştırılırsa ve yöntemler üzerinde gerekli çaba sarf edilirse iki grubun kullandığı ibareler ve ıstılahlar bağlamında iki anlam arasında bir farkın olmadığı görülecektir.

Sebep, basit olabildiği gibi mürekkep de olabilir. Basit sebep, malulü üzerindeki tesiri başkasına bağlı olmayan şeye denir. Akl-ı evveli gerektiren sebep gibi. Bu takdirde tam sebep olarak isimlendirilir. Mürekkep ise, malulünü gerektirmesi şart, vakit, alet veya etken olarak başkasına bağlı olan şeydir. Bu takdirde nakıs sebep olarak isimlendirilir. Nakıs sebeplerin toplamı ise tam sebep olur. Malulün bağlı olduğu her şey illetin cüzü veya şartı ya da yarısı olarak isimlendirilir. Bir şeyin tam sebebi hasıl olduğunda o şeyin hasıl olması vacip olur. Aksi takdirde hasıl olması beklenen bir şeye bağlı olur ve bu şey de sebebin ortağı olur. Sebep de tam olmadığı halde tam olarak farz edilmiş olur. Bu ise ihtilaflıdır. Bir şeyin varlığında itibar edilen şeyler üç kısma ayrılır. Bunların bazısı faile taalluk eder. Failin kudreti, iradesi ve ilmi gibi. Bazısı mefule taalluk eder, ama meful cihetinde sadece mümkün olması ve varlığı kabule hazır olması söz konusu olabilir,yoksa failin ona güç yetirmesi söz konusu olamazdı. Bu yüzden “güç yetirenin (kadir) güç yetirilene (makdur) güç yetirmesinin şartı, güç yetirilenin varlığı kabul eden bir şey olmasıdır. Çünkü muhale güç yetirilmez.”

denilmiştir. Buradan hareketle yüce Allah'ın muhallere güç yetirmediği ileri sürülmüş ve bu çirkin lafzı kullanmaktan çekinilmemiştir. Oysa durum söylendiği gibi değildir. Bilakis yüce Allah'ın sözü bu konuda Hakkın ta kendisidir: "*Allah her şeyin yaratıcısıdır."* (Zümer, 62) Burada ifade edilen şey, nakzedeni, selbedeni, cüzi olmasını gerektireni olmayan külli bir önermedir. Ama bunun dışında vehmedilen muhallere gelince konunun kapsamına alınmalarını gerektiren ciddiyette değildirler. Çünkü bu vehmedilenler "şey" değildirler. "Her şey mahluktur" sözünü "bazı şeyler mahluk değildir" sözü nakzeder, " 'şey' olmayan bazıları mahluk değildir" dememiz değil. O halde vehim ortadan kalkmış, oklar hedefini bulmamıştır. Bir şeyin sebebi olunca da malulün sebebinin sebebi olması caiz olmaz. Çünkü malul illete dönüşmez. Aksi takdirde sebebinin sebebi olur. Yani kendisinin sebebi olur. Bu ise isabetli görüşe aykırıdır. Buraya kadar yaptığımız açıklama mukaddimedir. Doğru yolu gösteren Allah'tır.

Zat ile ilgili birinci asıl:

Akıl, nefis ve cisim denilen üç alemi öğrendin. Araz ise cisim alemine tabidir. Vücut (varlık) ise bu dört alemi şamildir. Dolayısıyla bütünün kaynağını bilmekle sonuçlanan yollar beş tane olarak belirginleşmektedir. Bunun yanında diyorum ki: Yüce Allah malulleri, yaptıkları aracılığıyla delalet edilmekten uludur, yücedir, üstündür ve beridir. Çünkü güneşin ışığı içine saçılmış heyetler, serpiştirilmiş, onun nurları altında sönük kalmış ve bayağı zuhur alemine dahil olan zerreler onun dışında mevcut da olsalar, güneşin varlığı, parlaklığının nuru onlar aracılığıyla nasıl bilinebilir. Kaldı ki güneşin varlığı, büyüklüğü, nuru ve parlaklığı bakanların gözlerini kamaştırır, görme özelliklerini devre dışı bırakır. Böyle iken ezeli celal azametinin güneşi ilk cemal

parlaklığının nuru başkaları aracılığıyla gösterilebilir mi? O, varlığının zerreleri ve cömertliğinin heyetleri tarafından beşeri akıllara gösterilmeyecek kadar nurlu ve parlaktır. Çünkü O'nun karşısında beşeri akıllar, güneş karşısında yarasalar gibidir. Kaldı ki beşeri akılların varlığı ve sebatı Ondan, Onunla, Onun için ve Ona dönüktür. Varlığın kendisine *"şahit olarak Allah yeter."* (Nisa, 79) *"Rabbinin her şeye şahit olması, yetmez mi?"* (Fussilet, 53) *"Allah, şahitlik etmiştir ki, kendisinden başka ilâh yoktur."* (Al-i İmran, 18) Yani vacip zatı, kendisinden başka vacip olmadığına şahitlik etmiştir. Çünkü ileride açıklayacağımız gibi varlıkta iki vacip yoktur. Bu da varlıkta Onun hüviyetinden başka bir şeyin olmamasını gerektirir. Çünkü, mümkün varlıkların hüviyetleri Onun nurunun ateşinin şulelerinden başka bir şey değildirler. Varlıklarının ciheti olarak bu ateş olmadan bağımsızlıkları söz konusu değildir. O halde varlıkta Ondan başkası yoktur. Üç ayetin tefsiri bundan ibarettir. Dolayısıyla Onu şahit tutmak, Onun varlığına şahit göstermemek tertemiz nefislerin ve arınmış akılların özelliğidir ki melekut nurundan ve lahut yüceliğinden kaynaklanmaktadırlar. Nasıl olmasın ki, şu dünyamızdaki ilimleri, nefisler, ilahi alemden getirmişlerdir. Orada celal şahidinin sureti tarafından müşahede edilmekte, kemal meydanında gözlemlenmektedir. Nitekim yüce Allah insanlığın babası Adem'i övmek bağlamında şöyle buyurmuştur: *"Allah Âdem'e bütün isimleri (esmaları), öğretti."* (Bakara, 31) yani zata delalet eden, sıfatlara delalet eden eşyanın hakikatini ona öğretti. Şu halde fiillere, yaratıcıya muhtaç olması cihetiyle bakmak, yaratıcısına bakmak anlamındadır. Bu da gösteriyor ki ondaki nefisler mahluk aracılığıyla Onu müşahede etmektedirler. Nitekim aşağıdaki ayet buna dikkat çekmektedir: *"Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi?"* (Furkan, 45) Yani gölgeyi uzatana bak. Bununla beraber bu göreni de gölgenin rabbini gören olarak isimlendirmiştir. Yine bir ayette Adem'in zürriyetinin sülbünden çıkarılmış zerrelere şöyle hitap edilmiştir: *"Ben sizin Rabbiniz değil*

miyim? (Onlar da), Evet (buna) şâhit olduk, dediler.” (Araf, 172) Eğer Onun cemaline şahit olmasalardı, Onu müşahede etmeselerdi, Rableri olduğunu ve kendilerinin de Onun kulları olduklarını kabul etmeleri şöyle dursun, uluhiyetini ve rububiyetini nasıl kabul edebilirlerdi? Çünkü “*sizin rabbiniz…”* deniyor. Dolayısıyla ayette Allah’ın rububiyeti onlara izafe edilerek vurgulanıyor. Burada ince bir mesaj daha var. Şöyle ki: Yüce Allah, varlığını değil, Rablığını ikrar etmeleri amacıyla bir soru yöneltiyor. Bu da gösteriyor ki onlar, akıllarının ilk gözlemi ve nefislerinin ilk nazarı anından itibaren Allah’ın varlığını kabul ediyorlardı. Bu ince ve latif ayrıntı gösteriyor ki Yaratıcıyı bilmek, kabul etmek selim akıllar açısından varoluşsal bir duygu, dosdoğru tabiatlar açısından bir zorunluluktur. Bu yüzden Nebi topluluklarına ve hukema gruplarına yaratıcının varlığını inkar edenlerin doğrudan, tövbe etmeye çağrılmadan ve azarlanmadan öldürülmeleri emredilmiştir. Çünkü bunlar varlığın en temel zorunluluklarından birini inkar etmişlerdir. Cedel ehli hukema buradan hareketle safsata ehlinin darp edilmelerinin gerektiğini söylemişlerdir. Gerekçe olarak da ilimlerin önceliklerini ve hissedilen gereklerini inkar etmelerini göstermişlerdir. Bunun kanıtı olarak yüce Allah’ın sevgili Nebisine (s.a.v) yönelik şu ayetini göstermişlerdir: *“Şüphesiz biz seni, şahit olarak gönderdik.”* (Feth, 8) Dolayısıyla yukarıdaki ayet, nefislerin, hakkın haram beldesi ve barış kenti olan aleminde mutlak cemali müşahede ettiklerine delalet etmektedir. Ama bu alemde gurbet diyarı, sıkıntı vatanı olması hasebiyle kuvvetlerle, aşağılık bayağılıklarla ve bedensel adi huylarla perdelendiği için nefisler Hakkı göremiyorlar, cemalini müşahede edemiyorlar. Çünkü gurbetteki insan kör gibidir. Bu tıpkı bizim gözlerimizle güneş arasına giren bulut kümesine benzer. Bu yüzden nefisler, bu alemde bir yol göstericiye, delilin aracılığına muhtaçtırlar. Kör bir insanın bir asaya muhtaç olması gibi. Bu asa onun maksadına ulaşmasına yardımcı olur. Nitekim Rasulullah efendimiz (s.a.v) bu anlama şöyle işaret etmiştir: “*Allah bütün insanları*

(fıtrat dinine bağlı muvahhit) hanifler olarak yarattı. Sonra şeytan onları bu dinden çevirdi." Rasulullah'ın (s.a.v) şu sözü de buna bir örnektir: "*Eğer şeytanlar Adem oğullarının kalplerinin üzerine çöreklenmeselerdi, göklerin melekutuna bakabileceklerdi."*

Bir diğer hadiste de şöyle buyurmuştur: "*Her çocuk fıtrat üzere doğar…"* Bütün bunlar Kur'an yağmurlarından çisentilerdir. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise sen yüzünü ona çevir."* (Rum, 30) Fıtrattan maksat, İslamın nuru ve hanif milletin (şeriatın) berraklığı, saflığıdır.

Bir diğer ayette de şöyle buyrulmuştur: *"Biz insanı en güzel biçimde yarattık."* (Tin, 4) İnsanın en güzel şekilde yaratılmış olmasından maksat, tertemiz, katıkların, günah yüklerinin bulanıklığından beri, isyan ve ayıp pisliğinden münezzeh oluşudur. *"Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik."* Bundan maksat da kuvvetlere taalluk etmesi, beden madeninden kaynaklanan bayağılıklara sarılmasıdır.

Rasulullah efendimizin (s.a.v) "*Allah mahlukatı bir zulmet içinde yarattı, sonra üzerlerine nurunu serpti."* hadisine gelince, burada iki nurun ortasında yer alan bir karanlıktan söz edilmektedir. Bu nurlardan biri fıtrattan önce, biri ise fıtrattan sonradır. Yani bayağılık kirlerinden arınıp ilim ve amel gibi fazilet türleriyle bezenmesidir. Bu açıklama ile anlaşılıyor ki eşsiz ve örneksiz yaratan yaratıcının varlığını bilmek, kabul etmek bir var olma zorunluluğudur. Sabahın lambaya ihtiyacı yoktur. Dolayısıyla Onu şahit göstermeyip Ona şahitler bulmak burhan ehlinin yöntemidir. Ki onlar ayni müşahededen azlonulmuşlardır. Bu yüzden diyoruz ki..

İlk yol, varlığın kendisidir. Açıklamasına gelince: Eğer varlık bütününde vacip bir varlık olmasa, hiçbir varlık olmaz.

Şu halde varlık bütününde bir varlık varsa vacip varlıktır. Bu koşulluluğun açıklaması şöyledir: Varlıkta bir mevcut varsa ve bu varlık vacipse, zaten maksat hasıl olmuştur. Eğer mümkünse bu takdirde vasıtalı veya vasıtasız vacip bir sebep gerektirir. Çünkü bu vasıtalar ister bir yerde son bulsunlar, ister sonsuza kadar gitsinler, teker teker ve toplu olarak mümkündürler. Teker teker mümkün olmalarına gelince, bunun nedeni, silsilenin, teker teker vasıtaların varsayılmasıyla mümkün olmasıdır. Topluca mümkün oluşlarına gelince, bunun nedeni de mümkün teklerden meydana gelmiş olmasıdır. Dolayısıyla mümkünlüğe daha uygundur. Şu halde varlığı vacip bir illete muhtaçtır. Çünkü mukaddimenin kapsamında, her mümkünün bir sebebe muhtaç olduğunu vurgulamıştık. O halde, varlıkta zatı itibariyle vacip bir mevcut olmasaydı, varlık olmazdı, ifadesi sahihtir. Çünkü eğer varsa, bu demektir ki varlıkta varlığı vacip bir varlık vardır. Ne var ki varlığın varlığı malumdur. Bu, aklın hakemince zorunlu, hissin hakemince de hissi olarak bilinmektedir. Bu, zorunlu bir önermedir. Karşı çıkan hasmın önünde iki seçenek vardır: Ya kabul edecek ya da inkar edecektir. Eğer hasım kabul ederse, maksat gerçekleşmiş ve tartışma bitmiş olur. Eğer inkar ederse yine de maksadımızı kabul etmiş olur. Çünkü bu önermeyi men etmesi, inkar etmesi mevcudun varlığının delilidir. Bu, bir inkarcının (küçük olanın) varlığından kaynaklanan bir zorunluluktur. O halde maksadın yüzündeki perde kalkmış ve "*bugün artık gözün keskindir.*" (Kaf, 22) Çünkü ikinci koşullulukta lazımın melzumu sabit olurken, birinci koşullulukta lazım melzumunu nefyetmiştir. İşte Hz. Ebubekir (r.a) bu makamda "*eğer perde kalkmış olsa, yine de yakinimde bir artış olmaz.*" demiştir. Bir başkası da "*kalbim rabbimi gördü.*" demiştir. Çünkü vacibu'l vücudün varlığına ilişkin bilgi, eğer delilden kaynaklanıyorsa yakin olarak isimlendirilir.

Eğer herhangi bir engel ve çaba olmaksızın doğrudan hasıl olmuşsa görme ve müşahede olarak isimlendirilir.

Selef kuşağının faziletlilerinden, sonraki kuşakların büyüklerinden nakledilen meşhur bir sözdür: "*Varlıkta Hak ve Tek olan Allah'tan başka bir şey yoktur.*" Arada bir fark fazlalığı olsa da halkın dilinde tekrarlanan "**La ilahe illallah**" (Allah'tan başka ilah yoktur) sözünün anlamı budur. Fark şu ki: İkincisinde ilahlık sıfatı, Allah'tan başkasından nefyediliyor, bununla beraber sözlü olarak değilse de mefhum olarak başkasının varlığının caizliği gibi bir anlam da seziliyor. Birincisinde ise sözlü olarak ondan başkasından varlık tümüyle nefyediliyor. Varlığın nefyi sıfatların nefyini de kapsar, ama sıfatların nefyi varlığın nefyini kapsamaz. Hiç kuşkusuz birincisi tevhid anlamı itibariyle daha vurgulu ve havasın şehadetini tahkik etme manasına daha nüfuz edicidir.

Bazı tetkikçiler buna şu eklemede de bulunmuşlardır: Bu konuyla ilgili beş makam vardır:

1) La ilahe illallah (Allah'tan başka ilah yoktur)

2) La huve illa hu (O'ndan başka O yoktur)

3) La ente illa ente (senden başka sen yoktur)

4) La ene illa ene (benden başka ben yoktur)

5) O'nun zatından başka her şey helak olur.

Bu mertebeler arasındaki farka gelince:

Birincisinde, O'nun ilahlığı ispatlanıyor ve Ondan başkasından ise nefyediliyor.

İkincisinde, Onun hüviyeti ispat ediliyor, yani varlığı ispat ediliyor ve ondan başkasından nefyediliyor.

Üçüncüsünde, Onun müşahede edilişi ispat ediliyor ve Ondan başkasından nefyediliyor.

Dördüncüsü ise, müşahedeye göre daha yakındır. Çünkü müşahede ikiliğin ispatını da içerir. Ama bu ittihattır ki Hallac (r.a) "ben arzu ettiğimim, arzu ettiğim benim" ifadesiyle işaret etmiştir. Bir başkası ise bir şiirle buna işaret etmiştir:

Cam ince, şarap şeffaf

Benzeştiler, her şey aynileşti

Hepsi şaraptır sanki ortada kadeh yok

Ya da sadece kadeh var, ortada şarap yok.

Şu halde nefis kadehi her ne zaman, celal sahibinin ünsiyet meclisinde cemale şahit olan sakinin eliyle sırf zuhur kıvılcımlarıyla dolarsa veya şua ve nur saflığına karışırsa, "*Rableri onlara tertemiz bir içki içirir."* (İnsan, 21) *"Güçlü ve Yüce Allah'ın huzurunda hak meclisinde."* (Kamer, 55) şeklinde bize bir hak vaat olarak söz verildiği gibi letafet, hafiflik, temizlik ve iffet mahiyetli olmak üzere kendinden geçer, uçar gibi olur, coşar, döner ve hayatın hazzına varır ki hiçbir hayat, hiçbir lezzet, hiçbir sevinç ve güzellik onunla mukayese edilmez. Nitekim faziletli şeyh Ebu Huvas bu anlama şöyle işaret etmiştir:

Bize boş olarak sunulan kadehler ne kadar ağırdı

Nihayet saf şarapla dolduruldu da

Hafifledi, içindeki yüzünden uça yazdı

Beden de içine ruh girince böyle hafifler.

İşte bu ceberut yüceliğinden, parlaklığından yansıyan nurlar nefsin ruhudur. Ruh nefse aktığında nefis şevkle, aşkla uçuverir. Coşku ve bulma taşkınlığıyla sarhoşlar gibi

“subhani ma a’zema şa’ni” (kendimi tenzih ederim, şanım ne yücedir) “ene’l hak ve la gayri” (hak benim, benden başkası yoktur) sözlerini terennüm eder.

Seni ansam, işlerim yoluna girer

Adını söylesem, geçen ömür geri gelir

Bir de aşkından söz etsem

Benimle beraber kapılar, duvarlar dile gelir.

Beşincisinde; celalinin hüviyeti ispat, uluhiyetinin kemali tahkik ediliyor ve nefiy ya da ispat şeklinde de ondan başkasına iltifat edilmiyor. Bilakis başkasının kendisine ve kendisinde fena bulmasından müstağni kalınıyor. Ondan başkası görülmüyor, Ondan başkası müşahede edilmiyor. Hiçbir şeye muhtaç olmayan ondan söz ediliyor. Nitekim şöyle buyurmuştur: *“Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı.”* (Necm, 17) Makamların en yücesi, en üstünü budur. Ondan sonra herhangi bir salikin izleyeceği bir yol, herhangi bir malikin sahip olacağı bir mülk yoktur. Tam bu esnada melekutun cebbarı, ceberutun kahharı şöyle der: “*Bugün hükümranlık kimindir? Kahhâr olan tek Allah'ındır.”* (Mümin, 16)

Birinci mertebe, avamın makamıdır.

İkinci mertebe ulemadan oluşan havasın makamıdır.

Üçüncü mertebe avam velilerin makamıdır.

Dördüncü mertebe havas velilerin makamıdır.

Beşinci mertebe nebilerin en üstünü, asfiyanın ve etkiyanın seyidinin makamıdır. Ki *“yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu.”* (Necm, 8-9) Bütün Nebiler bu makama nail olmak için gelmişlerdir. Nitekim İbrahim (a.s) *“ben*

Rabbime gidiyorum. O bana doğru yolu gösterecek.” (Saffat, 99) demiştir. Musa (a.s) hakkında şöyle buyrulmuştur: *“Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca…”* (Araf, 143) Rasulullah efendimiz (s.a.v) hakkında da şöyle buyrulmuştur:*”Bir gece kulunu götüren.”* (İsra, 1) İsra kelimesi, zorla götürmek anlamına gelir. Çünkü Rasulullah (s.a.v) mahbub ve habibdir. Mahbub ise muhibbine zorla götürülür.

İkinci yol, O’na ilişkin akli delil getirmektir. Şöyle ki: Aklın deliliyle sabittir ki aklın kendisi hiçbir şeye muhtaç olmayan Bir’in varlığının delilidir. Çünkü akıl, maddeden bütünüyle mücerret, canlı, kendisini ve başkasını akleden bir cevherdir. Eğer bu akıl bizzat vacip ise zaten maksat hasıl olmuş olur, değilse, sonunda O’na dayanır. Vacibu’l vücudun varlığını ispatlamanın en şerefli yolu budur, örtülü olsa da. Aslında örtülü, gizli oluşu en şerefli oluşunun delilidir. Yüce yaratıcıyı bilme hususunu gözünün önüne getir. Çünkü yaratıcıyı bilmek en şerefli olgu olduğu için en kapalıdır. Ya da kapalı olduğu için en şereflidir. Ama bu durum cüziler açısından geçerlidir. Ama külli varlıklar da her şerefli kapalıdır, ama her kapalı şerefli değildir. Madumların bilinmesi gibi. Çünkü burası kapalı veyl vadisidir, ama şerefli olduğu için değil, çok karanlık ve bayağı olduğu için. Akıl, vacibu’l vücut olan bir varlığa delalet ettiği gibi Onun celal sıfatına, ikramına ve birliğine de delalet eder.

Akıl, zatı ile canlı, kendisiyle kaim, kamil olarak akleden olduğu için her şeye egemen olan, daima diri, her şeyi bilen, her türlü kemal ve tamamlığın üstünde bir varlığa delalet eder. Çünkü kemal ve faziletleri bahşedenin onlardan eksik olması caiz olmaz. Bilakis bahşedilenlerden zat olarak daha üstün olması bir yana kemal ve fazilet bakımından daha kamil, daha ulu olması bir zorunluluktur. Çünkü en kamillik

ve en üstünlük zatın en kamilliğine ve en üstünlüğüne delalet eder. Aynı şekilde fiillerin en üstünü ve en kamili de kendisini var edenin sıfatlarının en üstün oluşunun kanıtıdır. Dolayısıyla akıl maddelerden ve maddi bağlardan mücerret olduğuna göre, bütün bağlardan mücerret ve mutlak olarak her şeyden müstağni Bir'in varlığına delalet etmektedir. Çünkü çok, kendisinin faili bir olan ferdi yapmaz, aksine çoku yapan ferttir. Nitekim yüce Allah buna şöyle işaret etmiştir: *"Bütün çiftleri yaratan Allah münezzehtir."* (Yasin, 36) Burada yüce Allah, kendini çift olmaktan tenzih ediyor. Çünkü çiftlerin yaratıcısı O'dur. Buna benzer bir ayet de şudur: *"Her şeyden de çift çift yarattık ki, düşünüp öğüt alasınız."* (Zariyat, 49) O'nun tek olduğunu düşünesiniz. Çünkü çiftlerin yaratıcısı çift olamaz. Aksi takdirde zorunlu olarak kendisinin ve eşinin yaratıcısı olurdu. Çiftlerin yaratıcısının önce teklerin yaratıcısı olması gerekir. Çünkü tekleri yaratmadan çiftleri yaratmanın imkansızlığı bir zorunluluktur. O'nun çifti yoktur. *"O, göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır. O'nun eşi olmadığı halde nasıl çocuğu olabilir! Her şeyi O yaratmıştır"* (Enam, 101) her şeyi çift olarak yaratmıştır.

Sayıları düşün!.. Her sayının azı ve fazlası vardır ve bütün sayılar birin fiili ve malulüdür. Nitekim *aritmetik spekülasyonu* doktrininin kurucusu Pisagor ve arkadaşlarının meşguliyet alanları yoğunlukla sayıların özelliklerini, mertebelerini ve bir sayısından türeyişlerinin ve sonra tekrar bir sayısına dönüşlerinin keyfiyetini araştırmak olmuştur. Çünkü bütün sayılar bir sayısından başlayıp onunla bitiyor. İzledikleri bu yöntem onları yaratıcıyı, sıfatlarını ve fiillerini keşfetmeye iletmiş, zatının hallerini ortaya çıkarma sonucuna götürmüştür. Çünkü her şey Onun cömertliğinin feyzinden, Onun celal nurunun parlaklığından doğmuştur. Dolayısıyla dönüş de Onadır, her şey Onda son bulacaktır. Maksat ve nihayet

O'dur. *"Bütün işler yalnızca Allah'a döndürülecektir."* (Fatır, 4)

Üçüncü yol: Akıl ile ilgili olarak ortaya koyduğumuz yöntem esasında nefsin vacibu'l vücuda delil olması. Ama aklın ona delalet etmesi, zorunlu olarak nefsin ona delalet etmesinden daha şereflidir. Doğal olarak delaletin şerefi, delilin şerefini gösterir. Bu bakımdan akıl nefisten daha şerefli ve daha aydınlık bir delildir. Çünkü nefsin kütlelerle ve maddeyle tedbir etmek, hareket ettirmek gibi bağları vardır. Akıl ise maddi bağlardan bütünüyle beridir. O halde aklın mücerret, bir, tek ve mutlak olan vacibu'l vücuda delaleti nefsin ona yönelik delaletinden daha vurgulu ve daha etkilidir.

Dördüncü yol: Cisimleri Ona yönelik kanıtlar olarak algılamak. Cisimler cisimlik hakikati bakımından benzer, ama arazlar bakımından birbirlerinden ayrıdırlar. Arazlar derken ölçü, biçim, ışık, karanlık, sıcaklık ve soğukluk gibi şeyleri kast ediyoruz. Bu farklılıkların illeti de ister yakın olsun ister uzak olsun, onların ortak oldukları cisimlik olması caiz olmaz. Çünkü ortak olunan şey, aynı zamanda ayrı olunan şey olursa, zorunlu olarak ortak olunan şeyin bulunduğu yerde, aynı anda ayrı olunan şeyin de bulunmasını gerektirir. Çünkü malul illetinden ayrılmaz. Ortak olduklarına göre malullerinin de ortak olması ve ayrılığın olmaması gerekir. Ayrılık olmadığı zaman da ortaklık da olmaz böyle bir durumda. Bundan da anlaşılıyor ki, az önce yaptığımız açıklama esasında bu varlık fasıllarının hiçbirinin illetinin cisim ve cismin herhangi bir özelliği olması caiz olmadığı gibi nefis olması da caiz değildir. Çünkü nefsin zatlar ve sıfatlar üzerinde icat ve yaratma gibi bir tesiri söz konusu olamayacağını biliyoruz. Dolayısıyla bu illetin akıl olması gerektiği ortaya çıkıyor. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Göğü*

kendi ellerimizle biz kurduk." (Zariyat, 47) Burada yüce Allah göğün elleriyle kurulduğunu bize haber veriyor. El ise ya da elin çoğulu olarak "eyd" kuvvet demektir. Her iki takdirde de Onun emriyle faal olan akıllar kast ediliyor. Bir ayette de Adem (a.s) hakkında şöyle buyurmuştur: *"İki elimle yarattığım."* (Sad, 75) Ne var ki akıllar mümkün varlıklar olarak, başkasına muhtaç olmayan bir varlığa muhtaçtırlar. Bizim de aradığımız budur işte. Yani varlığı zorunlu Hak. İyilerin dualarında "*ey ihtiyaçların son mercii!"* şeklinde ifadelere sıkça rastlanır. Bu sözleriyle bizim değindiğimiz bu anlama işaret etmektedirler. Şu halde farklı şekil ve ölçüleriyle cisimler hak olan vacibu'l vücuda delalet etmektedirler, ama akılların aracılığıyla. Bu kanıtlama yolu, arazların delaletinden sonra kanıtlamanın en aşağısıdır. Çünkü arazlar, cisimlerden daha aşağı ve bayağıdırlar. Arazlar, var olmak için cisme muhtaçtırlar o yüzden. Ve çünkü cisim, ona varlık cihetiyle delalet eder. Cismin varlığı yalnızca bir var edicisinin, bir eşsiz yaratıcısının olduğunun delilidir. Ama cismin Allah'ın vacip, fert, diri ve alim olması gibi zatına ve sıfatlarına taalluk eden şeylere delalet etmesi imkansızdır ve Allah cismin bu yöndeki bir delaletinden münezzehtir. Çünkü cisim, zat ve sıfat olarak üç alemin en bayağısıdır. Bayağı olan da daha bayağı olana delalet eder. Nitekim şerefli olan da daha şerefli olana delalet eder. Dolayısıyla akılların ve nefislerin vacibu'l vücuda yönelik delaletleri cisimlerin ona yönelik delaletinden daha şerefli ve daha tamamdır. Daha doğru onu cisimlerin delaletiyle ispat etmek üzerinde durmaya değmez, yararı az bir yöntemdir. Bu yüzden yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinenler."* (Enam, 70) Burada bayağı varlıkları delil olarak kullananlara yönelik bir işaret vardır ki bunlar sadece O'nun varlığına delalet ederler. Diğer bir ifadeyle böyle bir kanıtlamaya ihtiyacı yoktur. Yani Onun varlığı, bu tür bayağı vasıtalara gerek

bırakmayacak şekilde zorunlu olarak bilinmektedir. Dolayısıyla bu tür bayağı varlıkları onun için bir kanıt olarak kullanmak bir bakıma oyun ve eğlencedir. Onlar *“dünya hayatının aldattığı kimselerdir.”* (Enam, 70) Bedensel meşguliyetler onları olayların, olguların derinliklerine nüfuz etmelerine engel olmuştur. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Onlar, dünya hayatının görünen yüzünü bilirler.”* (Rum, 7) iç yüzünü, batınını bilmezler. *“Ahiretten ise, onlar tamamen gafildirler.”* (Rum, 7) ahiretten zahiren de batınen de gafildirler. İşte dünya ehlinin, zenginlerin, servet sahiplerinin, pahalı ve göz alıcı elbiseler giyenlerin, hissedilen ve akledilen olgularla gururlananların cehaletlerinin son noktası budur. Nitekim Rasulullah (s.a.v) “*Nefsini bilen rabbini bilir.”* buyurmuştur, “*cismini bilen”* dememiştir. Çünkü cisim, Rabbin hakikatine delalet etmez, bilakis icat edene delalet eder. O da yalnızca varlığının illetidir. Nefis ise öyle değildir. Nefis, yüce Allah’ın zatına, sıfatlarına ve fillerine delalet eder. Çünkü onun suretinde yaratılmıştır. Rasulullah (s.a.v) bir diğer hadiste de şöyle buyurmuştur: “*nefsini en iyi bileniniz Allah’ı en iyi bileninizdir.”* Burada da nefse özgü olarak zikrettiğimiz anlamlara yönelik bir işaret vardır, kendisiyle rabbi arasında müşterek olan cisme değil. Kısaca söyleyecek olursak sanatın sanatkarına delalet etmesi şerefi, kemali, bayağılığı ve eksikliği oranındadır.

Beşinci yol: Arazlar aracılığıyla vacibu’l vücudu kanıtlamak. Bu konuya arazların en zahiriyle başlamamız gerekiyor. Çünkü his açısından delilliği daha güçlüdür. Hareketten söz ediyoruz. Nitekim Nebiler de hasımlarıyla tartışırken bu yönteme başvurmuşlardır. Hüccetler, delilen, itminan ve yakin sahibi, din semasını savaş mızraklarından oluşan direkler olmaksızın yükselten, şeriat ve millet arzının temellerini kılıçların ve çatışmaların husumet ve çekişmesi olmaksızın döşeyen, Nemrut’un gazabını, öfkesini, saldırısını, kinini

ve alevini lütfünün, inceliğinin, rahmetinin ve şefkatinin suyuyla söndüren İbrahim'in (a.s) sözünü duymadın mı? Yüce Allah ondan hikaye ederek şöyle buyurmuştur: *"Kim bana uyarsa o bendendir. Kim de bana karşı gelirse, artık sen gerçekten çok bağışlayan, pek esirgeyensin."* (İbrahim, 36)

İbrahim (a.s) halkı Hakka davet ederken bazen dua letafetini, yukarıdaki ayette olduğu gibi kavmi için mağfiret ve merhamet dilemeyi kullanırdı. Bazen hüccet ve delillerin şiddetini ön plana çıkarırdı. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İşte bu, kavmine karşı İbrahim'e verdiğimiz delillerimizdir."* (Enam, 83) Ardından delillerin verilmesinin, delillendirilen hususun izahına yönelik olduğu zikredilmektedir ki bu da dereceleri yükseltir ve cennet zirvelerine ulaştırır: *"Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz."* (Enam, 83) Özellikle azgın, saldırgan, müşrik ve tağut Nemrut'a karşı yükseltiriz. İşte ona karşı İbrahim'e (a.s) verilen delillerden biri: *"Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz."* (Bakara, 258) Yine İbrahim (a.s) yıldızlara tapanlara *"batanları sevmem."* (Enam, 76) demesi ve kesin ve açık delillerle, parlak ve aydınlatıcı kanıtlarla yıldızların ilahlık özelliğine sahip olmadıklarını ortaya koyup onları susturması da ona verilen bu güçlü delillere örnek oluşturmaktadır. Bazen de putları kırmak, paramparça etmek gibi fiili kızgınlıkla onları davet ediyordu. *"Yanlarına gelip sağ eliyle vurdu (kırıp geçirdi.)"* (Saffat, 93)

Rasulullah efendimize (s.a.v) de insanları Allah'a davet ederken aynı yöntemi izlemesi emredilmiştir: *"Sen, Rabbinin yoluna hikmetle çağır."* (Nahl, 125) kesin önermelerin birleşiminden ibaret delille ve *"güzel öğütle"* hitabi kıyaslarla çağır. Bu yöntem, basiret ve akıl yürütme hususunda öncekilere göre çok daha alt derecede olan bir kavim açısından geçerlidir. *"Ve onlarla en güzel şekilde mücadele et!"* (Nahl,

125) Bundan maksat da akılları ve anlayışları zayıf kimselere karşı cedel kıyaslarını kullanmaktır. Daha sonra Rasulullah'a (s.a.v) onları öldürmesi, onlarla savaşması, tartışmaya girmekten vazgeçmesi, delil esaslı mücadeleyi terk etmesi emrediliyor: *"müşrikleri öldürün."* (Tevbe, 5) Çünkü onlarla delillere dayalı bir tartışmaya girmenin artık faydası yoktur. Artık savaşa, vuruşmaya başvurmaktan başka seçenek yoktur. Çünkü yüce Allah delille elde edilemeyen birçok sonucu kılıçla, okla elde edilmesini sağlar.

Bu yolun açıklaması şöyledir: Hareket bir arazdır, kudret sahibi değildir. Bu yüzden iki açıdan sebep gerektirir. Birincisi: Var olduğunda var edeni gerektirir. İkincisi: yok olduğunda yok edeni gerektirir. Bu sebebin de hareket ettirilen olması caiz olmaz. Aksi takdirde mevzu ona döner ve zincir sonsuza dek uzanır. Bununla beraber zincirleme hareketlerin toplamı için başkası tarafından hareket ettirilmeyen bir sebebin olması kaçınılmazdır. Bu sebep eğer vacip ise maksat hasıl olur, değilse mutlaka bir vacibe dayanmaktadır. Bu açıklamayla da anlaşılıyor ki yaratıcıyı bilmenin ispatı babında en büyük dayanak döngünün ve zincirlemenin iptali, zorunlu olarak geçersiz oluşlarıdır ve bunun için ayrıcı bir delile de ihtiyaç yoktur. şu kadarı var ki iptal oluş, döngünün ve zincirlemenin geçersizliğinden daha vurguludur. Bu yüzden bazıları zincirlemenin iptali için zorlama delillere başvurmuşlardır. Oysa defalarca söyledik, zaruret matluba ne zaman delalet ederse burhan da ona yönelik olur. Dolayısıyla zorlama kanıtlar aramak açıklamada bir zorluk, izah yönteminde bir kapalılık doğurur. Bundan da anlaşılacağı üzere Yaratıcıyı bilmek bir zorunluluktur. Çünkü mümkün varlığın en başta muhtaç olduğu şey zorunlu olarak bir müessirdir. Ancak onu bilmek bizim açımızdan bu önermeler aracılığıyla gerçekleştiği için nazariye olarak isimlendirilir. Fakat bunun tahkiki de bizim açıkladığımızdır. Yine önceki delillerin en

bayağısı olmakla birlikte arazların ona yönelik delaletleri de sabittir. Yapılan değerlendirmelerden şu sonuç çıkıyor: mümkün varlık zat ve sıfat bakımından şerefli olduğu oranda yoktan var edicisine yönelik delaleti de aynı oranda şerefli ve üstün olur.

Varlıkların yaratıcılarına delalet edişlerinin beş yolu bunlardan ibarettir. Bunlar alemlerin küllileridir ve cüzilerine değinilmemiştir. Bununla sınırlandırmak mümkündür. Şöyle ki: Mümkün varlık ya cevherdir ya da arazdır. Araz ise harekettir. Cevher, eğer bir yer kaplıyorsa cisimdir. Kaplamıyorsa, bu durumda ya maddenin müdebbiridir, nefistir, değilse akıldır. Ya da bu dört şıkkın ortak olduğu bir şeydir. Bundan maksat da varlıktır. Sınırlandırmanın mahiyeti böylece aydınlanmış oldu.

Kitaplarda yer verilen meşhur yöntem ise şudur: Alem ya zattır ya da sıfattır. Bunların her biri de mümkün ve hadistir. Böylece dört yol elde edilmiş oldu. Bunlar sadece vacibu'l vücut bir var edicinin varlığı ile ilgili olarak söylenmiştir ve maksat da zincirlemeyi kesmektir. Ama zatın hakikati, celal ve kerem gibi sıfatlarıyla ilgili olarak böyle bir şey söz konusu olamaz. Dolayısıyla biz sonrakilerin yönteminin bizden öncekilerin yönteminden daha üstün olduğu ortaya çıkıyor. "*önde olanlar, öndedirler. İşte bunlar, en yakın olanlardır.*" (Vakıa, 10-11)

Bu dokuz yöntemin ortak noktası, şahidin gaibe, hissedilenin makule aşağıdan yukarıya doğru delalet etmesidir. Bunlar da dinin menzilleri, hidayet alametleri ve dosdoğru yol gibi ibarelerle isimlendirilirler.

ALLAH’IN SIFATLARI HAKKINDA

İkinci temel, sıfatlarla ilgilidir. Sıfatlar da ya selbidirler ya da sübutidirler. Kur’an literatüründe bu husus şöyle ifade edilmiştir: *“Zülcelal-i ve’l ikram sahibi Rabbinin adı ne mübarektir.”* (Rahman, 78) Ayette geçen “Celal” sıfatı, Onu başkasına benzemekten tenzihi ifade eder. “İkram” sıfatı ise sahip olduğu keremi ve ululuğu ifade eder. Birincisi eksikliklerin olumsuzlanması, ikincisi ise kemalatın gerektirilmesi anlamındadır. Bu taksim vacip ve mümkün olarak bütün varlığı kapsar.

Bir diğeri de dörtlü bir taksimdir. Şöyle ki: Sıfatların bir kısmı hissidirler. Beyazın beyazlığı gibi. Bu, gözle hissedilen bütün hissiler için geçerlidir. Yine hissi itibariyle bütün hissedilenler için de geçerlidir. Bir kısmı makuldür. Bunlar da üç kısma ayrılırlar: 1) Daha önce olmadıkları halde mevsufa arız olmuşlardır. İnsanın sonradan öğrendiği yazma sıfatı gibi. Bu durum bir zaman içinde meydana gelen bütün hadisler için geçerlidir. 2) Lazımdırlar, yani mevsuf var oldukça ondan ayrılmazlar. Üç sayısının tek oluşu gibi. Bu da bütün cisimler ve cismaniler için geçerlidir. 3) Bir diğer sıfat da vardır ki mevsufun aynısıdır, onun zatına zait olmamıştır. Nefs-i natıkanın hayatı gibi. Çünkü nefs-i natıka zat olarak hayat sahibidir. Sonradan edindiği zait bir hayat sahibi değildir. Yani bu şekilde yaratılmıştır. İster lazım olsun, ister ayrı olsun zait sıfat söz konusu oldu mu zat onsuz eksik, onunla kamildir. İnsan nefsi açısından ilim gibi. Çünkü insan nefsi, ilimsiz cahil, ilimle bilendir.

Sübuti Sıfatlar:

Bu taksimi öğrendiğine göre, diyoruz ki: Yüce Yaratıcının sıfatları, hissedilen türden değildirler. Çünkü O, herhangi bir hissin Ona nail olmasından yücedir. Sonradan arız olmuş türden de değildirler. Çünkü Onun zatında, daha önce olmayan hiçbir şey meydana gelmez. Aksi takdirde kendisi de hadis olur. Kelamcıların kullandıkları meşhur bir kaidedir. "Kendisinden önce var olan hadislerden hali olmayan, hadislerden önce olmayan bir şey hadistir" diye. Ya da hukemanın esas aldığı büyük kaideye göre mümkündür. Diyorlar ki: vacibin zatı selbi veya icabi bir sıfatın kendisi için sabit olması hususunda kafi ise, sıfatın ezeli ve ebedi olarak devam etmesi vacip olur, çünkü kafi olan illet devam etmektedir. Ya da sıfatın kendisinden nefyedilmesi hususunda kafi ise, sıfatın ezeli ve ebedi olarak nefyedilmesi vacip olur.

Kısaca söyleyecek olursak, Onda hiçbir şey bil kuvve mevcut değildir, aksine bilfiil vardır. Çünkü Onun kuvveti fiili, fiili de kuvvetidir. Nasıl olmasın ki, vacip varlık kuvvet ve infialden uzaktır. Kuvvet kavramının anlamı onun için geçerlidir, ama infial anlamında değil, yoktan yaratıcı fiil anlamında. Bu yüzden "Allah'ın, mahlukatın dillerinde açığa çıkmayan hiçbir sırrı yoktur." denilmiştir. Yani bütün kemalatı ve sırları onda bilfiil mevcuttur. O da zahirdir. Yani gizli olarak ve bil kuvve değildirler. Sır lafzını onun fiilleri anlamında kullanmak mümkündür. Yani bütün fiilleri ondan zuhur etmiştir, hiçbir şey onda bil kuvve kalmamıştır. Nitekim Rasulullah efendimiz (s.a.v) buna şöyle işaret etmiştir: "*Allah yaratmayı bitirdi.*" Bir yerde de şöyle buyurmuştur: "*Allah kullarının işini bitirdi. Ve o "her an yaratma halindedir.*" (Rahman, 29)Yani her gün işbaşında oluşu da tamamladı.

Eğer vacibin zatı, sıfatların sübutu veya sabit olmayışı hususunda kafi değilse, bu demektir ki onun zatı sıfatların

sübutu ve sabit olmayışı açısında dışarıdan bir başkasına muhtaçtır. Başkasına bağlı olan da mümkündür. Bu takdirde vacip mümküne döner. Bu takdir geçersizdir. Ama zait bir lazım açısından değil. Çünkü bu durumda zat onsuz eksik, onunla kamil olur, insan nefsi açısından ilim sıfatı gibi. Bilakis Allah'ın sıfatları zatının aynısıdırlar, gayrisi değildirler. Nitekim Eşariliğin kurucusu buna şöyle işaret etmiştir: "Sıfatları ne O'durlar ne de O değildirler" Yine onun şöyle dediği nakledilmiştir: "Sıfatlar O'dur, ama "O" sıfatlar değildir." Yani sıfatlarının bağımsız bir varlıkları yoktur ki zat olmaksızın onlara işaret edilebilsin. Bilakis sıfatın zatına yönelik akli işaret, mevsufun zatına yönelik işaretin aynısıdır. Aynı durum zat açısından da geçerlidir. Çünkü zata, bağımsız varlıkları varmışçasına sıfatlar olmaksızın işaret etmek aklen mümkündür. Böylece "sıfatlar odur." Sözünün tevili açığa çıkıyor. Yani sıfatlar zatının aynısıdır. "Ama o sıfatlar değildir." Çünkü zatı, sıfatların aynısı değildir. Bu zikrettiklerimiz sübuti sıfatlara ilişkin hükümdür.

Selbi Sıfatlar:

Selbi sıfatlara gelince, bunların gayri itibarlar olarak zatın haricinde oldukları açıktır. O halde bu cümle ile selbi sıfatlar konusuna başlamış olalım..

Birinci sıfat: Yüce Allah (c.c.) heyuli değildir. Çünkü heyulinin özelliği sadece infialdir. İnfial ise araz olarak nitelendirilen şeylerin en bayağısıdır, vacibin özelliği ise sadece var edici fiildir. Bu ise makulatın en şereflisidir. İki mevzunun bir birinden ne kadar uzak olduğunu anlamak için iki mahmulün arasındaki farkı anlaman gerekir.

İkincisi: Yüce Allah (c.c.) suret değildir. Çünkü suretin özelliği, ya arazların hulul etmesi gibi sirayet etme ve yayılma suretiyle, ya da yoğunluk ve hacim olarak ayrılık suretiyle

içine hulul edilebilmesidir. Çünkü akıl, heyuli ve suretin son tahlilde arazın mahalline yayılması gibi yayılmadıklarına şahittir. Aksi takdirde her biri araz olurdu. Arazdan mürekkep bir şey de zati ile kaim bir cisim olabilir mi? Tam tersine arazdan mürekkep bir şey araz olmaya daha uygundur. Ama bunların her biri diğerine ateşin kömüre sarılması gibi sarılıp yapışır. Vacibu'l vücut, başkasına sarılmaktan, onun içinde yayılmaktan münezzehtir. Daha doğrusu başkasıyla herhangi bir alakası olmaktan beridir. Nitekim "Allahu ekber" (Allah büyüktür) ifadesi bu anlama yönelik bir işarettir. Bununla beraber her şey, onun bağıyla merbuttur, onun ilmine bağlı ve ilmi tarafından kuşatılmıştır. Hayret ki varlık acizliğinin ifadesi olarak elleri bağlı vaziyette kudretinin, celalinin ve cemalinin huzurunda durmaktadır. O ise varlığa iltifat etmiyor, sadece merhamet ediyor. Büyük bilge Ömer Hayyam'ın (Allah ruhunu kutsasın) dediği gibi:

İki cihan seninle dolu ve sen ikisinin de dışındasın.

Ne güzel söylemiş şair:

Onu düşünerek yüz şehir dolaşsan yeridir

Cihanın tüm halkının gönlü onun yorgunudur

Biz çabalıyoruz, başkaları çabalıyor

Bakalım dost olarak kimi seçecektir

Rasulullah efendimizin (s.a.v) "*Rabbimi en güzel surette gördüm."* Sözüne gelince, bundan maksat, ölçülerden, mahalden beri, nurani, akli surettir. Böyle bilmek gerekir ki itikadında müşebbihe'ye benzemeyesin. Çünkü "*bir kavme benzeyen onlardandır."* Batın anlamı bu. Ama zahir anlama gelince, bundan maksat, gündüzü andıran o gece (Miraç gecesi) gördüğü surettir.

Her şeyde O’nun bir olduğunu gösteren bir ayet vardır.

Ancak bildiğin gibi suretlerin en güzeli, musavvirine en iyi delalet edenidir. İşte delaletlerin en açığı olan bu delalet “rüyet” (görme) olarak ifade edilmiştir. Çünkü güzel bir surete bakmak, bir açıdan o suretin musavvirinin tasvir ve güzelleştirme gözüyle bakması, dolayısıyla musavvirine de aynı gözle bakılması demektir.

Üçüncüsü: Yüce Allah (c.c.) cisim değildir. Çünkü cisim suret ve heyuliden mürekkeptir. Vacibu’l vücut, varlıktaki en basit, en tek varlıktır. Çünkü boşluğu, ihtiyacı olmayan sameddir.

Dördüncüsü: Yüce Allah (c.c.) araz değildir. Çünkü araz çok çabuk meydana gelir ve çok çabuk yok olur. Beka bulması söz konusu değildir.

Beşincisi: Yüce Allah (c.c.) nefis değildir. Çünkü nefis, kemalatını elde etmesi için bayağı kütleleri hareket ettirmeye yeltenir. Vacibu’l vücut bunlardan münezzehtir. Ama emirle hareket ettirilme başka. Nitekim yüce Allah buna şöyle işaret etmiştir: *“Güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır.”* (Araf, 54) Bu ayet gösteriyor ki söz konusu şerefli kütlelerin hareket etmeleri Allah’ın emri iledir. Allah’ın emri ise *“bir anlık bakış gibi, bir tek sözden başka bir şey değildir.”* (Kamer, 50) Dolayısıyla bu şerefli, üstün kütlelerin hareketleri kendi zatlarından kaynaklanmıyor. Yüce Allah şerefli kütleleri emir vasıtasıyla hareket ettiriyorsa, bu durum var olup bozulan bayağı kütleler için çok daha geçerlidir. Bu üstün kütleler akıl vasıtasıyla hareket etmezler. Ama “bunlar hem kendi zatlarını hem de başkalarını aklederler” demek hariç. Bu takdirde bunlar ile ilgili olarak akıl, akleden ve makul denebilir. Bu da gösteriyor ki “*O'nun benzeri hiçbir şey yoktur.”* (Şura, 11) O, yücedir, bilendir.

Böylece kanıtlayıcı burhan karşısında yan çizen, sapıklık ve cehalet çöllerinde kaybolan çarpık düşüncelerin izleyicisi Müşebbihe, Mücessime, Kerramiye ve Hululiye gibi grupların inançlarının batıl olduğu ortaya çıkıyor.

Allah, mülhitlerin söyleye geldiklerinden münezzehtir, yücedir.

İkinci sıfat: Vacibu' vücut salt varlıktır. Mahiyeti, varlığı ve vacipliği eş anlamlı isimlerdir. Hepsi de aynı anlamı ifade etmektedir. Gerçi hakikatlerin içine nüfuz eden akıl, varlığı kavramı ile vacipliği kavramı arasında bir fasıl idrak etmekte ve birincisinin suret, ikincisinin ise madde veya birincisinin ikincisinden tıpkı mümkün varlıklarda olduğu gibi vücudun mahiyetten farklı olması tarzında farklı olduğunu ileri sürmektedir. Ama iddia edildiği gibi değildir. Bilakis O'nun vacipliği varlığının kuvveti ve benliğinin şiddetidir. Öyle ki ikiliğe yer bırakmaz. Nitekim bu avami iddiaya bir cevap olarak yüce Allah kudsi bir hadiste şöyle buyurmuştur: "*Kibriya benim ridam, azamet benim izarımdır.*" Kibriya varlıktır, dolayısıyla vaciplikten daha büyüktür. Çünkü varlık mevsuf, vaciplik de sıfat gibidir. Bu yüzden birincisi "rida", ikincisi "izar" olarak isimlendirilmiştir. Ve rida izarın üstüne giyilir. Bu örneğin amacı, hakikati bizim anlayabileceğimiz düzeye indirilmesi, mahiyet pınarının ortaya konulmasıdır. Yoksa "anlam olarak o odur, ama isim olarak o o değildir." (vaciplik anlam olarak vücuttur, ama isim olarak değil.) Çünkü **bizim Onun mahiyetini bilme ehliyetimiz yoktur, sadece ismini bilebiliriz.** Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah Âdem'e bütün isimleri (esmaları), öğretti."* (Bakara, 31)

Ama mümkün varlıklarda durum bundan farklıdır. Onların varlıkları, mahiyetlerine arız olmuş sıfatlardır. İkisi arasındaki fark şudur: Vacibin varlığı zati iledir. Araz olamaz. Bizzat olan bir şey de başkasıyla olmaz. Mümkünün varlığı ise zati değildir, arazdır. Dolayısıyla başkasıyla kaimdir. Çünkü

bizzat olmayanın başkasıyla olması zorunludur. Bu küçük nükteyi iyi anla ki vacip varlık ile mümkün varlık meselesi hakkında felsefecilerle kelamcılar arasında uzun uzadıya serdedilen ve pek bir fayda da sağlamayan, kanıtların havada uçuştuğu, inatların iyice kızıştığı açıklamalara ihtiyacın kalmasın. Fakat biz delili açıklama, sınırlarını belirleme ve kararlaştırılmış normlar içinde sunma amacıyla mukaddimemize dayalı olarak diyoruz ki: Mahiyet, bütün sıfatlardan önce olmalıdır ki onları kabul edebilsin. Ama varlık hariç. Varlık mahiyetten önce olmalıdır. Ta ki mahiyet, varlık sıfatının içine hulul etmesi sebebiyle başka vasıfları kabule hazır olsun. Çünkü madum mahiyet salt nefiydir, itibara alınmadığı gibi hiçbir özelliği de yoktur. Daha doğrusu malumluğu, mezkurluğu da yoktur. Yalnızcı karşıtı olan varlığın malumiyeti cihetiyle bir araz olarak bir malumiyetinden söz edilebilir. Başka sıfatları kabul edebilirliği ise söz konusu olamaz. Çünkü bir şeyin bir şeyi kabul etmesi, şeyin nefsiyle bağımsız kabul eden olmasıyla mümkündür. Bu, zorunlu bir mukaddimedir. Çünkü akli meselelerin büyük çoğunluğunun sahihliği buna dayanarak belirginleşir.

Bu temelin sahihliği ortaya çıktığına göre, diyoruz ki: Vacibu'l vücudun varlığı eğer mahiyetin gayrisi ise bu takdirde mahiyetin arazı olur. Çünkü vacibu'l vücut varlık bir yana, varlığın, mümkün varlık olan bir şey için zati olması caiz değildir. Çünkü vacibin zatiliği olmaz. Mümkünlere gelince, eğer zatiliğinden bir şey varlığı olursa, bu durumda mevcut mahiyetinin bir parçası olur. Mahiyet onsuz madumdur. Dolayısıyla varlık ademin (yokluğun) nakzedeni olur, aynen nakzedeninin içinde olarak. Bunun gibi daha birçok muhal zorunlu olarak gündeme gelir. Eğer varlık arazi olursa, varlığının suretini mahiyetinin maddesinde hazırlayacak bir şeye muhtaç olur. Suretin heyulide terkip edilmesi veya faslın cinste terkip edilmesi, hassın türde terkip edilmesi veya

arazın şahısta terkip edilmesi gibi. Hissi, kemmi, sözlü veya sınırsal terkiplerin dışında bu tür akli terkiplerden dilediğinle isimlendirebilirsin. Çünkü sözünü ettiğimiz terkiplerin ondan nefyedildikleri ittifakla, ayrılığı bitiren kesin kanıtla sabittir. Şu halde hazırlayan ya mahiyettir ya mahiyetin varlığıdır veya üçüncü bir şeydir. Mahiyetin kendi varlığının illeti olması caiz değildir. Aksi takdirde varlığın var olmadan var olması gibi bir durum ortaya çıkar. Bu ise zorunlu olarak gerçeğe aykırıdır. Eğer sonradan belirginleşmesi zorunlu olan bu malul varlıktan önce var olduğunu var sayarsak, buna ihtiyacı olmaz, dolayısıyla vacip, mahiyet olarak isimlendirilen salt varlık olur. Bizim de söylemeye çalıştığımız budur. Ya da bir mahiyetin iki varlıkla var olması gerekir. Bu ise, varlığı mahiyete zait bir şey olarak görenlerin düşüncesinden daha muhaldir. Varlığın kendisi olması da caiz olmaz. Çünkü bir şey kendi nefisinin illeti olamaz. Eğer biz madumun varlık üzerinde etkili olmasına cevaz verirsek veya bir şeyin kendi nefsinden kaynaklanan bir özellik olarak kendi nefsi üzerinde tesir etmesini kabul edersek, o zaman alemdeki zatların ve sıfatlarının kendi yanlarından hasıl olduklarını da kabul etmek durumunda kalırız. Bu takdirde de vacibu'l vücuda ihtiyaç olmaz. Vacibin olmadığı yerde mümkün asla olmaz. Çünkü mümkünün kendisiyle kaim olacağı bir şey olmaz. Meselenin nasıl bir o yana bir bu yana gidip geldiğini görüyor musun? Tıpkı kafataslarının içinde beyinlerinin dönmesi ve nefislerde fikirlerin dolanıp durması gibi.

Geride üçüncü kısım kalıyor: Vacibu'l vücut, mahiyetinin maddesi üzerinde varlığının suretinin terkibi için ayrılmazlığından dolayı üçüncü kadim bir şeye muhtaç ise, bu da mümkünlerden bir şey olur. Daha doğrusu imkana daha yakın olur, çünkü varlığı itibariyle mümküne muhtaçtır. Ve çünkü vacipten başkası mümkündür. Varlığı başkasına bağlı olan dışında da mümkünün bir anlamı yoktur.

Yüce Allah, bu gibi ikili, üçlü ve daha yukarı itibarlardan beridir, münezzehtir. Allah, kendisine bir şey ortak koşulmaktan münezzehtir, yücedir. “*Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, (günahları) dilediği kimse için bağışlar.”* (Nisa, 48)

Allah’ı kamil sıfatlarla vasfeden, Onu şirkten beri kılıp yücelten tevhit ehli nerde ışık ve karanlık tanrılarına inanan Mecusilik nerede! Zait varlık nurdan ve madum mahiyet de karanlıktan başka bir şey midir? Bunlar birleştiklerinde tek bir ilah mı olurlar? Kuşkusuz bu, Mecusilerin itikadından daha fasittir. Çünkü Mecusiler iki ayrı ilahın varlığına inanırken, bunlar birleşen iki ilahın varlığına inanırlar. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“İki ilah edinmeyin! O ancak bir ilah’dır. O halde yalnız benden korkun!”* (Nahl, 51) Celal sıfatına dair maksatların en üstünü budur. Felsefeciler ve kelamcılar bu konuda mutabıktırlar. Öyle ki Eşarilerin öncüsü vaciple ilgili bu hükmü, mümkünler alanına da uygulamış ve “Her mevcudun varlığı mahiyetinin kendisidir” demiştir. Ancak imam, allame, son kuşak alimlerin hekimi, kelamcıların en üstünü Ebu Abdullah Muhammed b. Hüseyin er-Razi (r.a) *el-Mulahhas*[4] adlı eserinde “mahiyetin varlığı mümkünlerde olduğu gibi arazdır” demiştir. Böylece o ve Eşarilerin öncüsü her biri ayrı bir tarafa, ifrat ve tefrite düşmüşlerdir. Razi, olanca gücünü sarfederek, çabalayarak görüşünü delillendirmeye, kesin bir kanıt ortaya koymaya, karşıt görüşleri nakzetmeye ve karşıt görüş savunucularını ilzam etmeye çalışmıştır. Oysa maksut gayet açıktır, vacip Mabudun nuru parıldamaktadır, tıpkı apaçık güneş ve göz önündeki ay gibi. Belki de isabet etme asabiyesine tutuldu ve cumhura muhalefet etme dürtüsüne yenik düştü, kim bilir! Yaygın bir darb-ı

[4] El-mulahhas fi’l hikmeh ve’l mantık, Fahruddin er-razi

meseldir: “*Muhalefet et, anılırsın!”* diye. Böylece Razi, yukarıda işaret ettiğimiz şerefe muhalif bir anlayış içine girmiştir.

Ben ise iki anlayış, ifrat ve tefrit arasında orta yolu izliyor ve diyorum ki: Daha önce de söylediğimiz gibi vacibu’l vücudun varlığı zait değildir. Mümkünlerin varlıkları ise iki kısma ayrılırlar. Ruhanilerin varlıkları da mahiyetlerinin kendisidir. Bunu kendi nefs-ı natıkan üzerinde düşün! Onun tek, nurani ve sübhani bir şey olduğunu göreceksin. Senin nefsin böyle ise arılık ve saflık bakımından en üst derecede olan ulvi ruhları var sen düşün. Cismanilerin varlıkları ise mahiyetlerine zaittir. Şu halde varlık arazdır ve kendisini taşıyacak bir mevzu maddeye muhtaçtır. Bu da mahiyettir. Benim kanaatim bu tafsil üzerinde karar kılmıştır. *“Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.”* (Kehf, 29)

Bununla da anlaşılıyor ki salt varlık, mümkün varlığın cömert kaynağıdır. *“O'nun benzeri hiçbir şey yoktur.”* (Şura, 11) ayetinin kast ettiği anlam da budur. Çünkü bu özellik O’ndan başka hiçbir şeyde yoktur. Vacip olarak isimlendirilen varlık şiddetini kast ediyorum. Hiç kimsenin bu hususta O’na ortak olması söz konusu değildir.

Üçüncü Sıfat: Aklen caiz değildir. Bu yüzden şeriatta varit olmuştur ki varlıkta iki vacip olursa bu, Allah’a eş kabul etme anlamına gelir: *“Bile bile Allah'a şirk koşmayın.”* (Bakara, 21) Allah’ın eşi yoktur. Şöyle ki: Eğer iki vacibin var olduğunu farz edersek, bunlar bir şeyde ortak olurlar, bir şeyde de ayrılırlar. Eğer ayrılmazlarsa bir şeyde ortak da olamazlar. Çünkü ayrılığın olmaması durumunda birlik gerçekleşir, sayısal çokluk ortadan kalkar. Bu ise muhal bir varsayım takdir edilmesi esasında muhaldir. Dolayısıyla farz edilen muhal nefyedilir. İkilik faraziyesini kast ediyorum. Ya da içinde tevhitten kasıt bir husus vardır. Bunlar bir şeyde ayrılıp başka bir şeyde ortak olurlarsa iki vacibin her birinin zatında

terkip olması gerekir. Her mürekkep de mümkündür. Bundan da anlaşılıyor ki iki vacibin varlığının farz edilmesi durumunda vacip kesinlikle nefyedilmiş olur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Her kim Allah ile birlikte diğer bir ilaha taparsa, onun bu hususla ilgili hiçbir burhanı yoktur."* (Müminun, 117) Maksadını gerçekleştirecek hiçbir burhan bulamaz. Daha genel bir anlam ifade eden "delil" yerine "burhan" kelimesinin kullanılmasına gelince, bunun sebebi şudur: İnsan, kuvvetlerin çekişmesinden kaynaklanan ve şüphe olarak isimlendirilen hayali kuşkuların uyandırdığı etkenlerin tesirinden kurtulamaz. Çünkü nefis, kuvvetlere sarılma özelliğinde olduğu sürece kuvvetlerin çekişmesinden de hali olamaz. Fakat perde açıldığında ilme'l yakinden daha üstün bir hal elde eder ki buna "rüyet" (görme) ve "müşahede" (gözlemleme) denir. Rasulullah (s.a.v) Rabbine dua ederken bu anlama şöyle işaret etmiştir: *"Rabbimiz! Nurumuzu tamamla."* Yani kuvvetlerin çekişmesinin bertaraf edilmesi zamanı gelmiştir artık. Kuvvetlerin çekişmesi sırasında eksik olan nurumuzu artık tamamla. Nitekim Musa b. İmran (a.s) da Rabbinden "rüyet" i istemiş ve şu karşılığı almıştır: *"Sen beni asla göremezsin."* (Araf, 143) Zuhur aleminde, kuvvetlerin elinde esir, kuvvetler tarafından kuşatılmış olduğun sürece bu müşahede senin için müyesser olmayacaktır. Bu yüzden yukarıdaki ayette burhan nefyedilmiştir, şüphe değil. Ayrıca şüpheye hiç değinilmemiştir. Çünkü aynın delalet etmediği veya bir burhanın desteklemediği her iddia abesin ayrıntısından, çirkin bir uğraşıdan başka bir şey değildir.

"Herkes, yanında bir sürücü ve bir de şahitle beraber gelir." (Kaf, 21) Sürücüden maksat; burhan ya da şüphedir. Bu da nefislerin berraklığına veya bulanıklığına göre belirginleşir. Burhan sahibine mümin, şüphe esirine de kafir denir. Nitekim yüce Allah, yukarıdaki ayette burhanı nefyettikten sonra *"şurası muhakkak ki kâfirler iflah olmaz."* (Müminun,

117) buyurmuştur. Burada şüphe ile birlikte gelenin kafirliği ima ediliyor. Şahitle beraber derken de nefiste hazır şahidinin olduğu belirtiliyor. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Yapmış olduklarına, dilleri, elleri ve ayaklarının, aleyhlerinde şahitlik edeceği gün."* (Nur, 24) Yani adı geçen organların eserleri, bu organlar ölüm suretiyle nefisten ayrıldıktan sonra da nefsin içinde sürücü olarak geleceklerdir, aleyhine olarak korunacaklardır. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Hiç kimse yoktur ki üzerinde bir koruyucu, bir denetleyici bulunmasın."* (Tarık, 4) *"Şunu iyi bilin ki üzerinizde bekçiler, değerli yazıcılar vardır."* (İnfitar, 10-11) Bundan maksat, izlenen eğri ya da doğru her yolun içlerinde hazır ve yazılı olan nefislerdir. Bunların da bildiğimizden başka bir değerleri yoktur. Çünkü bunlar *"küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın (yaptıklarımızın) hepsini sayıp dökmüş!"* (Kehf, 49) sahifelerdir. Bu yüzden yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır."* (Kehf, 49) Bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"Herkesin, iyilik olarak yaptıklarını da kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulduğu gün."* (Al-i İmran, 30) Aklın, vacip zatına bakışı cihetiyle O'nun vacip birliğinin delili budur. Fakat akıl birkaç adım ilerleyip hidayet ve Tevfik nuruyla aydınlanmış basireti açılınca, bu sefer şerefi ve kemali cihetiyle de birliğine hükmeder. Şöyle ki: Her şeyde hissedilen ve akledilen en kamil, en büyük, en şerefli ve en kerim varlık ancak bir olur. Ona yakın olununca saflık, arınmışlık ve mutluluk gerçekleşir. Ondan uzaklaşılınca da bedbahtlık olur. Böyle bir şey de iki olamaz. Aksi takdirde en üstün gaye ve en şerefli nihayet olamaz. Güneşi düşün. Şu maddi yolu izleyen kimselere yol gösteren güneşi. Işığın ve göz kamaştırıcılığın zirvesinde olduğu için şu maddi varlık dairesinde bir benzeri bulunmaz.

Bir de zeval bulmayan, kaybolmayan, çekip gitmeyen, arkasını dönmeyen, bilakis istiva hattı kendisinden başka her

şeyin arşının üzerine kurulmuş, akli varlık gündüzünü ortaya çıkaran dairenin denge çizgisi güneşi düşün. Her şey odur. Ondan başka her şey varlığının zerreleri ve cömertliğinin bağışlarıdır. Her şeydeki her şey de ancak bir olur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Bir tek Allah'dan başka hiçbir ilah yoktur.”* (Maide, 73) Yani ilahlık bir hasredilmeyi gerektirir. *“Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka ilahlar bulunsaydı, yer ve gök, (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti.”* (Enbiya, 22) ayetinin vurguladığı anlam da budur. Çünkü her varlık bu itibarla ondan olduğuna göre O zatı itibariyle en kamil ve en üstündür. Bu bakımdan icat etmesiyle de tek olması gerekir ki sıfatları fiilleri itibariyle de en kamil olsun. Aksi takdirde yukarıda sözü edilen muhal, zait muhalle birlikte söz konusu olur. Bu ise iki fail arasında kalan karmaşık fiil gibi bir durum oluşturur. Çünkü bu fiil, ya ikisinin etkisiyle vaki olmaz, bu durumda iki fail diye bir şey olmaz ya da ikisiyle vaki olur, bu durumda da bir tek fiil olmaz, aksine iki fiil olur, oysa varsayılan, fiilin bir tane olmasıdır. Ya da iki failden sadece birinin etkisiyle gerçekleşir, bu takdirde de fail olan kamildir, fiili olmayansa mutlak olarak eksiktir. Yani ilah olmasını ve de vacip olmasını bir yana bırakın mutlak olarak nakıstır. Çünkü vacibu’l vücut ilah, zat ve kemal olarak müstağni olduğu halde kendisinden başka her şeyi layık olan hayrı bahşedendir. Bu özellikte olan da ancak Tek olur. Buna benzer bir anlamı şu ayet de içermektedir: *“O'nunla beraber hiçbir ilah da yoktur. Aksi takdirde her ilah kendi yarattığını sevk ve idare eder.”* (Müminun, 91)

Dördüncü sıfat: Varlığın tümü onun fiilidir ki fiillerinde hiçbir ortağı olmasın. Çünkü bütün varlık mümkün olarak bir sebep gerektirmektedir. Bu sebep de ya vacip ya da vacibin fiili olmalıdır. Şu halde varlıktaki her şey ya onun fiilidir ya da fiilinin fiilidir. Dolayısıyla her şey zorunlu olarak onun fiilidir. Zat ne zaman başkasının mefulu olursa, onun fiillerinin

mahalli olan herhangi bir mahal ancak onun vasıtasıyla varlığı hak eder. Mutezile mezhebinin kaderle ilgili görüşünü iptal ederken bu konuyu detaylı olarak ele almıştık. “La ilahe illallah” (Allah’tan başka ilah yoktur) ifadesinin anlamı budur. Az önce yer verdiğimiz iki ayetin içeriği ve kelime-i tevhidin anlamı bundan ibarettir. Her şeriat sahibi buna davet etmiş insanları ve her insaf ve basiret sahibi de bunu ikrar etmiştir.

Beşinci sıfat: Vacibu’l vücudun, birazdan açıklayacağımız ikram sıfatının zatına zait olması caiz olmaz. Aksi takdirde zat onsuz nakıs, onunla da kamil olur. Deliline gelince şöyle deriz: Eğer bu sıfat zait ise, bu demektir zatına akli lazım olarak sonradan ilişmiştir. Allah katında da sabah ve akşam (zaman mefhumu) olmadığı için, bu durumda bir müessire muhtaç mümkün bir varlık olur. Müessirinin de zatının gayrisi olması caiz olmaz. Aksi takdirde vacibu’l vücut, sıfatları bakımından başkasının malulü olur. Bu ise bildiğin gibi malul olması durumunda varlığına aykırıdır. Müessirin zatının da onunla mevsuf olması caiz olmaz. Değilse, bir olan zat, bu sıfatların faili olarak hakiki birlik olur. Bu ise vacibu’l vücut için muhaldir. Nasıl olmasın ki vacibu’l vücut, salt varlık olarak onun için sadece akli cihet söz konusu olur. Bu da yoktan var etmek ve icat etmektir. Fakat etkilenme madeni mümkün varlığın özelliği olan kabul ciheti kesinlikle mümkün değildir. Vacibu’l vücut infialden, zayıflıktan münezzehtir.

Bu açıklamadan da anlaşılıyor ki yüce Allah zatı itibariyle Birdir, ortağı yoktur. Sıfatları itibariyle Birdir, benzeri yoktur. Fiilleri itibariyle Birdir, ortağı yoktur. Şu halde subuti sıfatlar ile ilgili olarak hukemanın yolu selef-i salihin zümresiyle buluşmuş oluyor. Bunlar ise ikram sıfatlarıdır ve başkası mecazi olarak kullanılan lafızlar dışında Ona benzemez.

Birinci sıfat ilimdir. Nefsani bir meleke olarak sınırlandırıcı tarife sığmaz. Çünkü herkes kendi nefsinde zorunlu olarak hisseder. İlim eşyayı keşfeden bir olgu olduğuna göre, başkası nasıl Onu keşfedebilir. Aksi takdirde mutlak keşfeden, nispi olarak keşfedilen ve nispi olarak da keşfeden olur. Mutlak keşfeden olmaz. Fıtrat buna şahitlik etmektedir. Bir de bundan muhal döngü doğar. Ne var ki faziletli alimler bunu farklı isimlerle anmışlardır ve her biri keşif ve parlaklığın bir mertebesine delalet etmektedir. Örneğin bazıları şöyle demişlerdir: "İlim tam keşiftir." Aslında ilim keşfin kendisidir, ama tam olarak kayıtlandırmalarının sebebi son derece açık ve parlak olmasıdır. Muhakkik filozoflar ise ilmi şöyle tanımlamışlardır: "Eşyanın misallerinin maddeden ve maddi örtülerden mücerret nefse intiba etmesidir." Bunun delili de şudur: Bir kimse herhangi bir şeyi tasavvur ederse, ya onun içinde tasavvurundan önce olmayan herhangi bir hal meydana gelir veya gelmez. Eğer herhangi bir hal meydana gelmezse, bu demektir ki tasavvur öncesindeki hal ile tasavvur sonrasındaki hal eşittir. Bu durumda nefsinde vicdani bedihi bir şeyin meydana geldiğini hissetmekle birlikte herhangi bir şey bilmiş olamaz. Eğer içinde herhangi bir hal meydana gelirse, bu da ya nefsinin dışında mevcut olan şeyin aynısı olur.. Ki muhaldir, çünkü tek olan bir şey, hem nefsin içinde hem de dışında olmak üzere iki mahalde birden mevcut olabilir mi? Biz biliyoruz ki dış alemdeki ateş yakıcıdır, ama nefiste bir halden ibaret olan ateş yakıcı değildir. Mahalleri farklı olduğu halde nasıl biri öbürünün aynısı olur? Ya da dışarıdaki mevcudun gayrisi olur. Bu durumda da zihin içindeki tasavvur ya tasavvur edilen şeye uygun olur ya da uygun olmaz. Eğer uygun değilse bu hal cehalettir, çünkü onu bilmiş olamaz. Olduğundan farklı bir halde tasavvur etmiştir. Cehaletin de bundan başka bir anlamı yoktur zaten.. Geride bir tek ihtimal kalıyor, o da nefiste hazır olan halin

idrak edilen ve tasavvur edilen şeye mutabık olmasıdır. Bu yüzden “ilim, zihinde tasavvur edilen ve maluma mutabık olan suretin mücerret nefse intiba etmesinden ibarettir.” denilmiştir. İlme ilişkin bu tanımlama sahihliğin son noktası değildir elbette. Çünkü her ilim ve her alim için geçerli bir tanımlama değildir. Bilen açısından ister sonlu olsun, ister sonsuz olsun malumların suretlerinin vacibu’l vücudun zatında hissedilen, makul ve hazır olmaları gerekir, bu ise muhaldir. Çünkü birçok suretin mahalli birçok olmak durumundadır. Öyle olunca da vacibu’l vücudun tek olması söz konusu olamaz. Bu da boş bir iddiadır. Bu tanımlama yüzünden kadim filozoflar tefrite düşerek Allah’ın ilmini temelden nefyetmişler.. Allah, böyle bir yakıştırmadan münezzehtir. İlme gelince, bilenin bilmesiyle kendisini şekillendirir. Çünkü zatını idrak etmesi, zatının yanında zatına müsavi bir suret değildir. Nitekim insani nefis ile ilgili konularda bu hususu ayrıntılı olarak açıkladık. Bu yüzden dehriler, yüce Allah’ın zatını bilmesini inkar etmişlerdir. Bilakis ilimle ilgili sahih tanımlama, apaçık gerçek, üstadı büyük Eflatun tarafından gençlik yıllarında üstün zekasından ve imanının gücünden dolayı “sırf akıl” olarak isimlendirilen büyük filozofun[5] şu tanımlamasıdır: “İlim; bir şeyin, maddeden mücerret oluştan kaybolmamasından ibarettir.”

Burada “olmama…” ifadesinin kullanılmış olması seni yanıltıp şöyle demeyesin: “ilmin nakzedici bi cehalet ilmin yokluğu iken ilim nasıl ademi olabilir? Ve iki birbirini nakzeden şey nasıl adem olabilirler? Veya iki ademi şey nasıl birbirini nakzeden olabilirler? Halbuki kaybolmak varoluşsal olan hazır olmanın nakzedicisidir? Varlık ve hazır olma ifade edilen bir şeye ilişkin iki ibaredir. Kaybolmanın olmaması, yokluğun yokluğu demektir. Bu durumda da varlık demek

---

[5] Aristo

olur." Çünkü Kur'an, birçok yerde sınırlılığa şahitlik etmekte, buna değinmektedir: *"Ve onlara (olup bitenleri) tam bir bilgi ile mutlaka anlatacağız. Biz, onlardan uzak değiliz."* (Araf, 7) Burada yüce Allah'ın ilminin, eşyanın O'ndan kaybolmamasından ibaret olduğu açıkça dile getirilmiştir. Bir diğer ayette de şöyle deniyor: "*Semavatta ve arzda zerre miktarı bir şey bile O'ndan gizli kalmaz."* (Sebe, 3) O, eşya ile beraber olduğu halde eşya Ondan kaybolabilir mi, gizlenebilir mi? "*Nerede olsanız, O sizinle beraberdir."* (Hadid, 4) Çünkü çok olan bir olandan ayrılamaz, bu, zatından dolayı değildir, bilakis bir olanın ondan ayrılmamasından dolayıdır. Şu ayet de buna benzer bir anlam ifade etmektedir: *"Şüphesiz ki ne arzda ne de semada hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz."* (Al-i İmran, 5) Bu da gösteriyor ki, büyük filozofun ilme ilişkin tanımlaması hak şeriatın sahibinin bildirdiklerine uygundur.

Bil ki ilim, varlık için kemaldir. Çünkü varlık yokluktan, canlı varlık da canlı olmayan varlıktan daha şereflidir. İlim sahibi canlı dan, canlı ama cahil varlıktan daha şereflidir. Şu halde varlık, hayat, ilim, nur, hararet ve hareket varoluşsal hayır kapsamında olup varlığın yoksal şer kaynağından arınmışlığını ifade ederler. Şimdi varlık ve yokluk taraflarının şeref ve bayağı oluşlarına bak, birinin şerefi ile öbürünün bayağılığı arasında herhangi bir münasebet var mı, yok mu? Bilakis şer mutlak eksiklik, varlık ise mutlak kemaldir. İlim mutlak kemal kapsamında olduğuna göre, her türlü kemal ve tamamlığın üstünde, cebbar ve her şeyi bilen zat için ispat edilmesi bir zorunluluktur. Ben diyorum ki: Buna ilişkin delil, zat, sıfat ve fiil olarak Rahman'ın suretinde yaratılmış bulunan nefisle ilgili konularda açıklandı. Şu halde nefis, yaratıcısına doğru bir yükseliş (uruc) içindedir. Nefsin bilinmesi, zat, sıfat ve fiil olarak yaratıcısının bilinmesi merdivenlerinin basamaklarından biridir. Nefsinin aynını bilmeyen rabbinin

aynına nazar edemez. Nefsinin ilmini algılamayan başkasına ilişkin bilgiyi idrak edemez:

Kendi varlığından bihaber aciz!

Allah'ı nasıl tanıyabilirsin ki?

Sen ki kendi nefsinde zebun biçaresin

Bilen fail olabilir misin?

Aşk olsun.. Mecnun akıllıların önderine, yoksul ve miskinlerin karanlıklarının aydınlatıcısına! Ne güzel söylemiş! *"Onun sıfatından olan her şey sana bahşedilmiştir. Çünkü Onun feyzi bol ve havuzu doludur."* Çünkü zenginlikte normal sınırları aşan biri, fakirlere karşı cömert davranır. Bunun örneğini yaratıcından, bahşedicinden öğrenebilirsin: *"Kendi nefislerinizde de öyle. Görmüyor musunuz?"* (Zariyat, 21)

Dolayısıyla herhangi bir şey sana verilmemişse bunun nedeni ya istidadının olmaması ya da mutlak kemali bir katkısının olmamasıdır. Bu yüzden sana verilmemiş bu şeye ulaşmayan mümkün değildir. Çünkü sen O'nun gibi değilsin, O'nun vacip, tek ve varlık olarak salt olan zatı gibi bir zatın yoktur.Varlık olarak salt diyorum da salt varlık demiyorum. Çünkü birinci ifade Tek'liği vurgulamak bakımından daha etkilidir. O halde Ona ulaşmak için kendini yorma.

"Bütün yüzler (insanlar), diri ve her şeye hakim olan Allah için eğilip boyun bükmüştür." (Taha, 111)

Bundan da anlaşılacağı üzere O'nu bilmek bir açıdan gayet kapalı, bir başka açıdan ise gayet açıktır. Nitekim *"O zahirdir"* fiilleriyle, "*batındır"* zatıyla, denmiştir.

Ben diyorum ki, O, akıl katında zahir, vehim katında ise batındır. Bunun nedeni Onun gizli olması değil, vehmin kör olmasıdır. Çünkü akledip ihata etmeye engel olan, karanlık

maddedir. Zat ne kadar çok maddi olursa o kadar çok karanlık olur ve akletletmekten ve ihata etmekten o oranda uzaklaşır. Aynı şekilde maddeden ne kadar çok uzaklaşırsa, maddeden ve maddi örtülerden ne kadar çok arınırsa hem zatına hem de başka varlıklara ilişkin şuuru daha şiddetli, ihatası daha berrak ve daha zahir olur. Nitekim nefis ve sıfatlarına ilişkin konularda buna değinilmiştir. Ne zaman Onu kavrarsan bütün sıfatlarını da kavrarsın. Ki bunlar sana bahşedilmişlerdir. Nitekim ümmi Nebi (a.s) da bunu açıklamış, geçmiş ümmetler, uyumlu ve aykırı ve muhalif bütün fırkalar bu doğrultuda bir anlayışa sahip olmuşlardır. Söylendiğine göre kadim zamanlarda yapılmış anıtların birinin kitabesinde şöyle yazılıymış:

“Semadan inen hiçbir kitap yoktur ki ‘ey insan! nefsini bil, o zaman rabbini bilirsin’ ifadesi yer almasın.”

Şu halde aklın ve akletmenin, makulluğun önündeki engel madde ve karanlığıdır. Akletmek ve ihata etmek için maddeden ve maddi örtülerden arınmak, tecerrüt etmek gerekir. Vacibu’l vücudun zatının en güçlü şekilde maddeden, maddi ilişkilerden mücerret ve uzak olduğundan kuşku yoktur. varlıkta bir nasibi ve emirden bir payı olan kimse ihata bakımından daha şiddetlidir. Kendisinden başkasına ilişkin bilgisi de en üst bilgidir. Ama biz bu tam ihata ve keşfi müphem olarak bilsek de ayn olarak bilmeyiz. *“O'nun bildirdiklerinin dışında insanlar O'nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler.”* (Bakara, 255) ayeti bu anlama yönelik bir işarettir. Çünkü bir ayette şöyle buyrulmuştur: *“Size ancak az bir bilgi verilmiştir.”* (İsra, 85) Sonlu az olan bir şey, sonsuz çok olan bir şeyi nasıl ihata edebilir. O’nun ilmi külliyi, cüziyi, devamlıyı ve değişkeni içerir. Nasıl olmasın ki, duranıyla, hareket edeniyle varlığın zerreleri Ondan sadır olmuşlardır. Bir şeyin kaynağı, kendisinden sadır olan şeyin südur şeklini,

külli, cüzi, sabit, daim, değişkin ve hareket eden olarak kaynaklanış özelliğini bilmez mi? O halde değişenin değişmesinin sebebi Onun ilmidir, bazı basireti körelmiş kimselerin iddia ettiği gibi değişenin değişmesi Onun ilminin sebebi değildir. O değiştirendir, değiştirilen değildir. Mahiyeti devamlı surette değişen hareketi düşün. Değişmesi ilminden midir, yoksa ilmi değişmesinden midir? Bu dakik gerçeği göz ardı edeceğini, onu bilemeyeceğini sanmam. *“Hiç yaratan bilmez mi? O, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır.”* (Mülk, 14) ayeti, bir şeyin yaratıcısının ondan habersiz olamayacağı vurgulanıyor. *“Evet! Elbette kadirdir. O, her şeyi hakkıyla bilen yaratıcıdır.”* (Yasin, 81) “*O, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır.”* ifadesinin orijinali “latifu’l habir” demek, alabildiğine latif olduğu için eşyanın en ince ayrıntılarına nüfuz eden, rahmetinin ve şefkatinin genişliğinden dolayı hakikatlerin gizliliklerini bilen demektir. Bundan da sabit olarak anlaşılıyor ki yüce Allah her şeyi ilim ve ihata olarak kuşatmıştır. Arzda ve semavatta zerre ağırlığınca bir şey dahi onun ilminin dışında değildir.

İkinci sıfat: Kudret. Mizacın dengeliliğinden doğan ve hazırlanma ve savmaya (bu ikisi fiil ve infial olarak isimlendirilmişlerdir) elverişli kuvvet için kullanılan bir lafızdır. Ve bu anlamıyla mizacın yaratıcısı ve ortaya çıkarıcısı hakkında kullanılması apaçık bir muhaldir. Ayrıca ihtiyar yoluyla icat etmeye elverişli sıfat için kullanılır. Yani bir şeyi yapmak istediği zaman yapar, yapmak istemediği zaman da yapmaz… Bu da gösteriyor ki Kudret bilfiildir, öncesinde ilim olan iradeden sonra gelen fiile güç yetirme anlamında bil kuvve değildir. Bu anlamıyla mutlak vacip varlık için ispat edilmesi gerekir. Çünkü bu anlamıyla kemal sıfatlardandır. Delili de şudur: Daha önce ispat edildi ki varlığın tamamı vacibu’l vücudun fiilidir ve başkasının bu fiilde bir dahli yoktur. Varlık ilmine göre Ondan südur etmiştir. Zorla, baskıyla,

mağlup edilerek veya zarara uğratılarak südur olmamıştır. Bundan da anlaşılıyor ki Allah her şeye kadirdir, her şeyi görendir.

Üçüncü sıfat: irade. Bu ifade gerçekten veya meyil sahibinin iddiasına göre maslahata uygun olan fiilin tercih edilmesini gerektiren meyil ve sebep anlamında, ayrıca mizaca tabi şehvet anlamında kullanılır. Hiç kuşkusuz meylin, şehvetin, arzunun ve nefretin yaratıcısı hakkında bu anlamlar muhaldir. Şehvet ve irade arasındaki fark şudur: irade eden kimse bazı durumlarda irade ettiği şeyden ikrah edebilir, ama iştiha eden kimse iştiha ettiği şeyden kesinlikle ikrah etmez. Tıpkı ilaçtan ikrah eden, ama hastalığın ortadan kalkması için aynı ilacı kullanmayı irade eden hasta gibi. Fakat vacibu'l vücut hakkında sabit olan anlamına gelince, irade yukarıda sözü edilen iki sıfata dönüktür. Yani irade sıfatı aracılığıyla Ondan muhkem ve sağlam fiiller ihtiyarı üzere, kayıt ziyadesiyle birlikte kendisinden sadır olan şeylerden razı olarak sadır olurlar. Kayda gelince, varlığın bir kısmını önceliğe, bazısını da ardıllığa tahsis etmesi anlamındadır. Fiiller Ondan bu tarzda sadır olurlar. Bundan da anlaşılıyor ki yüce Allah *"istediğini hakkıyla yapandır."* (Hud, 107)

Dördüncü sıfat: Hayat. Canlılarda mizaca tabi bir hakikattir. Yüce Allah ile ilgili olarak da zatın ihtiyariyle fail ve idrak eden olmasını sağlayan sıfat anlamındadır. Yukarıda zikrettiğimiz ilim, kudret ve iradenin bütünüdür. Bunlar ona zait olmuş anlamlar değildirler. Bundan da anlaşılıyor ki canlılar (hayavan) hayy'ın (hayat sahibi) gayrisidir. Çünkü canlılardaki hayat mefhumunun nakzedicisi ölümdür. "Hayy" içinse, mizaç terkibi olmayan hayatın nakzedicisi fiilden arınmış cehalettir. İkisinin arasındaki farkı anlamak için ikisinin nakzedicilerinin aralarındaki farkı anlaman gerekir. Sonu ölüme çıkan bir hayatla baki, daima kaim olan güzel

hayat arasında büyük fark vardır. Bu anlam, Kur'an-ı Kerim'de alimlerden ve cahillerden söz edilen birçok yerde vurgulanır: *"Dirilerle ölüler de bir olmaz."* (Fatır, 22) *"Diri olanları uyarsın diye."* (Yasin, 70) *"Onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız."* (Nahl, 97) ayetlerinde olduğu gibi. İşte bu hakiki ve ebedi hayat sıfatı ebed ve ezel sahibi için geçerlidir ki O, yaptıklarından dolayı sorgulanmaz, bilakis başkalarını yaptıklarından ve yapmadıklarından dolayı sorgular. Bundan da anlaşılıyor ki O hayy'dir ve Ondan başka ilah yoktur.

Beşinci sıfat: Hikmet. Yüce Allah, hikmetli ve kerim kitabının değişik yerlerinde kendisini "hekim" (hikmet sahibi) olarak vasf etmiştir. Kitabın baş taraflarında açıkladığımız gibi **hikmet, tam ilim ve amel sahibinde mevcut olan bir anlam için kullanılır.** Yine Kitabın baş taraflarında yüce Allah'ın kendisini, kitabını ve rasullerini neden "hekim" olarak isimlendirdiğini de açıklamıştık. Şimdi.. Fiilleri ve fiillerinin sadır olmasının sebebi olan ilmi üzerinde derin bir gözlem yap, yeterli ve nüfuz edici bir nazarda bulun. Doyurucu ve yeterli düzeyde düşün. Bunların bir boyutunu mülahaza edersin ki olağanüstülükleri gözlerini kamaştırır. Üzerine bol bol bereketler yağdıracak bulutlar görürsün. İki alemin heyetine ve iki iklimin şekline bak. Enfüs alemi (iç alem) ve afak alemi (dış alem). O sana bu iki alemin şartlarını ve delillerini bütünüyle zatında gizli oldukları halde gösterir ki büyük çoğunluğu da sıfatlarında gizlidir. Çünkü sen iki alemin muhitinden veciz bir nüshasın. Nefs-ı natıkan ise mufassal ruhlar aleminin örnek bir özüdür. Şekli suretin ise kalıplar alemi basitinden kısa bir özettir. Nitekim yüce Allah bu eserlerin gösterilmesinden söz ederken şöyle buyurmaktadır:

"İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki onun (Kuran'ın) gerçek olduğu, onlara iyice

belli olsun.” (Fussilet, 53) *“Kendi nefislerinizde de öyle. Görmüyor musunuz?”* (Zariyat, 21)

Mülk ve melekut alemine yayılmış sırlara ve oralarda gizlenmiş hikmetlere en güzel şekilde yaklaş, lahut alemin nasut alem zırhıyla korunması üzerinde güzelce düşün. Yüce Allah’ın şu ifadelerle yerdiği kimselerden olma: *“Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki, onlar bu delillerden yüzlerini çevirip geçerler.”* (Yusuf, 105) Onlar kılıçtan korktukları, baskı ve cezadan çekindikleri için zahiren ve dilleriyle hakkı ikrar etseler de gerçek gafiller, kafirler, cahiller ve günahkarlardır. Nitekim bu ayetin hemen ardından yer alan ayette şöyle deniyor: *“Onların çoğu, ancak ortak koşarak Allah'a iman ederler.”* (Yusuf, 106) Bu insanların nasıl zahiren mümin ve batınen müşrik olarak nitelendirildiklerini görüyor musun? Nitekim bir başka ayette şöyle deniyor: *“İnsanlardan bazıları da vardır ki, inanmadıkları halde «Allah'a ve ahiret gününe inandık» derler.”* (Bakara, 8) Eğer mülk ve melekut alemi üzerinde sürekli olarak düşünürsen Allah’ı görür gibi Ona ibadet etmiş olursun. Çünkü sanata bakmak, onu bir sanatkarın meydana getirmiş olduğu açısından bizzat sanatkara bakmak demektir. Özellikle her şeyin yaratıcısı söz konusu olunca. Çünkü her şey Ondandır. Her cüz Ondandır, Onun içindir, Ona yöneliktir ve Onunla kaimdir. Daha doğrusu bakanın bakışı O’dur. Nitekim kutsi hadiste şöyle buyurmuştur: “*benimle işitir, benimle görür, benimle konuşur, benimle tutar.”*

Şimdi yüce Allah’ın habibine (s.a.v) hitaben buyurduğu şu ayet üzerinde iyice düşün ve anlamını kavra: *“Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi?”* (Furkan, 45) Mesela, neden Rabbinin fiili olan gölgeye bak, denilmiyor, düşün. Çünkü yapılmış, meydana getirilmiş bir şey olması hasebiyle fiile bakmak, faile bakmanın aynısıdır. Ama fiile bu açıdan

bakmamak, uzaklaşmanın ve perdelenmenin sebebidir. Çölde susamış bir kimsenin uzaktaki parlaklığa su diye bakması gibi. Aslında fiile bu gözle bakmaktansa hiç bakmamak daha yeğdir. Nitekim tamamen kör olmak, tek gözü kör olmaktan daha çok selamete yakındır. Çünkü fiile bu açıdan bakmamak şirkin kaynağıdır. *“Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz.”* (Nisa, 48)

Ey her şeyin muharriki! Maksat sensin, amaç sen

Bir gaye ki mukayese etsem de ona dengini bulamam

İçimde zerre ağırlığınca yer etse

Celalinden başkası, bil ki o hastalıktır.

“İhsan, Allah’ı görür gibi ona ibadet etmendir. Çünkü sen O’nu göremezsen de O seni görür.”

İhsanın karşılığı, benzeri bir ihsandır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur:

“İhsanın karşılığı ihsandan başka bir şey midir?”

(Rahman, 60)

Eğer O’na acizlik ve kulluk gözüyle bakarsan O sana rahmet ve uluhiyet gözüyle bakar. Onun baktığı ve sevdiği olursun. Nitekim Rasulullah (s.a.v) da Onu gördüğü için Onun baktığı Habibi olmuştur. “*Kim Allah için olursa, Allah da onun için olur.”* Kendisini unuttukları için yüce Allah’ın: *“Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler.”* (Haşr, 19) ayetinde yerdiği kimselerden olursan hüsrana uğrarsın.

Hatime:

Buraya kadar sana açıkladığımız ilahi sıfatları ilmi olarak ihata etmiş olmaktan hareketle yüce Allah'ı bilmeyi şöyle bırak, O'nun kemal sıfatlarını bildiğine ilişkin bir zanna dahi kapılma! Seni böyle bir kuruntuya sevk eden de azgın şeytandır. Heyhat! Soğuk demiri dövüp şekil veremezsin. Çünkü insan, kendisinden başka bir insanı, başka biri olarak bilemez. Bilakis ortak insanlık bakımından benzeri olması açısından bilebilir. Bir insanın başka bir insanla ilgili olarak bildiği, bu ortak özellikle ilgili olur, ayrıldıkları özel durumla ilgili olamaz. Bir başka insanın özelini ancak mücmel olarak bilmesi mümkündür. Yanında ancak çok uzak bir açıdan benzerliği bulunan bir kişiyi nasıl bilebilir? Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"O'nun nûrunun misali, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir."* (Nur, 35) Bundan anlaşılıyor ki bir şeye ilişkin bilgi, o şeyin misalinin bilende hasıl olmasından başka bir şey değildir. Çünkü vacibu'l vücudun benzerinin olması muhaldir. Vacibin benzeri de vacip olur. Varlıkta ise iki vacip birden olamaz. Misalleri de olamaz. Olsa olsa en uzak bir şekilde söz konusu olabilir. Var olmak gibi. Çünkü var olma mefhumu geneldir, hem vacip için hem de başkası için o da kuşkulu bir içerikle kullanılır. Şimdi bu kadar bir benzerlik bizi Onun künhünü bilmeye götürebilir mi? asla! O ihata edilmekten münezzehtir, uludur. Bilakis bu yöndeki bir bilmenin en büyük gayesi, Onu bilmekten aciz kalınmasının bilinmesidir. Çünkü küfür zehiri ile iman panzehirini birbirinden ayıran en büyük tiryak makamındaki Sıddik-i ekber'in de dediği gibi "*idraki idrak etmekten acizlik idraktir."* Ama kapıda durmak kulluğa katılmak, acizlik ve çaresizliktir. *"Bütün yüzler (insanlar), diri ve her şeye hakim olan Allah için eğilip boyun bükmüştür."* (Taha, 111) Allah'ı ilim olarak ihata

edemezler. *“Onlar, Allah'ın kadrini hakkıyla bilemediler. Hiç şüphesiz Allah, çok kuvvetlidir, çok üstündür.”* (Hac, 74) Allah, künhü onlar tarafından bilinmekten çok üstündür, çok güçlüdür.

Suad’a ulaşmak ne mümkün! Arada

Dağların dorukları, onların önünde de derin uçurumlar var.

Hem yalın ayağım hem bineğim yok

Ellerim bomboş ve yol korkularla dolu!

O münezzehtir.*“Gözler O'nu göremez.”* (Enam, 103) düşünceyle de ihata edilemez. O, zuhurunun şiddetinden ve nurunun kemalinden dolayı perdelenmiştir. Perdelenmişliği nur, örtünmüşlüğü nurdur. Tıpkı bütün ışıkların kaynağı konumundaki gündüz güneşi gibi. *“Semavatta (göklerde) ve arzda (yerde) (tecelli eden) en yüce sıfat O'nundur.”* (Rum, 27) *“Kötü sıfat, ahirete inanmayanlar içindir.”* (Nahl, 60)

ÜÇÜNCÜ TEMEL

Üçüncü Temel: Amaç karşısında fiillerin durumu ile ilgilidir. Konuya geçmeden önce bu alanda kullanılan kavramların açıklanması gerekir:

1- Fiil: Mevcudun başka bir mevcut üzerinde onu kuvveden fiile çıkarmak suretiyle tesir bırakmasından ibarettir.

2- İcat: Varlık bahşetmekten ibarettir.

3- Halk (yaratma): Bir şeyi takdir etmekten ibarettir.

4- Ca’l (yaratma-yapma): Biri yaratma, biri de fiil (yapma) olmak üzere iki anlamı vardır.

5- Tekvin: Madde içinde var etmek.

6- İhdas: Zaman içinde var etmek.

7- Fatr: Öncesinde benzeri olmayacak şekilde yaratmayı (halk) başlatmak.

8- ibda’: Bir maddeden veya zaman içinde olmaksızın var etmek.

9- İhtira’: ibda’ anlamını içermekle birlikte fatr anlamına yakındır.

Bunları öğrendiğine göre biz diyoruz ki: Buraya kadar yapılan açıklamalardan üç alemi ve bu alemlerin Allah’ın fiili olduklarını öğrendin. Şimdi de O’nun nasıl yaptığını (fiil işlediğini) öğren..

- O’nun fiili öncesinde yokluk bulunan, dolayısıyla daha önce yok iken sonradan ihdas edilen bir şey midir? Yoksa öncesinde yokluk bulunmayan bir fiil midir?

O’nun fiili Onunla beraber daimidir. Tıpkı ışığın daimi olarak güneşle beraber olması gibi. Kısacası gerektirenlerin (levazım) gerektirilenler (melzumat) veya malullerin illitlerle devamlı surette beraber olması gibi. Aslında iki konuyu birbirinden ayırmak gerekir. Çünkü burası bir bakıma mahşer alanıdır. İnsanların didiştikleri bir meydandır. Körlerin delil kılıçlarıyla, burhan oklarıyla vuruştukları sahadır. *“Her şeyi alt üst eden o büyük felâket”* (Naziat, 34)tir. Toz duman içinde sürdürülen bir savaştır. Bu yüzden yüce Allah’ın hangi tertibe göre fiil işlediğini bilmemiz gerekir. Fiili, öne almak veya ertelemek söz konusu olmaksızın bir kerede mi işler, yoksa hikmete göre riayet edilmesi gerekli olan bir tertip

üzere mi gerçekleştirir? Nitekim bir kutsi hadiste *"rahmetim gazabımı geçti."* buyurmuştur. Bunun ardından da yüce Allah'ın niçin fiil işlediğini bilmemiz ve şu ifadeleri birbirleriyle bağdaştırmamız gerekir. Yüce Allah, mahlukatı niçin yattın?diye soran Davud'a (a.s) "*ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim."* diye cevap vermiştir. Bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz."* (Enbiya, 23) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."* (Zariyat, 56)

Hatta biri çıkıp şöyle de diyebilir: "yüce Allah'ı bu alemleri yapmaya bir amaç zorlamıştır veya bir amaç olmaksızın bunları yapmıştır. Eğer bir amaç için yapmışsa bu amaç nedir ve kimin fiilidir? Eğer o da Allah'ın fiili ise bu durumda zincirleme bir oluş gerekir. Amaçlarda zincirleme ise muhaldir. Aksi takdirde ona dayalı olan fiil de muhal olur. Bu da muhaldir. Çünkü fiil hissedilen ve makul bir varlıktır. Ayrıca bir amaca dayalı olarak işlenen fiiller, amaç sahibinin eksikliğinden, bununla tamamlanmak istediğinden başka bir şeye delalet etmezler. Çünkü amacın sınırı ve hakikati budur. Aksi takdirde amaç olmaz. Çünkü amaç (garaz) sözlükte hedef demektir. yani kişinin ilgisinin odaklandığı ve bakışının yöneldiği yer demektir. Eğer Allah bunları bir amaç olmaksızın yaratmışsa, bu durumda alemler abes ve oyun olarak belirginleşirler. Oysa yüce Allah bu gibi abes fiilleri, kitabının birçok yerinde nefyetmiştir. *"Biz semavatı, arzı ve bunlar arasında bulunanları, oyun ve eğlence olsun diye yaratmadık. Onları sadece gerçek bir sebeple yarattık."* (Duhan, 38-39) *"Semavatı, arzı ve ikisi arasındakileri biz boş yere yaratmadık. Bu, inkâr edenlerin zannıdır."* (Sad, 27) Kuşkusuz bu, alemlerin boş ve gereksiz olarak yaratıldıklarını zannedenlere yönelik alabildiğine sert bir tehdittir.

Çok önemli bir diğer soru:

- Bize yaptığın açıklamalardan Onun salt hayır olduğunu biliyoruz. O, başkaları için cömertlik, hayır, menfaat ve rahmet kaynağıdır. Ama şu alemimizde kötülükler, afetler, felaketler, musibetler ve hiç de hakkedilmeyen, bilakis tesadüfi olarak gerçekleşen haller görüyoruz.. Şairin dediği gibi:

Güzel ve şarap içmek yakın olsaydı keşke

Yıldıza veya otursalardı feleğin zirvesinde

Güzeli soyludan başkası kucaklamasaydı keşke

Saf şaraba da melekten başkası yeltenmeseydi

Kararsın yüzü feleğin ki karardı da

Zülme eş olur, insaftan ırak

Meryem oğlu İsa'ya bir eşek verir

Eşek gibi adama da yüz Burak.

Ben açlıktan kıvranıyorum, o ekmeğe giden yolu kapatır

Verdiği ile de sus payı olarak ağzımı bağlar

Cihanı bağlayan şu düzeni seyret ki

Köpeği samanın yanına, eşeği de kemiğin yanına bağlar.

Aferin Ebu'l Ala'ya, ne güzel söylemiş:

Sanki bulutlar bulunduğum yerin altında oluşur

Yağmur Ne bir çiseleme olarak düşer üstüme, ne de bir sağanak.

Bu gibi şiirlerde işaret edildiği üzere vasfedilmeyecek kadar enteresan bir düzen söz konusudur. Salt hayrın faili şer işlemez. Çünkü hayrın kaynağının aynı zaman da hayrın zıddının da kaynağı olması caiz değildir. Ayrıca bir failin benzer iki şeyin kaynağı olması mümkün değilken, aralarında herkesçe bilinen ve senin de bildiğin farka rağmen zıt iki şeyin veya iki çelişik şeyin kaynağı olması nasıl mümkün olabilir! Şimdi bu kötülükler bir failin etkisiyle mi oluyorlar, failsiz mi oluyorlar? Eğer failsiz oluyorlarsa, mülk ve melekut aleminde bir şey illetsiz ve failsiz nasıl meydana gelebilir? Eğer böyle bir şeyi normal görürsek bu takdirde akıllarımızın üzerine çalışarak, sebepli ve illetli sonuçlar elde etme kapılarını kapatır; tembellik ve atalet kapılarını açmış oluruz. Bu takdirde sanattan hareketle sanatkarı, menden hareketle menedeni kanıtlamamıza imkan olmaz. O zaman da *“bizi ancak zaman helâk eder.”* (Casiye, 24) diyen Dehriyyun mezhebini benimsememiz gerekecektir. Ya da *“hayat, şu dünya hayatımızdan ibarettir. Ölürüz, yaşarız.”* (Müminun, 37) diyen Tabiatçıların görüşünü benimsememiz lazım gelir.

İki Muattıla ekolü dediğimiz Dehrilerle Tabiatçılar arasındaki fark şudur: Dehriler, hem ahireti hem de yaratılışı inkar ederler. Tabiatçılar ise, sadece ahireti inkar ederler. Bütün bunlar ise muhaldir. Eğer alemdeki her şey bir failin etkisiyle oluyorsa, bu takdirde kötülüklerin, cömertlik ve hayrın kaynağından ayrı bir failden kaynaklanmaları gerekir. Şayet bu fail bir insan ise, bu demektir ki şu ümmetin Mecusileri olan Kaderiye mezhebinin görüşünü benimsemek zorunda kalacağız. Eğer başka zülmani bir fail ise bu da Saneviye (dualizm) mezhebini kabul etmek durumunda olduğumuzu gösterir. Ki bunlar varlığın kaynağına şaşı, sanatına da tek gözle bakarlar.”

Yukarıdan beri sıraladığımız bu dört vesvese ve zihin bulandırma, büyük şeytan kindar İblis’ten kaynaklanmış ve

bunları Meleklere karşı dillendirmiştir. Ki yüce Allah meleklere: *"Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım."* (Bakara, 30) demiş, onlar da *"yeryüzünde fesat çıkaracak, orada kan dökecek birini mi yaratacaksın?"* (Bakara, 30)diye itiraz edecek olmuşlar. Bu arada şeytanın bu vesveselerine cevap veremedikleri için Rablerinden yardım istemişler. Çünkü bunlar şeytanın adımları ve yollarıdır. Şeriat, tarikat erbabından, akıl ve hakikat ehlinden insanların arasında yayılmış bulunan şüphelerin aslı bu vesveselerdir. Bütün mezhepler bundan doğmuş ve bu yolların izleyicileri ise büyük bir tehlike ile karşı karşıyadırlar. İhlaslılar hariç. Onlara da *"Bütün insanlar helak olacaklardır, ihlaslılar hariç."* diye başlayan uzun bir hadiste işaret edilmiştir. Bir diğer hadiste de onlara şöyle işaret edilmiştir: *"Kırk gün ihlasla Allah'a kulluk eden bir kimsenin kalbinden diline kırk hikmet pınarı akar."* Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Dikkat et, hâlis din yalnız Allah'ındır."* (Zümer, 3) Kurtuluşa erenler (Fırka-ı Naciye) ise bir ayette kendilerinden *"yarattıklarımızdan, daima hakka ileten ve adaleti hak ile yerine getiren bir ümmet bulunur."* (Araf, 181) şeklinde söz edilmiştir. Çözülme başladığında Hakka dönerler, düğüm çözüldüğünde Ona başvururlar. Çünkü her şey aslına döner. Fasılalar koptuğunda asıl türe bağlanırlar. Dolayısıyla bu vesveselere tertip üzere cevap vermek gerekir. Bu noktada ben, zelil, aciz bir kul olarak, kendim istifade etmek üzere, başkalarını yararlandırma amacını gütmeden, celal ve kemal sahibinin feyzini tekrarlayarak söze başlıyorum.

En başta diyoruz ki: Sanatın sanatkardan südur etmesinin keyfiyetine ilişkin apaçık gerçek, ancak sahih bir mezhebin görüşüyle ortaya konabilir. Hiç kuşkusuz bu konuda akılların görüşleri karışmış, nefislerin başı dönmüştür. Böylece üç mezhep belirginleşmiştir ki yaygın olan bu mezhepler de nefiy ve ispat bağlamında sınırlı kalmışlardır. Hiç kimse

bunların dışına çıkamaz. Çünkü sanat (yaratılmış mahlukat, alem) ruhani ve cismanidir. Orada şu seçenek var: Ya bunların her biri kadim veya hadistir. Ya da ruhani olanı kadim, cismani olanı da hadistir. Yahut tersi doğrudur. Yahut da her ikisi hakkında veya birisi hakkında kadimlik veya hadislik hükmü verilememektedir. Bu taksim akıl ölçülerince sınırlandırılmıştır. Bu konuda izlenen mezheplere gelince, bunlardan üç tanesi ana ekol konumundadır.

Birincisi: Vacip kuvvetin kemaline, bahşedici kudretin tamamlığına, feyzinin ve cömertliğinin genişliğine, nurunun ve varlığının gücüne bakıp sanatkarla birlikte sanatın da daimiliğine kani olanların mezhebi. Bu, tam illi kuvveti, beraberliği vacip malule delil olarak kullanmaktır. Ta ki cömertliği ezel açısından atıl ve batıl olmasın. Aksi takdirde kamil zat sahibi yaratıcı da atıl kabul edilmiş olur. Oysa hiçbir kemal ve yaratma, sonsuz bir süre onu hayır bahşetmekten alıkoyamaz. Yüce Allah kusurdan ve eksiklikten münezzehtir. Burada sözünü ettiğimiz, ruhani ve cismani alemlerin kadimliğine ilişkin meşhur görüştür. Çünkü ayrıntılı olarak açıkladığımız hayır ve cömertliğin bahşedilişi sadece ruhaniye özgü olmadığı gibi cismaniye de özgü değildir. Filozofların çoğunun, özellikle son kuşak meşşailerin, özellikle de Proklus'un görüşü budur. Proklus, muallim-i evvel (Aristo)den sonra alemin kadimliği bidatını ortaya attı. Ki *"her bidat dalalettir."*

İkincisi: Mümkün kuvvetin, eksikliğine, yaratılmışın yaratanla birlikte olma ehliyetinden yoksun bulunuşuna bakıp yaratılmışın yaratandan geri olduğunu savunanların mezhebi. Ki yaratanla yaratılanın beraber devam ettikleri fikrinden hareketle varlıkta, yoklukta, hadislikte ve kadimlikte eşitlikleri sonucu çıkarılmasın. Allah, sadece varlık ve kadimlik bakımından değil, her bakımdan varlıklarla eşit olmaktan münezzehtir. Bu, eserin halini müessirin halinin delili olarak kullanma yöntemidir. Bu takdirde de yaratan, başı olmayan,

mevhum, ama makul ve muhakkak olmayan bir müddet yaratmadan el çekmiş olur. Bu, cismani ve ruhani alemlerin hadis olduğuna ilişkin meşhur görüştür. Çünkü eserin halini yaratıcının halinin delili olarak kullanmak her iki alem açısından da geçerlidir. Bütün dinlerin, şeriatların, ayrıca bazı heva ve meşrep ehlinin görüşü budur.

Üçüncüsü: Ruhani alemin istidadının cismani alemin üstünde ve daha kamil olduğunu görenlerin mezhebi. Çünkü ruhani alem, basit ve nuranidir. Bu ikisi ise aradaki münasebet yakınlığından dolayı bu alemi yaratıcıya daha yakın kılar. Bilindiği gibi benzerlik, en uzak bir şekilde bile olsa katılmanın, eklenmenin illetidir. Cismani alem ise, kütlesel ve zülmanidir. Bu ikisi ise münasebetin uzaklığı yüzünden cismani alemi yaratıcısından uzaklaştırıcıdır. Zıtlığın yakınlığı ise ayrılığı gerektirir. Bu, en kadim filozoflardan aktarılan bir görüştür. Ki akılların kadim, feleklerin ise hadis olduğunu açıkça ifade etmişlerdir. Müteahhirinden İbn Zekeriya bu mezhebi savunurdu. Bu mezhep batıl olmakla birlikte ilk mezhebe göre batıllıktan biraz daha uzaktır. Çünkü ilk olarak sözünü ettiğimiz mezheptekiler her iki alemin de kadim olduklarını savunuyorlar. Bu yüzden bu ekolün görüşü akıl tarafından kabul edilmeye daha yakındır.

Dördüncüsü: Cismani alemin kamil, ruhani aleminse eksik olduğunu düşünerek üçüncü mezhebin tam aksi bir görüşü savunanların mezhebi. Bu görüş merduttur. Akıllı biri şöyle dursun, bir deli bile böyle bir yargıda bulunamaz. Çünkü hikmeti tam bir hakim, nimeti genel bir kerem sahibi en bayağı ve en karanlık bir şeyi yapar da en şerefli ve bilinen bir şeyi terk eder mi? Kaldı ki bayağı, en şerefliden çok daha fazla şeye bağlıdır. Çünkü birincisi fazla, ikincisi ise tektir. Bire bağlı olan her şeye, çok da varlık ve akıl olarak bağlı olur. Birçok önermenin bağlı olduğu bir şeyse varlık olarak

daha nadir ve yoklukta daha fazla bekler. Yani bu özellikte olmayanın tam aksi bir durumda olur. İşte bu zorunlu önermeler bu görüşü savunanların ilerlemesini engellemiştir.

Beşincisi: Kemal, noksanlık, fiil ve infial hususunda yaratıcı tarafına ve yaratılanlar tarafına aynı gözle bakıp da her iki tarafa ilişkin delilleri karıştıran ve önündeki iki yol da kapanan kimselerin mezhebi. Bu yüzden bunlar her şeyden uzak durmuşlar veya bazı konulara hiç girmemişler. Bir yol izlememişler, bir geçide dalmamışlar ve tehlikeli mecralardan uzak durmuşlar. Galinus ve onu izleyenlerin görüşüdür. Belki de selamet yolunu tutmayı tercih etmiştir. Kınanmayı gerektiren bir tutumdan kaçınmıştır. Kim bilir, belki de öncekilerin ve sonrakilerin efendisi, ilklerin ve sonların önderi efendimizden (s.a.v) rivayet edilen "*koca karıların inancından şaşmayın.*" şeklindeki tavsiyesi onun elinden tutmuştur. Çünkü o da şaşkın ve aciz olarak kalakalmıştı. *"Ancak onların bu ticareti kazançlı olmamış ve kendileri de doğru yola girememişlerdir."* (Bakara, 16) Ya da hiç görmeyen birinin tek gözü gören birine göre daha selamette olarak yürümesi gibi. Çünkü iki yolu izlemekten de uzaklaşan bir kör gibi davranmış, aklındaki bu her iki bağı da çözmüştür. Kısaca söyleyecek olursak insanların görüşleri, illetin tam ve genel oluşu ile malulün eksik, aciz ve zayıf oluşu etrafında dönmektedir. Felsefeci sebebin halini müsebbebin haline ilişkin bir delil olarak ele alır ve müsebbebi sebebe benzetir. Onu mekandan tenzih etseler de bu açıdan akli müşebbihe olarak isimlendirilebilirler. Selef kuşağının hakimi, sonrakilerin önderi Cüneyd'in (r.a) dediği gibi: "*Maruf tek, sınırlardan ve harflerden önce münezzehtir.*" Kelamcı ise müsebbebin halini sebebin haline ilişkin bir delil olarak ele alır ve onu atıl bir konuma getirir. Bu yüzden de Muattıla olarak isimlendirilirler. Çünkü yüce Allah'ı, sonu olmayan, tamamen mevhum, ama anlaşılamayan bir müddet boyunca cömertliğinden el çektirirler, atıl yaparlar.

Konuyla ilgili mezheplerin görüşleri kısaca böyledir. Bu arada bu görüşlerin kaynaklarına da hafifçe değindik. Bu hususla ilgili hak sözü ben söylüyorum.

Bu dört mezhebin ana özellikleri ve tutumlarına gelince, birincisi, sırf akıl yoludur. Şeriatın ipine sarılmak, işitsel naklin kayıtlarına ve sınırlarına tutunmak yoktur. Bu yolu izleyip de şaşkınlık ve helak bataklığına düşmeden kurtulan çok az insan vardır. Nitekim Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"İlim amele seslenir, eğer amel ona cevap verirse yerinde kalır, cevap vermezse ayrılır gider."* Bu yüzden basiret ehli bazı kimseler "*amelsiz ilim sapıklıktır*" demişlerdir. Gönderilmiş bir vesile olmaksızın ilahi tevfikin birinin elinden tutup mutluluğa götürmesi başka. Böyle bir kimsenin rasulü ve yol göstericisi aklıdır. Nitekim yüce Allah, rasulüne (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *"İşte böylece sana da emrimizden bir ruh vahyettik."* (Şura, 52) Bilindiği gibi bir insanı Hakka götürecek rehberi yoksa, kamil aklı hidayet için yeterli olur. Bu yüzden Nebiye ilişkin tanımlardan biri şöyledir: "Hakkın huzuruna varmak için meleklerin yardımına ve aracılığına ihtiyacı olmayan kimse." Nebinin Onun dergahından içeri girmek için kapıcının yol göstermesine, vezirin yardım etmesine ihtiyacı yoktur. Onun katına varmak için bir yardımcıya ve rehbere ihtiyaç duymaz. Bilakis ilahi Tevfik ve aklı onun rehberi ve yol göstericisidir. Velilere ilişkin bir tanım da şöyledir: "Nebilerin yardımına ihtiyacı olmayan kimse." Yukarıda Nebi ile ilgili olarak sunduğumuz anlam bunlar için de geçerlidir. Dolayısıyla bir insan, nurlarının parlaması ve beşer türüne nispetle eserlerinin artması oranında meleklerin yardımına ihtiyaç duymuyorsa, şeref ve kemal derecesi bakımından eşit olduğu için, melek ile insan arasındaki fark kadar olmasa da aralarında küçük bazı farklılıklar olsa da aynı türden oldukları herhangi bir beşerin yardımına ihtiyaç duymaması çok evladır. Burası birçok ayağın kaydığı kaygan bir

zemindir. Öyle ki Brahmanistler Nübüvveti baştan inkar etmişlerdir. Akıllarıyla başbaşa kalan, sırf akıllarına dayanarak hareket eden bu zümreye Kur'an şöyle işaret etmektedir: *"Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir."* (Nur, 35) Yani bazı nefisler, zihninin yağ gibi tutuşmaya elverişli ve aklının zekası yüzünden, dışarıdan bir yardım ve destek olmaksızın ışık saçarak nur ve hidayet işlevini görürler. Yağa batırılmış fitil gibi. Böyle bir fitil ateşle temas eder etmez tutuşur. Bu yüzden sabiiler buna adamların kaydından çözülme demişlerdir. Ve batıl gerekçelere dayanarak İbrahim'in (a.s) Nübüvvetini inkar etmişlerdir. Böylece hakkı çürütme hevesine kapılmışlardır.

İkincisi: Aklın sağlam kulpuna tutunmadan sırf şeriat kulpuna sarılanların izlediği yoldur. Çünkü daha devamlı ve daha kalıcıdır. Furu ve cüzilerin idrak edilmesine ilişkin usul ve külli kuralların bilinmesini kast ediyorum. Çünkü bunların bilinmesi şeriat kandilinden algılanmalarını, nübüvvet lambasından yansımış olmalarını gerektirir. Makuller alanına hakim olmuş karanlık içinde ise, başta ve sonda dirayete rehberlik etmesi için akıl fenerini takdim etmek kaçınılmazdır. Aksi takdirde nereden geldiğini bilmeden helak olur. Dalalet uçurumlarına yuvarlanır, gider. Bu yüzden Rasulullah efendimizden (s.a.v) rabbinden daha fazla ilim istemesi tavsiye edilmiştir: *"Rabbim, benim ilmimi artır, de."* (Taha, 114) Rasulullah efendimiz (s.a.v) de şöyle buyurmuştur: "*İlmimin artmadığı gün olursa, bu demektir ki o günün sabahı benim için bereketli olmamıştır."* Rasulullah'ın (s.a.v), yeni bir ilim öğrenmediği günden bereketi nasıl nefyettiğini görüyor musunuz? Bir yerden bereket kalktı mı, oraya alçaklık, uğursuzluk, yüzüstü bırakılma ve yoksunluk üşüşür. Bundan Allah'a sığınırız. İlmin değeri ve görkemi ihata edilemeyecek kadar yüce, şöhreti ise anlatılamayacak kadar göz kamaştırıcıdır. Aslında başkalarını anlatmaktansa Allah'ın kitabında ilimle

ilgili ifadeler bile bu görkemi vurgulamak bakımından yeterlidir: *“Kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin.”* (Mücadele, 11) İlim adamlarına bahşedilen şeref ve şanı ifade etmek bakımından şu ayet kafidir: *“De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”* (Zümer, 9) Bu, inkar ve nefiy anlamında bir istifhamdır. Bu yüzden “ilimsiz amel angaryadır.” denilmiştir.

Üçüncüsü: Ebediyen her türlü salikten boş, sahiplerden ari ve helake götürücü bir yoldur. Bu yüzden bu yolun izleyeni çok azdır. Vehim şeytanının yoludur bu. Bu yolu izleyen, bu yolu izleyeni arkadaş edinen hiç kimse selamet bulamamıştır. *“Şeytanın peşine düşmeyin.”* (Bakara, 168) *“Başka yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır.”* (Enam, 153) ayetlerinde bu yola işaret edilmiştir.

Dördüncüsü: Bütün akıl ve şeriat yolcularının izlediği, usul ve teferruatı içeren yol. Yüce Allah buna şöyle işaret etmiştir: *“İşte bana varan dosdoğru yol budur.”* (Hicr, 41) *“Şüphesiz bu, benim dosdoğru yolumdur. Buna uyun.”* (Enam, 153) Bu yola uyanlar kurtulanlar, başaranlar, ebedi kurtuluşu umanlardır. Kur’an onlardan başka bir yerde şöyle söz eder: *“Fakat Allah dilediğini arındırır.”* (Nur, 21) Çünkü aynı ayette bu ifadenin öncesinde *“eğer üstünüzde Allah'ın lütuf (fazl) ve rahmeti olmasaydı”* deniyor. “Fazl” kelimesi “akıl”, “rahmet” kelimesi ise “şeriat” (vahiy) anlamındadır. Bir de şu ayeti oku: *“Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik.”* (Enbiya, 107) Burada açık bir şekilde şeriat koyucu (şari) olarak Rasulün (s.a.v.) gönderilmesinin kendisinden bir rahmet ve inayet olduğunu belirtmektedir. Çünkü bu sayede onları küfür karanlıklarından çıkarıp iman nuruna ulaştırmıştır. Eğer öyle olmasaydı *“içinizden hiçbir kimse asla temize çıkamazdı.”* (Nur, 21) Bu da gösteriyor ki kurtuluşu

sağlayan arınma, akıl ve şeriat yollarını birlikte izleyenler için söz konusudur. Bunu öğrendiğine göre, diyoruz ki:

Alemin kadim olduğunu savunanlar ile hadis olduğunu savunanların içinde Hakka en yakın olanlar, alemin hadis olduğunu savunanlardır. Çünkü onlar her iki yolu da izlediler, yani nakli şeriatlar yolunu ve akli hüccetler yolunu. Bunlar akıl pınarından beslenmekle birlikte bütün enbiya tabakalarını da gözlemleyerek bir kelime üzerinde ittifak ettiler: ***"Allah ezelden beri vardı ve beraberinde hiçbir şey yoktu."*** Böylece kendisinden başka her şeyden, hatta eğer başkası sayılacaksa ya da Allah'ın mefhumuna zait sayılacaklarsa sıfatlardan bile mücerret ezeli bir ilahın varlığını ispat ettiler. Bilakis doğrusu şudur: O'nun varlığı kevnin ve husulün kendisidir. Kevn ve husulün kaim olduğu şey değildir. Ta ki onların "Allah ezelden beri vardı" şeklindeki sözlerinden, Allah anlamına zait bir başka anlam daha anlaşılmasın. Çünkü O, ezelin mazrufu olmaktan münezzehtir, uludur. Yani zamansal veya mekansal bir zarf O'nu ihtiva edemez. Bilakis **O, ezeldir, ebeddir, zahirdir ve sermedidir**. Yani ezelin ve ebedin failidir. Senai (Allah rahmet etsin) bu anlama şöyle işaret etmiştir:

Onun varlığıyla ezel ortaya çıktı

Anında göründü, ama geç göründü

O, "nerede"likten ve "ara"dan mücerret varlık ve kevndir. Bu yüzden Rasulullah (s.a.v) "*Dehr'e sövmeyin, çünkü dehr Allah'tır."* buyurmuştur.

Aklın mezhebi hakkında izah:

Aklın mezhebine gelince, bütün dünya, bazı yaratılmışların ve matbuların kudreti kamil yaratıcıdan sonra olduğu hususunda birleşmişlerdir. Nasıl olmasın ki, basit ve mürekkep varlıkların suret ve arazlarının meydana gelişleri akıl, his, vicdan ve sezgi tarafından müşahede edilmektedir. Buna rağmen bu durum, O'nun kudretinin ve rahmetinin kemali, feyiz ve nimetinin enginliği için bir kusur sayılmamaktadır. Tam tersine, yaratılmışın, Onunla beraber olma ehliyeti bakımından eksik olmasına hamledilir. Bütün alemin O'ndan sonra oluşundaki acizlik ve kusur fiile hamledilir, faile değil, yaratılmışa hamledilir, yaratana değil. Bu durum celal makamının değerini düşürmediği gibi kemal meydanını da daraltmaz. Bazı yaratılmışların var oluş bakımından sonra olmasını kast ediyorum. Aynı şekilde bütün varlıkların sonradan olmaları da böyle bir sonuç doğurmaz. Hukemanın reisi ve ulusunun *"Birden ancak bir sadır olur"* şeklideki sözünün anlamı budur. Yani çokluğun tabiatında birlikte ondan sadır olma özelliği yoktur. Dikkat edilirse, kudretinde kusur olduğu şeklinde bir anlamın algılanmaması için "birçok şeyin bir kerede ondan sadır olması vacibu'I vücudun şanından değildir" şeklinde bir ifade kullanmamıştır, bunun yerine, bunu çokluğun tabiatına ve acizliğine havale etmiştir. Yani çok, birlikte Ondan sadır olmaktan acizdir. Sadece bir biri ardında, birbirinden sonra sadır olabilirler. Çünkü sadır olmaktan acizdirler. Allah, cimrilikten ve kusurdan münezzehtir. Olguların kendisini aciz bırakmasından beridir, yücedir. *"Siz ne arzda ne de semavatta (Allah'ı) âciz bırakamazsınız."* (Ankebut, 22)

Eğer denilse ki: "İster vacip, ister mümkün olsun her zatın malum ve mezkur oluş itibariyle de olsa malulleri sayılan levazımının (ayrılmazlarının) olması kaçınılmazdır. Bu, kabul

edilmesi zorunlu bir önermedir. Çünkü bedihi akıl doğruluğuna şahitlik etmektedir. Şu halde vacip zatın da nurlarının şuaları, ışıkları ve eserleri vardır. Çünkü bütün varlık nurunun parlamasından ve zuhurunun kıvılcımlarından ibarettir. Biz bu ışık ve şualara akıllar diyoruz nitekim kelamcılar da onlara sıfatlar adını vermektedirler. Şualar kaynaklarından hiç ayrılırlar mı? Bunu yüce Allah'ın en yüce misali olan maddi güneşte müşahede ediyoruz. Fakat iki şua arasında elbette bir fark vardır. Akıl güneşinin şuaları canlı, akıllı, konuşan ve faldırlar (işlevseldirler), maddi güneşin şuaları ise zatlarının değil başkalarının arazları ve nurları konumundadırlar, canlı, akıllı ve fail değildirler." Buna cevap olarak deriz ki: Bu nurlar ve şuaların durumu şu iki şıktan birine uyar: Ya vacip zatın gayrisidirler, ya da aynısıdırlar. Eğer zatın gayrisi iseler, bu takdirde zat hakiki birlik anlamında bir olmaz, dolayısıyla vacip de olmaz. Vacip de değilse, bu durumda söz konusu şualar ve nurlar onun için zorunlu olmadıkları gibi zatının da ayrılmazları olmazlar. Şayet zatın aynısı iseler, bu durumda nasıl akıllar olarak nitelendirilirler. Bir şeyin aynısı, gayrisinin aynısı olabilir mi? Ama bu görüşü savunanların imdadına pek de muzaffer olamayan Hıristiyanlık anlayışının yetişmesi başka (!). Çünkü onlar *"Kullarından bir kısmını, O'nun bir cüzü kıldılar. Gerçekten insan apaçık bir nankördür."* (Zuhruf, 15) ve *"Rahmân (olan Allah,) evlât edindi, dediler. Hâşâ! O, bundan münezzehtir. Bilakis onlar, lütuf ve ihsana mazhar olmuş kullardır."* (Enbiya, 26)

Çocuk, cüz, lazım, malul, şualar ve akıllar… Bunların tümü zatın gayrisi olarak bir tek anlamı ifade eden müteradif ibarelerdir. Dolayısıyla tümünde çocuk ve cüz anlamı vardır. Bunlar ise varlık, hayat ve ilim şeklindeki Hıristiyan teolojisinin saç ayağını oluşturan üçlü uknumlardır. Ya da Tanrı, Mesih ve Ruhu'l kudüs'tür. Yahut da baba, eş ve çocuktur. Diğer bir ifadeyle erkek, dişi ve onlardan doğan çocuk.

Anlam mutlak gerçek ufkundan belirip parıldadıktan sonra lafızların farklı olmasının bir kıymeti yoktur.

"*«Rahmân çocuk edindi» dediler. Hakikaten siz, pek çirkin bir şey ortaya attınız."* (Meryem, 88-89) Aklınızın gözleri önüne uydurma timsaller diktiniz. *"Bundan dolayı, neredeyse gökler çatlayacak, yer yarılacak, dağlar yıkılıp düşecektir!"* (Meryem, 90) İşte tartışma ve şüphelerin kol gezdiği bir alanla ilgili yol gösterici gerçek söz budur. Şu halde bir kavis çizen, rengarenk gökkuşağı meclisinde körün elindeki kadeh gibi dolanıp durmaktadırlar. Bazen *"Uzeyr Allah'ın oğludur."* (Tevbe, 30) diyen Yahudilerin pisliğiyle doldururlar bu kadehi, bazen de *"Mesîh (İsa) Allah'ın oğludur"* diyen Hıristiyanların iğrençliğiyle doldururlar. *"Allah onları kahretsin! Nasıl da (Hakdan bâtıla) döndürülüyorlar!"* (Tevbe, 30) *"Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar."* (Tevbe, 28) Helal haremine yaklaşmasınlar, Cemal kudüsü kabesi tarafına yönelmesinler. *"Onlardan güzellikle ayrıl."* (Müzemmil, 10) Onları bir yana bırakarak Rabbine giden bir delil edin.

YÜCE ALLAH'IN İLK OLARAK AKLI YARATMASININ İZAHI

Buraya kadar anlattıklarım "Nasıl fiil işler?" sorularına cevap teşkil etmektedir. Şimdi ise onların "Hangi tertip üzere fiil işler?" sorusuna cevap olarak diyorum ki: Daha önce Allah'ın zatı ve sıfatları itibariyle Bir olduğunu delilleriyle ortaya koyduk. Yine Bir olanın vasıtasız fiilinin de bir olduğunu delilleriyle gözler önüne serdik. Bu bir de ilk Birden kaynaklanan vacip olarak araz olamaz. Çünkü araz bir cevher taşıyıcıya muhtaçtır. Heyuli de olamaz, çünkü heyulinin suret olmadan var olması muhaldir. Suret de değildir, çünkü suret

zat ile kaim bir mahale muhtaçtır. Cisim de değildir, çünkü cisimde terkip vardır. İradesinin ve hareket ettirmesinin değişmesine sebep olacak şekilde zatı değişen nefis de olamaz. Çünkü onun da değişmeyen vacibu'l vücuttan vasıtasız sudur etmesi caiz değildir. Bu dört cevher, zat olarak mutlak mebdeden birer birer ve çifter çifter sudur etmekten, varlık dinine (sistemine) bölük bölük hep birlikte girmekten uzaktırlar. Bunun nedeni de ileride oluşu, öne geçişi hak etme hususunda eksik ve yetersiz olmalarıdır. Dikkat et! Bunun nedeni mebdelerinin cimriliği, faillerinin yetersizliği değildir. Allah cimrilikten, eli sıkılıktan, yorgunluktan ve kusurdan münezzehtir. Varlığı onlara muhtaç olduğu için tümünden sonra olması zorunlu olan araz olmaktansa hayda hayda münezzehtir. Tümünden sonra olması zorunlu olan bir şeyin varlığının yokluk gecesinde tümünden önce olması mümkün müdür? Bu durumda geride bir ihtimal kalıyor. O da **yüce Allah'ın ilk olarak aklı yaratmış olmasıdır.** Bu hususta akli delil ile dinlerin mensuplarının itikatları arasında uyum vardır. Bu bir akıldan da başka bir sadır olmuştur. Bundan dolayı da varlıkta bulunan her iki mevcuttan birinin diğerinin illeti olmasından başka seçenek yoktur. Ne zaman varlıktaki şahıslardan biri nefyolsa, illeti de nefyolur. İlleti de nefyolur, çünkü illetinin illeti de nefyolur. Aynı kural ispatlar için de geçerlidir. Ta ki vacip görülünceye kadar. Şayet maluller ona taalluk ediyorsa. Aksi takdirde vacibu'l vücut tek bir fert olarak kalır ve ondan başkası da nefyolur. Eğer mahlukatın yaratıcıdan ayrılmasını caiz görürsek. Nitekim bazı kelamcılar, yaratıcının yaratılandan ayrılmasını uygun görürler. Çünkü iki ayrılma birbirini gerektirir. Nitekim iki taraftan birinden gerçekleşen alaka öbür tarafın alakasını da gerektirir. Ancak bu görüş, yüce Allah'ın bize bildirdiklerine açık bir şekilde aykırıdır: *"Şüphesiz Allah gökleri ve yeri, nizamları bozulmasın diye tutuyor."* (Fatır, 41) Buna örnek verilebilecek daha birçok ayet ve hadis vardır.

Bunlar diyorlar ki: Vacibin yokluğunun farzedilmesi, mümkünün varlığına zarar vermez. Bilakis yokluğunun ayrılmazı olarak varlığı gereklidir. Kuşkusuz bu, illet (esas sebeb) ve malul (sebebin kendisi) görüşünü benimseyenlerin ortaya koydukları taassubun en şiddetli tezahürüdür. Oysa ihtilaf edilen cüzi bir kaziyede sergilenen nice taassup vardır ki üzerinde ittifak edilen külli ve yüksek bir kaziyeye dönüşür de alt birimi haline geldiği cüziliğini ortadan kaldırır ve taassup eden kimse de bunu anlamaz bile. *“Önlerinden bir set ve arkalarından bir set çektik”* (Yasin, 9) ayeti bu anlama işaret etmektedir.

Buna örnek olarak da bir ev yapan ustanın yokluğunun binanın varlığı ile beraber olmasını gösteriyorlar. Çünkü birinin yokluğunun öbürünün varlığı ile beraber hissedilmektedir. Ama bilmiyorlar ki usta kesinlikle binanın varlığının illeti (sebebi) değildir. Bilakis tuğlalar onun elinin hareketi sonucu dizilmiş, enine ve boyuna yükselmişlerdir. Bu uzak münasebet hiçbir şeyin illeti olamaz, ne hakikat olarak ne de mecaz olarak. Ancak çok uzak bir mecaz olması başka. Bir de bilmiyorlar ki vacibin yokluğunun farzedilmesi muhaldir. Çünkü vacibin bundan başka bir anlamı yoktur. Daha doğrusu vacibin yokluğunun farz edilmesi bütün muhalleri gerektirir. Bütün muhaller de gerektiğinde, bırakın varlığını, bekasını, oluşunu ve sebatını, mümkün diye bir şey kalır mı? Böyle bir anlayış *“Bir ev yapmak için bir şehri yıktın”* özdeyişine benziyor. Aslında bunu söylemekle sen, kendi evinin de içinde yer aldığı koca bir şehri yıkmış oldun. Felsefe yaptığını iddia edene söyle: **Bir şeyi korudun, ama çok daha değerli birçok şeyi yitirdin!**... Bundan da anlaşılıyor ki varlık dairesi birbirine bağlı bir silsile şeklinde olsa, bazısının yokluğu tümünün yokluğunu gerektirir. Bunun batıl oluşu ise akli bir zorunluluk olarak bilinmekte ve hissi olarak da müşahede edilmektedir. Şu halde, çokluğun ispatı bu açıdan

gerçekleşmediği zaman ancak şu anlamı ifade eder: ilk akılda çokluk vardır ve bu çokluğun bir kısmı bahşedici vacibin yanından, bazısı da zatındandır. Bundan azı ise onun muhdas mümkün olmasıdır. Onun açısından imkan ise zatındandır, bir yapanın yapmasından değildir. Çünkü mümkün kılınmaz da yapılmaz da. Bilakis mümkün yapılmış olmasının sebebi imkandır. Çünkü mümkün olmasaydı, yapılması da mümkün olmazdı. Şu halde o başkası tarafından yapılmış olmaktan öncedir. Çünkü illet malulden önce olur. Ayrıca bir şey açısından imkan eğer başkasıyla oluyorsa, arazdır demektir. Yani zeval bulması mümkündür. Zeval bulunca da mümkün gayri mümküne dönüşür. Bunun gerçeğe aykırı olduğu ise bedihidir. Bundan anlaşılıyor ki onun açısından imkan zatındandır, vacibi gerektirenin de zatından olması gibi. Dolayısıyla biri açısından kusurlu bulmak caiz ise öbürü açısından da caiz olur. Sözünü ettiğimiz bu çokluk, ışık, karanlık ve gölge bakımından farklı üç şeyden akli bir terkiple mürekkeptir. Varlığı ışıktan olup nuranidir, vacipliği de bir gölge gibi yine ondandır, imkanı ise zülmanidir. Çünkü yokluğun kaynağıdır. Dolayısıyla akıl, bir hadiste şu şekilde söz konusu edilen cevherdir: "*Allah'ın ilk yarattığı şey bir cevherdi. Ona heybet gözüyle baktı. Cevherin cüzleri eridi, suya dönüştü. Su hareket edip akmaya başladı. Üzerinde köpükler oluştu. Ondan bir duman yükseldi. Gökleri bu dumandan, yerleri ise bu köpükten yarattı.*" Aslında korunmuş, *"ancak temizlenenlerin dokunabildiği"* (Vakıa, 79), sadece taassup bağlarından kurtulmuş, mezhepçilik kirlerinden temizlenmiş kimselerin inceliklerini kavradığı yüce Kitab'da buna dair bir şahit de vardır: *"İnkâr edenler, göklerle (semavatla) yer (arz) bitişik bir halde iken bizim, onları birbirinden kopardığımızı görmediler mi?"* (Enbiya, 30) Ayette geçen "er-ratk" kelimesi bir şeyin bir ve bitişik olmasını ifade eder. "El-fatk" ise, bu bir ve bitişik şeyin sema (gök), arz (yer), akıl, nefis, tür, cins, felek ve melek şeklinde ayrıştırılması demektir.

“Ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi?” (Enbiya, 30) Bu su, nefs-i külli adı verilen cemal heybeti nazarının kendisine yönelmesinden meydana gelmiştir. Bu cihetler açısından, saflık, bulanıklık, şeref ve bayağılık olarak birbirinden farklı üç bakışının olması gerekir. Çünkü malumun misali olan ilmin onun misli olması gerekir.

Birincisi, imkan gözüyle nefsinin acizliğine bakmasıdır. Çünkü imkan yokluk, kötülük ve zulmetin kaynağıdır.

İkincisi, kemal cömertliğinden kendisine bahşedilen varlığa bakmasıdır. Kemal cömertliği sırf nurdur. Nurun bahşettiği de nur olur.

Üçüncüsü, vaciplik ve devamlılık gözüyle yaratıcısının kudretine ve kuvvetine bakmasıdır. Çünkü o, beka ve sebat kaynağıdır. Birinci bakış, korku (haşyet) ve ürpermeyi (huşu) gerektirir.

“Onlar, Allah korkusundan titrerler!” (Enbiya, 28) bu durum bu anlama ilişkin her iki kavramın onların kalplerinden uzaklaşmasına kadar devam eder. İkinci bakış sevinç, neşe, açılma ve coşku gerektirir. Çünkü nuru tasavvur etmek, ruhun açılmasından ibaret olan sevinme olgusunu gerektirir. Nitekim nefs-i natıka sahibi canlılar bir yana, dilsiz hayvanların gecenin karanlığında ışığı kavuşma ve güneşin doğuşunu görme iştiyakı içinde oldukları görülür.

Malihulya sahiplerinin (vesveseli, kuruntulu) korku ve dehşet içinde olmalarının sebebi ise, tıp biliminin söylediğine göre beyinsel ruhlarının nurunun azlığıdır.

Üçüncü bakış, açısında vacipliği gölgesi gibidir. Üzerine uzanmış ve onu fena elinin kendisine uzanmasından, bela zulmünün baskın gelmesinden korumaktadır. Nitekim bu gölgelenme temennisi, Rasulullah’ın (s.a.v) bir duasında şöyle dile getirilmiştir: “*Allah’ım! Senin gölgenden başka*

gölgenin olmadığı gün beni arşının gölgesine al.” Şu halde ilk akıl, Onun gölgesi ve rahatlatıcı hafif yağmurudur. Nitekim yüce Allah onu açık bir şekilde böyle isimlendirmiştir: *“Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmedin mi? Eğer dileseydi, onu elbet hareketsiz kılardı.”* (Furkan, 45) Çünkü gece ve gündüz de sakin ve hareketsiz olanlar vardır. Bunlar ise gece ve gündüz, sabah ve akşam ceberut huzurunda duran akıllar ve nefislerdir. Bu da Allah’ın cisimler alemi arzına hükmeden sultanıdır. Nitekim Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Sultan, yüce Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir.”* Dolayısıyla akıl, ilk kibriyaya nispetle gölge, ama kendisinden aşağı varlıklara nispetle güneştir. Ondan başkaları onun gölgeleridir. Nasıl ki nur karanlıktan daha şerefli ise nurun tasavvuru da karanlığın tasavvurundan daha şereflidir. Vücut, vücup ve imkan veya vücut, mahiyet ve imkan ya da nur, gölge ve zulmet şeklinde farklı ibarelerle nitelendirilen bu üç cihetten şeref ve bayağılık bakımından birbirinden farklı üç ilim doğar. Çünkü bekayı düşünmek lezzet almayı gerektirir, yok olmayı düşünmek de acı duymayı gerektirir. Bu hali kendi nefislerimizde, delilin zorlaması olmaksızın zorunlu olarak algılarız. Basiret gözüyle görmemiz, sezgiyle algılamamız bizi delile muhtaç bırakmamaktadır, ayrıca his gözüne de ihtiyacımız yoktur. Dolayısıyla imkan cihetiyle bakması ilk feleği gerektirir. Çünkü imkan tasavvuru maddeye uygundur.

İkinci bakışından, yani başkasıyla vacip olma tasavvurundan aynı felek doğar, çünkü aklın gölgesidir. Gölgenin tasavvuru da gölgeye uyar.

Üçüncü bakışından, yani cömertlik katından bahşedilmiş varlık tasavvurundan başka bir akıl gerekir. Çünkü sırf nurun tasavvuru, basitlik, fesattan emin olma, ilim, ihata, bizzat kaim olmayı gerektiren cevherlik gibi birçok açıdan kendisine uygun sırf bir nuru gerektirir. Bu vazıflara sahip olmadıkça aklın bir anlamı olmaz. Buna şaşırıp, ilk aklın nurun,

karanlığın ve gölgenin kaynağı olmasının anlamı nedir? demeyesin. Yukarıda sunduğumuz hadisi düşün. İlk akıldan yaratılmış üç şeyi nasıl açıkladığını hatırla. Su, arz ve duman. Arz, feleki bir cisim olarak isimlendirdiğimiz karanlıktan başka bir şey midir? Ya da su, külli nefis olarak isimlendirdiğimiz gölgeden başka nedir ki? Ya da duman, faal akıl diye isimlendirdiğimiz nurdan başka bir şey midir? Ne var ki gaybi makulat ancak göz önünde olup hissedilenler aracılığıyla algılanırlar. Bunlara yakararak kendi nefsinle ilgili olarak inkar yönüne gitme ve "eşyanın tasavvuru ve akledilmesi nasıl kendilerinin sebebi olur?" diye ortaya atılma. Çünkü sana açık şekilde anlattık ki bütün eşya yaratıcısından sadır olmuştur. Bunun sebebi de yaratıcının onlara ilişkin ilmidir. Çünkü cehalet karanlığından kesinlikle hiçbir şey sadır olmaz. Bir şeyin varlığı yokluktan, yani cehaletten kaynaklanır mı? Kendisi mevcut değilken bir şey ihdas edebilir mi? İcat etmenin, varlık bahşetmenin varlığı olmayan birinden başkasına bahşedilmesi mümkün müdür? Olmayanın cömertlik göstermesine imkan yoktur. Diğer bir ifadeyle olmayan bir şeyden nimetlerin bahşedilmesi beklenemez. Şu ayeti okumuşsundur: *"O'nun bilgisi dışında hiçbir dişi gebe kalmaz ve doğurmaz."* (Fussilet, 47) Görüyor musun, ayet, nasıl eşyanın varlığının sebebinin ilimden başka bir şey olmadığını açıklıyor? Tıpkı bunun gibi, sağlığı tasavvur ettiğimiz zaman, içimizde sağlık kavramı meydana gelir. Hasatlığı tasavvur ettiğimiz zaman da içimizde hastalık kavramı meydana gelir. Buna yakın bir örnek şudur: Güzel bir sureti tasavvur etmek, insanın içinde şehvet gücünü heyecana getirir. Çirkin bir sureti tasavvur etmek ise herhangi bir şey gerektirmez. Tam tersine bazen tasavvur edenin öfke uyandıran bir suret tasavvur etmesinden dolayı nefret gücünü uyandırır. Buraya kadar anlattıklarımız, nefsani tasavvurların hadiselerin meydana gelişinin başlangıcı olabildiğine ilişkin görüşe dair meşhur bir mukaddimedir.

Hali kusur sınırına ulaşan bir kimsenin yanında burhani varlıklar aracılığıyla nefsin fıtratından kaynaklanan vicdani varlıkların ikrar edilmesi gerekir. Böyle bir kimse zorlukla kabul eder. Bu yüzden baştan itibaren kabul etmeyenler şöyle dursun, zorlukla kabul edenlerle konuşmayı da terk etmek gerekir. *“Sen «Allah» de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar!”* (Enam, 91) *“Onları bırak; yesinler, eğlensinler ve boş ümit onları oyalayadursun.”* (Hicr, 3) *“Sen bırak onları, bâtıla dalsınlar, oynaya dursunlar.”* (Zuhruf, 83) *“Cahillerden yüz çevir.”* (Araf, 199) gibi ayetler işte bu tür insanlara yönelik işaretlerdir.

Sonra bu ikinci akıldan, yine bu üç itibar ve tasavvurlar bağlamında başka bir akıl, nefis ve felek sadır olur. Derken bu nurlar ve şualar unsuri alemin heyulisinin sadır olduğu son akla varana kadar uzayıp gider. Bu nurlar parlaklığın gücüne ve zayıflığına göre tertip edilmişlerdir. Nurun kaynağına yakın olanlar daha parlak, ona uzak olanların ise parlaklıkları zayıf olur. Nihayet nurların sonuncusundan bırakın başkasını, zatını dahi akledemeyen zülmani bir cevher olan heyuliden başka bir şey hasıl olmaz. Dolayısıyla heyuli onun gölgesi ve sükunet veren yağmurudur. Nitekim tabiat da heyulinin gölgesidir. Gölgenin gölgesi gölgeden daha karanlık olur. Bir bakıma letafet açısından akıl mertebesine ve yoğunluk açısından da cisim kapsamına girecek düzeye ulaşmamıştır. Ta ki katılığı ve hacmi olsun. Bilakis katılık onda cismi suret aracılığıyla hasıl olur. Böylece unsuri bir cisim olarak belirginleşir. Büyük bir ateşten sıçrayan bir kıvılcımı, sonra bu kıvılcımdan kopan ikinci, ondan ayrılan üçüncü, ondan da ayrılan beşinci…kıvılcımı gözünün önüne getir. Sonunda kıvılcımlar ışığı olmayan bir katreye dönüşünceye kadar uzayıp gider. Tıpkı en yüce semadan en son semaya kadar uzanan gök katmanlarına serpiştirilmiş kıvılcımlardan bir damla olan ay gibi ışıksız hale gelir. Çünkü

kimi parlaklık ve sönüklük bakımından birbirlerinden farklı olarak tertip edilmiş bu nurlar, yukarıda sözü edilen makul nurların gölgeleridir. Allah *“bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyor.”* (Haşr, 21)

Sonra feleğin iç organları konumundaki bu unsuri cisim de feleğe yakınlığı ve uzaklığı vasıtasıyla dört kısma ayrılır. Feleğe en yakın olanı, sıcak, ona en uzak olanı, soğuk, bu ikisinin arasında olanları ise orta derecede sıcak ve soğuk olmak durumundadırlar. Bu dört kısım da semavi hareketler vasıtasıyla ve yıldızların eserlerini icra etmeleri sonucu etkinlik göstermeleri aracılığıyla zorla bulundukları yerden çıkmak suretiyle sürekli bir kaynaşma içindedirler. Ki cüzilerinin küçük zerrelerini tek ve kahhar olan Allah’tan, küllilerini ise Allah ve *“ilimde yüksek pâyeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler.”* (Al-i İmran, 7) Yani küllileri, cüzileri, sabiteleri ve değişkenleri… Hepsi de Allah katındandır.

Sonra.. bunların kaynaşmasından dört sonuç elde edilir. Bunlardan biri yağmurlar yağdıran bulut, değdiği yeri delip geçen alev topları, kar, yağmur, şualar, nurlar, rüzgarlar, uğultulu denizlerin dalgaları ve çalkantıları, gök kuşağı ve kuyruklu yıldızlar gibi havanın etkileri sayılan olgulardan oluşur. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Bunları şeytanlara atış taneleri yaptık.”* (Mülk, 5)Yani ateş küresinden inen kıvılcımlar yaptık. Ki bundan maksat da yerden semanın en yüksek katmanına yükselip orada sıcaklık ve letafet vasıtasıyla tutuşmaya hazır hale geldiği için tutuşup aleve dönüşen dumandır.

İkincisi madenlerdir. Bunlara arz tabiatı hakimdir. Bu yüzden yerin derinliklerinde oluşurlar, açık ve yüksek yerlerde görünmezler. Bunların dengelisi ve en işlenebiliri yakuttur. Bunun sebebi de cevherinin saflığı ve suretinin berraklığıdır.

Üçüncüsü bitkilerdir su karakteri bunlara hakimdir. Bu yüzden toprağın içinden filizlenir ve üzerinde sabit kalır. Suyun bir cüzüdür.

Dördüncüsü ise canlılardır. Bunlara da hava özelliği hakimdir. Bu yüzden havayı solumadan yaşayamazlar. Nitekim hukema şöyle demiştir: Yüce Allah'ın bu dört üründen yarattığı şeyler ya yerin içinde, ya üstünde ya da hem içinde hem üstündedirler. Böylece bu üç halin ürünlerinin her birinin bir mebdei, vasatı ve meadı vardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Sizi ondan (topraktan) yarattık; yine sizi oraya döndüreceğiz ve bir kez daha sizi ondan çıkaracağız."* (Taha, 55) Ayet açık bir şekilde bu mahlukların her birinin meadının (yeniden dirilişinin) olacağını belirtiyor.

Bu türlerin her birinin eksiklikle başlayıp kemalle biten bir sınırı ve ifrat ile tefrit arasında değişen dereceleri vardır. Ki birinden başlıyor, biriyle de son buluyor.

Canlıların son mertebesi ve kemal derecesi insandır. Bu yüzden unsurlar aleminin süzülmüşü ve hülasası insandır, başkası değil. İnsan büyük alemdir, çünkü içindeki bütün kuvvetleri ve rükünleri seçebilir. Ruhani ve cismani alemden bir cüz oluşu göz önünde bulundurulduğunda ise küçük alemdir. Kuvvetler meleklerinden, bitkisel ve hayvani nefislerden daha üstündür. Nitekim ona yönelik şeref ve saygınlığın vurgulanması maksadıyla arz meleklerine *"Âdem'e secde edin"* denilmiş *"İblis hariç olmak üzere, onlar hemen secde ettiler. İblis cinlerdendi"* (Kehf, 50) Vehim İblis'i secde etmedi. O cinlerden idi. Çünkü beden karanlığında gizlenmişti. Rabbinin emrinin dışına çıktı ve onun rahmetinden ümitsiz kaldı. "eblese" fiili Arapçada "eyise" (ümitsiz oldu) anlamına da gelir. *"O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu."* (Bakara, 34) Çünkü fasıklıkta (emirlerin dışına çıkma) ısrar etmek küfre yol açar. Sonunda ateş tabiatına bu

karakter hakim olmuştur ki şehvet ve gazap güçlerinin anası işte bu ateş tabiatıdır. Yüce Allah gizli vehmi (can-cin vehmini) cehennem karanlığının dibinde *“öz ateşten yarattı.”* (Rahman, 15) Bu da *“cehennemin dibinde bitip yetişen bir ağaçtır. Tomurcukları sanki şeytanların başları gibidir.”* (Saffat, 64-65) Şehvet ve gazap ise *“Allah'ın, tutuşturulmuş, (yandıkça) tırmanıp kalplerin ta üstüne çıkan ateşidir.”* (Hümezze, 6-7) Bu ikisinde şehvet asıl güçtür. Çünkü saldırganlık, kan dökme, yaralama, vurma, kovalama ve savaş için gazap gücünü kölesi haline getiren şehvettir. Bütün bunların sebebi de içgüdü ve karşı konulmaz tutkudur. Dolayısıyla bu da gösteriyor ki gazap ve şehvetten asıl olan şehvet gücüdür. Şehvetin bu asli ve başka güçleri istihdam edici, yönlendirici konumundandır ki Rasulullah (s.a.v) gazaptan söz etmemiş ve onu özelikle tanrılaştırılan bir güç olarak zikretmiştir: “*Arzda tapılan tanrıların en nefret hak edeni hevadır.”* Rasulullah’ın (s.a.v) bu sözü şu ayetten alınmıştır: *“Hevasını kendisine tanrı edinen kimseyi gördün mü?”* (Furkan, 43)

Bu yaratılmışların her birinin arasında kemal ve eksiklik dereceleri arasında gidip gelen ara türler vardır. Maden makamını aştığı halde henüz bitki mertebesine ulaşmamış mercan gibi. Ya da bitki ile hayvan arasında bir yerde olan hurma gibi. Çünkü her iki türden de özellikler taşır. Bitkisel özelliği beslenmesinde, büyümesine ve ürün vermesinde kendini gösteriyor. Hayvani özelliği ise erkek ve dişinin çiftleşmesini andıran aşılanmasında kendini gösteriyor. Bu yüzden Rasulullah (s.a.v) “*halanız hurma ağacına ikramda bulunun”* demiştir. Çünkü hayvan insanın babasıdır. Bitki de hayvanın kız kardeşidir. Her ikisi de bitkinin çocuklarıdırlar. Dolayısıyla hurma ağacı zorunlu olarak insanın halası konu-

mundadır[6]. Son madde, hayvani itidal düzeyine ulaşmış hayvan silsilesindendir. Bu yüzden bir saf, bir de tortulu yönü vardır. Saf tarafından insanlığın babası Adem yaratılmıştır. Nitekim Adem (a.s) safiy ve ahde vefa gösteren olarak isimlendirilmiştir. Tortulu tarafından da hurma ağacı yaratılmıştır. Dolayısıyla insanın halasıdır hurma ağacı.. Ki, bitki mertebesinin sonu olan hayvan mertebesinin başından sonuna ulaşmak aşama ve tertip ile olduğu için Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Adem'in hamurunu kırk gün kendi elleriyle yoğurdu."* On günü hayvan, on günü bitki, on günü maden, on günü de dört unsurun imtizacı içindir. Mesela maymun, hayvan ile insan arasında bir türdür.[7] Bu ara türler, nefis ile cisim arasındaki heyuliye benzerler. Yine ilahi cömertlikten kaynaklanan türler arasında bildiğin gibi ruhani ve yine çok iyi anladığın gibi cismani türler vardır. *"Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız."* (İbrahim, 34) *"Rabbinin ihsanı kısıtlanmış değildir."* (İsra, 20) Kabiliyeti elverişli, istidat sahibi bir varlığa yönelik ilahi bağış kısıtlanamaz. Ama Tek, Hak, Bir ve Samet olan vacibu'l vücut hariç. O, içinde boşluk ve ihtiyaç bulunmayan Rabdir. Bildiğin gibi bir, zorunlu birliğinden dolayı benzeri olmayan demektir. Tek ise,

---

[6] Burada türler arası geçiş anlamında bir evrimden söz edilmiyor. Varlık türlerinin kendi içlerinde tekamül edişleri bağlamında türler arası ortak özelliklere dikkat çekiliyor. Nitekim sonraki ifadeler evrim anlamında bir geçişten ziyade bizim değindiğimiz anlamda aynı yasaya tabi oluş gerçeğine ışık tutuyor. Diğer bir ifadeyle bütün türlere kaynaklık oluşturan ilk nurun letafetten kesafete doğru bir süreç izleyerek tezahür ettiği aşamaların her birinde ruhani, nefsani ve cismani alemlerin birinin süduruna yol açmak suretiyle kemalini tamamlaması anlatılıyor. Bir canlı türünün daha üst bir canlı türüne evrimleşmesi değil, bütün varlığın ilk nurun yansımaları olduğuna dikkat çekiliyor. (Çeviren)

[7] Bir yanlış anlamaya meydan vermemek için bir kez daha vurguluyoruz, "Maymun'un sonunda İnsan olacağı" gibi, islamın önemle altını çizdiği yaratılış gerçeğine aykırı bir durum söz konusu değildir. Bunu kitabın bütünlüğünden de anlamak mümkündür. (Çeviren)

bölünmez, parçalanmaz anlamındadır. Samed ise bu iki anlama sahip demektir. *"O, doğurmamış"* (İhlas, 3)dır. Şahıslara kaynaklık oluşturacak bir türü yoktur. Bilakis O'nun türü şahsındadır. Yani O, Ondan başkası değildir. Ondan kaynaklanan Ona ek bir fazlalık değildir. Çünkü O ağyara karşı gayurdur. Allah gayurdur. Her şeydeki küll de ancak bir olur. O en kamil külldür. En üstün uludur. Bu yüzden ancak birdir. *"Doğmamıştır."* (İhlas, 3) Yani, kapsamına girip, kendisinden doğacağı bir cinsi yoktur. Bir türün devamı olmaktan beridir. *"Onun hiçbir dengi yoktur."* (İhlas, 4) Bildiğin gibi vacibu'l vücudun eşi yoktur. Ayette geçen "küfüv" kelimesi, hissedilen ve akledilen benzer anlamındadır. Çünkü ezeli hikmet bir türden başka bir türe aşamalı ve yumuşak bir şekilde intikal eder. "*Acele eden ne bir mesafe kat etmiştir, ne de sırtına bineceği bir bineği kalmıştır."* Bu varlık mertebelerinin bayağılık, şeref, kemal, eksiklik, berraklık, bulanıklık, canlılık, cansızlık, zekilik ve aptallık olarak farklılık arz etmeleri, türün suretlerini kabule hazırlayan mizaçların şeref ve bayağılık bakımından farklı olmalarından kaynaklanmaktadır. Şerefli olan daha öncedir, bayağılar ise arkadan gelirler. Bu basitler aleminde geçerli olup riayet edilmesi zorunlu bir süreçtir. Daha doğrusu sırf rahmet ve inayettir. Fakat mürekkepler aleminde bunun tam tersi bir süreç geçerlidir. Bunu delillerin çatışmasına, hüccetlerin boğuşmasına mahal bırakmayan bir açıklıkla müşahede etmek mümkündür. Kabul etme özelliğine sahip varlıkların istidatları feleklerin kütlelerinden gelir. Bunlar da feleklerin hazırlayıcı hareketleri sebebiyle gerçekleşirler. Hissedilen ve akledilen suretler ise bunların üzerine katrelerin incileri ve inci gibi yağmur taneleri şeklinde bitkilerin maddelerine, ağaçların köklerine yağarlar ki hazinelerinde gizli olan çiçekleri ve meyveleri ortaya çıkarsınlar. *"Her şeyin hazineleri yalnız bizim yanımızdadır."* (Hicr, 21) Hazine ise, maddelerde gizli bulunan ehliyet ve istidattır. Nitekim yüce

Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Gökten bereketli bir su indirdik, onunla bahçeler ve biçilecek daneler bitirdik.”* (Kaf, 9) Şu halde hissedilen (maddi) su hissedilen varlıkları şekillendirir. Nitekim Rasulullah ‘ın (s.a.v.) “*Şüphesiz rabbiniz, zamanınızın bazı günlerinde rahmetinin kokularını gönderir. Bu kokulardan istifade edin.”* şeklindeki hadisinde işaret ettiği gibi rahmet kokusu ve bahçenin rayihası olarak isimlendirilen makul su da makul varlıkları şekillendirir. Bunlar cömertlik denizinden Allah’ın emriyle faaliyet gösteren akıllar cihetinden varlıktan payı olan herkese akan iki nehirdir. Allah’ın emriyle faaliyet gösteren bu akıllar hakkında şöyle buyrulmuştur: *“Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmezler ve emredildiklerini yaparlar.”* (Tahrim, 6) Yüce Allah’ın Ruhu’l Kuds ile ilgili şu ayetini hatırla: *“Ben, yalnızca, sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamam için Rabbinin bir elçisiyim.”* (Meryem, 19) Burada Ruhu’l Kuds, kendisini tertemiz ve berrak hakikatleri bilen biri olarak tertemiz bir erkek çocuğunun suretini bahşeden olarak isimlendiriyor. Hazırlayıcı semavi kütleler ve bahşedici akıllar tıpkı güneş gibi nurlarının eserlerini kendilerine karşılık düşen varlıklara, bu nurları alacak kabiliyetleri olduğu için yansıtırlar. Çünkü aralarında karşılıklılık vardır ve bu yansıma da liyakat, salahiyet esasına göre herhangi bir cimrilik, değiştirme, eksiklik ve gevşeklik olmaksızın gerçekleşir. *“Tükenmeyen ve yasaklanmayan, sayısız meyveler içindedirler.”* (Vakıa, 32)

Eğer zerrede ve en bayağı böcekte türlerin en şereflisinin suretini ve nefsini kabul etme istidadı olsaydı, hiç kuşkusuz her ikisi de bunlara bahşedilirdi. Çünkü istidatlara hak ettiklerini bahşetmede cimrilik yoktur. *“Bunların hepsi bir su ile sulanır.”* (Ra’d, 4) Bundan maksat engin cömertlik denizinin suyudur. Tertemiz varlık pınarının suyuyla hayat bulurlar. Ki bu su erdemler arkından durmadan akmaktadır. Cömertlik ve adalet pınarından akıp hak edenlere ulaşmaktadır: *“Biz de*

derhal nehir gibi devamlı akan bir su ile göğün kapılarını açtık. Yeryüzünde kaynaklar fışkırttık.” (Kamer, 11-12) Böylece iki su buluşur. Ulvi failler suyu ile süfli kabiliyetler suyu buluşarak kemal türlerinin, fazilet cinslerinin üremesine sebep olurlar. *“Yemişlerinde onların bir kısmını bir kısmına üstün kılarız.”* (Ra’d, 4) Ulvi faillerin etkisini kabul etme özelliğine sahip olan varlıklardaki istidatlara göre yemişler birbirinden farklılık gösterir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Biz onu ancak belli bir ölçüyle indiririz.”* (Hicr, 21) *“Biz, her şeyi bir ölçüye göre yarattık.”* (Kamer, 49) Gereksiz yere saçıp savurma da yok haksız yere kısma da yok, bilakis” ikisi *arasında orta bir yol tutar”*ız. (Furkan, 67) Kerem cömertliği pınarının, kadim varlığın hayat suyu kaynağının kuruduğunu sanma! Bilakis her daim kaynamaktadır. Katında az çok diye ayırım söz konusu olmayan zat, basit bir şeyi bahşetme hususunda cimrilik eder mi? Bu söylediklerimizin bazısı delil aracılığıyla bilinmekte, bazısı ise sezgi gücüyle kesinlik kazanmaktadır ki *“onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir.”* (Nur, 35) *“Dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin. Biz, zalimlere öyle bir cehennem hazırladık ki, onun duvarları kendilerini çepe çevre kuşatmıştır.”* (Kehf, 29) Allah’ım! Zıtlaşma fitnesinden ve kınayıcı ciddiyetsizlikten koruyan duvarlarını etrafımıza sar.

İLK AKIL, TUBA AĞACI, MUHAMMEDİ RUH

Eşsiz yaratıcının, mahlukatı yararlandıran, örneksiz, benzersiz sanatının hikmetini düşün! Yaratmaya nasıl önce akılla başlayıp akıl sahibiyle bitiriyor! Bunların arasında ise nur ve karanlık bakımından birbirinden farklı birçok varlık vardır. Bir bakıma tarlaya ekilen tohum gibidir. Başlangıcı tanedir. Sonu da tanedir. Dolayısıyla İlk Akıl, bütün varlıkların tohumu, onun dışındaki akıllar gövdesi, nefisler gövdeden

uzanan ana kolları, feleki kütleler taze dalları, unsuri cisimler yaprakları, arz nefisleri çiçekleri ve beşeri nefisler de meyveleridir. Özü ise; Muhammedi (s.a.v) ruhtur. Bu ağaç cömertlik pınarının kenarında baş aşağı bitmiş olup Tuba ağacı diye isimlendirilmiştir. Yüce Allah bu sembole şöyle işaret etmiştir: *"Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ekicilerin de hoşuna gider. Kâfirleri öfkelendirir."* (Fetih, 29) *"O ilktir."* Her şey ondan başlamıştır. *"Sondur."* her şey ona dönecektir. *"Zâhirdir."* (Hadid, 3) Yakınlığından dolayı açıktır. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *"Biz ona şah damarından daha yakınız."* (Kaf, 16) *"Ama göremezsiniz."* (Vakıa, 85) *"Gördüğünüz ve göremediğiniz üzerine yemin ederim."* (Hakka, 38-39) Yani öyle bir yemin ediyorum ki *"bilirseniz, gerçekten bu, büyük bir yemindir"* (Vakıa, 76) Akledilen ve hissedilen varlıklar veya gayp alemi ve şehadet alemi veya mertebeleri çok yüce olan batın ve zahir üzerine yemin ederim. Bunlar arasında da mertebelerine göre birçok kabuk vardır.

"Niçin fiil işler?" şeklindeki sorulana üçüncü bir cevap olarak diyorum ki: Bu varlık silsilesi bir amaç veya hedef için sadır olmamıştır Ondan. Çünkü eksik olanın amacı olur ki bununla eksiğini tamamlamış olsun. Nitekim bu husus daha önce vurgulanmıştı. Bilakis O, bütün gayelerin sonu, varılacak sonların da sınırıdır. Ayrıca O'nun hakkında bir amaç varsayılsa bile bu, onun fiili ve mahluku olacaktır. Vacip malul, illetinden sonra olması hasebiyle mutlak failin fiilinin illeti olabilir mi? Aksi takdirde kendisinin de illeti olacaktır. Ayrıca bütün matluplar kaçınılmaz olarak mümkündürler. Bir şeyin yapılmasını teşvik eden amaç, bilgi olarak bu şeyden önce, varlık olarak bu şeyden sonradır. Bütün mümkünlerden önce mümkün olmayan vardır. Aksi takdirde kendisinden önce de var olur. Öte yandan varlık itibariyle sonra olan

amacın gerçekleşmesi, ancak ondan önce olan başka bir amaçla mümkün olabilir. Çünkü bir amacın, zait bir amaç olmaksızın gerçekleşmesine cevaz verilirse, amaçlardan arı bir varlığın icadına da cevaz verilmesi gerekir. Sonra ikinci amaç da üçüncü bir amacı… Gerektirecektir. Böyle olunca da öncesinde sonsuz amaçlar bulunmayan bir varlığı icat etmeye imkan olmazdı. Bu ise imkansızdır. Dolayısıyla bu imkansızlığa bağlı olan da muhal olur. Böylece bu tür bir varsayım tamamen yalan olduğunda şüphe yoktur. Bilindiği gibi bir şeyi bir başka şeyi yapmaya iten, o şeyin gerçekleşmesinde onu istihdam etmiş, hatta köleleştirmiş olur. Bütün varlıkların secde ettiği mabudu kullaştıracak kimmiş? Varlıkların maksadı ve hepsini istihdam eden zatı istihdam eden biri olur mu? O halde onun kendisine dönük bir amacı yoktur. Eğer bu konuyla ilgili delilleri ortaya koymak beni kitabın amacının dışına çıkaracak olmasaydı, bu hususla ilgili sayfalar dolusu yazılar yazacak, uzattıkça uzatacak, bütün anahtarlar elinde olan, bütün hazinelerin kapısını açan zatın dilediği kadar açıklamalar yapacaktım. *“Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır.”* (Enam, 59) görünen maddi alemi anahtarları da. *“Semavatın ve arzın anahtarları o’nundur.”* (Zümer, 63) Şu halde Onun yaratması için bir illet, fiili için de bir gaye söz konusu değildir. Bu yüzden *“Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz.”* (Enbiya, 23)Yani Onun fiili zati ve iradesiyledir. Zati olan şeylerin de illetleri sorulmaz, “niçin?” oldukları araştırılmaz.

“Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.” (Zariyat, 56) ayetine gelince, bu ayet, “illet” anlamını ifade eden “lam” harfiyle kayıtlıdır. Bu da cinlerin ve insanların ibadet etmeleri amacıyla yaratıldıklarına işaret etmektedir. Fakat buradaki amaç, yaratılmışlara dönüktür, Allah’ın yaratmasına değil. Çünkü Ona ibadet etmelerinin maksadı, mutluluğa erişmeleri, Onu müşahede etme

bahtiyarlığına kavuşmalarıdır. Bu ise ancak cehd ile, ibadet etmekle, oruç tutmakla, teheccüt namazını kılmakla… Gerçekleşir. Âşık'ın amacı maşuku müşahede etmektir. Onun hazzı budur. Ama maşukun bunda bir payı, bir zevki, bir meyli ve özlemi yoktur. Bununla beraber yüce Allah zatı için aşık ve zatı için maşuktur, başkası için değil. *"Sevdiği ve kendisini seven."* (Maide, 54) Dolayısıyla Allah'a yönelik sevgileri, Allah'ın onlara yönelik sevgisinin aynısıdır. Çünkü onları esenlik yurduna (daru's selam) çağıran, onları söz dinlemeye sevk eden Odur. Eğer Onun onları çağırması olmasaydı, hiç kimse böyle bir adım atmaya, akıl sahiplerini sarhoş eden bu curayı içmeye cesaret edemezdi. Toprağın mahlukatın Rabbi ile ne ilgisi olabilir! Aradaki münasebet ve benzerlik o kadar uzaktır ki! Karşılıklı konuşma ve yüz yüze gelme o kadar uzak! Nitekim bu ruhani muhabbetin ve bu sübhani sevginin vurgulanması amacına yönelik cevap, yüce Allah'ın Davud'a (a.s) söylediği şu sözde ortaya çıkıyor: "*Ben gizli bir hazineydim. Bilinmek istedim."* Yani cömertliğimin ve kemalimin gayesi, mahlukata celalimin künhünü bildirmekle gerçekleşir. Ki benim cemalimi müşahede özlemiyle tutuşsunlar. Zatımın kemalini onlara bildirmem, ancak yokluk madeninde gizli eserleri üzerine serpiştirilmiş nurlarla parlayan kudret kazmasıyla ortaya çıkarmakla gerçekleşebilir. Nitekim bu hazine, nur suresinin "kandil-fanus" ayetinde de gizlenmiştir: *"Allah, semavatın ve arzın nurudur."* (Nur, 35) Bu yüzden Allah'ın fiilleri, içine sirayet eden nur cihetiyle buna benzemektedir, bununla beraber benzerlik açısından da alabildiğine uzaktır. Ancak bu benzerlik, diğer varlık türlerine göre Beşeri nefiste daha nurlu, daha parlak ve daha zahirdir. Nitekim Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah Âdem kadar kendisine benzeyen bir şey yaratmış değildir."* Ariflerden biri şöyle demiştir:

Âdem'i dışarı gönderdiğimiz zaman

Cemalimizi de çöle koymuş olduk.

Şerri niçin yarattı?..

"Niçin şerri yarattı? Şerrin faili ve yapanı kimdir?" şeklindeki dördüncü sorularına dördüncü cevap olarak diyorum ki:

- Bütün malumlar beş kısma ayrılır. 1) Sırf hayır. 2) Hayır tarafı ağır basan. 3) Sırf şerr. 4) Şer tarafı ağır basan. 5) Hayır ve şerr eşit olan. Varlık alanına sadece iki tanesi girmektedir: Sırf hayır ve hayır tarafı ağır basan. Geri kalanları ise fanidirler. Varlık haremine girmeye elverişli değildirler. Hayır, membaından sudur etmeyen şerr yörüngesinde savrulmaktadırlar. *"Kötü kadınlar kötü erkeklere yaraşır."* (Nur, 26) Nitekim *"temiz kadınlar temiz erkeklere yaraşır."* (Nur, 26) Şerr, zatın veya zatın sıfatının yokluğudur. Yokluk ise kesinlikle fail gerektirmez. Ama şaşı Mecusiler ve tek gözlü Mutezililer böyle bir iddiada bulunmuşlardır. *"Kalpleri birbirine benzedi."* (Bakara 118) savaşları birbirine benzediği gibi. Dolayısıyla şerr bir varlık olarak vehm edilmemelidir. Şerr yokluktur. Yokluk da şerdir. Nitekim hayır varlıktır ve varlık da hayırdır. Hayrın birinci kısmının örneği akıl alemi ile felekler alemidir. Çünkü bu iki alem zıtlık karakterinden kaynaklanan şerr ve fesattan beridirler. Bildiğin gibi bu iki alemde zıtlık da yoktur, fesat da. İkinci kısım hayrın örneği unsurlar alemidir. Çünkü bu alemde hayır baskındır. Daha doğrusu şerr ancak nadir olarak ve şaz mahiyetinde bulunur. Ya yakıcı ateş ve boğucu su gibi unsurlar aleminin basit varlıklarında veya helak edici gazap sarhoşluğu sebebiyle yırtıcı hayvanlar ve alabildiğine bencil, cimri ve birdenbire azgınlaşan yakıcı şehvet etkisiyle ehli hayvanlar gibi mürekkep varlıklarında görülür ki buna şöyle işaret edilmiştir: *"Nefsini hevadan uzaklaştıran için ise şüphesiz cennet yegâne*

barınaktır." (Naziat, 40-41) Bakınız, ayette cennete girmenin şartı olarak, ister helal ister haram olsun hevanın tutkulu arzularının engellenmesi gösteriliyor. Bu da açıkça gösteriyor ki hevanın tutkulu arzuları cennete gidişi engelleyen bir olgudur, başka değil. Böyle bir engel gerçekleştiğinde kişi cehennem ateşine girer. Çünkü cehennem ateşi şehevi arzularla çevrilmiştir. Fakat şehevi arzuları dizginlemek de nefislere o kadar zor gelir. Bu yüzden Rasulullah (s.a.v) "*cennet zorluklarla, cehennem ise şehevi arzularla kuşatılmıştır."* buyurmuştur. Ama bu da başka şeyler açısından sırf yarardır. Eğer yaratılmasaydı 'varlığın eteği çürüyecek, cömertliğin ridası da kısa kalacaktı.' Yokluğun mahzenlerinde nice alemler kalakalacak, nice güzellikler bilinmeyecekti. Allah'ın cömertlik denizi çoğalırken, azalmaya başlayacaktı. Nitekim yüce Allah cevher değerindeki bu güzel hakikati şöyle ifade etmiştir: *"De ki: Suyunuz çekiliverse, söyleyin bakalım, size kim bir akar su getirebilir?"* (Mülk, 30) *"De ki: Düşündünüz mü hiç, eğer Allah üzerinizde geceyi ta kıyamet gününe kadar aralıksız devam ettirse."* (Kasas, 71) Yani yokluk gecesi gaybi hiç sona ermeden öylece devam etse, karşı konulmaz güce sahip, karanlığı dağıtan Kahhar Allah'tan başka kim varlık sabahını getirebilir? Şafağın eserlerini geceden çıkarıp sabahı aydınlatabilir? Ayan pınarlarını temiz bir beldeye doğru kim akıtabilir? *"İşte güzel bir memleket ve çok bağışlayan bir Rab!"* (Sebe, 15) *"İçinden ırmaklar akar."* (Bakara, 25) Tertemiz şarap ırmakları akar. *"İşte bu, aziz olan (ve her şeyi) pek iyi bilen Allah'ın takdiridir."* (Enam, 96)

Şu meşhur sözü nakledenlerden duyup anlamışsındır: "Bazı şeylerin bozulması, çok şeyin oluşmasına vesile olur." Eğer cüzi bozulma ortadan kalksa, külli bozulma kaçınılmaz olur. Biz zavallı bir yoksulun elbisesini yakan ateşin yokluğunu farz edersek bir kasıt olmaksızın böyle bir durum zorunlu

olarak ortaya çıkar. Hatta bu gibi örnekler feleklerin hareketlerinin çakışmasından da tesadüfen ortaya çıkabilir. Müstağni, yüce ve hikmet sahibi olan bu gibi şeylere iltifat bile etmez. Süleyman'ın askerlerinin ayakları altında ezilen karıncanın varlığının ne değeri vardır ki ona iltifat edilsin. Karıncanın varlığı Süleyman'ın mülküne bir yarar katmadığı gibi yokluğu da bir zarar vermez. Tıpkı denize düşen iğne gibi. Aksi takdirde unsurlar aleminin hiçbir surette var olmaması gerekirdi. Çünkü unsurlar alemi ancak onunla kaim olabilir. Aynı durum su için de geçerlidir. Şu halde, az bir şerr meydana gelecek diye çok hayrı terk etmek çok şerr demektir. Yoktan ve eşsiz var edicinin inayeti, cömert ve kerem sahibinin rahmeti böyle bir şeyi ihmal edemez. Bununla beraber bu az şerr, Rahmanın kabzasındaki akılların ışığıyla bastırılmış nefislerin elleri altındaki külli cürmü ihata eder gibi kendisini ihata eden feleklere nispetle basit bir şeydir. Bu basit şerrin, delilinin parlaklığı ışıkları bastıran cenab-ı kibriya ile bir nispeti yoktur. Şu halde şerr zerresini azamet güneşinin ışığındaki bir zerre gibi tasavvur et. Bu zerre ona bir zarar vermediği gibi parlaklığını, güzelliğini, ışığını ve kemalini arttırmaktadır. Tıpkı beyaz ve güzel bir yüzdeki siyah ben gibi güzelliğine güzellik, parlaklığına parlaklık, çekiciliğine çekicilik katmaktadır. *"Senin izzet sahibi Rabbin, onların isnat etmekte oldukları vasıflardan yücedir, münezzehtir."* (Saffat, 180) Kudreti fiilleri işlemek hususunda yetersiz kalmaktan, fiilinin misal ve şekiller tasvir etmekten uzak olmaktan beridir. Ulu saltanat sahibi bu tür tahayyüllerden münezzehtir.

Bununla anlaşılıyor ki hayır O'nun birinci dereceden kast edilen fiilidir. Şerr ise fiilinin arasına katılmış ikinci dereceden ve tabi olarak kast edilmiştir. Dolayısıyla şerr kesinlikle başka bir faili gerektirmez. Bilakis hayır, O'nun zati, razi olunmuş fiilidir. Şerr ise fiiline arazdır ve razı olunmuş değildir. *"O,*

kullarının küfrüne razı olmaz.” (Zümer, 7) Küfür ise, Rasulün getirdiğini tasdik etmenin olmayışıdır, zorunlu olarak. Dolayısıyla yok olduğu için bir faile ihtiyacı yoktur. Ayrıca bizzat olan bir şey de başkasıyla kaim olan bir şeyden öncedir. *“Rahmetim gazabımı geçmiştir.”* Ve “*Rabbiniz merhamet etmeyi kendisine yazdı.”* (Enam, 54) ifadelerinin anlamlarını daha önce etraflıca açıkladık. Bu yüzden yüce Allah hayırdan başkasını kendisine izafe etmemiş, bu bağlamda şerre değinmemiştir. *“Yoksa Rableri onlara bir hayır mı diledi?”* (Cin, 10) ayeti de buna benzer bir anlam ifade etmektedir. Bütün nebiler ve veliler bu yolu izlemişlerdir. Örneğin bir ayette İbrahim’in (a.s) şöyle dediği belirtilmektedir: *“Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur.”* (Şuara, 80) Dikkat edilecek olursa “beni hasta ettiği zaman” demiyor, aksine sağlığın bozulmasından ibaret olan hastalığı kendisine nispet ediyor. Ashab-ı Kehf’in şu sözleri de buna örnektir: *“Bize tarafından rahmet ver ve bize, (şu) durumumuzdan bir kurtuluş yolu hazırla!”* (Kehf, 10) Bir süreliğine şu ayet üzerinde hafifçe düşün: *“Hepsi Allah katındandır” de.”* (Nisa, 78) Yani hayır da şer de Allah katındandır. “Allah’tandır” denilmiyor. Bilakis orta bir ifade olarak “katında” deniyor, böylece hayrın Allah’tan, şerrin ise O’nun katından olduğu ifade ediliyor. Yani şerr fiilinin lazımıdır, zatının değil. Nitekim Rasulüne hitaben şöyle buyurmuştur: *“De ki: Yarattığı şeylerin şerrinden, sabahın Rabbine sığınırım!”* (Felak, 1-2) Burada yüce Allah şerri, kötülüklerin menşei olan unsurlar aleminin kaynağı halk alemine izafe ediyor. Emir alemine izafe etmiyor. Bu da gösteriyor ki şerrin menşei halk alemidir, emir değil. İbn Abbas’ın tefsirinde *“Allah, emrine galiptir.”* (Yusuf, 21) ayeti ele alınırken Allah’ın kullarından bir kul olarak vasfedilen emir, şerleri işlemekten münezzehtir. Bununla beraber şerrin bulunabileceği bir konum gibi görünmektedir. Böyle iken şerrin işlenmesi vacibu’l vücuda yaraşır mı? O sırf hayırdır. Aksi takdirde ‘kadınların örtüleri kirlenir, kadınların

ve erkeklerin sırları açığa çıkar.' Yüce Allah böyle bir fiilden münezzehtir.

Bunu öğrendiğine göre, meleklerin *"yeryüzünde fesat çıkaracak birini mi yaratacaksın?"* (Bakara, 30) şeklindeki itirazlarına cevap olarak buyurduğu *"sizin bilemeyeceğinizi herhalde Ben bilirim."* (Bakara, 30) şeklindeki sözünün sırrını da öğrenmiş oldun. Yani azıcık bir şerrin zımnında nice büyük hayırlar vardır. Benim inayetim bu hayırların zayi edilmesine, ihmal edilmesine cevaz vermez. Bilakis rahmetim bunların işlenmesini gerektirir.

İşler hükmüyle cari olan Allah yücedir,

Dilediği gibi. Ne zulmeder ne de haksızlık etmeyi diler.

Allah'ın dilediğinden başka bir şeyin yoktur senin.

Dilersen gönlünü hoş tut dilersen öfkeden öl.

Dördüncü Temel: İsimlerle ilgilidir. İsim, zamana bağlı olmaksızın anlama delalet eden kelimedir. Anlam ise bazen ayni olabilir. Bu da mekansal bir miktara sahip olmayı gerektirir. Bazen miktardan mücerret zihinsel bir anlam olabilir. Her ikisi de hakiki varlıklardır. Çünkü hakikatler arasında farklılık olmaz. Bazen bu anlam dilde bir lafız olabilir. Bazen de elle yazılmış olabilir. Bunların her biri birer kabuktur ve hakikatleri yoktur. Sadece ilk ikisinin anlamı vardır. Bu yüzden bu son ikisi asırların, memleketlerin ve kendilerine yönelik delillerin değişmesiyle değişirler. Yazılı anlam, lafzi anlama, lafzi anlam da zihni anlama delalet eder. Zihni anlam ise harici anlamdan algılanır. Bundan da anlaşılıyor ki isim, müsemma (isimlenen) ve tesmiye (isimlendirme) zat ve hakikat olarak birbirlerinden ayrı olgulardır. Bundan sonra hiçbir faydası olmayan uzun değerlendirmeleri bir kenara bırak, sadece beyninin kaplarını hayalin vesveselerinden arındırarak boşalt. Evet, Arapların : Darabtu Zeyden (Zeydi dövdüm)

derken, Zeyd ismini telaffuz ettikleri halde dövülenin isim olmadığını, bilakis müsemma olduğunu biliyoruz. Bu yüzden bazıları lafzı anlamla, delili de medlulle karıştırmışlardır. Böylece olan olmuş, bir sürü hakikatler gündemden düşmüştür. Bu mertebeleri öğrendiğine göre, şunu da bilmelisin ki, bir anlam için konulan isim, akli anlam için konulmuştur, harici anlam için değil. Bunun iki sebebi vardır: Birincisi, zorunlu olarak biliyoruz ki lafızların sınırı yoktur. Oysa bildiğin gibi harici varlıkların sınırlı olmaları gerekir. Sınırlandırılamayan bir şey sınırlandırılan bir şeyle birebir örtüşmez, bilakis ondan fazla olur. O halde sınırlandırılamayan anlamlar makullerdir. Bu takdirde isimler bunlara uyar, örtüşürler. İkincisi, diyelim ki uzaktan bir tümsek, bir karartı gördün ve onun deve olduğunu sandın, bu durumda onu bir isimle isimlendirirsin. Şayet öküz veya eşek sansan başka bir isimle isimlendirirsin. Böylece o cismi algıladığın anlama göre isimlendirirsin. Bu da gösteriyor ki isimler makul anlamlar için konulmuşlardır. Bu ikinci şıktan anlaşılıyor ki harici varlık bir tür manevi bir ortaklığa yatkındır. Bu da şüpheye düşürme olarak isimlendirilir. Ama makul mahiyet için böyle bir şey söz konusu değildir. Makul mahiyet hiçbir şekilde ortaklığa yatkın değildir. Ortada akli bir ayrılık vardır. Bununla beraber makul mahiyet ve harici varlık hariçte birbirlerini gerektirirler ve biri olmadan diğerinin hariçte tahakkuk etmesi mümkün değildir. Nitekim heyuli ve suretle ilgili olarak, ayrıca, cins, fasıl nefis, beden, tür ve hass ile ilgili olarak bu özelliği daha önce vurgulamıştık. Bunlar kaynakları birbirlerine yakın konulardır. Bazısı bazısından ileri gelir. Bu girişi iyice kavradığına göre diyoruz ki:

Her şeyin ismi ya müsemmasının tamamına delalet eder veya bir cüzüne ya da ondan hariç bir şeye delalet eder. Birincisine mutabakat, ikincisine tazammun, üçüncüsüne de iltizam adı verilir. Birinci adlandırmanın sebebi lafzın anlamı-

na bütünüyle uymasıdır. İkinci adlandırmanın sebebi, cüzün küllün zımnına girmesidir. Üçüncüsünün sebebi de harici şeyin müsemmasını gerektirmesidir. İlk ikisi ilimlerde kullanılır. Üçüncüsü ise tamamen terk edilmiştir. Çünkü lazımları bir noktada durdurmak mümkün değildir. Çünkü melzumun lazımı da lazımının melzumudur. Lazımın lazımı da öyle. Ve bu zincir böyle devam edip gider. Bu yüzden üçüncü tür isimlendirme terk edilmiş olarak kalmıştır. Ya da bu basitlerin ikili, üçlü terkiplerinden oluşan mürekkebe delalet eder. Zat, cüz ve lazımdan mürekkep anlam gibi. Bu üç basite delalet eden isim, mürekkep anlamdan dolayı konulmuştur. Basit ve müfretlere asla. Müsemma ve lazımına delalet eden isim hariç. Buna göre yüce Allah'ın, cüzüne delalet eden bir ismi yoktur. Çünkü O, cüzden en uzak basit ve ferttir.

Müsemmasına delalet eden isme gelince, bu hususta iki karşıt görüş ileri sürülmüştür. Eğer "Allah'ın hakikati beşer için makuldür" desek, bu görüş, soğuk demiri dövmek gibi, saçma sapan bir söz olsa da islamın önde gelen kelamcılardan büyük bir kısmı böyle bir kanaati dillendirmişlerdir. Bu yüzden özellikle zikrettik ve bu hükmü buna dayandırdık. Şöyle ki: Onun bir ismi vardır ve muhakkiklerin ittifakıyla bu isim "Allah"dan başkası değildir. Çünkü isimler mefhumlar için konulur. Eğer "O'ndan sadece sıfatların anlamlarını kavrıyoruz" desek, bu durumda zatının anlamının bir ismi olmaz. Bu söz bizi hukema ve kelamcılar arasındaki "Allah'ın hakikati beşerin malumu mudur, değil midir?" meşhur tartışmaya götürür. Çünkü anlamlardaki farklılık tan isimlerin farklılığı doğar. Sıfatların isimlerine ve yarattığı şeylere nispetle itibarlara gelince, O'nun tek zatında basit ve mürekkebin olmadığı açıktır. *"En güzel isimler (el-esmâü'l-hüsnâ) Allah'ındır. O halde O'na o güzel isimlerle dua edin."* (A'raf, 180) Rasulullah (s.a.v) de şöyle buyurmuştur: "*Allah'ın doksan dokuz ismi vardır. Kim bunları sayarsa cennete girer."*

Yani kim, bu isimlerin anlamlarını kendisinde gerçekleştirmek suretiyle kendisinin isimleri haline getirirse cennete girer. Yoksa Ebu Cehil, aşırı küfründen değil, belki cehaletinden dolayı bir milyon kere Allah'ın ulu isimlerini, dilinin fesahatiyle, açıklamasının netliğiyle saysa, buna karşılık bu isimlerin delalet ettikleri bu anlamlar tabiatına oturmasa, nefsine nakşedilmese, onun durumu *"sadece çobanın bağırıp çağırmasını işiten hayvanların durumuna benzer."* (Bakara, 171) onun payına sadece dilini kıpırdamanın yorgunluğu, beyanı izhar etmenin harareti düşer. Kalp ile tasdik etmek demek olan imandan yoksun olduğu için de *"en büyük ateşe girecektir."* (A'la, 12)

YÜCE ALLAH'IN BAZI İSİMLERİ HAKKINDA

Şimdi yüce Allah'ın bazı isimlerine kısaca işaret edelim.

1- Allah: Bu, zatından tasavvur edilen anlamın ismidir. İsimlerin en üstünü ve en ulusudur. Çünkü ilahlığa layık ve yaraşır olması itibariyle sıfatlarla mevsuf zata delalet etmektedir. Bunun anlamı da sırf varlık olmasıdır. Bu ise vacipliğinin aynısıdır. Vacipliği ise varlığıdır. Varlığı da vacipliğidir. Arada lafız dışında hiçbir farklılık, ayrılık yoktur. Lafız ayrılığı da ibarelerin darlığından ileri gelmektedir. Bunun dışındaki isimler ise sadece sıfatlara delalet etmektedirler.

2- Rahman: Hayır ve rahmetin başkalarına bahşedilmesi anlamına mübalağa sigasıyla delalet eden bir isimdir. Yani herkese ve bütün vakitlerde, daima ve ara vermeden rahmet bahşetmektedir. *"Fa'lan"* kalıbı tam mübalağa ifade eder. "Allah" isminden sonra isimlerin en üstünüdür. Çünkü başkalarıyla ortaklığı mecazi de olsa kabul etmez. Çünkü vacibu'l vücuda has bir sıfattır, başkaları ise mümkündürler. Bu yüzden yüce Allah bir ayette bu ismi Allah ismiyle yan yana

zikretmiştir: *"De ki: «İster Allah deyin, ister Rahman deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na hastır.»"* (İsra, 110) Burada bu iki isim arasında tercihten söz edilmesiyle bir bakıma Rahman isminin Allah ismine denk olduğu gibi bir anlam ifade edilmektedir.

3- Rahiym: Bu isim de bir öncekine göre daha az düzeyde olsa da rahmetin bahşedilmesine mübalağa sigasıyla delalet etmektedir. Ya rahmetin bazı kimselere bahşedilmesini ya da bazı vakitlerde bahşedilmesini ifade etmektedir. "*Faiyl"* kalıbı çoğu zaman bu oranda bir mübalağa anlamına işaret eder.

4- Rahim: yukarıdaki isimlerin tümünden daha az bir anlam ifade eder. Daha doğrusu yüce Allah, zerrelerden daha küçük bir varlık halk etse ve bu varlık olduğu gibi yok olsa, bu anlam itibariyle Allah'a rahim demek doğru olur. Tıpkı bir meseleyi öğrenen, öğrendiği gibi de unutan birine gerçek anlamda alim=bilen denilmesi gibi. Çünkü bu kalip "fail" vezninde olması itibariyle kendisinden selbi de olsa herhangi bir şey sadır olan herkes için geçerlidir. Hatta Araplar, bir şeyi yapma istidadına yakından veya uzaktan sahip olan varlıklar için de kullanırlar. Tohuma bitki, nütfeye canlı, şaraba müskir (sarhoş eden) demeleri gibi. Çünkü yapısı itibariyle fiilin kendisinden sadır olmasına hazırdır. Bu isimler "nedman, nedim, nadim, alam, aliym ve alim" veznindedirler.

Alemler akıl, nefis ve cisim olmak üzere üç tanedir. Vücud pınarının cömertliği, hayır ve rahmet membaı her birine varlık bahşetmiştir, ama kimine tam, kimine eksik olmak üzere istidatlara göre farklı düzeylerde vermiş ve her birine şeref ve bayağılık açısından farklı mahiyetlerde hayır ve kemalat sunmuştur. Mahlukün kendi çalışmasına bağlı olanları hariç. Şimdi sormak gerekir: Yaratıcı, mahlukunun yaratılışı tamamlansın ve mutluluğuna erişsin diye onun için

oruç tutup namaz kılar mı? Mabud, katına yaklaşsın diye kulunun kuluna dönüşür mü? Bu bir vesvesedir, onulmaz bir şüphedir, kara sevda gibi, Allah'ın dilediği hariç, tedavisi mümkün olmayan bir hastalıktır. Şu halde akıl varlık, zat ve sıfat olarak en şereflidir. Cisim en bayağıdır. Nefis ise, ikisinin arasında ortadadır. Hiç kuşkusuz bu alemlere nispetle yüce Allah için mübalağanın güçlü ve zayıflığı bakımından birbirinden farklı anlam düzeylerinde, alemlerde bulunan anlamların farklılığı oranında üç farklı isim türetilmiştir. Dolayısıyla yüce Allah, akıl alemine nispetle Rahman'dır. Çünkü varlıkta akıldan daha üstün bir şeyin olması mümkün değildir. Nefis alemine nispetle Rahiym'dir. Çünkü nefis alemi ortada yer alan alemdir. Cisim alemine nispetle de Rahim'dir. Cisim alemi ise en bayağıdır. *"Bismillahirrahmanirrahiym"* (Rahman ve Rahiym olan Allah'ın adıyla) ifadesinde, sadece iki ismin zikredilip üçüncü ismin zikredilmemesinin sebebine gelince, en büyük sultandan övgü, tazim, ululama, saygı mahiyetinde söz edilirken, teberrük ve bereketlenme amacı güdülürken en bayağı hizmetçilerinden, en düşük maiyetinden ve en aşağı hademelerinden bahsedilmesi yakışık almaz. Cisim alemi, varlığın ayrıntısı haşiyesi konumundadır. Cömertlik meclisinin en arka saffına indirilmiştir. Meclisinin ortasına kurulmuş güneşine ve ayına hükümran olmuş vacibu'l vücudun zikredildiği yerde onunla birlikte anılma şerefine nail olamaz. Bayağı olan ancak arkadan gelir ve dolaylı olarak zikredilir.

Ayrıca Besmelede "Billah" denilmeyip "Bismillah" denilmesinin sebebi, akılların zatı bilmede yetersiz kalmalarından dolayıdır. Onlara ancak isimleri ve sıfatları bilme kapasitesi verilmiştir. Nitekim Rasulüne (s.a.v) hitaben şöyle buyurmaktadır: *"Yüce Rabbinin adını tesbih (ve takdis) et."* (A'la, 1) *"Ulu Rabbinin adını tesbih et."* (Vakıa, 74) Buna karşılık "yüce rabbini tesbih et" ve "ulu rabbini tesbih et" dememiştir.

Çünkü **beşerin O'nun zatını bilme yetkisi, ehliyeti yoktur.** Beşerin efendisi Rasulullah (s.a.v) bu durumda ise daha aşağı düzeyde olan diğer insanların durumu nasıldır acaba?

Bu uyarı *"De ki: insanların Rabbine, insanların Melikine (mutlak sahip ve hakimine) insanların İlâhına sığınırım!"* (Nas, 1-3) ayetlerini tefsir eden bir anlama sahiptir. Yani O, terbiye etmek, beslemek ve geliştirmek suretiyle cisimlerin rabbi, feyzini bahşetmek suretiyle nefislerin kütlelerine hükümran olduğu için nefislerin meliki ve akılların ilahıdır. Çünkü akıllar ibadetle, iradeyle, tapınma ve itaatle yüzlerini O'nun tarafına çevirirler. Nitekim ehl-i sünnet ve'l cemaatin yaklaşımı böyledir.

5- Melik: Bütün mevcutların zatı kendisine ait olan demektir. Onun zatı ise hiçbir mevcuttan değildir. Bilakis O'nun zatı zatından ve zatı içindir. Bilindiği gibi bu özellik sadece vacibu'l vücutta olur.

6- el-Küddus: Noksanlık addedilen her şeyden temizlenmiş demektir. Bu kelime, temiz su kabı demek olan kova anlamındaki el-kades'ten türemiştir. Yüce Allah hakkında mübalağa sigası olan "feul" vezninde kullanılmıştır. Yani her türlü eksiklikten, noksanlıktan tam temizlik O'nundur. Bunun yanında bütün kemalatın membaıdır ve başkalarını da alçaklık kirlerinden temizler ve onları fazilet türleriyle süsler.

7- es-Selam: her türlü ayıptan ve afetten beri olan. Hiç kuşkusuz hayrın membaının müstağniliğine hiçbir ayıp, kusur bulaşmaz. Çünkü O, ismetinin gücüyle bundan beridir.

8- el-Mü'min: Bu ismin iki anlamı vardır. Birincisi, korkulardan ve tehlikelerden emin kılan. İkincisi, eşyayı oldukları gibi tasdik eden. Hiç kuşkusuz yüce Allah, her iki anlamıyla da bu isme başkalarından daha layıktır. Çünkü O, kendisinin dışında başkalarını da her türlü tehlikeden koruyup güvenlik

sağlar. Ve O, madum ve mevcut bütün şeyleri delilli ve zaruri olmaksızın mümkün olan üst mertebede tasdik eder. Çünkü O'nun ilmi delilliliğin de zaruriliğin de üstündedir. Delil, orta sınır vasıtasıyla elde edilen bir türdür. Çünkü orta sınır büyük sınırdan daha açıktır. Ama bütün sınırlar açıklık ve belirginlik bakımından O'nun katında tarağın dişleri gibi eşit konumdadırlar. Daha doğrusu açık, zahir ve uludur. O'nun katında orta veya küçük diye bir şey yoktur. Bunlar bize göre belirginleşen olgulardır. Zarurete gelince, bu da kişinin ihtiyarı söz konusu olmaksızın ansızın elde edilir. Celalinin etkileri ansızın, beklenmedik şeylerden münezzehtir. Çünkü bu durum bir tür gafleti gerektirir. Oysa *"kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama."* (Bakara, 255) O halde O, bu isme daha layıktır. Daha doğrusu bu isim başkaları için uzak bir benzerlikten dolayı ancak mecazi olarak kullanılabilir. Ki "La ilahe illallah" demekle zaten bunu itiraf etmektedirler. Bu sözü söyleyen kimse anlamını bilmese de canını kılıçlardan, öldürücü darbelerden. Ailesini, malını ve dirliğini, düzenini korumuş, güvence altına almış olur. Nitekim her şeyi mubah sayan birine "niçin namaz kılıyorsun?"diye sormuşlar, o da "bedeni zinde tutmak, memleketin geleneğine uymak, malı ve çocukları korumak için" şeklinde cevap vermiş. Yüce Allah bir ayette bu gibi adamlara şöyle işaret etmiştir: *"Bedevîler «İnandık» dediler. De ki: Siz iman etmediniz, ama «Boyun eğdik» deyin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi."* (Hucurat, 14) Bu ayet, imanın onların kalplerine girmediğini vurgulamakla, dille belli bir sözü söylemekten ibaret olan islamın, kalp ile tasdik etmekten ibaret olan imandan başka bir şey olduğunu göstermektedir. İslami fırkalar bu konuda yoğun tartışmalara girmiş, bu konuyla irtibatlı olan kimi hususlarda ayrışmak, kimi hususlarda da birleşmek gibi farklı konumlar belirlemişlerdir. Ama hak bizim söylediğimizdir. Çünkü Kur'an hakiminden daha sadık bir tanık bulunmaz.

9- el-Muheymin *(Hükmü altına alıp kontrol eden)*: Koruyan, muhafaza eden. Hiç kuşukusuz vacibu'l vücud, bütün varlık mertebelerindeki mümkünleri yokluk çukuruna yuvarlanmaktan korur. Çünkü *"göklerin ve yerin, nizamları bozulmasın diye tutan."* (Fatır, 41) O'dur.

10- el-Aziz: Güçlü ve nadir. Bilindiği gibi varlıkta Vacibu'l vücudun kuvvetinden daha şiddetli bir kuvvet yoktur. Bilakis bütün kuvvetler O'ndandır. Yine Ondan daha nadir bir şey de yoktur. O, Ondan başkası değildir. Ne zaman bir yerde eşsiz bir inci görülse "ed-durretu'l yetim" (benzeri olmayan kıymetli inci) olarak isimlendirilir. Oysa başka yerlerde, belki de yakın bir yerde ondan daha güzel incilerin bulunması muhtemeldir. Dolayısıyla gerçek benzersiz, hakiki ender, çocuğu, babası, koruyucusu, yardımcısı olmayan, izzet ve enderlik ismine layık sadece O'dur. Çünkü varlıkta iki vacib'in birden olamayacağını biliyorsun. O halde *"İzzet, üstünlük"* gerçek anlamda *"Allah'ın",* Mecazi anlamda da *"rasulünün ve müminlerindir."* (Münafikun, 8)

11- el-Cebbar: Başkasını karşı konulmaz gücüyle, emrederek, üstünlük sağlayarak ve istila ederek mecbur bırakan. Araplar el uzanamayacak kadar yüksek olan hurma ağacına "cebbare" derler. Bilindiği gibi Allah, varlıkları cem etmek, ayırmak, terkip yapmak, ayrıştırmak şeklinde genel olarak, ruhları koruyup tedbir etmek şeklinde özel olarak, ruhların ruhlarını da bahşetme, destekleme hazırlama ve donatma şeklinde mecbur eder. Dolayısıyla O, başkasını mecbur edendir.

12- el-Kahhar: Yokluk karanlığını, cemalinin güneşi vasıtasıyla aydınlanan varlık sabahıyla kahredip ezen, galip gelen.

13- el-Hakim: İki anlamı vardır. Birincisi, ilmi tam alim. İkincisi, fiili kamil fail. Bildiğin gibi hikmet ilmi ve ameli olmak üzere iki kısımdır. O halde hakim (hikmet sahibi) sadece O'dur, başkası değil. Çünkü varlık kapsamına giren fiilleri üzerinde başkasının hiçbir müdahalesi yoktur. Bütün ilimler ve malumlar, O'nun ilminden kaynaklanan şeylerdir. Onun güneşinden zerreciklerdir. Onun denizinden damlalardır. O halde mutlak Hakim sadece O'dur.

14- el-Aliy: Hüküm ve makam olarak insanların üstünde olan. Eğer bu iki konum itibariyle ondan üstün biri varsa o, aliyyu'l a'la'dır (üstünler üstünüdür). Çünkü ondan daha üstün yoktur, çünkü bundan öte bir üstünlük yoktur. Üstünlüğün en son sınırı olanın ötesinde bir üstünlük olabilir mi? Aksi takdirde bu sefer o üstünlüğün gayesi, son sınırı olur. Dolayısıyla üstün olamaz mı? Bilakis en üstündür. Çünkü bütün üstünlüklerin üstünde son sınır Odur. Bu yüzden Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Yüce Allah her gece dünya semasına iner."* Burada Rasulullah (s.a.v) yüce Allah'ı inmekle (nüzul etmekle) nitelemiş, yükselmekle nitelememiştir. Oysa iniş değil, yükseliş sıfatıyla vasfedilmesi gerekirdi. Çünkü şerefli sıfat şerefli zata yaraşır, bayağı sıfat da bayağı zata yaraşır. Adaletin tamamlanması ve faziletin kemale ermesi için gereklidir bu. Nitekim kişi, kendi kazancı üzerinde babasına, çocuklarına ve bütün insanlara göre daha çok hak sahibidir. *"Herkes kazandıklarına karşı bir rehindir."* (Tur, 21) Ama yüce Allah ululuğun en üstündedir, yüksekliğin son sınırındadır. Ötesi olmayan gaye, üstünü olmayan ululuktur. Aksi takdirde üstünde olana göre inmiş, aşağıda sayılırdı. Bu yüzden Rasulullah (s.a.v), üstünlüğünün ötesinde üstünlük olmadığı için Onu inişle (nüzulle) vasfetmiştir. Ne münezzeh bir kemaldir ki noksanlık bile tamamlığına delalet eder. Ne münezzeh bir üstünlük ki iniş bile celalinin ululuğuna delalet eder! İşte Müşebbihe yoksullarının ve Kerramiye miskinlerinin

pazarı burasıdır. Bu yüzden korkaktırlar, sürünmektedirler, açlıktan bitap düşmüş gibidirler. Teşbih ve tatilden beri ehlisünnet itikadını satarak fitne metaını satın almışlardır. Oysa Allah illete gerek olmadan mevcuddur. Vacibu'I vücut, varlığının öncesinde yokluk olmaktan münezzehtir, kadimdir.

15- el-Azim: Hakimiyet sahibi olan büyük(kebir), ondan da üstün bir makama sahip olana azim denir. Örneğin halife azimdir, sultan ise kebirdir. Bununla beraber bu mecazi hakimiyet ve yetki bakımından her ikisinden de daha büyük, daha azim birinin bulunması mümkündür. Ama el-Azim'e gelince, bütün sultanların azameti, bütün hakimiyetlerin üstünlüğü onun ceberutunun bir yansımasından başka bir şey değildir. En büyük hakim ve en azim sultan olamaz mı? Bu sıfatın mecazi de olsa başka biri için kullanılmasının caiz olmadığını söyleyen bir nebi yoktur. Bununla beraber o en azim sultan, en kerim hakimdir.

16- el-Fatır: Hissedilen veya makul bir şeyi ilk kendisi başlayarak açan ve yaran. Bu yüzden oruç tutan bir kimse ilk yemek yediği zaman "iftar etti" denir. Araplar: Hazihi rekiyyetun fetareha ebi=bu kuyuyu babam açtı, derler. Yani ilk olarak o bu kuyudan su çıkardı. Hiç kuşkusuz yokluğun bağrını açan, onun gizliliklerinde saklı bulunan varlıkları kıdem ışıkları iğnesiyle çıkaran vacibu'I vücuttur.

17- el-Bedi': Yaratması aletsiz olan. Bu şekilde yaratmak da sırf O'na hastır. Çünkü bütün araç ve aletler O'nun yarattıklarıdırlar. O, eşyayı aletsiz yaratmış, eşyayı illetsiz var etmiştir. Eğer eşyayı var etme hususunda alete ihtiyacı olsaydı, hem alet hem ilah başka bir alete ihtiyaç duyacaklardı. Bu takdirde varlık silsilesi, ilk mevcudun varlığından öncesine doğru sonsuz olarak uzanacaktı. Ama böyle bir iddianın yalan olduğunda şüphe yoktur. es-Sani' ile el-Bedi' arasındaki fark şudur: eel-Bedi'in fiili zamandan ve mekandan

beridir. Es-Sani'in fiili ise zaman ve mekanın dışında olamaz. Dolayısıyla yüce Allah akılların, nefislerin ve cisimlerin basitlerine nispetle el-Bedi', mürekkeplerine nispetle de es-Sani'dir. Es-Sun', bir şeyi başka bir şeyden yaratmak demektir. el- İbda' ise, bir şeyi başka bir şey olmaksızın yoktan yaratmaktır. Bu yüzden yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"(O), göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır."* (Bakara, 117) Çünkü gökler ve yer basittirler ve mürekkep varlıklarda olduğu gibi göklerin ve yerin cüzleri konumunda olan başka cisimlerden yaratılmamışlardır. Bilakis ikisini sırf izzetinin nurundan eşsiz olarak yaratmıştır. Aksi takdirde göklerin ve yerin yaratılışında ihtiyaç duyulan bu cüzler de onlardan üstün başka cüzlere ihtiyaç duyacaklardı ve zincirleme ihtiyaçlar belirecekti. Bundan da anlaşılıyor ki basitlerin yaratılması daha büyük, daha azimdir. Mürekkeplerin yaratılmasına göre yaratıcının kuvvet ve kudretine ilişkin daha güçlü bir delil oluşturmaktadır. Çünkü basitlerden önce bir madde, bir imkan söz konusu değildir. Ama mürekkeplerde durum bunun aksidir. Bu inceliği vurgulamak maksadıyla Kur'an sembolik bir lisanla şöyle demektedir: *"Elbette göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir. Fakat insanların çoğu bilmezler."* (Mümin, 57)

18- el-Ahad: Birlikte mübalağa anlamını ifade eder. Birçok açıdan kullanılmaktadır. A) Cins olarak bir anlamında. İnsan ve at cinsi gibi. B) Tür olarak bir. Aynı türden iki şahıs için. C) Kemiyet olarak bir. Eşit iki çizgi gibi. D)Herhangi bir ayanın şahıs olarak bir olmasa. E) Sayı olarak bir. F) Zat olarak bir. Nokta gibi, fert cevher gibi cüzü olmayan bir şey için. Bunların tümü mecaz türleridir. Gerçi zikrettiğimiz bu tertip bağlamında bazıları hakiki anlama diğer bazılarına göre daha yakındırlar. Dolayısıyla bunlardan hangisi daha basitse basitlik bakımından kendisinden sonra gelene göre bir ismini daha çok hak etmektedir. Mutlak bir ise, bir ismi

verilen bu vasıfların tümünden beri olduğu gibi ikincisi de yoktur. Çünkü vacibu'l vücuttur. Vacibin de bildiğin gibi ikincisi olmaz.

19- el-Ferd: 'Bir'e göre daha özeldir. Çünkü bir olmanın yanı sıra bölünmeyi ve parçalanmayı da kabul etmez. Çünkü bazı birler bölünürler. Bu ikisi ise yer kaplayan cevher gibi fiilen bölünmeseler de mutlak ferd, kaplayan, ama bölünmeyendir. Dolayısıyla O, cüzü olmayan ferd, parçası olmayan küldür. Ama diğer küller için bu durum söz konusu değildir.

20- es-Samed: Hem 'bir'in hem de 'ferd'in anlamını içerir. Çünkü samed, boşluğu olmayan seyyid demektir. Mutlak seyidin üstünde başka bir seyyid yoktur. Bu ise aynı zamanda vacip demektir. Çünkü vacip, bütün mümkünlerin üstündedir. Dolayısıyla birdir. Ayrıca boşluğu da yoktur, bu yüzden ferdir. Çünkü boşluğun olmaması, hacmin olmaması demektir. Şu halde Allah her iki anlamda da Sameddir.

21- el-Ganiy: Zatı, sıfatları ve fiilleri itibariyle başkasından müstağni olan. Fakir (muhtaç) ise, bu üç hususlardan biri itibariyle başkasına bağlı olandır. Vacibu'l vücudun mutlak gani olduğunda kuşku yoktur. Çünkü bu hususlarda mutlak olarak her şeyden müstağnidir. Başkası ise bu hususların tümü itibariyle Ona muhtaçtır. *"Allah zengindir, siz ise fakirsiniz."* (Muhammed, 38) *"Rabbin zengindir, rahmet sahibidir."* (Enam, 133) ayetleri zenginliğin sırf Ona, fakirliğin, muhtaçlığın ise başkasına özgü olduğuna işaret etmektedirler. Çünkü bütün Araplar ve edebiyat meydanında at koşturanlar "elif-lam"ın kaziyenin mahmulünün başına geldiği durumlarda mahmulün bulunduğu yerle sınırlı olduğunu ifade ettiğini bilirler. Şu halde bu hususta delil ve dil aynı noktada buluşmaktadır.

22-el-Cevad: Cömert. Olması gerekince başkalarına karşılıksız olarak bahşeden. Gerekmeyince bahşeden kimse cömert değil, beyinsizdir. Olması gereken bir şeyi herhangi bir gaye için bahşeden kimse cevher veya nimet ya da cevher veya araz gayesiyle bahşetmektedir. Dolayısıyla karşılıklı etkileşim içindedir. Bilindiği gibi yüce Allah mevcudat için gerekli ve olması gereken zatları ve sıfatları gayesiz ve karşılıksız bahşeder. O, *“her şeye hılkatini (varlık ve özelliğini) veren, sonra da doğru yolu gösterendir.”* (Taha, 50) O halde Allah mutlak cömerttir.

23- el-Hay: İki anlamı vardır: Birincisi, haya sahibi. İkincisi, idrak eden, faal. Birincisine gelince, haya, nefsin kendisinden sadır olan bir şeyden dolayı etkilenerek çirkin olan bu şeye bir daha dönmeme duygusuna kapılması. Vacibu’l vücud, etkilenmekten münezzehtir. Bilakis O, başkalarına etki eder, başkaları da Ondan etkilenir. O, yakışık olmayan, uygun olmayan hiçbir şeyin kendisinden sadır olmaması anlamında haya sahibidir. Bilakis Ondan sadır olan her şey olması gerektiği gibidir. Bundan da anlaşılıyor ki her nefsani sıfatın bir başlangıcı ve sonu vardır. Başlangıçları noksanlık, sonları ise kemaldir. Örneğin gülme sıfatı, bir nefsani hal olarak başlangıcı, nefsin ruhun açılmasından etkilenmesi, sonu ise aradaki fiili ya da sözlü bağdan dolayı gülmekten sevinç duymaktır. Ağlama sıfat da öyle. Bir nefsani hal olarak başlangıcı, nefsin ruhun büzülmesinden, beyne çekilmesinden etkilenmesi, sonu ise bunun akabinde ağlanan kimseye yönelik merhamet ve şefkat duygusunun ortaya çıkmasıdır. Öfke, kin ve intikam gibi nefsani haller için de aynı durum geçerlidir. Bunların her birinin eksikliği ve kemali vardır. Dolayısıyla *“Allah onlara gazap etmiştir.”* (Fetih, 6) *“Şüphesiz Allah (hakkı açıklamak için) sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten haya etmez.”* (Bakara, 26) ayetlerinde ve Rasulullah’ın (s.a.v) “*Allah haya sahibidir ve ayıpları*

örtendir. Hayayı ve ayıpları örtmeyi sever.” hadisinde olduğu gibi bu sıfatlar yüce Allah hakkında kullanıldığı zaman eksiklik ifade eden başlangıçları itibariyle değil, kemal ifade eden sonları itibariyle yorumlanmalıdırlar. Bu külli bir kaidedir. Onu aklında tut ve şükredenlerden ol. İkincisine gelince, yani hayat sahibi olması. Bu da idrak eden ve faal olması anlamındadır. Hiç kuşkusuz yüce Allah'ın ilmi her şeyi sayı olarak kuşatmıştır. Bütün varlık O'nun fiilidir. Bununla beraber ölmez ve yok olmaz. O mutlak diridir. Ondan başka ilah yoktur. Mizacında terkip olmadığı gibi eksikliğinin giderilmesine de ihtiyacı yoktur.

24- el-Cemil: Dış suretin ve iç suretin güzelliği anlamında kullanılır. Vacibu'l vücud hakkında hissedilir suretin olması muhalin muhali olduğu için bunu akli suret şeklinde yorumlamak gerekir. Dolayısıyla O en güzel ve en kamil şeydir. Daha doğrusu bütün güzellikler, kemaller, parlaklıklar, ışıklar, nurlar, zuhurlar, sürurlar, sevinçler O'ndan kaynaklanmışlardır. Hatta O, başkaları için eksiklik olan kemalin ve cemalin aynısıdır. Nitekim “bir şey tamamlanınca eksilmesi yaklaşır, zeval bulması beklenir.” denilmiştir. başkasının eksikliği kendisinin kemali olan zat münezzehtir. Kemalinin kuvveti başkasının zayıflığının delili olan zat yüceler yücesidir.

25- er-Rezzak: Rızık, alem ehlinin ruh ve cisim olarak taksim edilmiş olmasına bağlı olarak ruhani ve cismani olmak üzere iki kısma ayrılır. Ruhun ve cismin her birinin rızkı vardır. Ruhların rızkı ilim ve irfan, cisimlerin rızkı ise hububat ve ettir. Cisim, rızkından alıkonduğu zaman öldüğü gibi ruh da akli rızıklarından yoksun bırakıldığı zaman ölür. Bu yüzden yüce Allah cahilleri vasfederken onları ölüler diye isimlendirmiştir: *“Dirilerle ölüler bir olmaz.”* (Fatır, 22) Bu iki rızık türünün de kaynağı Allah'ın katındadır. Dolayısıyla Rezzak O'dur.

26- el-Kayyum: Kendi zatı ile kaim olup başkası da kendisiyle kaim olan. Hiç kuşkusuz vacibu'l vücud bizzat kaimdir. Onun dışındaki mümkünlerin varlığı ve devamı Onunladır. Dolayısıyla O, mutlak olarak başkalarını kaim eden kayyumdur. Çünkü gökleri ve yeri bozulup çözülmemeleri için tutan O'dur. Gökler ve yer Onun emriyle kaimdirler. Büyük isimlerden biridir bu. Çünkü sadece Allah için kullanılır. Mecazi de olsa Allah'tan başkası için kullanılması caiz değildir. Allah'tan başkası için kullanıldığı zaman anlamını yitirir.

27- el-Hak: Bu isim çeşitli anlamlarda kullanılır: Birincisi: sadece varlık niteliği hak eden şey anlamında. İkincisi: varlığının sebatı anlamında. Üçüncü: baki olması anlamında. Dördüncü: devam etmesi anlamında. Beşincisi: yok olmayan anlamında. Vacibu'l vücud, bu mertebelerin tümüne sahip olandır. Bununla beraber bu dört mertebe başkası için söz konusu olduğunda yine ondan, onunla, onun için ve ona yöneliktir. Dolayısıyla hak olmaya herkesten çok hak sahibidir. Başkası ise batıl olmaya layıktır. Çünkü başkası kendisinden zatından dolayı varlığı hak etmez. Bilakis zatı itibariyle sadece yokluk hak eder. Yani kendi haline bırakılsa asli yokluğu üzere kalır. Zatı itibariyle yokluk hak eder, demiyorum. Bu takdirde sırf mümteni kapsamına girer. Bilakis zatı itibariyle varlık hak etmemeyi hak eder. Varlık hak etmekle yokluk hak etmek arasında fark vardır. Birincisi nefiy, ikincisi ise ispattır. Nitekim daha önce menfi imkan ile imkanın nefyedilmesi arasındaki farkı vurgularken bu hususa işaret etmiştik. Vacibu'l vücud olan Hak, kendisinden başka her şeye üstünlük kurup galip geldiği için yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Bilakis biz, Hakkı bâtılın tepesine bindiririz de o, bâtılın işini bitirir. Bir de bakarsınız ki, bâtıl yok olup gitmiştir."* (Enbiya, 18) ez-Zuhuk, ruhun çıkması demektir. Burada ise Hakkın ceberutunun ışığı altında tümünün dağılıp toz duman olması, lahutunun parlaklığı denizinde batması anlamında

kullanılmıştır. *“(Allah'a) yakıştırdığınız sıfatlardan dolayı yazıklar olsun size!”* (Enbiya, 18) Bu nurdan başkasını Ona yakıştırmanızdan dolayı size yazıklar olsun. O, mecazı esas alanların dilinde zahir, havasın dilinde muzhir (izhar eden), havasın havası dilinde ise kendisini ve başkasını tanıtan anlamındadır. Hiç kuşkusuz cömertlik (el-cud) nurdur. Karanlık yokluğu ortadan kaldırır. Dolayısıyla bu nuru bahşeden ondan daha nurlu ve daha parlaktır. O halde O, nurların nurudur. Çünkü O, zatı ile mevcut olması cihetiyle eserlerin var edicisi, sırların izhar edicisidir. Başkasının da yaratıcısıdır. Dolayısıyla varlık arzını enine, boyuna, fazladan lütuf ve gereklilik olarak nuruyla aydınlatmıştır. Derken kıdem celalinin heybetinin istilası sonucu yokluk karanlığının orduları bozguna uğramıştır. Böylece *“Allah, semavatın ve arzın nûrudur.”* (Nur, 35) gerçeği ispatlanmıştır.

Esmau’l Hüsna (Allah’ın güzel isimleri) ile ilgili temel yaklaşım budur. Biz bu isimlerin birkaç tanesini değerlendirdik. Diğer isimleri de bu temel yaklaşım esasında değerlendirmek mümkündür. Çünkü burada aklını kullanma becerisine sahip olanlar için külli ve yol gösterici bir kaideye dikkat çektik. Bundan dolayı diğer isimleri birer birer sayma gereğini duymadık. Ki külli kuraldan hareketle maksadı kavrayan ve meseleye ciddiyetle eğilen kimseler gereksiz bir detaylandırma ve oyalayıcı bir ayrıntılandırma düşüncesine kapılmasınlar.

Hatime

Ey doğru yolu bulmaya çalışan kimse, eğer bu vasıfların benzerlerini nefsin için elde ettiysen, kapasiten ve gücün oranında, aczinin ve ihtiyacının kaldırabileceği miktarda ameli ve nazari olarak bu niteliklere sahip olduysan bilmelisin ki kul asla mabuda dönüşmez. Ama kulun nefsi mabudun marifetinin nuruyla aydınlandığı zaman onun sıfatlarıyla sıfatlanır. Bu yüzden Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "*Ey kalpleri nurlandıran! Kalbimi marifetinin nuruyla nurlandır.*" Çünkü Rabbini bilen kimseye hiçbir şey gizli kalmaz ve zorunlu olarak bilir ki bütün eşya onun içindedir. Bütün cüzleri bilen kimse, küll de onun içindedir. Yani küll, cüzlerin haricinde olmadığı gibi dahilinde de değildir. Nitekim Ariflerden biri şöyle demiştir:

Allah'a hamdolsun ki ne ayrılık var ne de birliktelik

Muallim-i evvelin, aleme hayat veren ve felekleri idare eden kudrete ilişkin bir soruya cevap mahiyetindeki şu sözünün anlamı da budur: "Alemleri ve felekleri doldurduğunu da söyleyemem, onlardan hali olduğunu da." Allah münezzehtir, O, uludur, büyüktür.

Evet, yukarıda söylediğimiz gibi eğer bu sıfatları ve nitelikleri belirttiğimiz tarzda üzerinde taşıyorsan, Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmışsındır. Bu takdirde Ona yakın olmayı hak etmiş, onunla buluşma nimetini elde etmiş, onun bekasıyla beka bulmuş olursun. Çünkü Allah güzeldir, ancak güzeli kabul eder. *"O'na ancak güzel sözler yükselir (ulaşır). Onları da Allah'a amel-i sâlih ulaştırır."* (Fatır, 10) Çünkü ona yakınlık, onun katında doğruluk makamında oturmuş olma nimetine kavuşmak ancak sıfat ve ahlak olarak benzerlikle mümkündür, cihet ve yükseliş olarak değil. Bu benzerlik rabbani çaba sahibinin emeğinin, nurani kişinin çalışmasının ana

gayesidir. Bunlarla ahlaklanmak nefsin özelliğidir, bedenin değil. Çünkü beden kinin ve kıskançlığın kaynağıdır. Aksi takdirde boşuna nefsini yorma, hissini ve sezgini boş yere harcama. Çünkü *“Allah bütün âlemlerden müstağnîdir.”* (Al-i İmran, 97) Yoksa şükür lafzını dille telaffuz eden herkes zevkinden lezzet, lezzetinden de zevk almaz. İşte apaçık hak budur. *“İşte orada iman sahipleri imtihandan geçirilmiş ve şiddetli bir sarsıntıya uğratılmışlardı.”* (Ahzab, 11) O halde *“Allah'tan sakınsınlar ve doğru söz söylesinler.”* (Nisa, 9) Nitekim bedeni değil, nefsi kemale erdirmeye teşvik edici mahiyette bir şair şöyle demiştir:

Ey bedenin hizmetkarı!

Ona hizmet etmek için ne çok yorarsın kendini

Zarar edilecek yerden kar beklersin

Nefsine bak, kemale erdir onun faziletlerini

Sen bedenle değil, nefisle insansın

MEAD “AHİRET” HAKKINDA

İkinci Kutub: Mead (ahiret) hakkındadır. Meadin mahiyetine ilişkin mukaddimenin bir anlamda girişi niteliğindedir.

El-Mead kelimesi, dönmek demektir. Bir şeyin, kopup geldiği duruma dönmesi anlamındadır. Nitekim *“her şey aslına döner.”* Denilmiştir. Mead’ı bilmek, izafi konuları kapsamına girer. Bu yüzden onu düşünüp anlamak ancak başka bir şeyle mukayese etmekle mümkündür. Çünkü şeyler iki kısma ayrılırlar. Bir kısmı hakikidir. Oldukları gibi anlaşılabilirler. Bunları anlamak için başka bir şeye bakmaya gerek yoktur. Gök, yer, bitki, hayvan ve insan gibi. Kısaca kendi nefisleriyle kaim olan bütün şeyler bu kısma girerler.

Bazı şeyler de vardır ki izafidirler. Bunları anlamak, düşünmek için de kendilerinin dışındaki bir şeye bakıp onu esas almak gerekir. Babalık, oğulluk, ilim, kudret, üst, alt, mutluluk ve bedbahtlık gibi arazların büyük kısmı bu kapsama girer. Daha doğrusu arazlardan iki cins, yani kemiyet ve keyfiyet bunun dışındadır. Çünkü bunları başka bir şeye bakmadan anlamak, düşünmek mümkündür. Ama diğer ulvi cinsler için bildiğin gibi bunu söyleyemeyiz. Meadı bilmek de bunun gibidir. Bu yüzden meadı bilip anlamak için üç şeyi bilmeye ihtiyaç vardır:

1- Meadin kendisi için olduğu şey.

2- Meadin kendisinden olduğu şey.

3- Meadin kendisine yönelik olduğu şey.

Meadin kendisine yönelik olduğu şey de meadin kendisi için olduğu şeye göre ya akli ruhlar için ruhaniler alemi ya da cismani ruhlar için felekler alemi olmak üzere ikiye ayrılır.

Bundan da anlaşılıyor ki meleklerden ve onların kalıpları ve bedenleri konumundaki feleklerden ibaret ulvi ruhlar için mead yoktur. Yani alemlerinin ötesinde, sonunda dönecekleri başka bir alem söz konusu değildir. Aksi takdirde sonsuz alemlerin varlığı gerekecekti. Bunun imkansızlığına dair delili daha önce ortaya koymuştuk. O halde akıllar ve felekler alemi mead alemidir. Bu iki alemin dönecekleri başka bir alem yoktur. ancak yüce Allah'ın onların yıkılmalarını ve yeni bir yaratılışla var edilmelerini dilemesi başka.

Meadin kendisinde olduğu şeye gelince, bu da sadece unsurlar alemidir, başkası değil. Çünkü meadin gayesi, her birine yaraşan mutluluğa nail olmaları suretiyle nefislerin ve ruhların hallerini kemale erdirmektir. Bu da ancak her hak sahibinin hakkını vermekle mümkün olur. Ki ihsan sahibinin

lütfünün göstergesi yapılan bir iyiliğe on misli iyilikle karşılık vermektir. İhsan kapsamında bir iyiliğe on misli iyilikle karşılık vermenin sırrı şudur: İnsanda etkin olan faal kuvvet sadece nurani kuvve-i natıkadır. Nitekim buna şöyle işaret edilmiştir: *“Orada müslümanlardan, bir ev halkından başka kimse bulmadık.”* (Zariyat, 36)..

Bunun yanında sözünü ettiğimiz bu kuvvet, kafir ve zalim kuvvetlerin tazyiki altındadır. Ki bunlardan sekiz tanesi hizmet eden ve hizmet edilen tabii kuvvetlerdir. İkisi ise şehvet ve gazap kuvvetleridir. Bunlar da hayvanlara has kuvvetlerdir. Bu yüzden bir insana bir tek ihsanda bulunan bir kimse bir bakıma günahkar, facir on nefse galip gelmiş gibidir. Dolayısıyla yaptığı bu bir tek ihsana karşılık on katı iyilikle ödüllendirilmeyi hak etmiştir. Nitekim bu sembolik anlatımdan dolayı yüce Allah rasulüne (s.a.v) hitaben şöyle buyurmuştur: *“Ey Nebiy! Müminleri savaşa teşvik et.”* (Enfal, 65) dış kafirlere karşı küçük cihada ve iç günahkar kuvvetlere karşı büyük cihada teşvik et. *“Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüze (kâfire) galip gelirler.”* (Enfal, 65) Sabırlı yirmi nefis, azgın iki yüz nefse falip gelir. Çünkü zayıf olan bu nefislerin herhangi bir fiil açısından sebatları yoktur. Bu durum Rasulullah’ın (s.a.v) zamanında vacipti. Çünkü onun zamanında nefisler kuvvetli ve tabii kuvvetler ise zayıflamıştı. Nefislerin kuvvetliliği, kutsi nebevi nefsin nurundan destek görmelerinden ileri geliyordu. Çünkü nebevi nefis, Allah’ın arzında ekini ve nesli helak eden ifsat edici kuvvetlerden oluşan ordulara karşı durdurulamaz bir saldırıya geçen Allah’ın aslanlarından bir aslandı. *“Allah bozguncuları sevmez.”* (Maide, 64) Tabii kuvvetlerin zayıflığı ise, sultanının hakimiyetinin zayıflamasından kaynaklanmaktadır. Bu kuvetlerin sultanı ise Firavun ve Semud gibi orduların sahibi İblis’tir. Çünkü Muhammedi güneş, hak ufuklarından doğduğu andan itibaren İblis’in zulmetinin saltanatı zayıfladı, daha doğrusu

gücü darmadağın oldu, savaşımı hüsranla burun buruna geldi. Bu yüzden "Hz. Muhammed'in gönderilmesinden beri İblis'in sevindiği görülmemiştir" denilmiştir. Şimdi ise *"Allah, yükünüzü hafifletti; sizde zayıflık olduğunu bildi."* (Enfal, 66) Çünkü şefkatinin şafağı alemleri eserleriyle, yani Kur'an ve hadis ile aydınlatmaya devam etse de rahmet güneşi batmıştır artık. *"O halde sizden sabırlı yüz kişi bulunursa, (onlardan) ikiyüz kişiye galip gelir."* (Enfal, 66) İkiye karşı bir. Yani bir nefsin şehvet ve gazap kuvvetlerine galip gelmesi gerekir. Çünkü on kuvvet içinde bizzat kast edilen iki asıl kuvvet bunlardır. Bu yüzden Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Melekler içinde köpek veya resim bulunan eve girmezler."* Köpek gazaptır, gazap aklı ısırır, yaralar. Resim ise şehvettir. Şehvetin suret (resim) olarak isimlendirilmesinin sebebi ise, herkesin itaatle, boyun eğmekle ona yönelmesi, onun da onları istila edip kulları haline getirmesidir. *"Tekrar savaşmak için bir tarafa çekilme veya diğer bölüğe ulaşıp mevzi tutma durumu dışında, kim öyle bir günde onlara arka çevirirse muhakkak ki o, Allah'ın gazabını hak etmiş olarak döner. Onun yeri de cehennemdir. Orası, varılacak ne kötü yerdir!"* (Enfal, 16) Varılacak yerine kötülüğü, tam da bu davranışın bire bir karşılığıdır. Çünkü kötülük bu kuvvetlerden tabii olarak kaynaklanmıştır, zorlamayla değil. Bunlardan kaynaklanan bir engel, bir mani söz konusu olmamıştır. *"Sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar."* (Enam, 160) Ödüllendirmek ve cezalandırmak başka bir yurtta gerçekleşen olgulardır, bu dünyada gerçekleşmezler. Çünkü burası amel, çalışma yurdudur, ceza ve ödül yurdu değildir. Bu dünya kamer feleğinin konkavıdır. Kamer konkavı yaratma ve emir yetkisine sahip, mülük ve melekutun sahibi, din gününün hükümranı olan Allah'ın emriyle amel ve çalışma yurdu olup ceza ve ödül yurdu değildir. Ceza ve ödül yurdunda her şey yakin derecesinde

ortaya çıkar ve *"o gün, ne mal fayda verir ne de evlât."* (Şuara, 88)

Mead kendisi için olana gelince, bu da unsur aleminde olan, felek sahasında bulunan şeylere göre çeşitli kısımlara ayrılır. Çünkü Kur'an'da açıkça ifade edildiği üzere bunların her birinin bir meadı vardır. Ki Kur'an en güvenilir ve emin olarak nazil olan bir Kitab olması hasebiyle bedenlerin meadını, kabirlerden dirilişini inkar edip diğer dirilişleri kabul edenleri reddetmektedir. Bunlar bundan başkasını da bilmezler zaten. Çünkü insan için söz konusu olan diriliş beş menzilde gerçekleşir. Bu da insanın ruhu ile bedeni arasındaki terkip ve imtizaca göre belirginleşir.

Birincisi, insanın aklının nefis kabrinden dirilmesi.

İkincisi, insan nefsinin ruh kabrinden dirilmesi.

Üçüncüsü, ruhunun kalp kabrinden dirilmesi.

Dördüncüsü, kalbinin kalıp kabrinden dirilmesi.

Beşincisi, kalıbının arz kabrinden dirilmesi.

Bu beş diriliş birbirini takip eden zamanlarda gerçekleşir ve bunların kemiyetini de onların yaratılmasını ilk kez başlatan Allah'tan başka kimse bilemez. Mebdei (yaratılışın başlangıcını) bilmeyenin meadı (yeniden dirilişi, yaratılışın tekrarlanışını) bilmesine imkan yoktur. Bu yüzden yüce Allah, ölümden sonra dirilişi (meadı) inkar edenlere, her seferinde ilk kez yaratılışı hatırlatıyor:

"Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek? diyor. De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek." (Yasin, 78-79) *"Tıpkı ilk yaratmaya başladığımız gibi onu tekrar ederiz."* (Enbiya, 104)

Nur suresinin 35. ayetinde kandil, lamba, kristal fanus, ağaç, yağ kavramlarını incelerken ilk yaratılışın (mebde) durumunu açıklamıştık. Tekrara düşmemek ve sözü uzatmamak için yaratılışın tekrarı bağlamında bir kez daha bu konuya girmiyoruz. Hiç kuşkusuz bu konuyla ilgili en etkili ayet şudur: *“De ki: İster taş olun, ister demir, isterse gözünüzde büyüyen herhangi bir mahlûk! (Bunlar, Allah'ın sizi yeniden diriltmesini güçleştirmez.) Diyecekler ki: «Bizi tekrar (hayata) kim döndürecek?»”* (İsra, 50) Bunlara cevap olarak ilk yaratmanın durumu hatırlatılıyor: *“De ki: Sizi ilk kez yaratan.”* (İsra, 51) Yani tıpkı yaratmaya ve var etmeye ilk kez başlanan durum gibi olacaktır. Bu da ister vakit, ister alet, ister madde, ister imkan bakımından olsun fark etmez. İlk kez gerçekleştikten sonra tekrarı caizdir. Yani uzak bir ihtimal de olsa yeni bir yaratılmaya tabi tutulmak mümkündür. Ama ilk kez gerçekleşen yaratma eksik olduğu için değil. Çünkü yaratmanın eksikliği cehalete ve acizliğe delalet eder. Bunlar ise her şeyin yaratıcısı, yüce sani için muhaldir. Nitekim bir şiirde şöyle deniyor:

Böyle bir terkibe sahip varlığı veren ne güzel gösterir onu.

Tekrarını niçin eksiklik ve noksanlığın içine atsın ki?

Eğer bu suretler güzel olmazsa kusur kimindir?

Eğer güzel olursa bu güzellik kimin içindir?

Bilakis yaratmayı tekrarlamasının sebebi, ilk yaratılıştan daha güzel ve daha sağlam olmasıdır. Ta ki heyuli istidatlar yenilensin. Nitekim Salih muallim yunan filozofu dehrilerden biriyle tartışırken buna işaret etmiştir. Zahit hekim Sokrat da şöyle demiştir: “Biz sonra gelecek bir zamanda var oluyoruz.” Bu, meada (yeniden yaratılışa) yönelik sembolik bir işarettir.

“İlk yaratmada âcizlik mi gösterdik? Hayır, onlar yeni bir yaratma hususunda şüphe içindedirler.” (Kaf, 15) Yani ilk yaratmada yorulmadık, bitkin düşmedik, aciz kalmadık ve zorluk çekmedik, böyle iken ikincisinde mi bütün bunları çekecekmişiz? Kaldı ki sizin naklettiğiniz bilgilere ve anlayışınız bakımından bile ikincisi daha kolaydır. Çünkü bir şeyi tekrarlamak meleke kesp etmeyi gerektirir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Yaratmaya başlayan, sonra onu tekrarlayan O'dur, ki bu, O'nun için pek kolaydır.”* (Rum, 27) Bazıları, yüce Allah’a karşı sui edep yapmamak için ayette geçen “o” zamirinin Allah’a değil, meada dönük olduğunu söylemişlerdir. Çünkü yüce Allah, bir şeyde önce zorlanıp sonra kolayca yapmaktan münezzehtir. Bilakis önceki yaratmada da sonraki yaratmada da kolaylık ve güzellik O’nundur. Ama onlar yeniden dirilişin, yeniden yaratılışın keyfiyeti hakkında karışık ve bulanık bir anlayışa sahiptirler. Şaşırmayın, ilk kez yaratılışa bakın. Dolayısıyla üzerinde durduğumuz ayet, bütün unsurların ve mevalidin meadının, oluş ve bozuluşunun olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü ayette açıkça “ister demir olun” ifadesi geçmektedir. Bu da madenlerin de yeniden iade edileceklerine, yeniden yaratılacaklarına delalet etmektedir. Ayette *“isterse gözünüzde büyüyen herhangi bir mahlûk”* şeklinde bir ifade de geçiyor. Yani, yeniden diriltilmesini, yeniden yaratılmasını uzak bir ihtimal görüp gözünüzde büyüttüğünüz varlıkları da, onları ilk kez yaratan yaratıcıları yeniden yaratacaktır. Bunlardan maksat beş sınıf varlığın asıllarıdır. Bunları da şöyle sıralamak mümkündür: Basit unsurlar. Bunların oluş ve bozuluşları ile ilgili konularda yaptığımız açıklamaları öğrendiğine göre, yeniden yaratılmalarından (meadından) şüphe etme. Çünkü oluş ve bozuluşları bizzat ilk kez yaratılmaları ve yeniden yaratılmalarıdır. Aynı durum madenler, bitkiler ve canlılar için de geçerlidir. Çünkü bu mevalidlerin cüzileri de

bozulup olmakta, sonra var oldukları asıllarıyla bütünleşmektedirler. İşte bu dört asıl varlık sınığı avam ve havas her kesin genel olarak gözlemlediği şeylerdir. Külliyatlarının durumuna da akıl hükmetmektedir. Çünkü bir şeyin cüzü bozulmaya kabil olduğu zaman külli si de bozulmayı kabul eder. Çünkü tabiat, cüzide ve küllide benzerlik arz eder. Ama külliyatların bozuluş ve oluşları ancak birbirini takip eden, art arda gelen devirlerde, peş peşe uzayıp giden tavırlarda gerçekleşir ki bunların kemiyetlerini ve keyfiyetlerini onları ilk kez yaratan Allah'tan başka kimse bilemez. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur. *"De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da, Allah ilk baştan nasıl yaratmış bir bakın."* (Ankebut, 20) Yüce Allah'ın bizim için yazdığı aklın veya şeriatın kutsal arzında gezmeye çıkmaya ilişkin bu emirden sonra yeniden yaratılış gerçeğini de şu ifadelerle vurgulamaktadır: *"İşte Allah bundan sonra (aynı şekilde) ahiret hayatını da yaratacaktır. Gerçekten Allah her şeye kadirdir."* (Ankebut, 20) Burada vurgulanan husus şudur: Büyük ve küçük yaratılışta ibret alınacak şey ilahi kudret ve ilimdir. İlim açısından, onun çürümüş kemiklerin zerrelerini ihata ettiği, kudret açısından ise hem ilk yaratılışta hem de ikinci yaratılışta onlara hakim olduğu, onları istila ettiği vurgulanmaktadır. Yani onların maddelerini kuvveden fiile, imkandan vücuba çıkarmaktadır. Nitekim bir ayette buna şöyle işaret etmiştir: *"İşte yeniden çıkış da böyledir."* (Kaf, 11) Yani ölülerin fena boşluğundan beka yurdunun sahnesine çıkışları böyle olacaktır. Yaratılışın yeniden gerçekleşmesinde ibret alınacak hususun ilim ve kudret olduğunu en açık vurgulayan ifadelerden biri, yeniden dirilişi inkar edenlerin sözleri aktarıldıktan sonra yer verilen şu ifadedir: *"O, her türlü yaratmayı gayet iyi bilir."* (Yasin, 79) Ayetin orijinalinde her iki kelime de mübalağa sigasıyla kullanılmıştır. Burada her bir mevalid açısından en büyük kıyamet kast edilmektedir. Nitekim yüce Allah, unsurların en

büyüklerinin ve en ulvisinin bozuluşunu aktarmıştır ki, bu, unsurların meliki ve sultanıdır. Bundan maksat da ateştir. Buna “vaha” denir. Vaha, “en büyük ateş” gibi en büyük meliktir. Çünkü içine atılan her şeyi istila edip kahretme ve yokluğa dönüştürme özelliğine sahiptir. Nitekim şöyle buyurmuştur: *“Şimdi sen, göğün, insanları bürüyecek açık bir duman çıkaracağı günü gözetle.”* (Duhan, 10) İşte bu semanın kıyametidir. Burada şu noktaya dikkat çekilmektedir: Unsurların en büyüğünün, en nurlusunun, en şereflisinin ve en parlağının sonu böylesi bir bozulma ise, en küçük ve en karanlık unsurun hali nicedir? Dikkatimize sunulan bir diğer husus da şudur: Basit varlıklar, terkipleri olmadığı halde sonunda bozulup çözülmeye maruz kaldıklarına göre, bil kuvve ve bilfiil terkipleri olan mürekkep varlıklar çözülmeye çok daha yakındırlar. Yine Nuh tufanı ile ilgili kıssalar kapsamında su küresinin kıyametinden de söz edilmiştir. Örneğin bir yerde şöyle buyruluyor: *“Biz de derhal nehir gibi devamlı akan bir su ile göğün kapılarını açtık. Yeryüzünde kaynaklar fışkırttık.”* (Kamer, 11) Burada su küresinin külliyatının bozuluşu ifade edilmektedir. Bildiğin gibi bu alt üst oluşların sebebi şudur: Sıcaklık hava küresini istila ettiği zaman ateşe dönüşür. Böylece su ve arz küresine sirayet eder. Dolayısıyla kamer feleğinin içi tamamen ateşle dolar. Gök erimiş bakır gibi görünür. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *“O gün gökyüzü, erimiş maden gibi olur.”* (Mearic, 8) Soğukluk hava küresini istila ettiği zaman suya dönüşür, sonra ateş küresine sirayet eder. Bu kürenin içi de dolu tulum gibi su ile dolar. İşte kıssada anlatılan tufan budur.

İnsana gelince, onun için gerçek bir mead (yeniden diriliş) vardır. Çünkü yaratılışın ve unsurlar aleminden oluşların maksadı insandır. Ruhani ve cismani şerefinden, ululuğundan, yüceliğinden ve asaletinden dolayı iki meadı vardır insanın. Cismani meadı: Aziz Kur’an’ın haber verdiği üzere

çürüyen, dağılan ve kemikleri ufalayan bedeninin benzerine sahip kılınmak suretiyle yeniden dirilecektir. *“Düşünmediler mi ki, gökleri ve yeri yaratmış olan Allah, kendilerinin benzerini yaratmaya da kadirdir!”* (İsra, 99) Yani cisimlerin külliyatlarını yaratan, canlı beden gibi cüzi ve şahsi bir bedeni yaratamaz mı? Bilakis bunu yaratmak daha kolaydır. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Elbette göklerin ve yerin yaratılması, insanların yaratılmasından daha büyük bir şeydir.”* (Mümin, 57) burada bozulup giden bedenlerin yeniden dirilişlerinin gerçekleşeceğine ilişkin bir diğer mübalağalı vurguya yer verilmiştir. Yüce Allah aziz kitabında fani olan insan şahsının benzerinin yaratılacağına iki kere değinmektedir. Çünkü aynısının yeniden diriltilmesi mümkün değildir. Nasıl mümkün olsun ki? Her bozulan şeyin arazlarının, şekillerinin, renklerinin ve yapılarının da onunla birlikte bozulması kaçınılmazdır. En azından özel bir telif söz konusudur. Bir ağın düğümleri çözülür de yeniden bağlanırsa, zorunlu olarak önceki yapıdan hasıl olan şekli yok olacaktır. Yok olduğu ve çözüldüğü için de onun ikinci bir kere tekrarlanmasına imkan yoktur. Fakat insan türünün oluş müddeti ile bozuluş müddeti arasındaki duruma gelince, akıl bunu idrak etmeye güç yetiremez. Bu yüzden bu meseleyi öylece bırakmak daha uygundur. Yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Melekler ve Rûh, oraya, miktarı (dünya senesi ile) ellibin yıl olan bir günde yükselip çıkar.”* (Mearic, 4) Bu ayet, ruhun oradan gelişi ile oraya tekrar dönüşü arasında elli bin senelik bir süre olduğuna işaret etmektedir. Allah ne kast ettiğini herkesten daha iyi bilir. Şu halde insanın aklının, nefsinin ve ruhunun her birinin kendi alemine yükselişi (miracı) vardır. insanın aklı akıl alemine, nefsi nefis alemine ve cismani ruhu ise felekler alemine yükselir. *“O'na ancak güzel sözler yükselir.”* (Fatır, 10) saflıkları, bulanıklıkları, temizlikleri ve pislikleri oranında yükselirler. Ama bu yükselişlerin en büyüğü nefsin yükselişidir.

Çünkü nefis emreden, nehyeden, amel eden, hırsla çabalayan melikedir. Ruh ise onun cariyesi, zevcesi, bineği ve gölgeliği konumundadır. Bu yüzden en küçük yükseliş (miraç) onundur. Çünkü menzili nefse göre daha aşağıdır. Yüce Allah bu üç miraca (yükselişe) şöyle işaret etmiştir: *"Yükselme derecelerinin sahibi olan Allah katından ve hiç kimsenin savamayacağı…"* (Mearic, 3)

Cismani meadin (yeniden dirilişin) gerçekleşeceğine ilişkin genel kanıt ise şudur: Süfli oluşlar, ezeli kudretten kaynaklanırlar. Bunun vasıtası da ulvi kütlelerdir ve ulvi kütleler bunların maddelerini cömertlik denizinden gelen suret feyizlerini kabul etmeye hazırlarlar. Nitekim şöyle denmiştir:

Adem'e şekil verilirken yıldızlar onu seyrediyordu, Utarit hariç.

Unsuri varlıkların eseri varlıklardan etkilendiğini öğrendiğinde bu konuyu da öğrenmiştin. Dolayısıyla insan, hayvan, bitki ve maden suretlerini gerektiren feleki heyetin yeniden yaratılası caizdir ki bu cevaz akli zorunluluk ve vaciplik düzeyine kadar vardırılabilir. Bu heyet yeniden oluşturulduğu zaman mevalidin suretleri de ister istemez yeniden oluşur. Nitekim yüce Allah bu durumu şöyle anlatmıştır: *"Sonra duman halinde olan göğe yöneldi, ona ve yerküreye: İsteyerek veya istemeyerek, gelin! dedi. İkisi de «İsteyerek geldik» dediler."* (Fussilet, 11) Yani suretleri kabul etmeye elverişli maddeler sadece senin karşı konulmaz emrine ve göz kamaştırıcı nuruna bağlıdırlar. Nitekim Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "*Allah mahlukatı karanlıkta yarattı, sonra üzerlerine nurun serpti."* Emrinin vakti geldi, "kün=ol" sözünün zamanıdır. O halde bu gecikme, bu teenni nedendir? Ne zamana kadar sürecek bu erteleme ve temenni? Bu yüzden yüce Allah "*ikisi de isteyerek geldik, dediler."* buyuruyor. Ruhun ayrıldığı kalıbın kendisine veya benzerine geri

dönmesine gelince, bu mesele nübüvvet lambasından ilmini alanlardan başkası tarafından bilinmemektedir. Çünkü bu meselenin bilinmesi tenasühün sahih olmasına bağlıdır. Eğer bedenlerin ve kalıpların tenasühü sahih ise, bunu bilmek de caiz olur, değilse olmaz. Kısaca söylemek gerekirse, tenasühün batıl olduğuna inanmakla beraber ruhun bedene geri döneceğini söylemek varlık ile yokluk, siyah ile beyaz arasındaki çelişki kadar birbiriyle çelişmektedir. Dolayısıyla bu iki inancı telif etmek, su ile ateşi, gece ile gündüzü bir araya getirmeye benzer. Ne var ki bütün nebiler (a.s), özellikle rasullerin efendisi, yolların rehberi, nebilerin sonuncusu, asfiyanın safisi (s.a.v) açık bir dille, ölü kabre konuluca nefsin bedene avdet ettiğini söylemiştir. Dolayısıyla tasdik etmek zorundayız. Nitekim akıl da ilk yaratılışta caiz olduğu gibi nefsin yeniden bedene dönmesini caiz görmektedir. Birinde bedene taalluk etmekte, birinde ise ondan kopmaktadır. Küçük ölüm dediğimiz uykuda olduğu gibi. Bu durum küçük uykuda caiz olduğuna göre, neden ölüm dediğimiz büyük uykuda caiz olmasın. Böylece kabir azabının, münker ve nekir adlı meleklerin sorgularının ve ilk anda beliren dehşet sahneleri gibi berzah sıratı üzerinde ortaya çıkan korkuların sahih olduğu da ortaya çıkıyor. Berzah ise nefsin bedenden ayrılmasından kıyamet meydanında toplanma zamanına kadar sürenin adıdır. Yüce Allah üç ayette her iki halle ilgili olarak ruhun bedene taalluk etmesinden ve ondan kopmasından bahsetmiştir. Birinci ayet: *“Siz cansız iken size can veren Allah'ı nasıl inkâr edersiniz? Sonra sizi öldürecek, tekrar sizi dirilteceksiniz.”* (Bakara, 28) İkinci ayet: nefislerden ve ruhlardan hikaye ile şöyle buyrulmuştur: *“Rabbimiz, bizi iki defa öldürdün, iki defa diriltin, derler.”* (Mümin, 11) Üçüncü ayet: *“Allah, ölenin ölüm zamanı gelince, ölmeyenin de uykusunda iken canlarını alır.”* (Zümer, 42) Bu ayetlerden anlaşılıyor ki gönderme, tutma, ölüm, hayat, uyku ve uyanıklık

gibi hallerin tamamı ruhun bedendeki tasarruflarından ve onunla ilişkisini kesmesinden ibarettir. Bunların zamanları uzun olmak, kısa olmak, zayıf ve güçlü olmak bakımından farklı olsa da. Ruhun beden üzerindeki tasarrufu, ya küllidir ya da cüzidir. Eğer külli ise, bu durumda ya zahiri ve Batıni bütün duyuları çalıştırmaktadır, dolayısıyla uyanıklık adını almaktadır ya da zahiri duyuları değil, sadece Batıni duyuları çalıştırmaktadır ve uyku adını almaktadır. Bu yüzden "uyku, ruhun zahirden batına çekilmesinden ibarettir."denilmiştir. Nitekim Rasulullah (s.a.v) da "*uyku ölümün kardeşidir*" buyurmuştur. Çünkü insanda toplam on duyu vardır. Uyku sırasında beş tanesi devre dışı kalır. Ölümde ise tamamı iptal olur. Bu yüzden uyku ile ölüm kardeştir. Ama ölüm büyük kardeş, uyku ise küçük kardeştir. Eğer ruhun beden üzerindeki tasarrufu cüzi ise, buna da intibah adı verilir. Nitekim Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "*İnsanlar uykudadırlar. Öldükleri zaman uyanırlar."* Burada Rasulullah (s.a.v) ruhun beden kalıbı üzerindeki tasarrufunun kesilmesinin ilk zamanını intibah olarak isimlendirmiştir. İşte ruhun beden üzerindeki tasarruflarının kısımları bunlardan ibarettir. Ruhun beden üzerindeki tasarrufunun kesilmesinin kısımları ise öncekilerin karşıtı haller şeklinde belirginleşir. Bu kesilme külli ise nefis için ölüm, cüzi ise intibah olarak isimlendirilir. Kalıp için de uyku ile uyanıklık arası bir üçüncü hal olarak isimlendirilir. Sufiler ise vakıa, sıyrılma ve selp olma olarak isimlendirirler. Kısaca söylemek gerekirse, ruhun yaşaması bedenin ölümü demektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Biz, ölü toprağa can vermek için semadan tertemiz su indirdik."* (Furkan, 48) Yüce Allah, beden üzerinde tasarrufta bulunan ruhu ölü toprak olarak nitelendiriyor ve onu hakikat marifetleri suyuyla diriltttiğini belirtiyor. Bu ise ancak ruhun beden üzerindeki tasarrufunun kesilmesi durumunda gerçekleşir. Bir diğer ayette ise ruhu güzel memleket olarak

isimlendirmektedir: *“Rabbinin izniyle güzel memleketin bitkisi (güzel) çıkar.”* (Araf, 58)bu da ruhun beden ölçülerinden ve kuvvetlerinin esaretinden kurtulması esnasında gerçekleşir. Güzel memleketin bitkisinden maksat ilimleri ve marifetleridir. Pis nefislerden ise *“faydasız bitkiden başka bir şey çıkmaz.”* (Araf, 58) bundan maksat da cehaleti, sapıklığı ve bozuk inançlarıdır. Buna benzer bir anlamı şu ayetten de algılayabiliriz: *“Ölü iken dirilttiğimiz mi?”* (Enam, 122)

Ruhun ölümü de zorunlu olarak bedenin hayatıdır. Çünkü cismanilerin hayatı, ruhanilerin mahvında, ruhanilerin hayatı da cismanilerin mahvındadır. Bu ise bazen ruhun nurunun kuvvetlerin karanlıklarını, bazen de karanlıkların kuvvetlerinin ruhun nurunu istila etmesi ile ortaya çıkar. Nur ve karanlık bir arada olmalarına imkan olmayan zıtlardır. Ne zaman biri ispatlanırsa, öbürü ortadan kalkar. Bu yüzden yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Allah dilediğini siler, (dilediğini de) sabit bırakır. Bütün kitapların aslı onun yanındadır.”* (Ra’d, 39) Bundan maksat da Cebrail’dir (yani kitapların aslı Cebrail’in yanındadır.) Dolayısıyla ruhun bedenle bütünleşmesi, bedenin ondan faydalar ve nurlar iktibas etmesi ya da bedenden kopması ile ruh için ölüm ve hayat halleri belirginleşir.

“Hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için.” (Mülk, 2) Şu ayet de bu iki hale işaret etmektedir: *“Biz, geceyi ve gündüzü birer âyet (delil) olarak yarattık.”* (İsra, 12) Yani ruhun bedene taalluk etmesi karanlığını ve bedenden kurtuluş aydınlığını birer delil kıldık. Şu ayet de buna yönelik bir örnektir: *“Gece de onlar için bir ibret alâmetidir. Biz ondan gündüzü sıyırıp çekeriz.”* (Yasin, 37)Yani nurani, rabbani ruhu ilim ve amel çokluğuyla çekip alırız. Şu ayette ise özellikle ölüm haline işaret edilmektedir: *“Muhakkak sen de öleceksin, onlar da ölecekler.”* (Zümer, 30) Yani kuvvetlerin

ilişkilerine bağlı olduğunuz sürece ölüsünüz. Onlardan ayrıldığınızda güzel bir hayatla dirilirsiniz. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Ölü iken diriltmiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse mi?”* (E-nam, 122) Bu ayet gayet net biçimde işaret ediyor ki, nefsin nuru ilişkiler karanlığından sıyrılıp melekut yüceliğine ulaştığında parıldar. Bu cismani mead. Ruhani meada gelince, bunu bilmek nefsi, nefsin bekasını, sıfatlarını ve hallerini bilmeye bağlıdır. Zatını ve cevherini daha önce öğrenmiştin. Şimdi ise bedenin ölümünden sonra baki kalmasının vacipliğini öğrenmek durumundayız. Bu arada insanların alışageldiklerinin dışında bazı olağanüstü özelliklerine ve eserlerine dikkat çekmemiz gerekmektedir. Biz bunların tümünü iki bölümle sınırlandırıyoruz. Bu bölümlerden biri asıl, öbürü ise teferruat konumundadır. Asıl konumundaki bölüm, birçok meseleyi ihtiva etmektedir. Şöyle ki:

Birinci mesele: Nebilerden ve filozoflardan oluşan çok sayıda insanın dilinden düşmeyen bazı kelimelerin tefsiri ile ilgilidir.

Birinci kelime, mucize. Tanımı, harikulade bir şey olarak belirlenmiştir. Karşı çıkmaya imkan olmayan meydan okumayla eş anlamlıdır. Bu tanım ise dört kayıttan mürekkeptir. Birinci kayıt, ‘bir şey’ dememizdir. Bu, hem varlıksal hem de yoksal şeyleri kapsayan en genel ifadelerden biridir. Çünkü mucize, alışılanın dışında bir şeyin ortaya konması şeklinde olabilir. Bu durumda varlıksaldır. Bazen de alışılanın engellenmesi şeklinde olabilir. Bu durumda da yoksaldır. Bu yüzden ‘bir şey’ sözüyle kayıtlanmıştır. Varlıksal mucizenin örneği, her sene bir veya iki kere yağmur yağdıran bulutların gönderilmesidir. Yoksal mucizenin örneği ise bu bulutların yağmur yağdırmasının engellenmesidir. Yüce Allah şu ayette varlıksal mucizelere işaret etmiştir: *“Biz de ayrı ayrı mucizeler*

olarak onların üzerine tufan, çekirge, haşere, kurbağalar ve kan gönderdik." (Araf, 133) Hiç kuşkusuz mucize, bir kavme yönelik gazap şeklinde de olabilir, onlara yönelik rahmet şeklinde de olabilir. Bunu onların amellerinin Salih veya fasit olması belirler. Şu ayette ise yoksal mucizeye işaret edilmiştir: *"Andolsun ki, biz de Firavun'a uyanları ders alsınlar diye yıllarca kuraklık ve mahsul kıtlığı ile cezalandırdık."* (Araf, 130) Burada ürünlerin artışının ve yağmurların bereketinin engellenmesine işaret edilmiştir. Bu ise kuraklığa ve kıtlığa yol açar. İkinci kayıt, 'olağan üstü' dememizdir. Çünkü nebilik iddiasında bulunan kimseden alışılmışa uygun bir şey olarak sadır olsa, her kes nebi olurdu ve ayrıca nübüvvete ihtiyaç olmazdı. Ayrıca bu olağanüstülüğün de nefsin gücüne ve zayıflığına göre belirginleşen mertebeleri vardır. Mesela bazı nefisler güçlü oldukları için ulvi kütlelere hükmederler. Bazen onları yarmak, bazen de birleştirmek şeklinde hakimiyetlerini gösterirler. Örneğin Efendimiz (s.a.v) ay'ı yarmıştır. Bazı nefisler hükümlerini bitkiler ve hayvanlar üzerinde icra ederler. Örneğin Musa (a.s) elindeki asasını bazen ejderhaya, bazen yılana, bazen de normal asaya dönüştürmüştür. Kısacası cismaniler ruhanilere itaat ederler. Bildiğin gibi nefsinin gücü daha fazla olanın hakimiyeti daha şerefli ve daha güçlü bir cisme yönelik olur. Üçüncü kayıt, 'meydan okumayla eş anlamlıdır' dememizdir. Ta ki nebilik iddiasında bulunan kimse gerçek nebinin mucizesini kendisi için bir delil olarak sunmasın. Şu halde mucizenin meydan okuma şartına sahip olması kaçınılmazdır. Meydan okuma ise, şahitlerin huzurunda ekseriyetin benzerini getirmekten aciz olduğu bir mucize iddiasını ortaya atmaktır. Bu iddianın kişinin kendi içinde olması yetmez. Aksi takdirde delil olma özelliği ortadan kalkar. Dördüncü kayıt, 'karşı çıkmaya imkan olmayan' dememizdir. Bu kaydı öngörmemizin sebebine gelince, çünkü alışılmışın dışında, olağanüstü şeyler çoktur, sihir, tılsım, göz

bağcılık, büyücülük gibi. Kısacası, her insanın kendine has olarak sahip olduğu kuvvet, heybet, başarı veya yazmak gibi yetenekleri kendi ölçülerinde mucize mahiyetindedirler, çünkü bir başkası aynısını yapmakta acizdir. Ama bu yeteneklerin hiçbiri benzerinin veya biraz daha aşağısının ya da daha üstününün meydan okumasından kurtulamaz. Bu durumda mucize olmaktan çıkar. Bu yüzden mucizeyi kesinlikle karşı çıkılamayan olmakla kayıtlandırdık. Aksi takdirde mucize olmaktan çıkıp delil olarak kalır.

İkinci kelime: Keramet. Olağan üstü bir şeydir ve mucize için söz konusu olan diğer iki kayıttan yoksundur. Bilakis karşı çıkılabilir olması da muhtemeldir. Bu yüzden kerametle meydan okumak veya makamına güvenmek caiz değildir. Bu noktada alimler arasında 'Veli, kendisinin veli olduğunu bilir mi, bilmez mi?' şeklinde bir tartışma baş göstermiştir. Benim kanaatime göre, velinin kendisinin veli olduğunu bilmesinin gerekliliğine ilişkin görüş gerçeğin ifadesidir. Çünkü veli, Allah'a onu görüyormuş gibi ya da gerçekten onu görerek ibadet edecek kadar yakın olan insan demektir. Ama bu da Allah'tan başka her şeyden ilgisini kestikten sonra gerçekleşir. Bu takdirde de Allah'ı bilmesi ve Allah'ı bildiğini bilmesi kaçınılmaz olur. Aksi takdirde Allah'ı bilmemiş olur. Arif, marufunu, nefsini, irfanının derecesini, yani velayetini bilir. Dolayısıyla velayetin varlığından habersiz velayetin var olabileceğini söylemek, velayetin olmadan olduğunu söylemek gibi inatçı tartışmalarda, gereksiz cedellerde sarf edilen bir anlamsız sözden öte bir şey değildir. Dolayısıyla imkansızdır.

Üçüncü kelime: Vahiy: Sözlükte, bir şeyi bir şeye süratle ilka etmek anlamına gelir. Araplar bu anlamda hem "vaha" hem de "avha" fiilini kullanırlar. Ama ikincisi daha çok kullanılmaktadır. Bu anlamıyla cismani veya ruhani bütün varlıkları

kapsayan genel bir ifadedir. Nitekim yüce Allah göklerle ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: *“Her göğe görevini vahyetti.”* (Fussilet, 12) Yeryüzü ile ilgili olarak da şöyle buyurmaktadır: *“Rabbinin ona vahyetmesiyle.”* (Zilzal, 5) Dağlar hakkında da şöyle buyurmuştur: *“Ey dağlar! Onunla beraber tesbih edin.”* (Sebe, 10) Dişilik boyutunun azlığı ve halinin zayıflığı nedeniyle vahyi kabul edemeyen insan hakkında da şöyle buyurmuştur: *“Musa'nın anasına: Onu emzir diye vahyettik.”* (Kasas, 7) Genel anlayış itibariyle vahyin anlamı budur.

Havas açısından ise vahiy, ulvi taraftan kabule hazır olan kimseye yöneltilen hafif işaret demektir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Allah, risaletini kime vereceğini daha iyi bilir.”* (Enam, 124) Özel vahyin ruhu bundan ibarettir. Nefsin açılması arttıkça bu durum latif ibarelerle, zarif sözlerle kendini gösterir. Şöyle ki en yüce melekuttan bahşedilen ve heykel maddesi zırhına bürünen ruh, onunla bütünleştiği ilk zamanda zayıf olur. Sonra nurlarının yayılması artarak devam eder, derken bütün zahir ve batın duyulara yönelir ve onlar üzerinde hakimiyetini kurar. Kısımları ise, 1) kalbi vahiy, 2) işitsel vahiy ve 3)görsel vahiy olmak üzere üç menzil şeklinde belirginleştirilebilir. Bunlar da kalbin vahyi kabul etmesine yardım eden unsurlar oldukları için yüce Allah birçok yerde bu üçünü birlikte zikretmiştir: *“Çünkü kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.”* (İsra, 36) *“Ve sizin için kulaklar, gözler, kalpler yaratmıştır.”* (Nahl, 78) Bir ayette de bu üçünün akledilen, görülen ve işitilen şeylerin algılanması hususunda eksik olduklarını şöyle ifade etmiştir: *“Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler.”* (Araf, 179) Bir diğer ayette de şöyle buyurmaktadır: *“Onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir.”* (Bakara, 18) Körlük ve sağırlık göz ve kulakla ilgili olduğu gibi dilsizlik de burada kalple ilgili olarak kullanılmıştır.

Birinci menzil: Kalbi vahiy:

Vahiy mertebelerinin en genelidir. En alt düzeyde de olsa bu dereceye sahip olmayan kimse için nübüvvet ismi uygun olmaz. Çünkü vahiy denilen bu işaretin mertebelerinin saflığının ve bulanıklığının künhüne bunu ilka eden Allah'tan başka kimse vakıf olamaz. Allah'tan sonra da ruh bilebilir. Çünkü vahyin ilkası onun vasıtasıyla gerçekleşir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah, kullarından dilediğine emriyle ruhu ilka eder."* (Mümin, 15) Bir diğer ayette de şöyle buyurmaktadır: *Allah kendi emriyle melekleri, emrinden ruh ile gönderir."* (Nahl, 2) Bu parıldayan bir nurdur ki nefs-i natıkanın madenine atılır. *"Şimşeğinin parıltısı neredeyse gözleri alır."* (Nur, 43) nefhalarının kuvvetinden, parlaklığının şiddetinden gözleri kör edecektir neredeyse. Bu, nefsi kendine bindirerek en yüce menzile yükseltip sonra da aşağı indiren buraktır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Battığı zaman yıldıza andolsun."* (Necm, 1) Bu, ışığıyla yol gösteren yıldızdır, peşinden gidilen imamdır. Ama iniş batış hali mücerret, karışıklıklardan arı ve saf olur. Bulanık beşeri zulmet alemine yaklaştığında da yaklaşması oranında parlaklığı ve ışığı izale olur, bulanıklığı ve sönüklüğü artar. Beşeri zulmete galip gelirse, ruhu tümüyle kapar, parlak, mutlu ve huzurlu olarak kurtulur. Nefis de derisinden bütünüyle sıyrılır. Bu, insanın ölüme en yakın olduğu hallerden biridir. Buna ruhani miraç adı verilir. Bir ayette bu hal şöyle ifade edilmiştir: *"Gece de onlar için bir ibret alâmetidir. Biz ondan gündüzü sıyırıp çekeriz de onlar karanlıklara gömülürler."* (Yasin, 37) Geride zülmani beden heykeli kalır. Bu hal ise şöyle hikaye edilmiştir: *"Sonra yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu."* (Necm, 8) Burada yakınlaşma hali iki yay arasındaki miktar şeklinde ifade edilmiştir. Araplarda adetti. Düşman olan iki şahıs barıştıklarında, artık düşmanlık yapmayacakla-

rının ifadesi olarak gergin yaylarını yan yana getirirlerdi. Ama tabiat kuvvetlerinin zulmeti ona galip gelirse, söner, dağılır. Burası öyle bir makamdır ki burada Rasulullah (s.a.v) Cebrail'e "yaklaş" demiş, o da "eğer bir parmak kadar daha yaklaşırsam, yanarım" şeklinde cevap vermiştir. Yani beşeri kuvvetler karanlığına batarım. O halde yaklaşmanın "tedella" ile ifade edilen hali vahyedene, "dünüv" ile ifade edilen hali ise kendisine vahiy indirilene özgü bir harekettir. Böylece her birinin nuru diğerine yansır. Ruh, Burak diye ifade edilen kutsi şualar ipine sarılmış olarak en yüce tarafa çeker. "Burak" kelimesi, şimşek anlamına gelen "berk" kelimesinin "fual" veznine uyarlanmış şeklidir. Vahyedenin inişi batan yıldızla, ruhun ona doğru yükselişi de yaklaşma fiiliyle ifade edilmiştir. Burada yukarıdan aşağıya düşen, tutuşmuş dumanlar yükselen ve tutuşturmaya da hazır olan yıldız örnek verilmiştir. Sonra bu şule bazen iner, bazen de yükselir. Tıpkı bir kaybolan, bir açılıp yayılan şimşek gibi. Nitekim bu hal şöyle ifade edilmiştir: *"Andolsun onu, Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında önceden bir defa daha görmüştü."* (Necm, 13-14) yani eşyaya kalıp veren, somutlaştıran, tasvir eden ve şekil veren musavvir hayal kuvvetinin yanında bir daha görmüştü. Suretlerin ona yönelik vürutlarının yoğunluğu nedeniyle de şöyle buyurmuştur: *"Sidre'yi kaplayan kaplamıştı."* (Necm, 16) Sidretü'l Münteha olarak isimlendirilmesinin nedeni, hissedilen varlıkların (mahsusat) son bulduğu ve akledilen varlıkların (makulat) başladığı makam olmasıdır. Nitekim bu yüzden yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Cennetü'l-Me'vâ da onun yanındadır."* (Necm, 15) Yani orayı aştığın zaman ruhaniler alemine adım atmış olursun. Sonra bu şekillendirici (musavvir) kuvvet, natık ruhun hizmetinde olsa, ona itaat etse, kudsi emrine ve ünsi telkinine yabancı unsurları karıştırmasa, ona cazip bir suret, parlak bir çehre verir. Hatalardan, sürçmelerden, silinmelerden ve bozulmalardan korunmuş

levhin hazinesinde gizli olan sırları ona fısıldar. İşte bu suret, şeriat dilinde, eserin müessirin ismiyle adlandırılmasına bir örnek olarak Cebrail diye isimlendirilmiştir. Çünkü bu şimşek onun sırlarından, eserlerinden, şualarından ve nurlarındandır. Yoksa faal aklın yükseliş ve inişi mümtenidir. Çünkü cisimsel bağlardan beridir. Böyle iken mekan kütlesine, zaman darboğazına girer mi? Girerse, hadiste belirtildiği gibi yanar. Asıl ismi buraktır. Onu makam-ı mahmuduna ve gaybi münacat makamına taşır. Nefse vaki olduğunda "içinde konuşma" (hadisu'n nefs), düzenli harflere ve mahreçleri birbirinden ayrılmış seslere büründüğünde ise "Allah kelamı" olarak isimlendirilir. Tabi bunun için de bürünmenin bu halin içinde olması gerekir. Fakat başka bir halde gerçekleşirse, "nebevi hadis" (nebi sözü) olarak isimlendirilir. Buna ayrıca *"şüphesiz değerli, güçlü ve Arş'ın sahibi (Allah'ın) katında itibarlı resulün sözü."* (Tekvir, 20)de denir. Çünkü resul vahyin atılmasının, üfürülmesinin vasıtası, haber vermenin, vahyi göndermenin sebebidir. Nitekim zihnimizde herhangi bir anlam uyansa, bu anlam, onu telaffuz etmemizden önce "iç konuşma" (hadisu'n nefs) olarak isimlendirilir. Ama dilin lafızlarının ibarelerine büründüğü zaman "dilin sözü" olarak isimlendirilir. Bu şimşek, tasavvufun ilk parladığı, doğduğu dönemlerde sufilerin dilinde doğuşlar ve parıldayışlar olarak isimlendirilirdi. Bu hal devam edip iyice yerleşik hale gelip sakin ve sabit olunca sekine olarak isimlendirilir. Nitekim buna şöyle işaret edilmiştir: *"Müminlerin kalplerine sekine indiren O'dur."* (Fetih, 4) Bu halin sahibine "mükellem" (kelam edilen) ve "muhaddes" (konuşulan) denir. Rasulullah (s.a.v) bir hadisinde şöyle buyurmuştur: *"Ümmetimde muhaddisler ve mükellemler vardır. Ömer onlardan biridir."* Bu, hayal kuvvetinin itaat edip hizmet sunduğu durumlarda geçerlidir. Ama karışık olması durumunda, bu vahiy hali tevile muhtaçtır. Tıpkı rüyada görülmesi halinde tabire muhtaç olması gibi.

Bu hal, yani açık vahiy nefs-i natıka'ya vaki olduğu zaman onda bir hafifliğe, coşkuya, lezzete ve yaşama sevincine, bedende ise bir ağırlığa, bezginliğe, zayıflığa ve bitkinliğe yol açar. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Doğrusu biz sana ağır bir söz vahyedeceğiz."* (Mürselat, 5) Çünkü nuru, daha önemli ve bedeninden daha güçlü bir nurla meşgul olur. Nihayet nefis dudusu uçunca beden kafesi de ölür. Dolayısıyla bu nura iltifat etmeyişi oranında zulmeti ve bulanıklığı artar. Buna karşılık iltifat etmesi oranında da nuru, parlaklığı, aydınlığı ve kıvılcım saçması da artar. Rasulullah (s.a.v) ile ilgili olarak "kendisine vahiy geldiği zaman, vahyin ağırlığından, şiddetinden ve etkisinden dolayı bindiği deve çökerdi" şeklindeki rivayet tam da bu durumu açıklamaktadır.

İkinci Menzil: İşitsel vahiy:

Bu hal, vahiy telkini nefsi aşıp hayvani ruha sirayet edince gerçekleşir. Çünkü hayvani ruh, genişliğinin şiddetinden ve nefsin cevheri üzerine yayılmasından dolayı onun bineği konumundadır. Ve çünkü nefsin cevherinin alanı dardır. Nihayet ondan komşusuna doğru akar. Tıpkı daracık bir gölete dökülen suyun oradan yakınındaki başka bir gölete taşması gibi. Ama bu vahyi telkin, tıpkı ışığın ayna türünden parlak cisimlerin yüzeyine yansıması gibi hayvani ruhun cevherine yayılsa, onu büsbütün doldursa oradan işitme duyusuna sirayet eder. Çünkü ona yüklenmiştir. Hayvani ruh ise taşıyıcısıdır. Binek coşkudan, sevinçten dolayı aşk ile titrediği zaman binici de onun titremesi, coşkusu neticesinde titrer. Parıldayışı ve hazzı ona da yansır. Dolayısıyla işitme duyusundaki bu kıvılcım ona nüfuz eder. Lambanın ışığının kandilin fanusundan dışarı yansıması gibi.

Üçüncü Menzil: Görsel vahiy:

Bu durum ancak işitme duyusunun heybesinin dolması halinde kolaylaşır. Dolayısıyla işitme duyusunun heybesi dolunca, oradan gözde birikmiş havaya doğru sızar. O zaman vahyin suretini gözüyle müşahede ederek görür. Gaybi varlık kapsamında olan şeyi en parlak ve en aydınlık heyetiyle, en nurlu ve en göz alıcı süsüyle seyreder. O zaman gizli sırları, gaybın hazinelerinde saklı eserleri ona fısıldar. Ki O'ndan başka kimse onları bilemez. Ama feyziyle ve izniyle *"dilediği rasul bunun dışındadır."* (Cin, 27) Nitekim malum olduğu üzere Rasulullah (s.a.v) bu ayni suret üzere Cebrail'i iki kere görmüştür, başka da görmemiştir. Bazen bu geçişken lahuti ışık koku alma duyusuna da sirayet eder. Böylece koku duyusu onu hisseder. Nitekim Yakub (a.s) Yusuf sureti suresinden vuslat ayetini okumak için Kenan çöllerinden parlayan şimşeğin kıvılcımlarının kokusunu almıştı. Özlemin yakıcı alevi Sühreverdi ne güzel söylemiş:

Yüzünün güzelliğinden okurum dersimi

Seni başkasına anlatmak unutulacak gibi değildir.

Mahşerde herkes nefsim nefsim derken

Ben ağlarım ve Rabbim! Güneşim güneşim derim.

Ya da gömleğine kavuşmanın nuruyla gözleri aydınlanır. Kalbindeki o girift düğüm de çözülür. *"Eğer bana bunamış demezseniz inanın ben Yusuf'un kokusunu alıyorum!"* (Yusuf, 94) Burada Yakub (a.s), oğullarından kendisini bunamışlıkla suçlamamalarını şart koşuyor. Et-Tefnid (bunamakla itham etmek): böylesine önemli bir hususta ayıplamanın en ileri şeklidir. Çünkü olayın keyfiyetini bilmiyorlardı. Bir şeyi bilmeyen kimse onu inkar eder. Hatta ona düşman olur. Anadan doğma kör olan bir kimsenin apaydınlık güneşi ve parlak ayı inkar etmesi gibi. Bunda güneşin de ayın da hiçbir

kabahati yoktur kuşkusuz. Ya da gözleri gördüğü halde yıldızların varlığını, yıldızların küçüklüğünden değil, görmesinin zayıflığından dolayı inkar eden kimse gibi. Yıldızın suretini gözler küçük görür. Küçüklükte yıldızın değil, bakışın kusuru var. Bana rağmen oğulları yemin ederek Yakub'u (a.s) cehaletle ve dalaletle itham edip şöyle dediler: *"Vallahi sen hâla eski dalaletindesin."* (Yusuf, 95) Dalaletlerinin aşırılığından dolayı nebi olan babalarını dalaletle itham ediyorlar. Çünkü kendisi hasta olan kimse herkesin hasta olduğunu düşünür. İnsanların temel bir özelliğidir bu.

Hasta olduğu için ağzının tadı acı olan kimseye

Berrak suyun tadı acı gelir.

Katran kabından bal sızmaz. Yakub (a.s) gibi Yusuf'un (a.s) mübarek suretinden ayrıldığı için durmadan ağlamaktan dolayı gözlerini kaybeden biri-ki iman güvenmektir ve hikmet Yemenlidir- onun hallerinden ve eserlerinden bizzat görmüş, müşahede etmiş gibi haber verir. Bu hal riyazetin ve cehdin sonucu olan bir vecdin ifadesidir. Ama yalanlanıyor, daha doğrusu bunaklıkla itham ediliyor, delirmekle suçlanıyor. Onunla ilgili en kötü zannı besliyorlar.

Genç adam kendinde bir olgunluk hissedince

Ayıplayıcı kınamaları önemsemez olur

Bu hal, yani koku duyusuyla algılanan vahiy, geçmişte pek nadir görülmüştür. Buraya kadar vahyin üç menzilini yakini ilim yöntemiyle şerhettik. Zanni taklit yöntemine başvurmadık. Kuşkusuz zihnin derinliklerinde bazı noktalar kaldı ki kalemle yazılan ibarelerle şerhedilecek gibi değildirler. Sözlü işaret de bunları açıklamaya yetmez. Bu yüzden başağında bıraktık ve açıklama yoluna girmedik.

Birinci mertebe, Vahyin birinci mertebesi bütün nebi ve rasulleri kapsar. Ama nebi ile rasul arasında da bir takım farklar vardır. Bu farklardan biri, rasulün nebiye göre daha özel ve daha üstün olmasıdır. Her rasul nebidir, ama her nebi rasul değildir. Bir diğer fark, nebinin bütün şeriatlar arasında ortak olan külli dini, yani Kitabın anası konumundaki muhkematı, herhangi bir sistem ve şeriat vaz etmeden riayet etmemesidir. Rasul ise milletler ve dinler arasında ortak olan yol üzerinde izlenen bir şeriat koyan ve buna dair hüccet ve delil sunan kimsedir. Rasulün ortaya koyduğu hüccet ve delil birçok veli ve arif için de geçerlidir. Ama veliler için olan parlaklık ve aydınlık bakımından nebiler için olana göre daha aşağıdadır. Çünkü velilerin nefisleri kuvvet bakımından nebilerin nefislerinden daha aşağıdır.

İkinci mertebe, bazılarına hastır. Örneğin Musa (a.s) Allah'ın kelamını duymuş, ama hiç kimseyi görememiştir. Bilakis teyit sigasıyla rüyetten (Allah'ı görmekten) men edilmiştir. Çünkü asi mütehayile gücü bu bağlamda saflaşmamıştır, bulanıktır. Bu tür isteklerden bu yüzden sert bir üslupla vazgeçirilmiştir. Apaçık delillere kanaat getirmesi emredilmiştir. Nitekim bu sert ve etkili vazgeçirmenin ardından ona şöyle hitap edilmiştir: *"Ey Musa! dedi, ben risaletlerimle (sana verdiğim görevlerle) ve sözlerimle seni insanların başına seçtim. Sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol."* (Araf, 144) Yani bu kadarla yetin. Sözlerimizi duymaya kanaat getir. Bizimle karşılaşmayı umma, sana verdiğimize şükret. Musa'nın (a.s) ayıldıktan sonra tövbe etmesi, kendisinden sadır olan bu istekten dolayı pişmanlık duyması, bu davranışının bir yanlışlık ve sui edep neticesi olduğunu göstermektedir. Bilerek ve görerek yapmamıştır. Nitekim yüce Allah bu hususa şöyle işaret etmiştir: *"Ayılınca dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim."* (Araf, 143) Yani ben iman ve delil ehlinin

önderiyim. Mazeretimi ve tövbemi kabul et. *“Musa da baygın düştü.”* (Araf, 143) ifadesinde anlatılan durum, bir bakıma yanılan kimsenin sehiv secdesi yapmasına benziyor. Nitekim Davud (a.s) da iki hasmın durumunu bilmemiş, sonra rabbinden bağışlanma dilemiş ve rükua eğilerek, pişmanlığını ifade etmiştir.

Üçüncü mertebe, Hz. Muhammed’e (s.a.v) tahsis edilmiştir. Çünkü onun tahayyül şeytanı huzurunda Müslüman olmuştu. Artık onun bedeninde kanın damarlarda dolaşması gibi dolaşmıyordu. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *“Andolsun o, Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını gördü.”* (Necm, 18) Bu mertebe mucize ve keramet gibi makamların en yücesidir. Bu yüzden risalet ve nübüvvet onunla son bulmuştur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Fakat o, Allah'ın Rasûlü ve nebilerin sonuncusudur.”* (Ahzab, 40) Burada yüce Allah onun nebiliğinin sonuncu nebilik olmakla kayıtlandırıyor, ama rasullüğü ile ilgili böyle bir kayda yer vermiyor. Bununla yüce Allah nübüvvetin risaletten daha genel olduğuna işaret ediyor. Dolayısıyla genelin son bulduğu yerde hususi zorunlu olarak son bulur. Nübüvveti sonuncu olduğuna göre risaleti de sonuncudur. Çünkü evinin imarı tamamlanmış, sırlarının eşyaları tamamlanmıştır, dayanıp döşenmiştir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım.”* (Maide, 3) Rasulullah (s.a.v) bu tamamlanmışlığa ve kemale ermişliğe şöyle işaret etmiştir: *“Nübüvvet imar edilmiş bir eve benzer. Bu evde bir tuğlanın yeri boş kalmıştı. İşte ben o tuğlayım.”* Kemale eklemede bulunmak onu eksiltmek sayılır. Artık bu makamdan yukarı bir kimsenin izleyeceği bir yol, birinin gidip ulaşacağı bir kaynak yoktur.

Senin gibi gönül bağlayan birine kavuşmak mümkün mü?

Binlerce hile ile buna engel olursun

Ey ki bedenimdeki her kılın altında senin mührün var

Ey ki senin her kılının başına bağlanmışım ben.

Nitekim yunanlı rabbani filozof, ilahi hekim ve salih muallim büyük Eflatun'a nereye kadar ulaştığı sorulmuş o da şu cevabı vermiştir: "Üç semayı çözdüm. Tabiat semasını, nefis semasını ve akıl semasını. Bunların ötesine yükselmek istedim. Bulanık tabiat beni geri çekti. (Bundan maksat Musa ile mahbubunun arasına giren dağdır). Böylece tabiatın çekimine kapıldım. Neticede akıl bana gösterdi ki, orada gidilecek bir yol yoktur. Acizlikten vazgeçtim, yetersizlikten, kusurdan dolayı değil." Çünkü insan acizlik sınırındadır. Bu acizlik de marifetinin ulaşacağı son sınırdır. En nurlu rasulün (s.a.v) büyük dostu Sıddık-ı Ekber Ebubekir'in (r.a) dediği gibi "idraki idrak etmekten acizlik idraktir". Şairlerin hekimi ne güzel söylemiş:

Bilgim bir yere vardı ki

Bilmediğimi bildim.

Bilmediğini bilmek, bütün ilimlerden üstündür. Bilmediğini bilmemek de her cehaletten büyüktür.

Susuzluktan yanıyorum ve ben suyu görüyorum

Ama suya gidecek yol yoktur.

Acaba büyük hekim, şerefli arif ve kamil filozoftan nakledilen bu üç mertebe, yüce Allah'ın halili İbrahim'le ilgili olarak aktardığı süreçler midir? Ki İbrahim göklerin ve yerin melekutunda süluk ederken, yıldızların dakik menzillerini, ayın derecelerini ve güneşin burçlarını aşmıştı. Sonunda nefsinin acizliğini itiraf edip şöyle demişti: *"Ben, vechimi gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim."* (Enam, 79) Acaba İbrahim'in (a.s) dile getirdiği yıldızlar tabiatın isimleri, ay nefis

seması ve güneş de akıl seması mıdır? Dolayısıyla bir nebi ve bir filozof karşılıklı ve aynı hizada bulunuyorlar. Biri makuldan hissedilene koşmakta, biri de hissedilenden makule doğru yol almakta ve kabul menzillerinden birinde buluşmaktadırlar.

"Hiç kimse nerede öleceğini bilemez." (Lokman, 34) Şu halde insanların mezhepleri, din yolu üzerindeki menziller konumundadır ve buna da görünenden gaybe yükseliş adı verilmiştir. Her menzilinde bekleyen nöbetçiler vardır. Her bir menzilde bir şeytan olanca korkunçluğuyla oturmuş, kimi zaman korkutmakta, kimi zaman arzular telkin etmekte, bir manastırda oturup insanları davet etmektedir. Zihinlerini karıştırmakta, akıllarını bulandırmakta, değersiz mallarını ve bozuk fikirlerini pazarlamaktadır. Nitekim şu ayette sözü edilen yollardan maksat budur: *"(Başka) yollara uymayın. Zira o yollar sizi Allah'ın yolundan ayırır. İşte sakınmanız için Allah size bunları emretti."* (Enam, 153) Araf berzahı dükkanının arif sarrafı, yakınlık vakti, kendisini müşahede edenlerin isteklerine karşılık vermektedir. Her biri kuvvetlerinin ve ilgilerinin farklılığına göre farklı isteklerde bulunur. Tıpkı vuslat zamanı aşıkın maşukundan istemesi gibi. Kimi aşıklar, maşukun fiillerinden birine bakmak isterler. Nitekim İbrahim (a.s) şöyle demiştir: *"Rabbim! Bu şehri (Mekke'yi) emniyetli kıl."* (İbrahim, 35) Bu istekte bulunduğu sırada himmeti son derece düşük ve ihtiyacı alabildiğine aşağı idi. Halinin başlarında gerçekleşiyordu. Ama biraz yükselip de kendine güveni gelip cüret kazanınca rabbinin sıfatlarından bir sıfata bakmak istemiştir. Nitekim şöyle demiştir: *"Ey Rabbim! Ölüyü nasıl diriltttiğini bana göster."* (Bakara, 260) Çünkü öldürme, zatında sıfatlarından biridir. İbrahim (a.s) bu makamın ötesine geçmiyor. Çünkü hiçbir beşerin sıfatlar makamının ötesini göremeyeceğini artık biliyor. Nasıl bilmesin ki yüce Allah, Rasulullah efendimiz (s.a.v) ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur:

"Andolsun o, Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını gördü." (Necm, 18) Burada yüce Allah, rasulullah'ın (s.a.v) rabbini değil, rabbinin ayetlerini gördüğünü açık bir dille ifade ediyor. Üstelik bütün insanların en mükemmeli olarak hiçbir gönderilmiş nebinin ve yakın kılınmış meleğin kaldıramayacağı bir vakitte bulunduğu halde. Dolayısıyla en üstün insan, en değerli vakit olarak Kadir gecesinde nurundan ancak bu kadarını görebilmiştir. Nimet bahçeleri içinde bir saat tefekkür altmış yıllık ibadetten daha hayırlıdır.

Musa'ya (a.s) gelince, o, kalbinin karşı konulmaz aşkından dolayı hemen kerem ve celal sahibi, en üstün delili sunan rabbinin erişilmez, eşsiz güzellikteki, nazlı ve kerim veçhine bakmayı istiyor. Şair ne güzel söylemiş:

Celal sahibi, eşsiz güzelliğine müptela oldum

O ise delille ve nazla mücadele ediyor.

Kavuşmayı istedim ki kavuşmak helaldir

Nebi kavuşmaktan nehyedildi, dedi.

Nebinin (a.s) vuslattan nehyedilmesinin sebebi, ehliyetinin eksikliğidir. Bu yüzden ondan men edilmiştir. Bu da ya istidadının olmaması yüzündendi. Tıpkı güneşin ışığı karşısında gözleri kamaşan yarasa gibi. Ya da nurunun en kamil şekilde parlamasından dolayı idi. Her ikisi de akıl gözünün habibi görmesini engelleyen kaşlar konumundadır. Bunun yerine dağa bakmasını emrediyor. Yani sen yanağımdaki gamzelerden birini görmeye güç yetiremezsin. Lafzımın kelimelerinden bir lafzı işitmeye takat getiremezsin. Böyle iken cemalimin kemaline ve kemalimin cemaline nasıl bakabilirsin? Çünkü nuru son derece şiddetli, göz alıcı ve kibriyasının şuaları gözleri kamaştıracak kadar parıldamaktadır.

Bir keresinde şöyle demiştim:

Şunlar vuslat cennetindeymiş,

Şunlar da ayrılık cehennemindeymiş, aldırmıyorum.

Benzeri bir şeyi Hemedan kadılarının gözünün kirpiklerinin tellerinden Irak nağmelerini ve İsfahan bam telini çalan aşk denizinde boğulmuş ve özlem narına yanmış aşık ta terennüm etmiştir. Allah delilini nurlandırsın ve düşmanlarını alçaltıp, zelil kılsın. Çünkü onun hakkında günah mahiyetli zanlarda bulundular da elem verici delilik illetine yakalandılar. Şeyh Ebu'l A'la bu anlamda ne güzel söylemiştir:

Seni gözle gördüler, bu yüzden zanlar onları saptırdı

Çünkü doğru haber veren fikirle görmediler seni.

Ardından şöyle demektedir:

İmalara veda ettim, gizliliğe teslim oldum

Cevabım gözü ve kaşı indirmek oldu.

Aşıklar buluştuklarında böyle yaparlar

Onların gözlerde ve kaşlarda dilleri var.

Bu üç menzile, kemal ve eksiklik esasında tertip edilişlerine Kur'an-ı Kerim şöyle işaret etmiştir: *"Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur, yahut bir resul(elçi) gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder."* (Şura, 51) Buna göre vahiy yoluyla konuşma kalp, perde arkasından konuşmak kulak, melek aracılığıyla görerek konuşmak ise göz içindir. Fakat bu işveli işareti ancak izzet kibrinin perdesini kalbinden sıyırdığın, asabiyet gururunun eğlencesi perdesini kaldırdığın zaman anlayabilirsin. Çünkü yüce Allah kafirleri bu tarz bir izzete sahip olmalarından dolayı kınamıştır. Bu tür bir izzet ayrılık ve ihtilafın galip gelmesi anlamına

gelir ki hiçbir faydalı sonuç vermez. Tıpkı şu ayette işaret edilen ayrılık gibi: *"Küfredenler, (iddia ettiklerinin) aksine, bir gurur (izzet) ve tefrika içindedirler."* (Sad, 2) Rasulullah'ın (s.a.v) uzun bir hadisinde yer alan "*onu ancak Allah'a karşı büyüklük taslayan izzet (gurur) ehli inkar eder."* Cümlesinde işaret edilen izzetten maksadın bu tür bir izzet olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim şairlerin hekimi Mecdud b. Adem Senai de olağanüstü güzellikteki bir kasidesinde buna şöyle işaret etmiştir:

Kur'an huzurunun gelini nikabı açınca

İman melikinin evini kavgadan mücerret görür.

Üçüncü Mesele: Alışılmışın Dışındaki Bu Kelimelerin Sınırlandırıcı Şekilde Taksim Edilmeleri İle İlgilidir.

Ben diyorum ki: Ulvi cihetten gelen hafif işaret ya akılların ilka etmesi şeklinde olur ve vahiy olarak isimlendirilir veya nefislerin ilka etmesi şeklinde olur ve ilham olarak isimlendirilir. Bu yüzden vahiy ilhama göre daha sarih ve daha aydınlık gelir. Çünkü akıllar nefislere göre daha parlaktırlar. Dolayısıyla etkileri de nefislerin etkilerinden daha parlak olurlar. Bu iki tür işaretin her birini nefis ya duyuları kullanmak suretiyle ya da duyuları devre dışı bırakmak suretiyle algılar. Bu dört şıktan fazlası söz konusu değildir.

Birincisi: Uyanık iken akıllardan alınan işaret sarih vahiydir. İkincisi: uyanık iken nefislerden alınan işaret sarih ilhamdır. Üçüncüsü: uykuda iken akıllardan alınan işaret tevile muhtaç vahiydir. Dördüncüsü: uykuda iken nefislerden alınan işaret tevile muhtaç ilhamdır. Ayrıca uyku halinde iken karıştırıcı kuvvet, eğer ulvi nefislerden bir nefsin idraklerini istila etmişse, onlara karşı isyan edip baş kaldırmışsa, bu takdirde

bu idrakleri aslı olmayan boş terkipler tarzında terkip eder. Bu tür rüyalara düş denir. Ama onlara itaat ediyorsa, bağlı kalıyorsa, bu takdirde nefsin idrak ettiğine yakın bir şekilde hikaye eder, hatta nefsin idrak ettikleri ile tasvir ettikleri arasında ancak küllilik ve cüzilik bakımından bir farklılık olabilir. Ki böyle bir farklılık da zorunludur. Çünkü kütlesel bir kuvvete şahsi bir suret işleniyor. Nefis ise mücerret bir cevherdir ve zatına külli suretler işlenir. Böyle bir rüyaya da sadık rüya denir. Birincisi tabire muhtaçtır. İkincisinin tabire ihtiyacı daha azdır. Çünkü birincisi bulanık, ikincisi ise aydınlık ve berraktır. Tahayyül gücünün karıştırıcı özelliğinden tabir ilmi doğmuştur. Feraset ise, ahlakı, sıfatın delili olarak kullanır. Nitekim tıp ilmi de fiilleri bedensel hastalıkların delili olarak kullanır. Dolayısıyla tabir ilminin konusu karıştırıcı ve kabalaştırıcı tahayyül gücüdür. Feraset sahibinin konusu ise, sıfatlarına delalet etmeleri açısından hayvani nefsin ahlakıdır. Nitekim tıp ilminin konusu da, sağlık ve hastalık bağlamında insan bedenidir. Bu üç ilim tabii ilmin dallarındandırlar.

Bu eserleri gerektiren sebebler:

İkinci mesele, bu eserleri gerektiren, bu sonuçları doğuran sebepler hakkındadır. Bunlar da üç tanedir. Nefsin cevherindeki saflık, onu kemal derecesine ulaştıran nazari güç ve tahayyül gücünün zayıflığı. Birincisi: Nefsin cevheri bildiğin gibi melekut türündendir. Melekutiler de tabiatları itibariyle alemimizde bulunan zatların, sıfatların ve fiillerin illetleridir. Önceki bölümlerde buna dikkat çekmiştik. Dolayısıyla arzda meydana gelen hadiseler isteyerek veya istemeyerek melekuti varlıklara uyarlar. Bu bakımdan melekuttan bir şule olan nefis de kendi takatı oranında onların tesirini icra eder. Nitekim ateşten bir kıvılcım da ateş gibi yakıcılık özelliğini icra eder, ama gücü oranında. Nefsin ilk eseri özel mülkü olan bedeninde görülür. Çünkü bütün kuvvetler onun eli

altında, tasarrufunda olmak üzere müsahhar kılınmışlardır. Bu hali her nefis kendi içinde zorunlu olarak bulur. Örneğin şehvet gücü, canının çektiğini celbetmesini, gazap gücü de acı veren şeyi defetmesini emreder. Dolayısıyla nefsin emri bu kuvvetlerin tümü üzerinde geçerlidir. Böyle bir gerçek olduğuna göre, özel mülkünün dışında gaybi halleri bilen, saf ve berrak oluşu itibariyle özel mülkünden daha uzun ve daha geniş bir mülkü idare eden, onu hükmü altına alan, emrine ram kılan, hakimiyet alanı oluş ve bozuluş aleminin heyulisine kadar uzanan büyük bir nefsin bulunması da yakın bir gerçeklektir. Nitekim oluş ve fesat aleminin heyulisi ulvi nefislere itaat eder. Bazen ısınmakla ateş suretine bürünür. Bazen soğumakla su suretine bürünür. Bazen kurumakla toprak suretine bürünür. Bazen nemlenmekle hava suretine bürünür. Tıpkı İbrahim'in (a.s) ateşinin yaratıcısının emriyle havaya dönüşmesi gibi: *"Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol!"* (Enbiya, 69) Ayette geçen serinlik ve esenlik itidal heyetine yönelik işaretlerdir. Yani ne yakıcı, aşırı bir sıcaklık ne de öldürücü bir soğukluk ol. Nitekim cennetliklerin cennetteki halleri şöyle vasfedilmiştir: *"Ne yakıcı sıcak (güneş) görülür orada, ne de dondurucu soğuk."* (İnsan, 13) Bu, felek aleminin itidal alemi olduğuna yönelik bir işarettir. Bu yüzden bu alemde ölüm yoktur. Sufiler buna "kün=ol" makamı derler. Nitekim yüce Allah kutsi bir hadiste şöyle buyurmuştur: *"Ey Adem oğlu! Seni beka için yarattım. Ben daima diri ve ölümsüzüm. Sana emrettiğim şeylerde bana itaat et ki seni kendim gibi diri ve ölümsüz yapayım. Ben bir şeye "ol" derim, hemen oluverir. O halde emrettiğim hususlarda bana itaat et ki seni kendim gibi yapayım. Çünkü ben bir şeye "ol" dedim mi oluverir."* Açıkça belirtilmiştir ki kul kırk gün veya daha fazla kendini tamamen Allah'a kulluk ederse, bu ulvi makama yükselmesi kolaylaşır. Kalbi başkasını kapsamadığı, başkasıyla ilgilenmediği sürece bu makama sahip olur. Oluş ve

fesat alemindeki bütün haller, ister alışılmış, ister alışılmamış, garip olsun bu dört keyfiyetten kaynaklanmaktadır. Hatta ulvi ve parlak bir nefsin hükmünün karanlığı yarmaya, felekler aleminde, alışılmışın dışında tasarruflarda bulunmaya kadar ulaşabilmesi de caizdir. Nitekim birincisine örnek Musa (a.s), ikincisine örnek de Rasulullah efendimiz (s.a.v)dir. Bu üç faziletli zatın mucizelerinin mertebelerine iyice bak. Bunları vasıflarının kemalinin delilleri, zatlarının saflığının ve cevherinin parlaklığının burhanları olarak algıla.

İbrahim'e (a.s) gelince, yüce Allah'ın kitabının birçok yerinde belirttiği gibi çok içli, ağır başlı, yumuşak, hikmetli ve bilgili biri olduğu için, ona hilminin (ağır başlılığının, yumuşaklığının) suyu ile ateşi söndürme, yani bir şeyi zıddı ile savma mucizesi verilmiştir.

Musa'ya (a.s) gelince, ona da gazabın hiddeti, alevin şiddeti hakimdi. Ona da deniz suyuna hakim olma mucizesi verildi. Nitekim denizi yardı. Ve her bir taraf ulu bir dağ gibi belirmişti. Bu, İbrahim'e (a.s) verilen mucizeye zıt bir mucizeydi.

Rasulullah efendimiz (s.a.v) ahlak ve yaratılış olarak en mutedil mizaca sahipti. Bu yüzden, yarıp geçmek, delmek, eklemek ve ikiye bölmek suretiyle mutedil feleklere hakim olma mucizesine sahip kılınmıştı. Bunun nedeni itidallerin uyumu ve kemallerin benzerliğiydi. Bu yüzden her şeyi zıddıyla savmıştır. Demir demirle dövülüp işlenir. Denkler denklerle kahredilir. İşte sağlam adalet ve dosdoğru düzen budur. Daha doğrusu bu gerçekliği vurguluyor ve diyorum ki: Nefisler, en büyük kütlelerde hükümleri geçen ulvi nefisler, karıncanın nefsi gibi kendini idare eden süfli kütlelerde hükmü geçen süfli nefisler, kamil hayvani nefisler gibi bu ikisinin arasında yer alan orta nefisler diye ayrılırlar. Süfli nefisler de natık ve natık olmayan diye ikiye ayrılırlar. Natık nefisler de

en üstü düzeyde şeref ve saflığa sahip olanlar ve en alt düzeyde bayağılık ve bulanıklığa sahip olanlar ve de bu ikisinin arasında yer alanlar diye ayrılırlar. Birincisinin örneği nebilerin nefisleridir. İkincisinin örneği avamın nefisleridir. Üçüncüsünün örneği fazilet sahiplerinin nefisleridir. Nitekim madeni nefisler de şerefin en üst dizeyinde yakut gibi şerefliler, neft (petrol) ve kötü kokan, hatta nefislerin bayağılığına sebep olan katran gibi bayağılar-çünkü bayağı, katran ve ziftin yaratılışı vakarı gerektirici değildir- ve altın ve gümüş gibi bu ikisinin arasında yer alanlar diye ayrılırlar. Neft ateşle tutuşur, sonunda kendisi de ateşe dönüşür. Çünkü tutuşma istidadı alabildiğine şiddetlidir. *"O gün, günahkârların zincire vurulmuş olduğunu görürsün. Onların gömlekleri katrandandır, yüzlerini de ateş bürümektedir."* (İbrahim, 49)

Yakut ateşin etkisini kabul etmez. Çünkü saflığı kemal derecesindedir, alabildiğine katışıksızdır ve ateş tabiatında uzaktır. Bu yüzden hiçbir şekilde ondan etkilenmez. Bilakis ateşten soğuk ve zarar görmemiş olarak çıkar. Tıpkı İbrahim'in (a.s) bedeninin ateşten serin ve esenlikli olarak çıkması gibi. Çünkü İbrahim (a.s) selim bir kalbe sahipti. Gazap ateşinden ve tutku alevinden yaratılmış köpeği eğitiyordu. Altın ve gümüş de neft gibi tutuşmadıkları gibi ateşten yakut gibi sağlam ve zarar görmeden de çıkmazlar. Bilakis orta düzeyde etkilenirler, yani erirler. Bununla da anlaşılıyor ki bir kütle saf olduğu oranda baki kalır. Karanlık olduğu oranda da fena bulması çabuk olur. Nitekim gök cisimleri ve arz cisimleri ile ilgili olarak bu gerçeği daha önce açıklamıştık. Bu kütlelerin halini öğrendiğine göre benzerinin nefisler için de geçerli olduğunu bilmelisin. Bunlar da tesirlerine göre bazı kısımlara ayrılırlar. Tıpkı kütlelerin tesirleri oranında kamil, eksik ve orta şeklinde kısımlara ayrılmaları gibi. Hatta bazılarının tesiri cisimler aleminin tümüne sirayet eder. Tıpkı unsurlar aleminin tümünü yakan ve sırf hiçbir şeye dönüştüren ateş

gibi. Bunun sebebi de ateşin, saflığına ve üstünlüğüne dayalı olarak bunlara yönelik istilasının şiddetidir. Nitekim Rasulullah (s.a.v) bir hadisinde bu taksime şöyle işaret etmiştir: *"İnsanlar altın ve gümüş madenleri gibi madenlerdirler."* Daha ayrıntılı bir diğer hadiste ise Rasulullah (s.a.v) alimleri altına, öğrencileri de gümüşe benzeterek şöyle buyurmaktadır: *"İnsanlar alim ve öğrenci diye ayrılırlar. Bunların dışındakiler zebun kimselerdir."* Rasulullah (s.a.v) insaniyeti alimliğe ve öğrenciliğe has kılıyor, geri kalanları ise zebun ve düşkün ahmaklar olarak nitelendiriyor. Bunlar kalp veya düşük değerli dirhemlerdir. Bunlar insan değildirler. Bilakis hannastırlar. Yani hakkın karşısında geri çekilip batıla yanaşırlar. Nitekim Arapların hekimi şöyle demiştir: Ey insan olmayan insan benzerleri!" Bu anlamda söylenmiş bir güzel beyit de şudur:

Düşünürsen onların çoğu eşektir

Veya köpek ya da kurttur.

Kısacası bu insanlardan bu gibi suretlere tekabül etmeyen kimse kalmaz. Şairlerin emiri, nurani ruha sahip kimselerin hekimi Enveri ne güzel söylemiş:

Kendini insan cinsinden say

Allah seni altın olarak yaratmışsa, değerlisin

Eğer cemad tahtında isen cemadsın

Dört ayaklı ata bakıyorsan ondansın.

Bu özellik garip eserleri, alışılmışa, bilinene muhalif, ama mabud hakka uygun acayip halleri gerektiren nefsin cevherine hastır. Ve bu, kesinlikle mahlukatın ihtiyarına bırakılmış değildir. Bilakis kerem denizinden bahşedilmiştir, kutsi harem cömertliğinden sunulmuştur. Ki şu ifadeden bunu anlamak

mümkündür: *“Çevrelerinde insanlar kapılıp götürülürken, bizim güven içinde kudsî bir harem yaptığımızı görmediler mi?”* (Ankebut, 67) Bundan maksat, her türlü güvenliğe sahip helal haremidir. Etrafındaki insanlar kapılıp götürülürken onlar buraya sığınmaktadırlar. Bu, oluş ve fesat aleminin meydanıdır. Orada ölür ve dirilecekleri güne kadar orada beklerler. Çünkü cevherler ve zatlar mahlukatın yaratılması ve icadıyla elde edilmezler. Bilakis onlar celal kabesinde tutulurlar. Orada mahpus kalırlar. Mubah sayılmazlar, akıtılmazlar. Akıl terazilerimizle tartılmaz, nefis ölçeklerimizle ölçülmezler. Belki araz ve hallerle ölçülebilirler. Bu da bildiğin gibi ancak onların kudret ve kuvvetlerinin yardımıyla olabilir. Bundan da anlaşılıyor ki nübüvvetin çalışmayla elde edilebileceğini sananlar büyük bir yanılgı içindedirler. Aksine nübüvvet ilahi bir bağış ve hibedir. Bu yüzden Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *“Altı hususta insanlardan üstün kılındık.”* Sonra bu altı hususu sayıyor ve bunlar arasında kendisine bütün kelimeleri cemeden Kitab verildiğini ve bütün yeryüzünün kendisi için mescit kılındığını belirtiyor. *“Yeryüzü benim için toplandı”* şeklindeki sözünün anlamı da budur. Yani bütün cisimler alemi. Çünkü cisimler alemi akıllar aleminin arzıdır. *“Arzın doğuları bana gösterildi.”* Yani suretleri. Çünkü suretlerin varlıkları oradan doğup parıldar. *“Ve batıları bana gösterildi.”* yani heyulileri. Çünkü heyuliler oradan batar. Sonra bunların ardından *“övünecek bir şey yoktur”* buyurmuştur. Yani insanın kendi ihtiyariyle kazandığı şeylerde övünmek olabilir, zorunlu olarak sahip olunan ilahi bağışlarda övünmek olmaz.

Olağanüstü şeyleri gerektiren ikinci sebep, nazari kuvvettir. Bu da kemal derecesine ulaşmış ve eksiklik düzeyine inmiş olmak üzere ikiye ayrılır. Kemal düzeyine ulaşmış olanı da ikiye ayrılır. Birincisi, beşeri öğretime ihtiyaç duyar. İnsanların çoğunluğu açısından durum böyledir. Bunlar da

çabuk öğrenenler, geç öğrenenler olmak üzere ikiye ayrılırlar. Bu ikisi arasında ise sınırlandırılamayacak kadar çok erken öğrenme ve geç öğrenme mertebeleri vardır. İkincisi, beşeri öğretime ihtiyaç duymayan. Bilakis, şerefli cihetten ve ulu eşikten gelen işaretlerden anlaşılır. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir."* (Nur, 35)Yani insan türünden bir öğretici olmadan da öğrenilir. Kuşkusuz insan türü açısından bu özelliği olan bir şahsın bulunması kaçınılmazdır. Eğer herkes için bir beşeri öğretici zorunluluğu getirilirse, sonu gelmez bir zincirleme söz konusu olur. Dolayısıyla beşeri mahluk arasında ilim diye bir şey de hasıl olmaz. Çünkü sayıları sınırlandırılamayan bir şeye bağlı olanın varlık dairesinde hasıl olması nasıl mümkün olabilir? Şu halde parlak akıllardan gelen işaretleri anlamakta olan bir şahsın insanlara bu anlamda hakimiyet kurması kaçınılmazdır. Bu da ya bir kerede olur. ki Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur:

"Rabbimi en güzel surette gördüm. Bana dedi ki: Ey Muhammed! Mele-i a'la ehli hangi konuda tartışırlar bilir misin? Dedim ki: Ey rabbim! Sen daha iyi bilirsin. Bunun üzerine elini omuzlarımın arasına koydu. Serinliğini göğsümün ortasında hissettim. Bunun neticesinde göklerle yer arasında olan her şeyi bildim."

Bunun gerçekleşmesi şöyledir: Akıl gözü için öyle bir an hasıl olur ki onun katından ilk ezele uzanan varlık silsilesinin orta sınırın gözlemler. Bunun neticesinde göğsüne bir ilim akıtılır, içine üflenir. Bu ilim bütün varlığa ilişkin külli ilimdir. Adem'e bütün isimlerin öğretilmesi gibi. Ya da Rasulullah'ın (s.a.v) *"Yeryüzü benim için toplandı."* demesi gibi. Bundan maksat da varlık arzıdır. Ya da zamanların birbirini takip etmesi sonucu olur. Bu hususta yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Onu Rûhu'l-emîn, senin kalbine indirmiştir."*(Şuara, 193)

"De ki: Onu, Mukaddes Rûh, Rabbin katından hak olarak indirdi." (Nahl, 102) Bu ayetler "*ona ancak bir insan öğretiyor."* (Nahl, 103) *"Sen ancak bir iftiracısın."* (Nahl, 101) *"Başkasına yazdırıp da kendisine sabah-akşam okunmakta olan, öncekilere ait masallardır."* (Furkan, 5) diyenlere cevap niteliğindedir. Bu gibi sözler söyleyen kimselerin bu sözlerin reddetmek, bir beşer tarafından öğretildiğini söylemeyi nefyetmekten daha etkili bir yöntemdir. Çünkü şu ayette, ruhul kuds'ün öğretmesi de nefyediliyor: *"De ki: Onu semavatta ve arzdaki gizlilikleri bilen Allah indirdi."* (Furkan, 6) Yani bütün ilimler O'nun feyzi olarak gelmektedir. Hiçbir mahlukun sebebiyeti söz konusu değildir. İşte bu noktada mülhitlerin ve her şeyi mubah sayanların ağızlarından esen zehirli rüzgar diniyor. Ki onlar şöyle demektedirler: "Hakikatleri bilmeye, özellikle yaratıcıyı bilmeye ulaşmak için bir imama, bir şeyhe uymak zorunludur, o bizi bu hakikatlere ulaştırır ve bizi bu sonucu elde etmede muvaffak kılar." Aslında bu sapkınlıklarının ulaştığı son sınırdır ki bunu başarı ve hidayet şeklinde algılıyorlar. Eksiksiz sapıklıkları kendilerine doğruluk ve dirayet olarak görünüyor. *"İşte onların erişebilecekleri bilgi budur."* (Necm, 30) *"Onlar ancak zanna ve nefislerinin arzusuna uyuyorlar."* (Necm, 23) *"Semavatta nice melek var ki onların şefaatleri bir işe yaramaz."* (Necm, 26) Büyük şeyhin veya kör muallimin şefaati mi işe yarayacakmış? Allah için ey adam söyler misin, bu sözle "*ona ancak bir insan öğretiyor." "Başkasına yazdırıp da kendisine sabah-akşam okunmakta olan, öncekilere ait masallardır."* ifadeleri arasında bir fark var mıdır? Aralarında bir fark görebiliyor musun? Evet şeyleri büyüktür, ama muattila'nın büyüğüdür. O, haktan hali karanlık bir kuyuya benzeyen bir kalbe sahiptir. Bunun aksine müminin kalbi sağlam yapılmış bir bina gibi olup hak marifetlerle sağlamlaştırılmıştır. Onların muallimleri de imamdır, ama karga ve serap gibi, uğursuz baykuş gibidir.*"Allah,*

kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi." (Maide, 31)Ama bu karga kardeşinin ayıp yerlerini açıp ortaya çıkarmak için gönderilmiş gibi. Şu darb-ı mesel tam da bunlara uymaktadır:

Karga bir kavmin kılavuzu olunca, yollarının sonu helaktir.

Yani onları yürüten kimse helake götürmektedir. *"Ey Mâlik! Rabbin bizim işimizi bitirsin! diye seslenirler. Mâlik de: Siz böyle kalacaksınız! der."* (Zuhruf, 77) Ama Allah'a karşı bir dinarlık bir yardım bile yapamaz.

"Ciltlerce kitap taşıyan merkebin durumu gibidir. Allah'ın âyetlerini yalanlamış olan kavmin durumu ne kötüdür!" (Cuma, 5) *"Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer: Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte âyetlerimizi yalanlayan kavmin durumu böyledir."* (Araf, 176) *"Âyetlerimizi yalanlayan ve kendilerine zulmetmiş olan kavmin durumu ne kötüdür!"* (Araf, 177) Eşek şehvetin kulu, köpek de gazabın kuludur. Kur'an'ın sunduğu delil, şehvet ve gazabın kullarının örneklerini eşeklik ve köpeklik olarak tescil ediyor, sonra da örneğin ne kötü olduğunu vurguluyor. Bununla onların durumlarının eşeklerin ve köpeklerin durumlarından daha kötü olduğunu ima ediyor. Bu yüzden bunların ardından yer alan bir ayette *"İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar."* (Araf, 179) deniyor.

Nazarı kuvvet bakımından eksik olan nefislerin bir kısmı hiçbir şey akletmezler. *"Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar."* (Araf, 179) Çünkü kalpleri katılaşmış ve tabiatları da tortu üstüne tortuyla kaplanmıştır. *"Taş gibi yahut daha da katıdır. Çünkü taşlardan öylesi var ki, içinden ırmaklar kaynar."* (Bakara, 74) İşte bu insan, aşağıdaki ayette vurgulandığı

gibi en büyük ateşin yakıtı konumundaki taşın dengidir. *“Yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının.”* (Bakara, 24)

Bunların karşıtları ise, yağları ateş değmeden neredeyse tutuşup etrafı aydınlatacak kimselerdir. Çünkü parlak ayna gibidirler ve bütün hakikatler bu aynadan yansır. Tıpkı maddi suretlerin aynadan görülmesi gibi. Bu sırdan dolayıdır ki yüce Allah Kur’an-ı Kerim’de bütün madenler içinde minnet bağlamında sadece demiri zikretmektedir. Oysa demir madenlerin en değersizlerindendir. Bununla verilen mesaj, parlatılma, güzel ve çirkin maddi suretlerin yansımasına önayak olma özelliğinin demire özgü olmasıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet vardır.”* (Hadid, 25) Bundan maksat düşmanları demirden üretilen silahlarla savmaktır. *“Ve insanlar için faydalar vardır.”* (Hadid, 25) Bundan maksat da demirin suretleri yansıtması, bu sayede insanların güzel ve çirkin suretleri birbirinden ayırt edebilmesidir. Bir insanın kendi iç ve dış suretine, açık ve gizli sırlarına, daha doğrusu kendi nefsinde bütün varlığın heyetine muttali olmasından daha büyük nimet var mı? Bu, sırların nurlarıyla ve nurların eserleriyle dolu saf kadehtir. Ki göz kamaştırıcı bilge, engin deniz Ömer Hayyam (r.a) buna şöyle işaret etmiştir:

Cam-i Cem’i aramak üzere cihanda göründüm

Bir gün dahi oturmadım, bir gece uyumadım

Eşyadan cam-ı cem’in varlığını duyardım

Sonunda cem’in cihanı gösteren camının ben olduğumu anladım.

Bir kısmı da aklederler, fakat büyük bir zorluk ve meşakkatle. Nitekim bazı talebeler görürüz, ömürlerini araştırma ve tekrarla geçirirler, sabahın başından gecenin sonuna kadar

çabalarlar. Sonunda hiçbir netice elde edemezler, öğrenemezler. Utanç numunesi olarak gösterilirler. Okunu da kaybeder, heybesini de. Hem zorluğu hem de ziyanı devam eder. Bu gibi insanlara bir ayette şöyle işaret edilmiştir: *"De ki: Size, (yaptıkları) işler bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi? (Bunlar;) iyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir."* (Kehf, 103-104) Bu zorluğun da sayılmayacak kadar çok mertebeleri vardır. O halde nefislerin başları kadeh ve kaselerin okları içinde, dolup boşalan ve yarım kalan kadehler arasında dönüp durmaktadır. Buna göre saf ve dopdolu nefislerden birkaç damlanın kalp vadilere damlaması, sızması, kutsi ünsiyet meclisindeki safların arasına düşmesi kaçınılmazdır. İşte bu kamil ve kemale erdirici nefisler, kamillik itibariyle veli, kemale erdiricilik itibariyle de nebi olarak isimlendirilirler.

Alışılmışın dışındaki olağanüstü şeyleri gerektiren üçüncü sebep ise tahayyül gücüdür. Bunun da bir kısmına asi kuvvet, bir kısmına da aciz kuvvet denir. Ki bunun da sınırlandırılamayacak kadar çok mertebesi vardır. Bir kısmı da bu ikisinin ortasında yer alır. Birincisine örnek avamdır. Nitekim şöyle buyrulmuştur: *"Kötü işi kendisine güzel gösterilip de onu güzel gören kimse mi?"* (Fatır, 8) Bu kısım tahayyül gücü, fani hissedilen suretlerin çirkinliğini baki akledilen suretlerin güzelliğinde tasvir eder. İkincisine örnek Nebi'dir (a.s). O'ndaki tahayyül kuvveti gaybi sızıntıların suretlerini oldukları gibi güzelleştirir, şiddet ve ayırmaya yönelmezdi. Bunun yanında ayıp misalleri de oldukları gibi karıştırmadan ve çarpıtmadan çirkinleştirirdi. Aferin Senai'ye! Ne güzel söylemiş:

Her şey benden sana süs gibidir

Ki sen çocuksun ve ev biricik olandandır.

Nitekim Rasulullah (s.a.v) “*benim şeytanım benim huzurumda Müslüman oldu”* buyurmuştur.

Tahayyül gücünün orta düzeyine gelince, bunun örneği de Musa’dır (a.s). Çünkü Musa (a.s) sadece rüyetten men edilmişti. Ama bunun dışındaki hakikatleri tahsil etmesinde kendisine yardım edilmişti. Tahayyül gücünü temsil eden şeytanın Rasulullah (s.a.v) efendimizin huzurunda Müslüman olmasına rağmen, onun dışındaki nebilerin kafiridir, onların huzurunda teslim olmamıştır. Bu şeytanı Kur’an-ı Kerim “*Kur'an'da lânetlenen ağaç”* (İsra, 60) olarak isimlendirir. Bunun lanetlenmesi, diğer indirilmiş ilahi kitaplar dışında sadece Kur’an’a has kılınmış olması, gösteriyor ki bu şeytan lanetlenmesi ve kovulması sonucu Müslüman olmuştur. Eğer diğer kitaplarda da lanetlenip kovulsaydı, Müslüman olur, boyun eğerdi. İnatçılık ederek baş kaldırmazdı. Bu kuvvetin güçlü veya zayıf olması fıtrattan kaynaklanabilir. Bazen de çalışmayla elde edilebilir. Çünkü cismanidir, azalmaya ve çözülmeye elverişlidir. Az yemek ve içmekten, geceleri çok uyanık kalmaktan, sıkıntılardan, rahat hayatı ve konforu reddetmekten, refah ve bolluğu terk etmekten, gücünün zıddı ve kapasitesini kıran şeyleri yapmaktan kaynaklanan bir zayıflığa duçar olabilir. Nitekim Rasulullah (s.a.v) Hz. Aişe’ye (r.a) şu tavsiyede bulunmuştur: *“Şeytan Adem oğlunun içinde kanın damarlarda dolaşması gibi dolaşır. Öyleyse açlık ve susuzlukla onun dolaştığı yerleri daralt.”* Sonra yemediğini, içmediğini belirterek kendini övmüş, ardından “*yemeyip yedirdiğini*” ifade etmiştir. Bu da açıkça gösteriyor ki, yedirmek kerem sahiplerinin karakteri, başkasından yemek istemek de aşağılık insanların özelliğidir. Çünkü bu, insanı hayvanların düzeyine yaklaştırır. Cüneyd (r.a) şöyle demiştir: “Açlık, Allah’ın yeryüzündeki yemeğidir.” Bunun gibi sayılmayacak kadar çok özlü ve derin anlamlı söz vardır. Bu nedenle sufiler halvetlerde oturmayı alışkanlık haline getirmiş, çöllerde

dolaşmak suretiyle bedensel riyazet yapmayı gelenekselleştirmişlerdir. Bundan maksat bedenin kuvvetleriyle mücadele etmek, nefsin şehvani güneşlerini boğazlamak, gazabın kin develerini kesmek, böylece müşahede ve muvacehe köyüne yaklaşmak, mükaleme ve sözlü konuşma mertebesine ulaşmaktır. Bundan dolayıdır ki bazı zayıf karakterliler nübüvvetin çalışmakla elde edilebileceğini ileri sürmüşlerdir. Oysa birinci özellik hibedir, diğer ikisi ise hakkın yardımıyla mahlukun kapasitesine bırakılmıştır. Bu özelliklerin üçü de Hz. Muhammed'e (s.a.v) verilmiştir. Nitekim yüce Allah bunların O'na verildiğini şöyle ifade etmiştir: *"Kuşkusuz biz sana Kevser'i verdik."* (Kevser, 1) Bundan maksat nefsin yakuti cevherinin saflığıdır. Ki çalışmakla elde edilmez. Bundan dolayı da özellikle "verme" fiili kullanılmıştır. Daha önce Resulullah'ın (s.a.v) ruhunun "Kevser" olduğunu belirtmiştik. Yine "Kevser"in Mekke'de bir deniz olduğunu ve Rahman'ın arşının bu deniz üzerinde yüzdüğünü söylemiştik. *"Şimdi sen Rabbine kulluk et"* (Kevser, 2) Burada nazari veye ameli kuvvetin kullanılmasına işaret ediliyor. Bunlardan maksat da farklı ibarelerle işaret edilmiş olsa da namaz, oruç, zekat (tezkiye) ve ilahi ahlaklarla bezenmedir. Bu makamın elde edilmesi kesbidir, çalışmaya bağlıdır. Bu nedenle kulluk etme, namaz kılma emredilmiştir. *"Ve kurban kes."* (Kevser, 2) Burada şiddetle çarpan kuvvetin isyankarlığının boğazlanmasına, kurban edilmesine işaret ediliyor ki engellerinden, dik başlılıklarından kurtulabilsin. Velhasıl lahut cevherinden olan nefis, ilim ve amel olarak bu mebdelere benzediğinde, onlardan aşağı da olsa onların amellerini işlemeye başlar. Çünkü bu mebdeler Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmışlardır. Tıpkı kızgın demir ve şekil verilip sarıyla renklendirilmiş cam gibi. Kızgın demir parlaklık ve yakıcılık bakımından ateşin fiilini işler. Çünkü ateşin iki sıfatıyla, yani sıcaklık ve aydınlık vasıflarıyla vasıflanmıştır. Cam ise üzerine dökülen rengi

yansıtır. Yine beden, içine üflenen ruhla canlanır ve incelik ve şefkat ağırlıklı bir mizaca sahip olur. Sevenin mahbubuna iltifat etmesi, talibin matlubuna ısınması gibi. Şair şöyle demiştir:

Biz bir bedene sirayet etmiş iki ruh gibiyiz.

Dolayısıyla yaratıcının, dilediğine hesapsız rızık veren razıkın inayeti karşısında hayrete düşme. Bu hesapsız rızık vermesi her şeyi kuşatan eksiksiz rahmetini daraltmaz. Bol ve akıcı cömertlik bulutunu göndermede cimrilik etmez. Çünkü feyiz genel ve cömertlik tamdır. Şu halde uçup giden aklının ürkekliğini, şaşkın anlayışını yüce Allah'ın İmran oğlu Musa'ya (a.s) yönelik sözüyle kayıtlandır. Ki Musa (a.s) *"ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah'ı anmaktan alıkoyamadığı insanlar"* (Nur, 37)dan biridir. Yüce Allah onunla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Yiğitlik çağına erip"* otuz üç yaşına gelip *"olgunlaşınca"* kırk yaşına girince *"biz ona hikmet"* nefsin özel cevherinin karşılığı olarak ona nübüvveti *"ve ilim verdik"* (Kasas, 14) sahip olduğu kamil nazari kuvvete dayalı olarak ona ilim verdik. İkinci özellige ise yüce Allah'ın şu ayetinde işaret ediliyor: *"Şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!"* (Araf, 143) Bu özellik sırf ona mahsustur. Çünkü Musa (a.s) muhlisti. Muhlisler ise büyük bir öneme sahiptirler. "*İşte güzel davrananları(ihsan sahiplerini) biz böylece mükâfatlandırırız."* (Kasas, 14) Burada hikmet vermeye dair hükmün nasıl ihsan sahiplerinin tümünü kapsayacak şekilde genelleştirildiğini görüyor musunuz? *"Bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz."* (Ankebut, 69) İhsan, Allah'ı görüyormuşsun gibi O'na ibadet etmen demektir. İhlas ise, kırk gün boyunca bütün amellerini sırf Allah rızası için yerine getirmenden ibarettir. Nitekim Musa (a.s) böyle bir süreçten geçmişti. Şöyle buyruluyor: *"Böylece Rabbinin tayin ettiği*

vakit kırk geceyi buldu." (Araf, 142) Ya da ihlas makamına ermek için kimi durumlarda bundan daha fazla, belki de on seneye ihtiyaç vardır. Nitekim Musa (a.s), Şeyhi Şuayb'ın (a.s) yanında on sene geçirmiştir. Bununla ilgili olarak şöyle buyruluyor: *"Sonunda Musa süreyi doldurup ailesiyle yola çıkınca, Tûr tarafından bir ateş gördü."* (Kasas, 29) İyice dikkat et, bak, sürenin tamamlanmasından sonra nasıl nübüvvetin verilişine, risalet nurunun bahşedilişine yer veriliyor? Acaba bu süre, nefsini rezil ve alçak özelliklerden arındırmak ve faziletlerle bezemek için miydi, yoksa kadınlara ve giysilere yönelik şehveti yatıştırmak, zenginlik ve bolluk sebeplerini kazanmak için miydi? Rabbi bu süre içinde onu eğitim, terbiye etmişti, sonunda O'na Kitabı indirmişti. Fazilet suyu cinsel hazlar iklimine iner mi? Ruhlara inen Tevrat faziletleri böylesi haz iklimine etki eder mi? Kaldı ki şu ayeti okumuşsundur: *"Nefsini kötü arzulardan uzaklaştıran için ise şüphesiz cennet yegâne barınaktır."* (Naziat, 40-41) Nefsini helal olsun haram olsun heva ve heveslerden uzaklaştırmayan bir kimse cennete giremeyeceğine göre, cinsel birleşme lezzetine yönelen, cima ihtiyacını gidermek için yanıp tutuşan bir kimseye biset, risalet, nübüvvet ve yiğitlik erdemi nasıl iner? Bundan şüphe etmeyeceğini sanıyorum.

Dördüncü mesele: Nübüvvetin mahiyetini keşfetme ve varlığının zorunluluğunu ortaya koyma hakkındadır. *"İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?"* (İnsan, 1) İnsanın üzerinden anlaşılan ve meşhur bir anlam olmadığı bir zaman dilimi geçmiştir. Bu, delile ihtiyaç duymayan bir gerçektir. Çünkü beden nütfeden yaratılmıştır. Nütfe ise kendisini emen sıcaklığın sebebiyle mislinin erimesinden veya kudret eli tarafından kırk gün yoğrulan yapışkan balçıktan, asırların ve senelerin tıyneti üzere uzun süre beklemiş kurumuş çamurdan elde edilmiş hamurdan yaratılmıştır. Böyle iken öncesinde zaman olmayan

kadim bir varlık olarak nitelendirilebilir mi? Oysa insan bedeni ancak zaman ve mekanın mazrufu yani zarfı olarak var edilmiştir. Dolayısıyla öncesinde mevcut olmadığı, bilinmediği, anılmadığı bir zaman diliminin olması kaçınılmazdır. Bu, insanın hadis bir varlık olduğunun ispatına dair eksiksiz bir mübalağa sigasıyla ortaya konmuş kesin bir kanıttır. Aylar geçtikten, asırlar birbirine kovaladıktan sonra insan, madenlerin kuruluğu, bitkilerin nemliliği, hayvanların sıcaklığı ve havanın etkilerinin soğukluğu arasında gerçekleşen en vasat mizaçtan hasıl olan karışım mahiyetindeki nütfeden yaratılmıştır. Bu süre Kur'an'da "*düzgün ve dengeli bir surete sahip kılma*" olarak nitelendirilmiştir: *"Ey insan! Seni yaratıp seni düzgün ve dengeli kılan, seni istediği bir şekilde birleştiren, ihsanı bol Rabbine karşı seni aldatan nedir?"* (İnfitar, 6) Bu ayette yüce Allah kendisini iki sıfatla vasfediyor ki her ikisi de insan mizacının dengeliliğiyle ilgilidir. Biri Rablık sıfatıdır ki terbiye etmek, yani düzgün ve dengeli kılma demektir. Diğeri ise Kerem sıfatıdır ki insana nimetleri bahşetmeyi ifade eder. Böylece insanın yaratılmasını bu iki sıfatın gerektirdiği ima ediliyor. Eğer rablık ve kerem olmasaydı, var olanlar var olmayacaktı. Çünkü bunlar sadece insana özgü değildirler, bütün varlık için geçerlidirler. Düzgün ve dengeli bir şekle sahip kılındıktan sonra insana duyuların nurları bahşedilmiştir. Bu da tabii sıcaklığın yine tabii neme musallat olması ve bunda latif ve havai dumanların yükselmesiyle gerçekleşir. Böylece nefs-i natıka ona, o da nefs-i natıkaya sirayet eder, tıpkı ateşin fitile sirayet edip yakması gibi. Her biri öbürünü çeker, mıknatısın demiri çekmesi yahut özlemle yanıp tutuşan aşığın özlenen maşuka koşması gibi. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *"Kendisini işitir ve görür kıldık."* (İnsan, 2) Burada insanın bütün duyuları içinde sadece işitme ve görme duyusundan söz edilmiştir. Bunun nedeni bu iki duyunun belirgin ve açık olmasıdır. Çünkü işitmenin kendisi

işitilen ve müşahede edilen bir şey, görme ise görünen ve bilinen bir şeydir. Daha doğrusu görme işitilen, işitme ise görülen bir şeydir duyuların özüne nüfuz eden aklın gözünde. Bundan sonra yüce Allah insana yeterli ve saf akıl gücünü bahşetmiştir. Ki hayır ve şer yollarını görebilsin. Diğer bir ifadeyle makul ve mahsus varlıklara yönelebilsin. Fiil ve sıfat denizlerine iletilsin. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Şüphesiz biz ona (doğru) yolu gösterdik. İster şükredici olsun ister nankör.”* (İnsan, 3) Bir diğer ayette de şöyle buyurmuştur: *“Sonra onu başka bir yaratışla insan haline getirdik. Yapıp-yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir.”* (Müminun, 14)

Akıl kuvveti duyular kandilinde eksiksiz bir şekilde tutuşunca, fitilindeki yağ alevlenecek şekilde saflaşınca basireti açılır ve bazen geceye, bazen de gündüze nispet edilen dokuz kadın görür. Bu kadınların başlarında taçları vardır. Elbiseleri aşağı doğru sarkmıştır. Kapıları kapalıdır. Serapları parıldamaktadır. Kaseleri elden ele dolaşmakta ve başları öne eğiktir. Tıpkı kapalı taslar ve sıkıca kavranmış kaseler gibi.

Biz bu temelleri eski kubbede

Tasın içinde yuvasını arayan karınca gibiyiz

Ümit ve korku menzilinden bihaberiz

Başı dönmüş, gözü bağlı, değirmen döndüren öküz gibiyiz.

Bu halkada hiç kimsenin gözbağcılık, hile yaptığı görülmemiştir. Bu hanede bir tenkit unsuru gözlemlenmemiştir. Sadece yedi çardak vardır. Tıpkı memeleri henüz tomurcuklanmış yaşıt kızlar gibi. Büyüğü altından, küçüğü gümüştendir. Gerisi bunlar arasında saflık, berraklık, nur ve ışık olarak

dönüp durmaktadır. Bu hakikatlerin arasına girmektedir. Bazen üçlü, bazen dörtlü olarak. Bazen de altılı ve karşılıklı olarak. Kimi zaman yakarak mukabil olarak. İşte bu hakikatler karşısında şaşıran ve dehşete düşen kimse şöyle demekten kendini alamaz:

Hakikat olarak mecazi değil

Biz oyuncağız, felek de oyuncu

Varlık minderi üzerinde durmadan oynuyoruz

Teker teker yeniden yokluk sandığına konuluyoruz.

Böyle düşündüğü için de oluşları ve hadiseleri, feleğin elinden çıkmış zamana havale eder. Hikmetle bütün varlığı idare eden yaratıcıyı inkar eder. Her şeyi bilen, eşsiz takdir eden yoktan varedici ilahın varlığını kabul etmez. Böylece hem mülkü, hem mücevherini yitirir. Tağuta ve onun putuna kulluk eder. İlahi sanatı kendi zıddına vehmeder. Neticede düşmanını dost edinir. Nitekim yüce Allah bu tarz düşünenlerin şöyle dediklerini bize haber vermektedir: *“Bizi ancak zaman helâk eder.”* (Casiye, 24) Ama basireti birazcık açılıp da yavaş yavaş düşünmeye başlayınca bozulmakta olan varlıkların üzerinde akıp giden bu değişmelerin ancak kendisi varedilmeyen bir var ediciden, kendisine renk verilmeyen bir renklendiriciden kaynaklanabileceğini algılamaya başlar. Günahlarını itiraf eder, kusurlarını görmeye başlar. Tövbe eder, hatasını ikrar eder ve pişmanlıkla geri döner ve şöyle der: *“Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.”* (Araf, 23) Dolayısıyla ilmi olarak daimi mebdenin, her şeyi hükmü altına alan kaimin varlığını yakin düzeyinde kabul eder. Ama bundan sonra hala mead hakkında şaşkındır. Fikri karmakarışıktır. Kulların akıbetinden kuşku duymaktadır. Daha doğrusu meadın varlığını açıkça inkar etmektedir.

Çünkü şunu bellemiştir: İnsan bir karışımdan meydana gelen bir mürekkep varlıktır. Karışım bozulunca, o da kaçınılmaz olarak bozulacaktır. Artık geri dönüşü umulmaz. Çünkü ne onun ne de bir başkasının bunda bir yararı yoktur. Dolayısıyla insan öldüğünde yok olur gider hükmünü verir. Mutluluğu da ortadan kalkmış olur. Nitekim yüce Allah onların şöyle dediklerini bize haber vermektedir: *"Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölürüz ve yaşarız."* (Casiye, 24) Tıpkı bitki gibi, ot gibi. Önce yeşerir, sonra kupkuru çer çöpe döner. İlk kez yaratılışta onun ve başkasının ne faydası olmuş ki yeniden dirilmesinde bir fayda olsun!

Beni bu dünyaya getirmekle feleğin kazandığı bir şey yok

Beni bu dünyadan alırken de makamı ve güzelliği artacak değil

Hiç kimseden şu iki kulağım da duymuş değil:

Niçin getirildim bu dünyaya, niçin götürülüyorum!

RİSÂLETİN VE NÜBÜVVETİN VACİBLİĞİ

Yukarda açıkladığımız sebebler yüzünden ölümden sonra diriliş uyarısında bulunan nübüvveti ve nübüvvetin sonuçlarını, etkilerini inkar etmişlerdir. Nübüvvet sofrasının serilmesine engel olmuş, şeriat sergisinin dürülmesine çalışmışlardır. Tıpkı Hatem-i Tai'nin cömertlik sofrasının bir köşesini dürer gibi. Bunların içinde en aşırı gidenleri Hindistan'daki Brahmanistlerdir. Süddi hadisi çarpıtılmış ve ona tabi olanlar da Brahmanlar olarak tanınmışlardır. Hz. İbrahim'in (a.s) hasımları sabiiler de böyle bir yolu tutmuşlardı. Yüce Allah kitabının değişik yerlerinde onların şöyle dediklerini aktarmaktadır: *"Bir beşer mi bizi doğru yola götürecekmiş?"* (Tegabun, 6) *"Bu, sadece sizin gibi bir beşerdir. Size üstün*

ve hâkim olmak istiyor.” (Müminun, 24) *“Sizin yediğinizden yer, sizin içtiğinizden içer.”* (Müminun, 33) İnkarlarının merkezinde bir cümle bulunuyor. Bu da yüce Allah’ın bize aktardığı şu cümledir: *“Siz de ancak bizim gibi birer insansınız. Rahmân, herhangi bir şey indirmedi.”* (Yasin, 15) Bir diğer ayette de şöyle buyruluyor: *“Kendilerine hidayet rehberi geldiğinde, insanların (buna) inanmalarını sırf, «Allah, rasul olarak bir beşeri mi gönderdi?» demeleri engellemiştir.”* (İsra, 94) Böylece, rasulleri inkarda ısrar edenlerin, büyüklük taslayanların bu yaklaşımlarının ekseninde “bir insan rasul olamaz” önyargısının yattığı hususu özetlenerek bize sunulmaktadır. Çünkü bütün insanlar mahiyet bakımından ortaktırlar. Dolayısıyla bazı insanların bütün insanlar içinde ayrı bir özelliğe sahip olmaları muhaldir. Ama bütün insanların nebi olmaları da imkansızdır. Bu da nübüvvetin ortadan kalkmasına yol açar. Çünkü her insan nebi olursa nebinin varlığına niye ihtiyaç olsun. Ya da içlerinde hiç kimse nebi olmasa neden nebiliğe ihtiyaç duyulsun. Her iki ihtimalde de hüccetlerinin sonuç aldığını düşünmektedirler bu zümreler. Aslında bu hüccetleri boş ve çürüktür. Bu fikirlerinin amacı belirgin değil, aksine bulanıktır. Ve bu anlayış örümcek ağından bile daha çürük, tabuttan daha dardır. Çünkü bir tek kelime ile savulacak kadar zayıftır. *“Nice az sayıda bir birlik Allah'ın izniyle çok sayıdaki birliği yenmiştir.”* (Bakara, 249) Onların bütün delillerini bir çırpıda boşa çıkaracak bu cümle Kur’an’da şöyle ifade edilmiştir: *“Allah, risâletini (rasullüğü) kime vereceğini daha iyi bilir.”* (Enam, 124) Yani insan türünün bütün fertleri benzer olsalar da bazı nefislerin Allah katında üstün bir değerleri vardır. Bunu ne siz anlarsınız, ne da atalarınız. Tıpkı yakut’un farklı bir değere sahip olması gibi. Bu zümreler tefritin ortasına düşmüşlerdir. Nitekim imamın masumluğuna inanan Karmatiler de ifratın en uç noktasına yerleşmişlerdir. “Şeyh-i Kebir” düşüncesini savu-

nan İbahiler de esfel-i safiline yuvarlanmışlardır. Birinci gruptakilere gazabın sıcaklığı galip gelmiş, öbürlerine de şehvetin ıslaklığı hakim olmuştur. Şehvetlerde de husumet olmaz.

Ey Muhammed! *"hayatın hakkı için onlar, sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı."* (Hicr, 72) Bir hakim kızgın olduğu zaman hükmedemez. Mizaç sapar da itidal sınırını aşarsa, hakim, adalet sınırına tecavüz eder, sapıklık çukuruna düşer. Mizacı dengeli, mutedil kimse, iki açıdan nübüvvetin olması bir zorunluluktur, der. Birincisi, yaratıcının gayesi açısından. *"Ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur."* (Araf, 54) Teşvik ve caydırma da O'nun yetkisindedir. Pek az menfaati olduğu halde ve kendisinin de ihtiyacı olmazken, sırf ziynetini tamamlamak için ayağın altında bir çukurun olmasını ihmal etmeyen, son derece basit bir fayda sağladığı halde gözün üzerinde kaşların yay şeklinde olmasını, gözün kenarlarının siyah kirpik telleriyle çevrilmesini göz ardı etmeyen Allah, alemler için rahmet vesilesi olan nübüvveti beşeri ruhlardan birine bahşetmeyi hiç ihmal eder mi?

İkincisi, mahlukatın ihtiyacı açısından. Hiç kuşkusuz şu küçük alemde, yani insan yapılanmasında bütün kuvvetlerin itaat ettiği bir reis olmadığı durumlarda, her kuvvet kendi mekanında eşit ve bağımsız bir konumda olursa bu yapı kısa sürede harap olur. Her bir kuvvet hem itaat edilen hem de itaat eden olur. Bu yüzden her kuvvetin yasağına uyduğu, emrine itaat ettiği bir emirin bulunması zorunludur. *"Rasul size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının."* (Haşr, 7) *"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök, (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti."* (Enbiya, 22)

İki hanım ağalı evin işleri düzene girmez.

Küçük alemin işleri, hükmü geçerli bir emir olmaksızın tamamlanamıyor, yolunda gidemiyorsa, nice fitnelerin kaynadığı, nice sıkıntıların oluştuğu unsurlar alemine ne demeli! Dolayısıyla mahlukata maslahatını nasıl elde edeceğini, çabasını yönelteceği yolları gösteren, başarının yöntemini ortaya koyan bir rehberin yol göstermesi kaçınılmazdır. Ancak o zaman ezeli inayet gerçekleşmiş olur. Nitekim yüce Allah, nebilerin ve rasullerin (salat ve selam üzerlerine olsun) seçkinlerinin dilinden bu gerçeğe dikkat çekmiştir. Ki hepsi de bir gerçek üzerinde birleşmişlerdir. O da ilahi inayettir. Çünkü mahlukat hidayetsiz ihmal edilmiş olur. Mahlukat olmadan hidayet de imkansızdır. Dolayısıyla bu ikisini birlikte var olması zorunludur. ikisinin birlikteliğine de inayet denir. Bu bağlamda İbrahim (a.s) şunları söylemiştir: *“Beni yaratan ve bana doğru yolu gösteren O'dur.”* (Şuara, 78) Burada İbrahim (a.s) sırf kendisine özgü inayeti zikretmektedir. Çünkü din evinin ilk temeli odur. Musa (a.s) ise şöyle demiştir: *“Bizim Rabbimiz, her şeye hılkatini (varlık ve özelliğini) veren, sonra da doğru yolu gösterendir.”* (Taha, 50) Musa (a.s) genel inayete işaret etmiştir. Çünkü külli bir kaziye ile hükümde bulunmuştur. O din evinin duvarlarını tamamlıyordu, çatısını değil. Çünkü dinin direği olan namaz henüz dikilmemiş ve henüz arş onun üzerine konulmamıştı. Rasulullah efendimizin (s.a.v) lisanından ise bu inayet şöyle hikaye edilmiştir: *“Yaratıp düzene koyan, takdir edip yol gösteren.”* (A’la, 2) Rasulullah (s.a.v) bağlamında bu inayetin mutlak, özel ve genel mahiyeti zikredilmiştir. Hatta buna başka hususlar da eklenmiştir. Çünkü mahlukat aleminin başlangıcından ve sonundan da söz edilmiştir. *“Yaratıp düzene koyan*” Bunun yanında emir aleminin başlangıcını ve sonunu da zikretmiştir. O da şu ifadedir: *“Takdir edip yol gösteren.”* Dolayısıyla bu gibi sembolik ifadeler nebileri faziletlerini ortaya koymaktadırlar. Şimdi yer vereceğimiz kısa ve öz

cümle, bütün kelimeleri cami, bütün hikmetleri kapsayan kaynaktan başka nereden olabilir: *“Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir.”* (Bakara, 269) Nebilerin mertebelerinin kemaline ya da eksikliğine delalet eden bu gibi ifadeler çoktur. Örneğin İbrahim (a.s) şöyle demiştir: *“Ben Rabbime gidiyorum. O bana doğru yolu gösterecek.”* (Saffat, 99) Hz. İbrahim (a.s), kendisiyle Rab arasında vasıta olan ruhu rab olarak isimlendiriyor. Çünkü rabbin en büyük ayetidir. Nitekim bir ayette buna şöyle işaret edilmiştir: *“Andolsun o, Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını gördü.”* (Necm, 18) Aynı durum Musa (a.s) için de geçerlidir. Bir ayette şöyle deniyor: *“Rabbi onunla konuşunca «Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!» dedi.”* (Araf, 143) Ama İsa (a.s) yukarıda zikredilen iki nebiden daha kamil idi. Çünkü Allah’ın ruhuydu. Bu yüzden Ona ruhani kuvvet hakimdi.

Musa (a.s)da gazap kuvveti hakimdi. Öyle ki Kıpti birine bir yumruk vurarak onu öldürmüştü. Sonunda da *“Bu şeytan işidir.”* (Kasas, 15) demişti. Ruhani kuvvetle gazap kuvveti arasındaki farkı görüyor musunuz? Ruhani kuvvet ölüleri diriltirken gazap kuvveti dirileri öldürüyor! İşte kemal bakımından bu ikisinden daha ileri olan İsa, bu aracı ruhu baba olarak isimlendiriyor: “*ben, benim ve sizin gökteki babanıza gidiyorum.”* diyor. Onun bu sözünden hareketle Hıristiyanlar İsa’ya Allah’ın oğlu dediler.

Rasulullah efendimiz (s.a.v) ise bütün nebi ve rasullerin en üstünüdür. Çünkü bütün kuvvetleri dengelidir. Daha doğrusu ruhani kuvvet bütün kuvvetlerinin üstündedir. Nitekim şeytanı onun huzurunda Müslüman olmuştur. Hatta ondan kaynaklanan ışıklar ve nurlar öylesine etkiliydiler ki ruhlar aleminin *“nûr saçan bir kandil”* i (Ahzab, 46) olarak isimlendirilmiştir. Tıpkı güneşin cisimler alemi için *“alev alev yanan bir kandil”* (Nebe, 13) olarak isimlendirilmesi gibi. İşte bu üstünlüğe

sahip olan Rasulullah efendimiz (s.a.v) aracı ruhu kardeş olarak isimlendirmiştir. İki kardeş bir kökten doğan iki dal gibidir. Böylece nefsin son derece parlak, ruhunun en üst düzeyde nurlu ve faziletinin kemal düzeyinde olması bakımından kendisiyle onun eşit olduğunu vurgulamak istiyor. Bu yüzden en yüce semaya dönerken (vefat ederken) onu “en yüce dost” olarak isimlendiriyor. Muallim-i evvel de ölürken şöyle demişti: “Ruhumu filozofların ruhlarının sahibine teslim ediyorum.”

Buraya kadar anlattıklarımız, nebilerin gönderilmelerinin vacipliğini, gerekliliğini vurgulamaya yöneliktir.

Nübüvvetin Mahiyetinin Tahkiki ve Hakikati:

Nübüvvetin mahiyetinin tahkikine ve hakikatinin ortaya çıkarılmasına gelince, bu konuda genel ve dolaylı bir anlatımla diyorum ki: Cinsler dörde ayrılırlar: 1- Cevher, 2- Cisim, 3- Bitki ve 4- Hayvan.

Türler de dört tanedir: 1- İnsan, 2- Onun üstünde hayvan, 3- Onun üstünde bitki ve 4- Onun üstünde cisim.

Aslında bu süslü bir gerdanlıktır. Tıpkı inci ve mercana işlenip süslenmiş gümüş bir gerdanlık gibi. İki tür arasında bir cins vardır ve en yüce cins hariç. Ona cevheri cins denir. Çünkü onun üstünde cevher yoktur. Buna cinslerin cinsi denir. Her iki cins arasında da bir tür vardır. En aşağı “İnsi” tür hariç. Çünkü onun altında başka tür yoktur. Türlerin türü olarak isimlendirilir.

Mahlukatın yaratılışının gayesi cinslerdir. Çünkü fasıllar onlara yakındırlar. Dolayısıyla bizzat kast edilen türler olurlar. Cinsler de ikinci dereceden kast edilmişler olarak yaratılmışlardır. Çünkü birinci dereceden kast edilmiş olsalardı, tür

hasıl olmazdı. Türün yaratılmasının gayesi sınıfın var edilmesidir. Sınıfın yaratılmasının gayesi de şahsın var edilmesidir. Şahsın var edilmesinin gayesi de ulvi eserlerin feyzini kabul etmeye elverişli nütfenin çıkarılmasıdır. Bu, inciyi oluşturması için yaratılmış kapalı, kabuğuna bürünmüş sedefe ve meyve vermek üzere çevrelenmiş hurma yemişi kabuğuna benzer. Dolayısıyla kalp dediğimiz organ içinde gizli bulunan inci açısından sedef konumundadır. Bu inciye de hayvani ruh denir. Bu ise nefs-i natıka cevheri açısından sedef mahiyetindedir. Şu halde nefs-i natıka cevheri ruhundan, ruh, kalbinden, kalp kalıbından, kalıp, sınıfından mertebelerine göre, sınıf da mertebelerine göre türünden, tür, mertebelerine göre cinsinden daha üstün ve şereflidir. Her cinsin en şereflisi onun nebisidir. Tıpkı güneş gibi. Her türün de bir nebisi vardır. insan gibi. Her sınıfın bir nebisi vardır. hekim gibi. Her şahsın nebisi vardır. Kalp gibi. Bu yüzden yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Her toplumun bir rehberi vardır.”* (Ra’d, 7) Buna benzer bir ayet de şudur: *“Her millet için mutlaka bir uyarıcı (rasul) bulunmuştur.”* (Fatır, 24)

Rasulullah efendimiz (s.a.v) de şöyle buyurmuştur: “*Kavmin yaşlı büyüğü ümmetin nebisi gibidir.”* Bütün bu şerefler kalıp, kalp ve ruh sedefi içindeki melekuti nefs-i natıka incisinde toplanmıştır. Ki o nur üstüne nurdur, saflık içinde safık, ışık içinde ışık aylarının hilali, diğer bir ifadeyle hidayete erdiren ve geçmişlere ve halıhazırdaki insanlara yol gösteren Muhammed Mustafa’dır. Onun nuru hala etrafı aydınlatmakta, sıfatları her zaman eksiksiz örnekliklerini sürdürmektedir. Dünya durdukça da bu böyle devam edecektir. Onun ashabı gökteki yıldızlar gibidir. Sevenleri inci taneleri gibidir. Şu yer yüzünde bir canlı kımıldadıkça, okyanuslarda bir meltem estikçe Allah’ın salat ve selamı üzerlerine olsun. Ruhun ve cisminin bu ruhlar ve cins ve tür cisimlerinden seçilmesi için yüce Allah ona, kendisine tevekkül etmesini emretmiştir: *“Daima diri olan Allah'a güvenip dayan”* (Furkan, 58)

“O ki, (gece namaza) kalktığın zaman seni görüyor. Secde edenler arasında dolaşmanı da (görüyor).” (Şuara, 219) Burada yüce Allah, nebinin hemcinslerini ve türdeşlerini secde edenler olarak isimlendiriyor. Çünkü tamamı da O’na karşı derin bir saygı ve ürperti duymaktadırlar. Tavırdan tavra, halden hale geçişini de dolaşma olarak nitelendiriyor. Bu makamda tenasühçülerin onlara dair kuşkuları bir belirsizlik atmosferinde ortaya çıkmıştır. Çünkü ümmet içinde bir taife bu görüşe meyletmiştir. Bundan bir takım şubeler doğmuştur. Birinci şube: Fer’idir ve birkaç meseleyi kapsamaktadır. Birinci mesele: İnsanın bedeninin öldüğü şüphe götürmez bir gerçektir. Apaçık duyularla müşahede edilen ve aklın da delalet ettiği bir olgudur bu. Çünkü beden ısı ve nemden mürekkep olup kesintisiz bir çözülme içindedir ve bu sürecin de bir sonu vardır. çözülmenin bir gün sona ermesi kaçınılmazdır. Yani öyle bir noktaya gelir ki geride bir şey kalmaz, terkip bozulur, dağılır, temelleri zayıflar, ruhu rahatsızlaşır, huzursuzlaşır ve sıyrılıp gider. İşte şu ayette bu anlam kast edilmiştir: *“Nerede olursanız olun ölüm size ulaşır; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile!”* (Nisa, 78) bedenlerin bağrında, cesetlerin kalelerinde olsanız bile, gece ve gündüzlerin art arda geçişleri neticesinde bunların yıkılıp dağılması, çökmesi kaçınılmazdır. Ama “sen” ölümle çürüyüp gitmezsin, yok olmazsın. Çünkü “sen” yüce Allah’ın bir kutsi hadiste buyurduğu gibi ölmezsin: *“Ey Adem oğlu! Seni beka için yarattım.”* Sen, ölümle birlikte bulunduğun mağaradan kurtulur, kalıcı yurduna gidersin. Aslında seni korkutan, senden sonra kalan ağırlıkların, yitirdiğin yüklerindir. Bunları at, ferahla. “İnşirah” suresini düşün: *“Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır.”* (İnşirah, 5) Rasulullah (s.a.v) de şöyle buyurmuştur: *“Yüklerini hafif tutanlar kurtuldular, yüklerini ağırlaştıranlar da helak oldular.”* Rabbine kavuşmayı, O’nun hoşnutluğunu kazanmayı düşünerek nefsinin sarhoşluğunu, gafletini azalt. Cenin ana rahminden çıktığında, daracık

doğum kanallarından geçerken zorunlu olarak elem duyar. Ama zuhur genişliğine çıktığında rahatlar. İşte bu eleme şeriat lisanında ve akıl dilinde kabir azabı denir. Büyük savaşımcı, dünyaya değer vermeyen zahit Soktart ne güzel söylemiş: "Ölümü küçümseyin, çünkü ölümün acı veren tarafı korkusudur."

Daha ne kadar dünyayı ve zarar etmeyi düşünüp endişe edeceksin?

Daha ne zamana kadar sarhoş canından korkacaksın?

Senden alabilecekleri şey sadece kalıbındır

O da bir çöplüktür, o kadar endişe etmeye değmez.

Beden kafesinin yüklerini at. Uç uçabildiğin kadar. Eteklerini sıva ve yürü yürüyebildiğin kadar. Yoksa bir helak uçurumuna yuvarlanır, derin ve kör bir kuyuda tuzağa düşersin. Kuşkusuz bu harap ve pislik mekanında sonsuzluk temenni edenler, bütün kederlerin ve kirlerin biriktiği bu dünyada beka arzu edenler, insan nefsinin baki veya fani olduğu hususunda bir takım kuşkular içindedirler. Sonsuzluğu bu dünyanın kırıntılarında arar ve ancak tümüne sahip olmakla ikna olurlar. Bu yüzden ahiretten ümitlerini kesmişlerdir. Tıpkı kafirlerin kabir ehlinin yeniden dirileceklerinden ümitlerini kesmeleri gibi. Bu yüzden dünyada sürekli kalmayı ister ve geçip gitmeyi hiç istemezler. *"Doğrusu siz, çarçabuk geçeni (dünya hayatını ve nimetlerini) seviyor, ahireti bırakıyorsunuz."* (Kıyamet, 20-21) Ahiret neşesini, rablerinin nimetlerine bakan gözleri, parlayan yüzleri, ahretin bahçeleri ve ırmakları arasında nimetlerle böbürlenerek yürümeyi terk ediyorsunuz.

Gümüşten tabaklar içinde yiyecekler sunarak bakarlar

Gözleri sanki kalıba dökülmüş altın gibidir.

“Dünya hayatına razı oldular.” (Yunus, 7) dünyayı içlerine sindirdiler, onunla yetindiler, gece ve gündüz onu elde etmek için çalıştılar. Ama yarın bütün kazandıklarıyla birlikte dünyayı bırakıp gideceklerini de biliyorlar. *“İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır!”* (Kıyamet, 36) Bunlar yüce Allah’ın, geçip giden, ortadan kalkan, toprağın altında çürüyen, göz ve basiret sahibi için ibretler oluşturan ensar ve muhacirlerden ve nice toplulukların akıbetinden söz eden ayetlerini unutmuş gibidirler. Söz konusu kavimler nice bahçeleri, pınarları, tarlaları, yüksek makamları geride bırakıp gittiler. Şeyh el-Maarri bu anlamı ne güzel özetlemiş:

Ah! Nice şehirler yok olup gitti

Evet, kaç çöl de şehir oldu!

Allahu ekber! Hiçbir şeyi onunla mukayese etmeyin

Onun hakkında “idi” “oldu” demeyin.

Ama biz bu kuşkuları gideriyor, aklı zayıf olanların zihninden söküp çıkarıyoruz. Ve insan nefsinin uzun bir zaman baki kalacağını *“aklı olan veya hazır bulunup kulak veren kimselere”* (Kaf, 37) bütün hakikatiyle ve apaçık delillerle, burhanlarla, kaidelere ve kanunlara uyarak ortaya koyuyoruz. Hiç kuşkusuz biz nefsin ölüme yakın bir halde bedenimizin her türlü bağından kurtulup mücerret ve bağımsız bir halde kaldığını müşahede edebiliyoruz. Bunu aklı başında hiçbir faziletli insan kuşkuyla karşılamaz. Bilakis ahmak cahiller bile bu gerçeği tasdik ederler. Çünkü alabildiğine açık, belirgin ve kuvvetlerin karıştırıcı baskısından beridir. Bu hususta ileri süreceğimiz burhan şudur: Bildiğin gibi nefis, basit bir cevherdir, cisimsel değildir. Eğer nefisle ilgili olarak yokluk caiz olursa, bu yokluğun vuku bulmasının farz edilmesi muhal olmaz. Çünkü cevazın hakikati imkandır, başka bir şey değildir. Bu ise cevaz, imkan ve sıhhat ibareleriyle

ifade edilir. Açıklamasına gelince, vaki olmasının varsayılmasından muhal olması gerekmez. Şu halde yok olmasını varsayalım. Ama bu sefer yok olmanın anlamı bilinmelidir. Yok olma, icadın karşıtıdır. Ama icad makuldur. Bu ise bir şeyin şey olarak ifade edilmesidir. Çünkü varlık ve şeylik aralarında umumilik, hususilik gibi bir tür fark olsa da anlaşılan şeylerdir. Dolayısıyla şey kelimesi harici varlık ve zihin içi varlık arasında ortak olan mefhum için kullanılır. Varlık bu her iki türe de hastır. Yokluk ise anlaşılan (mefhum) bir şey değildir. Ancak arazi bir mefhumluk söz konusu olabilir. Ki bunu daha önce anlatmıştık. Şu kadarı var ki yok olma, mahiyetinin mürekkep veya basit olması itibariyle her varlık için düşünülebilir. Mürekkep varlıkların yok olmaları, basitlerinin ilk hallerine dönecek şekilde çözülmeleri şeklinde olur. Buna yok olma denir. Basit varlıklar suretler, arazlar ve mücerret cevherler şeklinde bölünürler. Suretlerin yok olmaları, heyulalarından zail olmaları şeklinde gerçekleşir. Bu da akledilen bir şeydir. Arazların yok olmaları ise, mahallerinden zail olmalarıyla gerçekleşir. Hatta sebat ve bekaya kabil olmayan arazın yok oluşunun akledilmesi daha kolaydır. Çünkü varlık alanına girdiği anda birden yok olur. Yani onun yok olması aklen suretlerin yok olmasından daha kolay anlaşılır. Çünkü suretler cevherdirler. Ama maddi cevherlerdir. Mürekkeplerin yok olmaları bunlara göre daha kolay tasavvur edilebilir bir şeydir. Mürekkep varlık, kaynaşmış cüzlerinin ayrılmalarıyla yok olur. Basit varlık ise mekan ve zamandan, akledilen ve hissedilen ve de vehmedilen cüzlerden beridir. Dolayısıyla mevzudan, mahalden, heyuliden ve cisimden de beridir. Böyle iken yok olması nasıl akledilebilir, fani oluşu hangi yöntemle anlaşılır, zevali nasıl tasavvur edilir? Özellikle devam ettiricisi baki ve ikame edicisi sabit iken. Ki onun en büyük ayetlerinden biri gökleri ve yeri emriyle ayakta tutmasıdır. Ama geride bir ihtimal kalıyor, o da zatı

veya başkası nedeniyle yok olması. Birincisi muhaldir. Çünkü yokluğu zati için olsa, varlık kabul etmezdi. Mümteni olurdu. Ama mümkündür. Dolayısıyla bu akla uzak bir ihtimaldir. Ama başkasından dolayı yok olmasına gelince, bu da ya kendisini yok eden bir yok ediciden dolayı olur ki bu muhaldir. Çünkü yok edici ancak sebebin yok olmasıyla olur. Bir sebep de yok edici olmaz. Çünkü yok etme bir şeyde gerçekleşen bir fiildir. Yok fiilini işlemek muhaldir. Çünkü yokluk, sonsuz eksikliğinden dolayı bir fiil işlemediği gibi fiil olarak işlenmez de. Çünkü fiil başlamadır. Yokluğa ise başlanmaz. Yapıp eden her şeyin herhangi bir fiil işlemesi zorunludur. En azından failden ve fiilden etkilenmesi gerekir. Fail ve fiilden etkilenmesi fiili bir şeydir. Bu da gösteriyor ki yokluğu, ancak sebebin yokluğundan dolayı olabilir. Ama böyle bir yokluk mümkün değildir. Çünkü sebebi daima vardır. O, suretleri bahşeden, ruhları üfleyen, rüzgarları rahmetinin öncesinde müjdeciler olarak gönderendir. O halde O'nun devamlılığıyla devamlıdır. Onun sebebi daimidir, dedik, çünkü ruhani basit cevherin varlığının sebebinin ruhani basit bir cevher olması gerekir. Hatta malulünden daha basit olması lazım gelir. Bildiğin gibi fail mefulünden daha şerefli, yaptığından daha saf bir nura sahip olması gerekir. Eğer yokluğu caiz görülürse söz yeniden başa dönmüş olur. Dolayısıyla mekanının ve yerinin yok olmasıyla onun da yok olması caiz olmaz. Bu tarzda yok olma cismani suretler ve arazlar için geçerlidir. Çünkü basit cevher mekandan, mahalden ve taşıyıcıdan beridir. Daha doğrusu zıddın vaki oluşuyla da yok olması caiz değildir. Çünkü tezadın şartı, zıtların aynı mevziye veya aynı mahalle (iki farklı görüşe göre) varit olmalarıdır. Biz bunu nefs-i natıkadan nefyetmiştik. Dolayısıyla şartın nefyedilmesiyle yok olması da caiz değildir. Çünkü şartı yoktur. Bunun nedeni de illetinin basit olmasıdır. Dolayısıyla buna yönelik tesiri herhangi bir şarta bağlı olmaz. Bilakis bahşedici

olan Allah, onun varlığının eksiksiz illetidir. Kuşkusuz his aleminde zuhur etmesi hayata kabil nütfenin hazırlanmasına bağlıdır. Hayat da onun nurlarından biridir. Ama cevherin hissi varlıkta zuhur etmesinin şartı başkadır, akli varlığa dahil olmasının şartı başkadır. Eğer inkarcı, nefs-i natıkanın yokluğundan söz ederken his aleminden kaybolmasını kast ediyorsa, bu hususta tartışma, farklı görüş ileri sürme söz konusu değildir. Çünkü biz nefs-i natıkanın gören göze zahir olmasının şartının beden olduğunu kabul ediyoruz. Dolayısıyla zuhurun şartı yok olduğunda zuhur da yok olur. Ama zuhurunun ortadan kalkması, bütünüyle yok olmasını gerektirmez. Çünkü hassın nefyi, umumun nefyini zorunlu kılmaz. Örneğin sesler, onları algılayan işitme duyusu açısından mevcutturlar. Ama onları algılamayan görme duyusu açısından yokturlar. Yine makul varlıkların tümü duyular açısından yok, akıl açısından vardırlar. Bu hususta en güçlü delil vacibu'l vücuttur ki duyular onu algılamaz, bu yüzden onlar açısından madum, ama akıl açısından varlıkların en nurlusu ve en zahiridir. Bundan dolayı Müşebbihe grubuna mensup olanlar onu bir mekanda bulunan cisme benzetmişlerdir. Böylece duyular tarafından algılanmayan yokluğa benzetmekten kaçınmak istemişlerdir. Bu olumsuzlamayı da O'nu eksikliklerden beri kılmak ve en kamil kemalatla vasfetmek olarak nitelendirmişlerdir. Ama bu merhum mahrumlar duyuların onu algılamasının en büyük nakise olduğunu anlamamışlardır. Çünkü O'nun kemali duyularla algılanmaktan yücedir. Kuşkusuz duyular tarafından algılanmak yer kaplayan varlıklar ve cisimler açısından kemal sayılır. Çünkü onları yoksal varlıklara benzeme eksikliğinden çıkarır. Ama hissedilen varlıkların faili, kemal bakımından onlara nasıl benzer? Bilakis hissedilen varlıklar noksandırlar. Noksan varlıklara benzemek bir noksanlıktır. O halde vacibu'l vücudun kemali Onun bizzat kaim, bütün varlıklara hakim bir

mevcut olmasıdır. Duyular da O'nu algılamaz. Onun varlığı bundan üstün ve yücedir. Çünkü akli varlık, hissi varlıktan mukayese kabul etmeyecek derecede daha kamil ve daha üstündür.

Ayrıca şunu da söylüyoruz: Eğer onun varlığının bir şartı olsaydı, bu şart da ruhani ve basit olacaktı. Çünkü cismani şeyler ruhani cevherlerin varlıklarına müdahale edemezler. Bilakis bunun tersi doğrudur. Cismaniler ruhanilerin malulleridir. Cismaniler zat ve varlık olarak ruhani şartlara bağlıdırlar. Hatta cismaniler ruhanilerin şekilleri ve gölgeleridir. Asli hakikatler ruhanilerdir. Çünkü ruhaniler cismanilerden daha basittirler. Daha basit olan da bildiğin gibi varlık olarak mürekkep olandan daha öncedir. Dolayısıyla söz dönüp dolaşarak aynen nefisle ilgili takis hakkında sözünü ettiğimiz basit şarta geliyor. Ruhani basit varlıklarda yokluk silsilesinin meydana gelmesi ise muhaldir. Çünkü yoklardaki zincirleme varlardaki zincirlemenin bir feridir. Bunun da geçersizliği ve batıllığı ortaya çıkmıştır. Ya da yok olmayan bir cihette son bulması gerekir. Çünkü şart yok olmadığı zaman şartın yokluğu şartına bağlı olan da yok olmaz. Böylece şartının batıl olmasıyla cevheri batıl eden bu taksimin de batıl olduğu anlaşılıyor.

Bununla da kesin olarak anlaşılıyor ki eğer bu cevher nefyedilse, şu iki ihtimal söz konusu olur: Ya zatı için veya başkası için olur. Bu başkası da ya illetidir ya illetinin şartıdır ya da illetinin yarısıdır. Ta ki mahal, mevzu ve mekan içine girebilsin. Bu şıkların dışına çıkmak mümkün değildir. Bu şekildeki taksim batıl olduğuna göre batıl oluşa ilişkin söz de batıl olur. Hasmı susturucu, vehim örümceğinin ağını delici, azarlayarak son hükmü koyucu ve soru ve cevabın zihinde uyandırdığı söz, yok olmanın keyfiyeti ve varlık nurunun intizam haline dönüşmesiyle ilgilidir. Ki bu dönüşü daha önce

açıklamıştık. Hiç kuşkusuz bedenin iptali ve bozulması, nefs-i natıkanın bozulmasını gerektirmez. Nefs-i natıka zatı, sıfatları ve fiilleri itibariyle bedenden müstağnidir. Zatı itibariyle müstağni olmasına gelince, o, zatı ile kaim bir cevherdir, mevzudan müstağnidir. Sıfatları itibariyle müstağni olmasına gelince, çünkü zatın sıfatıdır, zat ile kaimdir, başkasıyla değil. Aksi takdirde o başkasının sıfatı olur.

Fiilleri itibariyle müstağni oluşu…

Fiilleri itibariyle müstağni oluşuna gelince, O'nun fiilleri hakikatlerin oldukları gibi bilinmesinden ibarettir. Çünkü hakikatlerin anasıdır ve onlar olmadan sükünet bulmaz, sadece onlara meyleder. Tıpkı yavrusunu yitirdiği zaman kasılıp büzülen, bulduğunda ise açılıp sevinen anne gibi. Bu fiili idrak infialidir. Çünkü kabul cihetiyle etkilenme, başlama cihetiyle de etkidir. Bundan da anlaşılıyor ki idrak, iki cihetle onun açısından fiil ve infialdir. Bu, zatı iledir, başkası ile değildir. Çünkü ana karnında bir cenin iken bu özelliğe sahip olarak yaratılmıştır. Kuşkusuz nefs-i natıka ile beden arasında tedbir etme, tasarrufta bulunma, özlem duyma, aşk besleme türünden bir bağ vardır. Ama zatı ile kaim cevher, arazların en zayıfı olan bağın iptal olmasıyla iptal olur mu? Eşeğin ölümünün sahibine ne zararı olur? Geminin delinmiş olması yüzücünün yüzmesine nasıl bir kötülük dokundurabilir ki? Kafesin kırılması kuşun uçması açısından bir kusur sayılır mı? Bilakis yüklerinden ve hallerinden kurtulmuş olur. Bedenin ağırlıklarını ve yüklerini korumaktan azat olmuş olur. *"Yerküre kendine has sarsıntısıyla sallandığı, toprak ağırlıklarını dışarı çıkardığı ve insan «Ne oluyor buna!» dediği vakit."* (Zilzal, 1-3) *"Bu dönüş, sadece bir seslenmeye bakar. Birdenbire kendilerini mahşerde buluverirler."* (Naziat, 13) es-Sahire kelimesinden maksat kıyamet arzı, mahşer alanıdır. O gün insani nefisler, oluş ve bozuluş (kevnü fesat) alemi

cehennemine varit olduktan sonra gruplar halinde getirilir. Takva sahipleri kurtulur, zalimler ise dizlerinin bağını çözen bir korkuyla yüzyüze kalırlar. Sözünü ettiğimiz cehenneme varit olmak ilk nefhadır. Oradan getiriliş ise ikinci nefhadır. Bu iki nefhaya şöyle işaret edilmiştir: *Birinci üflemenin (kâinatı) sarstığı, onu ikinci üflemenin takip ettiği gün, işte o gün yürekler kaygıdan oynar."* (Naziat, 6-8) Yani koşmaya başlarlar. Burada onların durumu atların koşmasına benzetilmiştir. *"Gözlerini korku bürür."* (Naziat, 9) Aşırı korkunun tesiriyle meydana gelen zayıflıktan dolayı yuvalarında büzülür kalırlar. Bir kıyasa göre "es-Sur" kelimesi "es-sure"nin çoğuludur. Bundan maksat da insanın dış şekli, suretidir. Dolayısıyla bu surete önce ruh üflenir, sonra çıkarılır. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Haydi canlarınızı çıkarın."* (Enam, 93) Dolayısıyla yaratılışın ilk başlatılması ve ölümden sonra yeniden diriliş iki nefha şeklinde ifade edilmiştir. Gemiden, gemiciden ve boyunduruktan söz ederken sırların Hallac'ı ne güzel söylüyor:

Sevenlerime haber ver!

Denizde yola çıktım, gemi delindi

Haç kilisesinde olacak ölümüm

Ne genişlik isterim ne de şehir.

Birinci beyit açık, anlamı da nettir. İkinci beyitte ise Senai'nin çok daha açık bir şekilde izah ettiği lahuti yüceliğine işaret etmektedir:

Küfür de din de senin yolunda koşmaktadırlar

O birdir, Onun ortağı yoktur demektedirler

Şu halde ezeli lütüf alemi Tek ve Samed olması hasebiyle şirkin ortaklığına ve küfre tahammül etmez, tevhit ve İslam

zorlamasını kabul etmez. Bilakis ayrılık ve farklılaşma Yahudilik alametinden ve Hıristiyanlık zünnarından kaynaklanmaktadır. İhtilaf Müslümanlık şiarından, yakin ve basiret gömleğinden neşet etmiştir. Böylece yüce Allah'ın sıfatlarının çokluğu, bizim sıfatlarımızın ve hallerimizin çokluğuna göre belirginleşmiştir. Aksi takdirde ortada birçokluk, bir farklılık yoktur. Bilakis O birdir. Ama bu sayısal birlik değildir. O Tekliğiyle Bir'dir ve bu Bir'lik sırf Ona özgüdür. O münezzehtir. Eşsizdir ve büyüktür. *"Kahrolası insan! Ne inkârcıdır!"* (Abese, 17) *" Sonra onun canını aldı ve kabre soktu. Sonra dilediği bir vakitte onu yeniden diriltir."* (Abese, 21-22)

Nefs-i Natıkanın baki olduğuna dair nakli deliller:

Nakli delillere gelince, nefs-i natıkanın baki kaldığına ilişkin birçok ayet, hadis ve haber vardır. Bu konuda birçok ayeti örnek gösterebiliriz. Bunlardan biri yüce Allah'ın mutluların güzel hallerini anlattığı şu ayettir: *"İlk tattıkları ölüm dışında, orada artık ölüm tatmazlar."* (Duhan, 56) Burada onların sadece bir kere ölecekleri belirtilmektedir. Bu da ruhun bedene taalluk edeceği haldir. Ve bu, bedenin hayat bulmasına karşılık ruhun ölmesi demektir. Ayrıca ruhun bedenle bağının kesilmesi ise bedenin ölümü ve ruhun hayat bulması anlamına gelir. Nitekim *"Allah dilediğini siler, (dilediğini de) sabit bırakır."* (Ra'd, 39) ayetini tefsir ederken bu hususu açıklamıştık. Ama bedbahtların kötü halleri anlatılırken şöyle buyruluyor: *"Orada ne ölür ne de yaşar!"* (Taha, 74) Bu ayette onların ölmeyecekleri açıkça belirtiliyor. Bunun yanında lezzetli ve güzel bir hayat da yaşamayacakları dile getiriliyor. Bilakis pis ve zelil bir hayat sürdüreceklerdir. Lezzetli ve güzel olmayan her hayat da ölümden daha adidir. Çünkü ölü kimse ne acı çeker ne de zorluk görür. Dolayısıyla bu haliyle ölüm, zorluklarla, sıkıntılarla, acılarla, belalarla, meşakkatlerle dolu bir hayattan daha iyidir. Bu yüzden Rasulullah (s.a.v)

şöyle buyurmuştur: *"Allah'ım! Asıl hayat ahiret hayatıdır."* Yani dünya hayatı her zaman bir şeylere bulanır, karışımlarla yüzyüze kalır. Değiştiren ve eksilten unsurlarla karşı karşıya gelir. Bulandırıcı tabiat kuvvetlerinin karanlıklarına maruz kalır. Zamanın acılarla bulandırmadığı, tadını bozmadığı hangi nimet vardır ki! Aksi takdirde aynı anda ve aynı yerde ve aynı itibarla ölümü de hayatı da nefyetmek muhaldir. Dolayısıyla bu iki ayet açıkça ortaya koyuyorlar ki bedenin ölümünden sonra bir şey baki kalıyor. Baki kalan bu şeyin de zati ile baki kalması gerekir. Bir taşıyıcısının, mahallinin olmaması gerekir. Aksi takdirde beden için geçerli olan durum onun için de geçerli olur. İşte bu hakikat kıt akıllılara, mesnetsiz görüşlere dalmışlar gizli kalır. Ki bunlardan biri şöyle demiştir:

Gidenden bir şey geride kalır

Kötüden kötü, iyiden iyi kalır

Geride kalanın ne olduğunu bilmiyorum

Akıl bu noktada çaresiz kalır

Bunu söyleyen kişi, kendisini herkesten daha akıllı zannetmiş, sonra başkalarını kendisiyle mukayese etmiştir. Buradan hareketle de kendisinin bilmediğini başkasının da bilmediğini sanmıştır. Bu adam hakkında şöyle denilen nefisten habersizdir:

Benim üstadım, akıl ve bilgi ikilisiyle

Cihanın bütün sırlarını benden saklamış değil

Ulvi alemi ve ruhu şerhetmiş bile

Fakat neyleyim ki henüz kimseye anlatmış değil

Baykuş gibi görme yetisi son derece zayıf bir kuş kendini Hüdhüd'den daha keskin bakışlı tasavvur eder. Ona göre

Hüdhüd kör olmalı, görmemeli, aksi takdirde gözü çıkarılmalı. Hasta mizaçlı kimse de kendini herkesten daha sağlıklı vehmeder. Sağlıklılar hastaymış gibi yapmalılar, yoksa onlara zehir içirilmeli, acı ve keder tattırılmalıdır. Makamlar sahibi, gayeleri birer birer aşmış Şeyh Kasım b. Ali'den Allah razı olsun, bu anlamı ne güzel dile getirmiş, meseleyi nasıl da açık biçimde ortaya koymuş!

Öteler babası zaman görmezden gelince

Doğruluğu civarlarında ve maksatlarında

Ben de görmezden geldim. O kadar ki bana körlüğün kardeşi bile dediler

Delikanlının babasının yanında yer almasında şaşılacak bir şey yok.

Bu örneklerden biri de şu ayettir: *"Ey huzura kavuşmuş insan! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön."* (Fecr, 27-28) Burada bir şeye, rabbine dönmesi yönünde bir hitap yöneltiliyor. Ölmüş fani bir şeye böyle bir hitabın yöneltilmiş olması tasavvur edilebilir mi? Bilakis nefis, kuvvetlerin esiri idi, ölümle birlikte kurtuluşa ermiş oldu. Böylece Allah'tan başka bir dost da bulamadı. Bilindiği gibi ölü beden fena bulmuş, yok olmuştur. Şu halde bu hitabın muhatabı, ondan sonra baki kalan cevherdir. Yüce Allah'ın İsa'ya (a.s) yönelik şu hitabı da böyle bir anlamı ifade etmektedir: *"Seni vefat ettireceğim, seni nezdime yükselteceğim."* (Al-i İmran, 55) O halde burada sözü edilen ölüm (vefat ettirme) bedenle, Allah nezdine yükseltme de ruhla ilgilidir. Bundan da anlaşılıyor ki Allah'ın ruhu ve kelimesi olan İsa'nın (a.s) ruhu bedeninin ölümünden sonra baki kalmıştır. Allah'ın baki, ezeli, daima diri ve ebedi ruhu ölür mü hiç? O her şeyi kemal olarak geçmiş ve celal olarak her şeyin üstündedir.

Onlar ki dergahında ikamet edip yaşıyorlar

Nasıl ölürler ki senin canınla yaşıyorlar?

Tıpkı Hızır gibi ab-ı hayat içmişlerdir

Ve senin dostlarının aşkının ateşiyle yaşıyorlar.

Allah rahmet etsin şair Mütenebbi aşağıdaki beytinde aslında bir taksirde bulunmuştur:

Aşkı tadana kadar aşk ehlini terk ettim

Sonra hayret ettim, aşık olmayanlar nasıl ölebiliyorlar?

Aslında şöyle demesi gerekirdi:

Sonra hayret ettim, aşık olan nasıl ölebiliyor?

Ya da şöyle demeliydi:

Aşık olmayan nasıl yaşayabiliyor?

Aşkıyla hayat bulan kimse ebediyen ölmeyeceği bir hayat yaşar. Başkasının aşkıyla yaşayan kimse cahiliye ölümü üzere ölmüş ve hiçbir zaman yaşamayacaktır.

Bir örnek de yine İsa (a.s) hakkındaki şu ayettir: *"Kesin olarak onu öldürmediler."* (Nisa, 157) Onu kesinlikle öldürmediler. *"Bilâkis Allah onu (İsa'yı) kendi nezdine kaldırmıştır."* (Nisa, 158) Bu da gösteriyor ki bedeninin ölümünden sonra ruh baki kalmıştır. İsa'nın (a.s) bedeninin öldüğünün delili de şu ayetlerdir: *"Ehl-i kitaptan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir."* (Nisa, 159) *"Her nefis ölümü tadacaktır."* (Al-i İmran, 185) Ölüm, bedenin ayrılmasıdır, onu tadan da nefistir. Tatmak ise ancak bedenin ölümünden sonra canlı ve baki kalmasıyla mümkündür. Nitekim Ebu Cehil'in bedeninin ölmesinin ardından ona şöyle hitap

edilmiştir: *"Tat bakalım. Hani sen kendince üstündün, şerefliydin!"* (Duhan, 49)

Bir diğer örnek de şu ayettir: *Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın. Bilakis onlar diridirler; Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir halde Rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadırlar."* (Al-i İmran, 169) Bu ayette, şehitlerin ruhlarının yeşil kuşlar fezasında baki kaldıklarına dair alabildiğine kesin ve net bir ifade kullanılmaktadır. Bunun yanında bedenlerinin öldürüldüğü de vurgulanmaktadır ki bu, ruhun ayrılmasından ibarettir. Yani ölümdür. Ama ruhların ölmediği vurgulanmaktadır. Ve en üstün bir hayatla yaşadıkları ifade edilmektedir. Bu hayatın üstünlüğü şu üç şeyden kaynaklanmaktadır: Birincisi, rablerinin huzurundadırlar. Rab kelimesinin onlara izafe edilmiş olması, her grup ruh için bilinen bir makam olduğuna ve bunu aşmadıklarına yönelik bir işarettir. Çünkü "Allah'ın yanında" denilmemiştir. Bilakis her birinin kendine özgü bir mertebesi vardır ve bu mertebeyi işlediği ameller aracılığıyla kendi elleriyle bina etmiştir. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Herkesin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır."* (Enam, 132) Amel ise niyet ve azimden kaynaklanır. Nitekim bir ayette şöyle buyurmaktadır: *"De ki: Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar."* (İsra, 84) Çünkü her kap içinde ne varsa onu sızdırır. Herkes maksadına doğru hareket eder. *"Kişi sevdiği ile beraberdir."* *"Kişi yaşadığı hal üzere ölür ve öldüğü hal üzere yeniden dirilir."*

Ecelin öncesine bak ki nasıl yaşıyorsun

Çünkü ecelin sonrasında öyle kalacaksın.

Kuşkusuz ruhun maksadının yanında hazır bulunması mesafeler kat etmekle gerçekleşmez. Bu, bedenin maksadının yanına varmasının yoludur. Çünkü ruh cihetten beridir.

Bilakis ruh canının çektiğini tasavvur eder, muhtaç olduğunu düşünür. Düşündüğü an onun içinde bulur kendini, daha doğrusu o kendisidir. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *“Orada sizin için canlarınızın çektiği her şey var.”* (Fussilet, 31) Nefisler ne isterlerse hemen hazır olur. Önce var olup sonra hazır olmak şeklinde değil. Hazır olunca aynı zamanda var olur. Tasavvur etmesi ve hazır olmasını dilemesiyle birlikte var olup hazır olur. Bundan da anlaşılıyor ki cennette hazırlanan nimetler hiçbir nefsin bilmediği, onlardan gizlenen göz aydınlığı ve mutluluk kaynağı şeylerdir. Ve bunlar yüce Allah’ın Salih kulları için hazırladığı hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir beşer kalbinin düşünmediği şeylerdir. Cennette hazırlanan bu nimetler nasıl bu vasıflarla vasfedilmesin ki şekeri tatmayan bilemez.

Öyle bir şeydir ki ancak tadınca bilinir.

Şu halde Rabbin huzuru tasavvur edilince hazır oluş gerçekleşir. İster rablerin rabbi, ister rabbi, mabudu, mahbubu ve maksudu olarak. Nitekim güzel bir yüzü tasavvur edince insan, içinde ona yönelik şehevi duygular harekete geçer. Çirkin bir yüzü tasavvur edince de ondan nefret etme duygusu uyanır.

Cennet binası mutlak olarak bizim gönüllerimizdir.

Kalplerde ruhların cennette ve cehennemde olacaklarına dair yaygın ve sağlam bir kanaat vardır. Ben diyorum ki cennet ve cehennem ruhlardadır. *“Arzıma ve semama sığmadım. Fakat mümin kulumun kalbine sığdım.” “Ey Davud! Bir evi benim için boşalt.” “Ben kalpleri benim için kırılanların yanındayım.”* Ey İbrahim!*“ tavaf edenler, ayakta ibadet edenler, rükû ve secdeye varanlar için evimi temiz tut.”* (Hac, 26) Evini iblislerin pisliğinden arındır, içine ilim ve amel ihlasından gül suları dök ki mahbubun oraya yerleşsin. Yoksa

O'na kavuşmayı bekleme. Çünkü iki zıt, özellikle biri en aydınlık, biri de en karanlık olunca aynı yerde bir araya gelmezler. Nefsini bırak ve gel. Günahkar gibi olma. Hiç kimseye kani olma. Şair ne güzel söylemiş:

Senin aşkından dolayı ruhum bir yerde karar kılmaz olmuştur

Bir kucağa iki canan yerleşmez

Gel ey can sen bu gönle yerleş

Bir tahta iki sultan oturmaz.

Yukarıda yer verdiğimiz ayette "*rabbin yanında bulunmak*" şeklinde geçen ifade, ruh için mekan olmadığına yönelik bir işarettir. Çünkü mekandan münezzeh olana yakınlık mekanlı olamaz. Bilakis yakınlık, Onun ahlakıyla ahlaklanmak, Onun sayfalarında yazılı olanlarla nakşolunmak, Onun yemişlerinden ve rızıklarından yemek şeklinde olur. İkincisi, rızık. Çünkü yaşayan için rızık kaçınılmazdır. Ruhların rızkı ise ilahi nurlar, rabbani ışıklardır. Ki bunlar ruhların tohumlarıdır. Bir şeyin rızkı onunla aynı cinsten olmak durumundadır. Nitekim bedenlerin rızkı, kabuk mahiyetindeki cisimlerdir. Üçüncüsü, sevinç. Bilindiği gibi uygun rızık sevince sebep olur. Dolayısıyla ayette bu üç hususta kuvvetli vurgular söz konusudur.

Bir diğer örnek de şu ayettir: *"Allah yolunda öldürülenlere «ölüler» demeyin. Bilakis onlar diridirler."* (Bakara, 154) Bu ayet, önceki ayetle aynı anlamı ifade etmektedir. Ama bu ayet anlamı mücmel, önceki ise mufassal vermektedir. *"Lâkin siz anlayamazsınız."* (Bakara, 154) Yani Allah yolunda öldürülenlerin yaşadıklarını bilemezsiniz. Çünkü insanın şu bedenden ibaret olduğunu vehmediyorsunuz. Beden ise öldürülmüş bulunuyor. Bu vehme sahip iken, insanın şu

şekillendirilen, biçim verilen, cisim sahibi kılınan şu heykelden farklı bir şey olan ruhtan ibaret olduğunu nasıl bilebilirsiniz? Ruh ise bakidir, diridir. *"Güçlü ve Yüce Allah'ın huzurunda hak meclisindedirler."* (Kamer, 55) sevinç içinde, coşku ve sürur yaşamaktadır. İşte bu vehimden dolayı böyle bir zannı beslediniz, böyle bir sözü söylediniz. Ki bu, apaçık bir bühtandır. Bir daha böyle bir şey söylemeyin ve sadece eza görmenize sebep olan bu yoldan uzaklaşın. Buna benzer ifadeler gerek mücmel gerekse mufassal, gerek kayıtlı ve gerekse dolaylı olarak suhuflarda, İncillerde, Zeburda, süryani ve yunan sahifelerinde burada zikredilmeyecek kadar çok yer almıştır. Nasıl olmasın ki eğer insan, bedeninin ölümünden sonra da kalan bir şey olmasaydı ahiret ve buna dayalı olarak belirginleşen kabir azabı, sorgu sual ve berzahta sırat üzerinde yaşanan hadiseler gibi yeniden diriliş gününe kadar vaki olacak birçok şey kendiliğinden geçersiz olacaktı. Peygamberlik de geçersiz olacaktı. Çünkü nübüvvetin amacı, bu gerçeklerin, ileride karşılaşacakları güzel hallerin ve akıbetlerin insanlara öğretilmesidir. Çünkü akıl tek başına akıbetlerin hallerini ve varılacak sonları idrak edemez. Eğer insanların dönecekleri bir akıbetleri, buradan sıyrılıp gidecekleri bir mekanları yoksa nebilerin gönderilişinin ne yararı olur. Bilakis o takdirde nebilerin gönderilişleri akıl almaz, anlamsız, delilik, saçma ve gülünç bir şey olarak belirginleşirdi.

Ama mebde açısından durum bundan farklıdır. Çünkü mebdei idrak etmek açısından tek başına akıl yeterlidir. İnsan kavramı açısından şu binek olarak kullanılan, aptal, ölümlü, aciz ve yokluğa doğru yol alan beden heykelinden başka bir şeyin olması ve bunun da bedenin ölümünden sonra baki kalması kaçınılmazdır. Buna ruh, akıl veya nefis denir. Söz konusu şeyin bunlardan herhangi biriyle isimlendirilmesi mümkündür. İlahi hitapların muhatabı odur, azarlanan, ödüllendirilen ve cezalandırılan odur. Amaç dinin

konulmasının anlamlı olması, ilahi sünnetlerden ve nebevi yollardan edinilen kanunlara sarılmasının bir gerekçesinin olmasıdır.

Eğer öldüğümüzde öldüğümüzle kalsaydık

Ölüm her canlı için bir rahatlama olurdu

Fakat öldükten sonra diriltileceğiz

Ve hepimiz her şeyden sorguya çekileceğiz

Bedenin ölümünden sonra baki kalan bu şeyin, kabirdeki bedene, ya da *"O gün arz (yer) başka bir arza, semavatta (göklerde başka gökler) haline getirildiği gün.."* (İbrahim, 48) mahşerde yeniden yaratılan başka bir bedene dönmesi arasında fark yoktur. Kuşkusuz iki küçük alemde, yani beden ve ruh aleminde meydana gelen değişimi anlamayan kimse büyük alemdeki bu değişimi anlamaz.

Beden alemindeki değişimi anlamak, nütfe arzının alaka (kan pıhtısı) arzına, alaka arzının mudğa (bir çiğnem et) arzına, mudğa arzının kemik, sonra et arzına dönüşmesini, yani Allah'ın onu başka bir yaratılışla yaratmasına kadar çeşitli değişimlere uğramasını bilmektir. Dolayısıyla bedenin yaratılışından ruh semasına kadar birbiriyle ahenktar, kat kat arz vardır. *"Halden hale (tabakadan tabakaya) geçersiniz."* (İnşikak, 19) ayetinde bu anlama işaret edilmiştir. İnsan önce balçık halinden geçer. Bundan maksat dört unsurdur. Sonra balçıktan süzülmüş bir öz halinden geçer. Ardından nütfe özü haline, arkasından kanpıhtısı özü halin, oradan bir çiğnem et özü haline, sonra kemik özü ve ardından et özü haline gelir. Böylece bedenin yedi arzı tamamlanmış olur. Ardından ruhun *"yedi kat sağlam seması (göğü)"* (Nebe, 12) bina edilir. Bu semavatın (göklerin) ilki kalptir, ikincisi ruh, üçüncüsü nefis, dördüncüsü akıl, beşincisi heyulani, altıncısı

meleki akıl ve fiili akıl, yedincisi müstefad akıldır. Böylece yedi semada tamamlanmış olur. *“Allah, yedi kat semavatı (göğü) ve arzdan (yerden) bir o kadarını yaratandır. Emir bunlar arasından inip durmaktadır.”* (Talak, 12) Yani ruh semasından beden arzına zorlayıcı emir, menedici yasak iner. Bu anlattıklarımız küçük aleme göre büyük alemde daha belirgindir. Burası İbn Abbas’ın (r.a) “Eğer bu ayeti tefsir etseydim, mutlaka beni taşlardınız veya tekfir ederdiniz.” dediği makamdır. Henüz bir dereceye kadar tevhit zirvesine ulaşamayanın makamına inen kimse taşlanır, nefret edilir veya ülkeden ve kullarla içli dışlı olmaktan uzaklaştırılır, tekfir edilir. Nitekim biz Rasulullah’tan (s.a.v) şöyle rivayet ettik: *“Marifetullah küfürden bir cüzdür.”*

Eğer Müslüman değilsen “la” seni kafir yapar

Eğer Müslüman kalırsan kafir değilsin

Nitekim Ali b. Ebutalib (r.a) şöyle demiştir: *“Ğöğsümün içinde o kadar çok ilim var ki eğer onu yayarsam, kesinlikle öldürülürüm.”* Onun evladı Cafer es-Sadık (r.a) da şöyle demiştir:

Ben ilmin cevherlerini gizlerim

Ki cahil görmesin ilmi, yoksa bizim için fitne olur

Hükümdarlar kanımı mubah sayarlar

Yaptıkları bu en çirkin şeyi güzel görürler

Delip geçen alev misali şeyh imam Sühreverdi de şöyle demiştir:

Eğer sırrı açarlarsa kanları mubah olur

Mubah görenlerin kanları da mubah olur

Bu anlamı vurgulamak maksadıyla bazı salikler "Rububiyet sırlarını ifşa etmek küfürdür." demişlerdir. Bilakis her biri fazilet denizi, cömertlik ve adalet membaı Kureyş soyundan gelen şerefli ve asil Nebiden (s.a.v) nasiplenmişlerdir. Ki O (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"İlmin bir kısmı vardır ki gizli bir inciye benzer. Onu ancak Allah'ı bilen alimler bilebilirler. Şayet bunu söylerlerse Allah hususunda gurura kapılmış olanlardan başkası bu ilimleri inkar etmez."* Onlar *"âyetlerimizden gafil olanlar"* (Yunus, 7)dır.

Nice süzülmüş berrak ilimlerle dolu saf kaseye bak!

"İçenlere lezzet verir." (Saffat, 46) İsteyenlerin kolaylıkla yudumladıkları halis amellerin özünden dökülmüştür. Ne güzel söylemiş Faryabi!

Bu gün mey kadehinin dışında benim için yoktur

Bir tek dost. Ki içinde saf şarap vardır.

Bununla beraber ondan birkaç damlacık düştüğünde veya kenarlarından sızdırdığında zat ondan lezzet alır. Çünkü saflığının inceliği buna sebep olmuştur ve bu lezzet alma da gayri ihtiyari olur. Bundan dolayı sorumlu da tutulmaz. Takat getirilmeyen yükümlülük olur mu? *"Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işler yükleme!"* (Bakara, 286)

Bana şarap içiriyorlar, sonra da şarkı söyleme diyorlar

Eğer benim gibi huneyn dağına içirselerdi şarabı, o bile şarkı söylerdi.

Bade içtiğim zaman, artık kendimi kaybederim

Aklım fikrim bütünüyle ortadan kalkar

Bana diyorlar ki şarap iç, ama sarhoş olma

Çare yok, şarap içen sarhoş olur.

Rivayetlere gelince, sayılmayacak kadar çokturlar. Bunlardan biri Rasulullah'ın (s.a.v) vefat ederken söylediği şu sözdür: *"En yüce dosta…"* en temiz hayata ve en yakın kaseye… En yüce dostu isteyen, arayan ölür mü, yok olur mu, dağılır mı, çürür mü? Bir diğer örnek de Rasulullah'ın (s.a.v) şu hadisidir: *"Allah'ın dostları ölmezler. Sadece bir yurttan başka bir yurda taşınırlar."* Hiç kuşkusuz beden ölümlüdür, gidicidir. Bu da gösteriyor ki insan, bedeninin ölmesinden sonra kalan, amel yurdundan ceza yurduna taşınan bir şeydir. Bütün insanlar (bedenleri hariç) ölmedikleri halde hadiste sadece Allah dostlarından söz edilmesinin, buna karşılık Allah düşmanlarından söz edilmemesinin sebebi şudur: Gerçekte dikkate alınabilecek, hayat olarak nitelendirilecek hayat, sadece Allah dostlarının yaşadığı hayattır. Çünkü Mahbubu bulmuş olmalarından dolayı onlar sevinirler. Düşmanlar ise aradıklarını yitirmiş olmanın hüznünü yaşarlar. Onlarla canlarının çektiği bedensel lezzetlerin, dünyevi süslerin arasına girilmiştir. Bu yüzden yüce Allah, dostlarını *"Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de."* (Yunus, 62) şeklinde, düşmanlarını ise bunun tam aksi bir durumla tasvir etmiştir. Bu iki gruba ilişkin bu yöndeki tasvirler Kur'an'ın birçok yerinde geçmektedir.

Bir diğer örnek de şu hadistir: *"Ademoğlu öldüğü zaman ruhu naşının üstünde kanat çırpar ve: ey ailem, ey çocuklarım, dünya benimle oynadığı gibi sizinle oynamasın."* Bu hadis açık bir şekilde Ademoğlunun öldüğünü, ama ruhunun baki kalıp üstünde kanat çırptığını ifade etmektedir.

Bir diğer hadis de şudur: *"Şehitlerin ruhları yeşil kuşların kursaklarında olup cennet ağaçlarının meyvelerine asılırlar."* Burada kuş derken beden dikenlerinden arınmış saf akıllar kast edilmiştir. Nitekim bu anlama şöyle işaret edilmiştir: *"Dizi dizi kuşlar. Her biri kendi duasını ve tesbihini (öğrenmiş)*

bilmiştir.” (Nur, 41) *“Şüphesiz biz, orada sıra sıra dururuz.”* (Saffat, 165) *“Saf saf dizilmişlere.”* (Saffat, 1) *“Üstlerinde kanatlarını aça-kapata uçan kuşları (hiç) görmediler mi?”* (Mülk, 19) Bu ayetlerin tümü, cismani bağlardan mücerret akıllara işaret etmektedirler. Kursaklarla (havasil) daruhların onlara alabildiğine yakın oluşuna, onlarla bütünleştiğine işaret edilmektedir. Çünkü kuşun başından sonra en değerli organı kursağıdır. Yeşillikle de akılların çok sayıda ilim ve irfanla nitelenmesine, fıtri ve eksiksiz nakışlarla bezenmesine işaret edilmiştir. Bu ifade ise zemini taze otlarla örtülmüş bahçeden edinilmiştir. Bu anlamdan dolayı beşeri ruhlar da yeşillikle vasfedilmişlerdir. Çünkü zaruri hakikatlerin marifeti suyuyla ve kesbi terkipler tohumuyla yeşermişlerdir. İkisinin birleşiminden matlup neticeler tarlası yemyeşil kesilir. Nitekim yüce Allah bir ayette buna şöyle işaret etmiştir: *“Yeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur.”* (Yasin, 80) Musa’nın (a.s) öğretmeni olan Hızır (Hıdır) kelimesi de bu kökten türemiştir. Ki çölleri aşmış, karanlıklardan kaçmış, sonunda hayat suyuna ulaşmıştı.

Halil gibi ateşe girmedikçe

Hızır gibi hayat suyuna ulaşamazsın

Bundan önce atını kesmiş, çanını koparmıştı (dünya ile cismani şeylerle bağlarını kesmişti). Askerlerinin her birine demişti ki: Canlılar için helakten başka bir anlamı olmayan bu çöle düşmüş mücevherleri ve incileri toplayın.

Nice deve vardır ki düz ovada tökezler

Nice inci vardır ki çakıllarla beraber saçılmıştır.

Alan da pişmandır, almayan da. İşte ahiret nimetlerinin örneği budur. Dünya nimetleri ise alabildiğine azdır. Şu ayette buna işaret edilmiştir: *“Allah sizi bir ırmakla imtihan*

edecek.” (Bakara, 249) Nehirden maksat, akıp giden dünyadır. *“Kim ondan içerse benden değildir.”* (Bakara, 249) Çünkü dünya ehliyle vuslatı Allah kendine haram kılmıştır. Onların da Allah’a vasıl olmaları haram olduğu gibi. *“Kim ondan içmezse bendendir.”* (Bakara, 249) Çünkü “*ben Salih kullarım için hiçbir gözün görmediği nimetleri hazırladım.”* *“Eliyle bir avuç içen müstesna.”* (Bakara, 249)Yani dünya hayatında yaşayacakları ve ahretin tarlası olarak istifade edecekleri kadar yararlanmaları müstesna. Çünkü dünya ahretin tarlasıdır. Bu yüzden söylendiğine göre Hızır’a (Hıdır) denmesinin sebebi şudur: Bir yerde namaz kıldığı zaman orada otlar yeşerirdi… Hızır, senin faziletli nefsindir. Karanlıklar ise, cismanilerin yüzüne çöken kuvvetlerin zulmetidir. Çöllerde dolaşmasından maksat, maddi ve cismani ağları kesme çabasıdır ki hakikatler ve keşifler ilminin hayat suyuna ulaşsın. Çünkü oraya gönderilmesinin sebebi kemalatları elde etmektir. Çünkü nefse *“hepiniz oradan inin!”* (Bakara, 38) denilmiştir. Söz konusu inciler ve mücevherler ise gayp hazinelerinde gizlenmiş müşahede marifetleridir.Ondan alan, niçin daha fazla almadım diye pişman olur. Almayanın pişmanlığı ise daha fazladır.

O yerlerin tümünü dolaştım

O işaretler arasında gidip geldim

Bir şey gördüm: o da şaşkınlıktan bir elin

Çeneye konulduğunu veya geçen yıllara pişmanlık duyulduğunu.

Atın kesilmesinden maksat, şehvet güneşlerinin söndürülmesidir. Çünkü söz konusu marifet ve ilimlere ancak bunların söndürülüp ezilmesiyle ulaşılır. Bu aynı zamanda İsrail oğullarından boğazlamaları istenen sarı inektir. Çünkü onun temsil ettiği şehvet israiloğullarını istila etmişti. İnek

boğazlandığında nefs-i natıka dirilmişti. *“Böylece Allah ölüleri diriltir.”* (Bakara, 73) Şehvet, serkeş bir at olarak isimlendirilir kimi zaman. Çünkü şehvet azgındır ve sırtına binen nefse boyun eğmez. Nitekim Hakimu’ş Şuara şöyle demiştir:

Seninle aynı meskende köpek ve at yaşıyor

Biri ısırır, biri de serkeştir.

Köpekle öfkeye, atla şehvete ve meskenle de bedene işaret etmiştir. Hitap, hissi ve akli varlıklar denizlerinde ilmi mücevherler sedeflerini avlayan nefs-i natıkaya yöneliktir. Bu konuyla ilgili rivayetlere gelince, Ömer (r.a) bir hutbesinde şöyle demiştir: *“Ey Ademoğlu! Baki kalmak için yaratıldınız. Siz ölmezsiniz. Sadece bir yurttan başka bir yurda taşınırsınız.”* Bu ifade, Tevrat’ın birinci sıfrında yer alan meşhur sözden alınmıştır ki uzundur ve daha önce de işaret etmiştik. Sırların Hallac’ı bir şiirinde şöyle demiştir:

Ruhları sahiplerine döndürdü

Bedenler ise toprakta kalıp çürüdüler

Daha önce bu beytin teviline yer vermiştik. Bir diğer şiirinde de şöyle demiştir:

Ey güvendiklerim öldürün beni

Öldürülmem yaşamam demektir

Çünkü yaşamak benim için ölmek

Ölmekse benim için yaşamaktır

Yani bedenimin ölmesi ruhumun yaşaması, ruhumun ölmesi ise bedenimin yaşaması demektir. Aksi takdirde hayat ve ölümün aynı zamanda aynı yerde bulunmaları gerekir ki bu, muhaldir. Bu ifade aynı zamanda şu ayette zikredilen silme ve sabit bırakma hallerine de işaret etmektedir: *“Allah*

dilediğini siler, (dilediğini de) sabit bırakır.” (Ra’d, 39) Daha önce bunun açıklamasına yer vermiştik. Bu gibi kinayeli ve doğrudan açıklamaların örnekleri burada yazılmayacak kadar çoktur. Dolayısıyla bu örneklerle yetinilmelidir. Çünkü insaf sahibi bir insanın ikna olması için az ve basit bir örnek yeterli gelirken, dediğim dedik ısrarcılığındaki bir kimseyi ikna etmeye çok ve apaçık örnekler de yetmez.

İkinci Mesele: Nefs-i Natıka bedenle birlikte hadistir;

Nefs-i Natıka bedenle birlikte hadistir; ondan önce veya sonra değil. Bedenden sonra hadis olmamasının sebebi şudur: Beden artık kaybolur. Bedenle alakası iki maslahata yöneliktir. Birincisi, bedene yerleştirilmiş bulunan araçlar vasıtasıyla kemalini elde etmesidir. Çünkü bu araçlar olmadan nefs-i natıka kemale eremez. İkincisi, bedene mümkün olan bir süre boyunca kendisine layık olan hayatı bahşetmektir ki hak eden hiçbir şeyin hakkı zayi olmasın. Eğer nütfe hayatla vasfedilir de nefsi vasfedilmezse, bu takdirde nütfe ile nefsin ilişkisinin hiçbir yararlı sonucu olmaz. Bu yüzden kesin olarak bilinmektedir ki bir bedenin iki hayatı olabilecek şekilde iki nefsinin olması caiz değildir. Aksi takdirde bir tek şeyin iki kere yaşaması veya benzer ya da farklı iki hayat yaşaması gerekirdi. Ki bunların tümü, tıpkı bir tek nefsin benzer veya zıt iki bedeni tedbir etmesi gibi muhaldir. Her ikisinin muhallik derecesi aynı ve eşittir. Nefs-i natıka’nın bedenden önce mevcut olmasının muhalliğine gelince, hiç kuşkusuz Rasulullah’ın (s.a.v) *“yüce Allah, ruhları bedenlerden bin yıl önce yarattı.”* sözü gerçektir. Bununla beraber bu hadiste geçen ruhları; ulvi feleki ruhlar olarak anlamak gerekir. Çünkü ifadenin orijinalinde başında “elif-lam” olan çoğul sifasıyla zikredilmiştir ki bu, saygı ve tazim ifade eder. Bu yüzden ulvi feleki ruhlar şeklinde yorumlamak gerekir. Bunun da hiç kuşkusuz bir sırrı vardır. Ama şimdi derine

dalmayacağım. Denizinin coşmasıyla yüzeyinde beliren köpükleri görüyorum. Buna akıl ve nakil delalet etmektedir. Akli delile gelince, eğer nefs-i natıka bedenden önce mevcut olsaydı, ya bölünürdü veya bölünmezdi. Eğer bölünür olsaydı, cisim olurdu. Çünkü cismin bölünebilmekten başka bir anlamı yoktur. Eğer bölünür olmasaydı, bu takdirde bedene taalluk ettikten sonra ya önceki gibi tek olarak kalırdı, bu durumda da bütün bedenler için bir tek tedbir edici bedenin olması gerekirdi ki bütün insanlar için aynı hareket, aynı idrak olsun. Bunun muhal olduğu ise apaçık ortadadır. Şayet bedenlere taalluk ettikten sonra bölünür ve bedenler arasında dağılırsa bundan da iki muhal doğar. Birinci muhal, tecessüm (cisimleşme), terekküp (mürekkep/birleşim), tefessül (bölümlenme) ve tevessül (ulaşma). Bu özellik ise sadece cisimlere özgüdür. İkinci muhal, bedenden önce mevcut olduğu varsayıldığı halde bedenle birlikte meydana gelme. Çünkü her bedenin nefsi, bölünmesinden sonra kendisine taalluk edendir. Dolayısıyla onunla birlikte meydana gelir. Oysa ondan önce mevcut olduğu varsayılmıştı. Bu delille de ortaya çıkıyor ki nefis bedenle birlikte meydana gelir.

Nakli delillere gelince, bu konuyla ilgili birçok ayet vardır. Buna örnek oluşturan ayetlerden birinde bedenin çeşitli aşamalardan geçirilerek yaratılması anlatıldıktan sonra şöyle deniyor: *“Sonra onu başka bir yaratışla insan haline getirdik.”* (Mümimun, 14)Bu da başka yaratılışın nefsin meydana getirilmesinden sonra gerçekleştiğine delalet etmektedir. Özellikle “yaratma” fiilinin “sonra” edatıyla birlikte zikredilmesi bunu açıkça ortaya koymaktadır. Bilindiği gibi “sonra” edatı takip ifade eder. Bir örnek de şu ayettir: *“Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman.”* (Hicr, 29) Ayet, ruh üfürmenin bedenin şekillendirilip düzgün hale getirilmesinden sonra gerçekleştiğine delalet etmektedir. Bu ise nefsin meydana gelişini sembolize etmektedir. Buna benzer birçok

ayet vardır. Bu değerlendirme akli delil ve imani delil esasına dayanmaktadır. Zevk ve ayni olarak gözlemleme açısından bu sırrın üzerindeki örtünün açılmasına gelince, bu meselede seçkin hukema ve ilk kuşak büyük filozoflar ile meşşailer ve muallim-i evvelin öğrencileri gibi son kuşak filozoflar arasında ihtilaf vardır. Hiç kuşkusuz nebilerin (a.s) kalpleri, nefislerin bedenlerden önce mevcut olduklarını kabul etme özelliğine sahip olarak şekillendirilmiştir. Nitekim buna dair birkaç hadise yer verdik. Bu nedenle muhakkik sofiler nefsin önceliğini kabul etmeye eğilimlidirler. Özellikle konuyla ilgili hadisler bazı Kur'an ayetleriyle de desteklenince bu eğilimleri daha da güçlenmektedir. Yüce Allah'ın ezelde ruhlara hitap ettiği şu ayeti buna örnektir: *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şâhit olduk, dediler."* (Araf, 172)

Bu ihtilafın sebebine gelince, nefs-i natıkanın illeti, onu bedenlerin ruhlarına üfleyen etkeni kesinlikle bedenlerden önce mevcuttur. Nitekim Cebrail (a.s) Meryem'e (a.s) hitaben şöyle demiştir: *"Ben, sana tertemiz bir erkek çocuk bağışlamam için Rabbinin bir elçisiyim."* (Meryem, 19) Bağışlayan, bağışlanandan önce mevcuttur ki bir şey bağışlayabiliyor. Ama ondan kaynaklanan nefsin bedene taalluk etmesi kesinlikle hadistir. Bu hususta ihtilaf yoktur. Ama hadis alaka sahibi bu nefis, illetinin içinde bilfiil veya bil kuvve mevcuttur. Eğer bilfiil mevcut ise, bu demektir ki bedenden önce mevcuttur. Şayet bil kuvve mevcut ise, bedenden önce mevcut olamaz. İşte ihtilaf bu noktadan doğmuştur. Ancak bu hal bilinmemektedir, hayal ve vehim perdeleri kaldırılan ve basiret ve anlama keskinliği bahşedilenler hariç. Bu mesele bir bakıma şuna benzer: Bir kıvılcım, kandilleri tutuşturup fitillerinde sabit ateş haline geldiğinde, her bir fitilin başındaki bu ateşler o tek kıvılcımda bilfiil mi yoksa bil kuvve mi mevcuttular? Bu durum bunun gibi somut bir olayda dahi bilinmediğine göre soyut bir vakıa ile ilgili olunca durumu varın siz

düşünün! Akli olarak artık biliyoruz ki bu şuleler kıvılcımın fitillere sirayet etmesiyle birlikte meydana gelmişlerdir. Bundan önce sadece istidat ve kuvvet olarak mevcuttular. Dolayısıyla bu müşkül mesele ve zor konu üzerindeki şüphe ve hayret ridasını yırtmış, hiçlik ve zulmet perdesini aralamış olduk. Artık dane ve reyhan kabuğundan sıyrılmış, kar, zarar birbirinden ayrılmış oldu.

Üçüncü Mesele: Beşeri nefislerin tümü aynı türdür, aralarında hakikat ve zat olarak bir fark olmaması hakkındadır.

Beşeri nefislerin tümü aynı türdür, aralarında hakikat ve zat olarak bir fark yoktur. Farklılıkları sıfatlarla ilgilidir. Sıfatlar ise beden mizacına bağlı olarak belirginleşirler. Diğer bir ifadeyle nefsin zatına arız olmuş arazlardandırlar. Ama zatilikleri itibariyle zatları arasında farklılık olması kesinlikle söz konusu değildir. Kaldı ki nefsin zatliğinin olmadığını da biliyorsun. O tek zattır. Dolayısıyla şu iki şeyden biri gerçek olmalıdır: Ya bunların her biri kendi başına bir türdür. Yani türü şahsının içindedir. Ta ki bu türden kendisinden başka bir şey mevcut olmasın. Tek olan vacibu'l vücut gibi. Bunun da gerçeğe aykırı olduğu apaçık ortadadır. Ya da tümü bir türdendir. Ve gerçek de budur. Hem akıl hem de nakil buna delalet etmektedir. Akli delil şudur: Bütün nefisler tek ve basit bir mebdeden bahşedilmişlerdir. Bu mebde de faal, ruhları üfleyen, suretleri ve kalıpları bahşeden son akıldır. Bu akılda hiçbir şekilde terkip ve farklılık yoktur. Bu yüzden bundan kaynaklanan nefislerin hakikat itibariyle birbirlerinden farklı olmaları imkansızdır. Çünkü illetin birliği malulün birliğidir. Şu meşhur ve kesin kaideyi biliyorsun: "Bir hiçbir zaman birbirinden farklı iki şeyin kaynağı olamaz." Kuşkusuz nefisler ve ruhlar arasında bedenin mizacına tabi sıfatlardan kaynaklanan ahlak bakımından bir farklılık olduğu gözlemlenmektedir.

Fakat bu farklılık nütfeler ve maddeler olarak belirginleşen kabiliyetler açısından söz konusudur. Güneşin ışığını düşün. Nasıl da çırpıcının yüzünü karartırken çırptığı çamaşırı ağartıyor? Bunun sebebi iki kabiliyet arasındaki farklılıktır. Yoksa güneşin şuaları arasında hiçbir şekilde farklılık olmadığı bilinmektedir. Bir de ayı düşün. Nasıl da gülün bir tarafını kızartırken, bir tarafını ağartıyor, bir tarafını da sarartıyor. Oysa ayın bütün taraflara uzaklığı ve etkisi eşit düzeydedir. Bu farklılık gülün bir tarafının diğerine göre kızıl rengini almaya daha yatkın olmasından ileri gelmektedir. Bunun sebebi de ya aya karşı olması veya çok ince latif olması ya da başka bir istidat ve kabiliyete sahip olmasıdır ki bunlar da sayılamayacak kadar çok derecelere sahiptirler. Kemiyetlerini ancak onları şekillendiren ve nurlandıran Allah bilir. Yukarıda verdiğimiz örneklerden daha açık bir örnek var. Şeffaflık ve renk bakımından birbirinden farklı aynaların yerleştirildiği bir duvara güneşin ışığı vurduğu zaman ışık bu aynalardan sarı, kırmızı ve beyaz gibi farklı renklere sahip olarak yansır. Çünkü bu ışıklar renklerinin örnekleridir. Örnek de örneklediği şeye uygun olmak durumundadır. Aksi takdirde örneği olma özelliğini kaybeder. Ki ışıkta aslında renk yoktur. Bundan da anlaşılıyor ki sıfat ve ahlak itibariyle müşahede edilen farklılıklar nefislerin kabiliyetlerinden ileri geliyor, zatlarından değil. Bir diğer akli delil: Eğer nefisler mahiyet olarak birbirlerinden farklı olurlarsa, yani cins gibi olurlarsa ve türler fasıllarla belirginleşirlerse, bunların her bir türü bir cinsten ve fasıldan olurlar. Oysa daha önce bunlarda terkip ve bölünmenin imkansız olduğunu kanıtlamıştık. Bundan dolayı “eğer tamamı aynı türden olurlarsa, şahıslar özellik ve sıfatlarla belirginleşirler. Bu da sizin sözünü ettiğiniz terkibin imkansızlığı durumunu yeniden ortaya çıkarır.” denemez. Eğer denirse, biz de buna şöyle cevap veririz: Harici sıfatların arız olması zatın terkibini gerektirmez. Çünkü sıfat zatın hakikatine

sirayet etmez. Aksi takdirde sıfat sıfat olarak kalmaz cüz olur. İkisinin arasındaki fark da budur. İsim sırf alamettir, sıfat harici bir anlamdır, cüz ise içteki zati bir cüzdür, insan türü ile at türünü birbirinden ayıran zati fasıl gibi. İnsanın konuşan, atın ise kişneyen olması böyle bir şeydir mesela. Bu özellik zata dahildir, onu terkip edendir. Bu bölümün ayırıcı noktası da budur. Nakli delile gelince, bu hususta birçok örnek vardır. Bunlardan biri şu ayettir: *“Sizi bir tek nefisten yarattı.”* (Nisa, 1) Bu ayet, bütün nefislerin kaynağının bir tek nefis olduğuna delalet etmektedir. Bildiğin gibi kaynağın (masdar) birliği kaynaklanışın (südur) birliğine, o da sadır edenin birliğine delalet eder.

Bir diğer örnek de şu ayettir: *“Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir.”* (Rum, 30) Fıtrat, islamın ve Allah’a boyun eğmenin faziletini, küfür ve inadın rezilliğini algılayan nefislerin cevherlerinin saflığına işaret etmektedir. Bu, bütün nefislerin zat olarak İbrahim’in hanif milleti üzere yaratılmış, bu cibilliyetle donatılmış olduğunun da delilidir.

Bir diğer örnek de şu ayettir: *“Kâfir olanların sözünü alçalttı. Allah'ın sözü ise zaten yücedir.”* (Tevbe, 40) Bildiğin gibi Kur’an’da “kelime=söz”, insan yapısında yer alıp da akleden cevher anlamında kullanılır. Nitekim İsa (a.s) hakkında Allah’ın ruhu ve kelimullah *“kelimesi”* (Nisa, 171) denilmiştir.

Bir diğer ayette şöyle buyrulmuştur: *“O'na ancak güzel sözler yükselir.”* (Fatır, 10) Bir başka örnek de şu ayettir: *“Allah'ın sözleri tükenmez.”* (Lokman, 27) Bunun gibi örnek gösterilecek daha birçok ayet vardır.

Dolayısıyla yukarıda üzerinde durduğumuz ayet gösteriyor ki nefsin cevheri olan kelime, birinde yüce cennette sebat etmesiyle birinde de oradan inmesiyle ulvi ve süfli vasıflarını

kazanır. Yükselmek ve inmek ona arız olan vasıflardır. Kelime ise Tek zattır ve onda bir farklılık yoktur.

Bir örnek de şu ayettir: *“Rahmân olan Allah'ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk göremezsin.”* (Mülk, 3) Bu ayet, bütün mahlukatta uygunsuzluk ve farklılık olmadığını gösteren genel bir ifadeye sahiptir. Bu genelliği itibariyle de Cübbai ve oğlunun mezhebinde yaygın olan “bütün zatlar, vacibu’l vücut da dahil olmak üzere zatilikte müşterektirler” şeklinde yorumlanmıştır. Ne var ki ayet bu yoruma elverişli değildir. Çünkü “*Rahman’ın yaratışında”*deniyor. Rahman ifadesiyle de burada akl-ı evvele işaret ediliyor ki şu ayette Allah ismiyle eşdeğer sayılmış bir isimdir: *“De ki: «İster Allah deyin, ister Rahman deyin. Hangisini deseniz olur.”* (İsra, 110) O’nun şanı yüce ve delili de başkalarına karşı göz kamaştırıcıdır. Rahman, yüce esma-ı hünsadan biridir ve görkemli ululuğun alametidir. Dolayısıyla iki şeye işaret etmektedir. Biri şu ayette dile getirilmiştir: *“Mutlak hükümranlık (mülk) elinde olan Allah, yüceler yücesidir.”* (Mülk, 1) Bildiğin gibi cisimler aleminden ibaret mülk, O’nun ilk akıl (akl-ı evvel) dediğimiz elindedir.

İkinci belirti: Şu ayetin içerdiği ifadelerdir: *“O ki, birbiri ile âhenktar yedi semayı (göğü) yaratmıştır.”* (Mülk, 3) Bildiğin gibi semavat (gökler), özel bir tertip üzere O’ndan sadır olmuştur. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Semayı kendi ellerimizle biz kurduk.”* (Zariyat, 47) Ya da semavat, nefislerin cevherleri arasında bir uyumsuzluk olmamak temeli üzere O’ndan sadır olmuştur. Bizim vurgulamak istediğimiz de budur.

Bir örnek de şu ayettir: *“Bunların hepsi bir su ile sulanır.”* (Ra’d, 4) Bu ayette geçen “su” ifadesi, ruhları bahşeden olarak yorumlanabilir. Çünkü elverişli bir taşıyıcıdır. Daha doğrusu ondan daha elverişli bir anlam yoktur.

Bir diğer örnek de Rasulullah efendimizin (s.a.v) şu hadisidir: *“ Yüce Allah bütün insanları hanif olarak yarattı. Sonra şeytan onları aldattı.”* Bir diğer hadiste de şöyle buyurmuştur: *“Eğer şeytanlar ademoğullarının kalplerinin üzerine çullanmasalardı, semanın melekutuna bakabileceklerdi.”* Bir başka hadiste de şöyle buyurmuştur: *“Allah’ın, arzında kapları vardır. Haberiniz olsun, bu kaplar kalplerdir. Kalpler içinde Allah’a en sevimli gelenler, en saf ve en sağlam olanlarıdır.”* Yani yakini inanç bakımından en saf ve dine bağlılık bakımından da en sert olanları Allah katında daha sevimlidirler.

Şu ayet de bu inci gerdanlığın bir parlak ve değerli taşı olarak kabul edilebilir: *“Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır.”* (Hucurat, 13) Bu ayet gösteriyor ki nefislerin celal huzuruna yakınlığı, orada üstün bir makama sahip olmaları takva sahibi olmalarına bağlıdır. Takva ise nefse arız olan bir sıfattır. Bu hadis ve ayetleri apaçık bir şekilde tevil eden nass ise şu hadistir: *“Her çocuk fıtrat üzere doğar. Sonra anne ve babası onu Yahudileştirir, Hıristiyanlaştırır ve Mecusileştirir.”* Bu hadis gösteriyor ki bütün nefisler tek bir fıtrat üzere yaratılmış, değişmez bir cibilliyetle yoğrulmuşlardır. Fakat rezil ahlaklar, şeytani adetler, kötü fiiller ve cismani itikatlar onu kirletir, pisletir, temizliğinden ve parlaklığından uzaklaştırır. Dolayısıyla nefsin Yahudileştirilmesi ve Hıristiyanlaştırılması gibi bir şeydir bu hal. *“Müşrikler ancak bir pisliktir.”* (Tevbe, 28) ayetinde sözü edilen pislik, nefsin pisliğidir. Nefsin temizliği ise şu ayette sözü edilen sudur: *“Her canlı şeyi sudan yarattık.”* (Enbiya, 30) Çünkü pisliğin su ile giderilmesi nefsin hayatı demektir. *“Ona ancak temizlenenler dokunabilir.”* (Vakıa, 79) *“Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır.”* (Tevbe, 108) *“Kim temizlenirse o, kendi menfaatine temizlenmiş olur.”*(Fatır, 18) *“Onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin.”* (Tevbe, 103)

ayetlerinde sözü edilen temizlikten maksat da nefsin temizliğidir. Buna örnek oluşturacak daha birçok ayet vardır. Bedenin pisliğine, temizliğine ve suyuna gelince, bilinen bir şeydir ve ayrıca burada zikretmeye gerek yoktur. Şu ayette nefis ve beden temizliğine birlikte işaret edilmektedir: *"Allah tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever."* (Bakara, 222) Tövbe eden, kendisinden sadır olan küçük günahlardan dönen kimseye denir. Burada bir dönüşün söz konusu olabilmesi için öncesinde herhangi bir çirkin fiilin sadır olması şartı vardır. Temizlenen kimsedense herhangi bir kötü fiilin sadır olmamış olması da mümkündür. Bilakis yaratılıştan tertemiz olabilir. Dolayısıyla temizlenmek, günah nitelikli bir sabıkanın bulunması şartına bağlı değildir. İşte tövbe edenle temizlenen arasındaki fark budur. Şu ayette temizlenenlere işaret edilmektedir: *"Onlar, ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah'ı anmaktan alıkoyamadığı insanlardır."* (Nur, 37) Çünkü onların bir ticaretleri ve alış verişleri vardır ve bu işleri, onları mabudlarını zikretmekten alıkoymamaktadır. Çünkü ticaret kesinlikle alıkoyucu, engelleyicidir. Dolayısıyla anlaşılıyor ki onların, Allah'tan başkasıyla bir alışverişleri, bir ticaretleri yoktur. Allah ile yapılan ticarette zarar olmaz. Ama zararla sonuçlanan ticarete şöyle işaret edilmiştir: *"Ancak onların bu ticareti kazançlı olmamış ve kendileri de doğru yola girememişlerdir."* (Bakara, 16) Ancak Allah ile alışveriş yapıldığı zaman karlı çıkılır ve doğru yola girilir. Allah ile yapılan ticaret, şu ayette işaret edilen karşı ticarettir: *"Asla zarara uğramayacak bir kazanç umabilirler."* (Fatır, 29) Her iki ticarete, yani hem karlı olanına, hem de zararla sonuçlanana şöyle işaret edilmiştir: *"Halbuki Allah, alım-satımı helâl, faizi haram kılmıştır."* (Bakara, 275) Faiz, malın maddi olarak çoğalmasından ibarettir. Gerçekte ise nefislerde akli, manevi bir eksilme demektir.

Kişinin dünyasının artması eksikliktir

Sırf hayır dışındaki tüm kazançları hüsrandır.

Çocukların fıtrat üzere doğduklarına işaret eden hadise benzer bir hadis de şudur: *"Allah mahlukatı zulmette yarattı. Sonra üzerlerine nurundan serpti."* Bu karanlık, iki nurla çevrilmiştir ve şu ayetlerde de bu iki nura işaret edilmektedir: *"Biz insanı en güzel biçimde yarattık."* (Tin, 4) nurlardan biri budur. *"Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik."* (Tin, 5) aşağılara indirilme ise karanlıktır. *"Fakat iman edip sâlih amel işleyenler…"* (Tin, 6)ifadesinde ise son nura işaret edilmiştir. Dolayısıyla karanlık, asli fıtrat nuruyla sonradan kazanılmış, bezenilmiş temizlenme nuru arasında kalmış, onlar tarafından sarılmıştır. Bundan da anlaşılıyor ki ilk ve orijinal fıtratları üzere duran nefisler, kazanılmış ahlak ve edinilmiş sıfat rezillikleriyle kirlenen nefislerden daha iyi haldedirler. Bu yüzden yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Bu dünyada kör olan kimse ahirette de kördür; üstelik iyice yolunu şaşırmıştır."* (İsra, 72) yani nefsinin saflığının üzerini rezillikler pasıyla örten kimse ilk halinden daha ağır bir körlüğe duçar olur. Bundan dolayı, asli yaratılışları üzerinde kaldıkları için çocukların nefislerinin kurtulacağına hükmedilmiştir. Zalimlerin nefisleri ise *"işlemekte oldukları (kötülükler) kalplerini kirletmiş"* (Mutaffifin, 14) olduğu için helak olacaklardır.

Yukarıda yer verdiğimiz ve mahlukatın üzerine nurun serpilmesinden söz eden hadise benzer bir anlamı şu ayetlerden de algılayabiliriz: *"İnsan gerçekten ziyan içindedir. Bundan ancak iman edip iyi ameller işleyenler müstesnadır."* (Asr, 2-3)

Rasulullah efendimizin (s.a.v) *"ruhlar seferber edilmiş askerlerdir."* hadisi anlaşıldığı gibi bir anlam ifade etmemektedir. Çünkü başında "elif-lam" bulunan çoğul kalıbıyla

kullanılan ruhları yerinde bir yaklaşım olarak ulvi ve süfli bütün ruhlara hamledersek, bunların farklı olacaklarından kuşku olmayacaktır. Çünkü semavi nefisler ve nefislerin ruhları konumundaki akılların her biri zat ve mahiyet bakımından farklıdır. Çünkü bunlardan iki tanesi bile aynı benzerlik derecesinde buluşmaz. Nitekim yüce Allah onlardan şöyle aktarmıştır: *"Bizim her birimiz için, bilinen bir makam vardır. Şüphesiz biz, orada sıra sıra dururuz."* (Saffat, 164-165)Yani bunların hiçbiri zat olarak kendisi için takdir edilen malum makamının ötesine geçemez ve yine sıfat, ilim ve kemal olarak kendisine bahşedilen dereceyi aşamaz. Bu mertebeden inemez de. Onlar, insanın aksine bazen kötülük, bazen iyilik arasında gidip gelen, ne ondan ne de ondan olan varlıklar değildirler. İnsan ise arada gidip gelir. İnsan iki arada kalmış olarak sallanır ve yalpalanır. Nitekim hadiste söz konusu ruhlarla ilgili hadiste bu anlama şöyle işaret edilmiştir: *'Onlardan rüku edenler secde etmezler, kıyamda olanlar da rükua gitmezler."* Daha önce bunun anlamını açıklamıştık. Şu ayetlerde de buna benzer bir anlam ifade edilmektedir: *"Saf saf dizilmişlere"* (Saffat, 1) Bundan maksat, taşları birbirine kenetlenmiş bir yapı gibi eşit şekilde dizilmiş feleklerdir. *"Toplayıp sürenlere"* (Saffat, 2) kütlelerini boyun eğdirmek ve tedbir suretiyle sürüp toplayan nefisler kast ediliyor burada. *"Zikir okuyanlara"* (Saffat, 3) burada ise bütün varlığın maksudu olan mabudun zikrini okuyan, gece gündüz ara vermeden, bıkıp usanmadan tesbih eden akıllar kast edilmektedir.

Öte yandan arz menşeli üç nefis de üç mevalide yöneliktir. Bunlar ise hayvan, bitki ve insandır. Nitekim ruhanilerle ilgili bölümde buna değinmiştik. Bunlar zat ve hakikat olarak farklıdırlar. Eğer beşeri ruhlar şeklinde yorumlarsak yine aynı durum söz konusu olur. Çünkü her insanda biri hayvani, biri de insani olmak üzere iki ruh vardır. Bunu da daha önce açıklamıştık. Hiç kuşkusuz bunlar arasında zati bir farklılık vardır. Nasıl olmasın ki, hayvani olan nasıl olur da ruhani

olana benzeyebilir? Çünkü biri sırf nur iken öbürü salt karanlıktır. Hatta var olma dışında aralarında bir ortaklık da yoktur. Bu da lafzi bir ortaklıktır. Ya da sadece kuşkuyu ve arazi bir ortaklıktır. Bu açıklama *"Allah, ölenin ölüm zamanı gelince canını alır."* (Zümer, 42) ayetinin tefsini mahiyetindedir. Çünkü ölüm anında alınan ruh, cismani- hayvani ruhtur. Bu yüzden bir daha bedene dönmez. Uyku zamanı tutulan ruh ise nurani-natık ruhtur. Bu yüzden bedene geri döner. Bu iki ruh arasında hakikat bakımından farklılık vardır. Dolayısıyla bu ayetten algılanan hayal de zail olmuştur. Dolayısıyla bu hadis "ruhlar" lafzı açısından Rasulullah'ın (s.a.v) şu hadisine benziyor: "*Allah ruhları bedenlerden iki bin yıl önce yarattı."* Bunu da daha önce açıklamıştık.

Dördüncü Mesele: Beşeri Nefsin Nazari ve Ameli Kuvvetinin Tafsili Hakkındadır.

Bil ki insandan bir takım idraklere, ilimlere, yapıp etmelere ve fiillere tanık oluruz. Bunların farklı metotlarla sadır olduklarını; kiminin eğri kiminin doğru, kiminin sahih kiminin de sakat olduğunu görürüz. Bundan şu sonucu çıkarıyoruz: İnsan nefsinin bilme ve amel etme olmak üzere iki kuvveti vardır. Bilme kuvveti de nazari ve ameli olmak üzere ikiye ayrılır. Nazari olanı bilinen ama amel edilmeyen şeyleri idrak eder, Allah'ın bir ve insanın doğuran olduğunu bilmemiz gibi. Bunlar sadece bilinirler. Bu tür bir ilim külli de olabilir, cüzi de. Külli olanı, bütün hayvanların duyu sahibi olduğunu bilmemiz gibidir. Cüzi olanı ise, şu insan güzeldir, şu insan da çirkindir, dememiz gibidir.

Ameli bilme kuvveti ise, bilinen ve aynı zamanda amel edilen şeyleri anlar. Zulüm çirkindir ve adalet güzeldir, dememiz gibi. Bu da örneğini zikrettiğimiz gibi külli olabildiği

gibi cüzi de olabilir. Vali alimdir, zulmetmemesi gerekir veya adil olması gerekir, dememiz gibi. Amel etme kuvvetine gelince, nazari ve amele başlamayı isteyen bilme kuvvetinin işaretiyle harekete geçer. Bu ise sadece cüzi olabilir. Çünkü fiillerin hariçte sudur etmesi ancak müşahhas olarak tasavvur edilebilir. Bunun insandaki örneği muharrik kuvvettir. Hayvanda ise sevk edici ve fiil işleyici şeklinde iki şubesi vardır. Ama aralarında fark vardır. Şöyle ki: insandaki bu kuvvetin matlubu, hayvandaki kuvvetin matlubundan daha şereflidir. İnsan açısından bu kuvvetin matlubu, güzel, doğru ve dünyevi işler açısından zarar verse de ahirette zarar vermeyen fiiller işlemektir. Bilakis ahiret hallerinden yararlı olur. Çünkü zahirin gerisine nüfuz eden, başlangıçlar ve akıbetler hakkında basiret sahibi olan, kusurları ve ayıpları bilen isabetli aklın etkisiyle gerçekleşmiştir. İnsanın bu özelliği olmasa o da hayvanlardan biri olur. *“Hatta daha da şaşkındır.”* (Araf, 179) Hayvandaki bu kuvvetin matlubu ise yukarıda insanla ilgili olarak anlattığımızın aksidir. Çünkü hayvan güzel ile çirkini, karanlık ile sabahın aydınlığını, yanlış ile doğruyu birbirinden ayırmaz, son halin güzel olması için yararlı olan amelin ne olduğunu bilmez. Bilakis nice yüz kızartıcı ayıpları ve kusurları bulunan yalancı vehmin emriyle nasıl denk geldiyse öyle hareket eder. Gece karanlığında el yordamıyla odun toplayan kimse gibi. Bundan da anlaşılıyor ki nefsin iki ciheti vardır, tıpkı bedenin biri sağ biri sol olmak üzere iki elinin olması gibi. Nefsin sağ ciheti, yüce cennetin zirvesine bakışıdır. Ki bu cennetten üzerine nurlar ve eserler yansır. Zaten bu itibarla nefis için nazari kuvvet yaratılmıştır. Bu cihetin hakkının verilmesi demek, bu yüce huzurdan yardım almaktan geri durmamasıdır. Bilakis her zaman bir yönü ona yönelik olmalıdır ki feyiz, rahmet, cömertlik ve nimet üzerine insin. Bu *“Sağdakiler Düzgün kiraz ağacı, Meyveleri salkım salkım dizili muz ağaçları içindedirler.”* (Vakıa, 27-29)

Nefsin sol ciheti ise bedenin maslahatını gözetip tedbir etmek maksadıyla çürüyen eşiğin tarafına bakar. Bu yüzden nefis için amel etme kuvveti yaratılmıştır. Ama dünyevi maslahatları kazanırken kendini kaptırıp iyice dalması doğru değildir. Çünkü dünyevi maslahatlar uhrevi maslahatların ifsadı anlamına gelirler. Bu yüzden bedenin yaşaması için ihtiyaç duyulan miktarda bu maslahatı gözetmesi yeterlidir. Aksi takdirde eğer lezzetleri yiyeceklere, göz alıcı elbiselere ve konforlu evlere dalarsa uhrevi yönün ifsat olmasına sebep olur. Kısaca söylersek eziyet veren necis tabiat denizinde katılaştığında böyle bir akıbete maruz kalır. Bu *Soldakiler içlerine işleyen bir ateş ve kaynar su içinde, Serin ve hoş olmayan kapkara dumandan bir gölge altındadırlar."* (Vakıa, 41-44) Bu yüzden yüce Allah nebisine (s.a.v) nefsini fikren ve bedenini amelen temizlemesini, coşkun kaynaklardan gelen hoş kokulu nefhaları solumak suretiyle nazari kuvvetini ikmal etmesini emretmiş, şöyle buyurmuştur: *"Rabbini büyük tanı."* (Müddessir, 3) bundan maksat nazari kuvvetin ikmal edilmesidir. *"Elbiseni tertemiz tut."* (Müddessir, 4) bundan maksat da bedensel temizliğin gerçekleştirilmesidir. *"Kötü şeyleri terket."* (Müddessir, 5) bununla da nefis temizliği kast edilmiştir.

Nefsin bu iki ciheti, nefsin iki kanadı olarak da isimlendirilir. Biri ulvi nurani kanat, biri de süfli zülmani kanat. Nitekim yüce Allah bu iki kanada şöyle işaret etmiştir: *"Kâfir olanların sözünü alçalttı. Allah'ın sözü ise zaten yücedir."* (Tevbe, 40) Çünkü kafirlerin sözü alçalmaya, Allah'ın sözü ise yücelmeye meyillidir. Bu yüzden kafirin kalbi terk edilmiş kuyu, müminin kalbi ise sağlam ve yüksek saray olarak isimlendirilmiştir. Yüce Allah kitabının bazı yerlerinde nefsin bu kanadı itibariyle onu bazen karınca, bazen de bal arısı olarak isimlendirmiştir ki *"dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edinir."* (Nahl, 68) Bu

ayet tenasüh fikrinin sıhhatini ifade eder gibidir. Çünkü nefsi madenler ve bitkilerle irtibatlandırmaktadır. Nitekim bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Deve”* yani mümin, çünkü mümin de tıpkı deve gibi kurban olmaya hazırdır *“iğne deliğine girinceye kadar”* iğne ise madenlerden üretilir. *“Sonra meyvelerin her birinden ye.”* (Nahl, 69) bedihi ve kesbi tasavvurlar ve tasdikler edin ve onları üretim için hazırla. *“Rabbinin sana kolaylaştırdığı yaylım yollarına gir.”* (Nahl, 69) bu hususta rabbinin hak yolu olan mantık kanunları doğrultusunda düşünce yolunu izlemen gerekir. *“Onların karınlarından renkleri çeşitli bir şerbet (bal) çıkar.”* (Nahl, 69) Sonuçları açıklık, parlaklık, aydınlık ve ziyafet bakımından birbirinden farklı olur. *“Şifa vardır.”* cehalet ve sapıklık illetiyle hastalanan nefisler için onda şifa vardır. *“Elbette bunda düşünen bir kavim için büyük bir ibret vardır.”* (Nahl, 69)

Bazen de ceberut huzuruna kıyasla zayıf ve hakir olduğu için sivrisinek, sinek ve örümcek olarak isimlendirilir. Şu ayeti duymuşsundur: *“Melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamdolsun.”* (Fatır, 1) Bundan maksat illetlere yönelik yüce nazarı ve aşağıya bakan süfli nazarı itibariyle cihetleridir. *“O, yaratmada dilediği arttırmayı yapar.”* (Fatır, 1) *“O, bunların ortak koştukları şeylerden uzaktır.”* (Tevbe, 31) İki topluluğun üzerine çıkan, iki türün ötesine geçen, mesafenin sonuna kadar ulaşan, bayağılık çukurundan alabildiğine uzaklaşan kimse ikrama mazhar olmuş, yakın kılınmıştır. *“Önde olanlar, öndedirler. İşte bunlar, (Allah'a) en yakın olanlardır.”* (Vakıa, 10)

Beşinci Mesele: Bir olan beşeri nefsin saflığı, bulanıklığı itibariyle bulunduğu mertebeler hakkındadır.

Bu mertebeler dörttür. 1) Heyulani kuvvet. Kur’an’da “kandil” olarak isimlendirilmiştir. 2) Meleke olarak akıl.

Kur'an'da "lamba" olarak isimlendirilmiştir.3) Fiili akıl. Bu da Kur'an'da "mübarek ağaç" olarak isimlendirilir. Çünkü fikirden dalları, sırlardan yaprakları vardır. fazilet nurlarının çiçekleri onlarla aşılanır. Tomurcuklarından yakin ve delil meyveleri eserleri devşirilir. 4) Sonradan kazanılan (müstefad) akıl. Bu da Kur'an'da"nur üstüne nur" olarak isimlendirilir.

Heyulani kuvvet: Fiilden aşağı olur. Bu kuvvet çocukta olur. Çocuk bununla hissi, vicdani ve bedihi şeylerden zikredilen ilk şeyleri bilir. Kesbi ve onu izleyen şeyler ise bil kuvve bilinir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah Âdem'e bütün isimleri, öğretti."* (Bakara, 31) Daha önce de belirtildiği gibi Adem'e eşyanın hakikatini bil kuvve öğretti. Yani onun nefsini eşyada bulunan hakikati kuvveden fiile çıkaracak özelliğe sahip kıldı. Büyük Hekim "bütün ilimler nefiste bil kuvve mevcuttur. Düşündüğü zaman ilimler kuvveden fiile çıkar." derken bu anlamı kast etmektedir. Sonra buradan ikinci derecede kesbi sonuçlara intikal etmek istediğinde buna meleke adı verilir. Yani fikir adı verilen intikam sebebiyle temlik ettiği bir hale dönüşür. Bundan sonra nazarı ve fikri derinleştirmek suretiyle bilgileri elde etmeye hazır olduğunda bunların bazısı bilfiil onun için hazır olur. Buna da fiili akıl denir. Diğer bir ifadeyle kuvveden fiile çıktığı bir hale ulaşır. Kuvvet ile istidat arasında fark vardır. Kuvvet istidattan daha geneldir. Çünkü iki taraflı olabilir. Bir fiili işlemeyi de tersini de gerçekleştirebilir. Örneğin heyuli kuvvet hem ateş suretini hem de hava suretini kabul edebilir. Bu yüzden bir kudret iki zıdda elverişlidir, denilmiştir. İki suretten birini kabule hazır olduğunda bu hazırlık istidat olarak isimlendirilir. Dolayısıyla daha özel bir durumdur. Ve bu açıdan da bir kudret iki zıdda elverişli değildir, denilmiştir. Bu farka bakarak tartışmanın bir esasa dayanmadığını sezebilirsin. Bundan sonra eşya onun yanında müşahede edilir ve devam eden bir meleke gibi istikrarlı olunca –ki bu ancak düşünceyi iyice yormakla

gerçekleşir-, sonradan kazanılan (müstefad) akıl, yani sonradan kazanılan ilim olur. İşte bu nur üstüne nurdur. Yani nefsin nurunun üstüne bina edilen ilim nuru. Çünkü bu dört mertebe zatları itibariyle zahir ve başkalarını da izhar eden olmaları bakımından nurdurlar. Zaten nurun da bundan başka bir anlamı yoktur. Bazı insanlar açısından bu mertebeler tersine olur ve bu da kaçınılmaz olarak cehalettir. Bu yüzden Kur'an onların bu durumunu şöyle ifade etmiştir: *"Birbiri üstüne karanlıklar."* (Nur, 40)

Birincisi müminin kalbinin örneğidir ki yüksek bir saraydır. İkincisi kafirin kalbinin örneğidir ve o da kullanılmaz bir kuyu gibidir. Bazıları, şeriatın nuru aklın nurunun üstündedir, bazıları, nafile nuru farz nurun üstündedir, şeklinde bir anlam kast edildiğini söylemişlerdir. Bunların tümü birbirlerine yakın anlamlardır. Bu son mertebe, yani kuvvet-ki parlak, akli hakikatlerin suretleri oldukları gibi yansıdıkları bir ayna konumundadır-mutlak reis ve adil hakimdir. Bu yüzden hilafeti ve Allah'ın kutsal arzı ve insanın yaratılışının gayesi de olan necis harabe üzerinde saltanat sürmeyi hak eder. Bu ise mülk makamının başıyla bitişik insan kemalinin son derecesidir. Bununla Rasulullah (s.a.v) beşerin en üstünü ve nebilerin sonuncusu olmuştur. İnsan için bir kapı vardır ki batını onun için rahmettir. İşte kast edilen bu makamdır. Zahirinden ise insana azap gelir. O da sekiz tabii kuvvetin yanı sıra şehvet ve gazap kuvvetlerini barındıran heykel suretidir. Bu kuvvetler ise cehennemin bekçileridir ki *"siz oraya gireceksiniz."* (Enbiya, 98)

İlk üç mertebe de Allah'ın arzındaki kabesi olan bu kapının bekçileridir. Hayvanın özellikleri olan İdrak eden kuvvet ve muharrik kuvvet de onun hizmetlerini gören hizmetçilerdir. Bu övülmüş makamı (makam-ı mahmud) elde ettikten ve ona vaat edilmiş bu havuza vardıktan sonra onu en yüce aleme

ruhani olarak yükselmeye, bu şerefli cevherlerle bütünleşmeye ve bu kusursuz eşikten ayrılmamaya hazırlayacaklardır. Bu mertebeleri, ateş koruyla tutuşan bir fitil misalini göz önünde bulundurarak tasavvur et. İlk tutuştuğunda azar azar etrafını aydınlatır. Ama gittikçe aydınlığı ve parlaklığı artar, derken nur üstüne nur olur. *"Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir."* (Nur, 35)

Altıncı Mesele: Nefis cevheri açısından ilimlerin hasıl oluşunun keyfiyeti hakkındadır.

Nefis cevherine ilk gelen mesaj hissin idrakidir. His ise, sadece ölçüler ve kaplanan mekanlar gibi kendisine yabancı örtülerle birlikte hazır mevcudu idrak eder. Ondan sonra ondan daha saf ve berrak olan hayal gelir. O da sözünü ettiğimiz bu örtülerle birlikte sadece mevcudun hazır oluşunu idrak eder. Fakat akıl kuvvetine göre karanlık olmasına karşın müşterek hisse ve diğer zahiri hislere oranla saflığının güçlü ve berraklığının şiddetli olmasından dolayı bir şeyi gaip olduğu durumlarda da idrak eder.

Sel gerçi taşı yerinden oynatır

Ama denize ulaşınca çaresiz kalır.

Sonra nefs-i natıka daima hayal aynasına bakar, örtülere bürünmüş varlıkları onlardan arındırır, bu tür bulanmalardan temizleyip berraklaştırır. Tıpkı kabukları özlerden, başakları danelerden ayıran rüzgar gibi. Nefis bu fiili kendi zatı ile yapamaz. Aksi takdirde ebediyen eşyanın suretini istihzar eder. Bilakis bu fiili ilimleri bahşeden muallim, çok güçlü Ruhu'l Kudüs aracılığıyla yapar. Onunla nefislerimiz arasındaki ilişki güneşle gözlerimiz arasındaki ilişki gibidir. Çünkü eşya gecenin karanlığında mevcuttur. Ama görme duyusu açısından bu esnada yok gibidir, çünkü idrak edememektedir. Güneşin ışığı renkli varlıkların yüzeylerine yansıyınca

fiilen görülür olurlar. Aynı durum hayalin hissinde resmedilmiş eşya için de geçerlidir. En büyük güneş olan faal aklın ışığı bunlara yansıyınca fiilen akledilir, anlaşılır olurlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Yeryüzü, Rabbinin nûru ile aydınlanır."* (Zümer, 69) bu örtülerden ve perdelerden mücerret hale gelir. Bu durumda külli olur. Çünkü bu esnada bütün cüzilere nispeti tek ve aynı düzeyde olur. Ama sonuç verici tarzda tertip edilmiş öncüller bizzat sonuçlarının illeti değildirler. Bir araz başka bir arazı nasıl gerektirebilir ki? Bilakis imkansız olduğunu daha önce belirttiğimiz cismani bir illiyetlikten çok illiyetsizliğe daha uygundur. Değişebilir olmasından dolayı da bahşedicisinin ilimlerinin feyzinin ona sirayet edebileceği bir girişin olması da kaçınılmazdır. Aksi takdirde bu tertibi anlamsız ve boş olur. Şu halde bu giriş, onun açısından, bahşediciden kabule hazırlanış ve ona yönelik yardım mahiyetindedir. Tıpkı hava suretinin feyzini kabul etmesi için heyuli için hazırlanan ateş gibi.

Yedinci Mesele: Nefislerin ilim ve amele göre taksim edilmeleri hakkındadır.

İlim açısından nefisler dört kısma ayrılırlar. Çünkü ya hak itikatlara ya da batıl itikatlara sahiptirler yahut da her iki itikattan da halidirler. Dolayısıyla eğer şehvetlerine mağlup olmuşlarsa hayvan hükmündedirler, şayet gazaba mağlup olmuşlarsa da yırtıcılar hükmündedirler. Aynı şekilde insan da içindeki herhangi bir kuvvetin galibiyetine göre bir isim alır. Bu nedenledir ki yüce Allah kitabında insanı maymun, köpek, domuz, taş, hayvan ve behime gibi isimlerle isimlendirmiştir. *"Aşağılık maymunlar olun!"* (Bakara, 65) *"Aralarından maymunlar, domuzlar çıkardığı kimseler."* (Maide, 60) Yine ruhani kuvvetlerinden her birinin şiddetine göre onu bu isimlerle anmıştır: *"Allah'ın rasûlü ve kelimesidir."* (Nisa, 171) *"Ey huzura kavuşmuş nefis!"* (Fecir, 27) İşte tenasühçüler ve

hululcüler bu noktada sapmışlardır. Onlar, bu anlamdan hareketle bunların tıpkı ateşin oduna girmesi gibi bedenlere hulul eden zatlar olduklarını sanmışlardır. Bilakis bunlar bedene galip gelen sıfatlar ve arazlardır ve insan da bu galibiyet bağlamında bunlarla isimlendirilmiştir.

Eğer hak itikatlara sahipseler, bu itikatlar da ya delile dayanıyorlardır ya da taklididirler. Birinci kısım itikatların sahipleri cennet bahçelerinde derecelere sahip olurlar. İkinci kısım itikatların sahipleri ise birinci kısımdakilere göre daha aşağı mertebede olurlar. Çünkü menzillere bürünmek ilmi ve ameli süluka göre belirginleşir. Kimin ilmi daha yeterli ve daha berrak ise derecesi daha yüksek ve daha yüce olur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Herkesin yaptıkları işlere göre dereceleri vardır."* (Enam, 132)

Eğer batıl itikatlara sahipseler, bu durumda ya bu itikatlar şüphelerden kaynaklanmaktadırlar ya da taklididirler. Birinci kısım itikada sahip olanlar, aşağıların aşağısındaki derekelerin ehlidirler. İkinci kısım itikada sahip olanlar ise, tıpkı hak itikada sahip olanların dizilişi gibi onlardan daha alt derekelerin ehli olurlar. Şu ayet bu kısımlara işaret etmektedir: *"Ve sizler de üç sınıf olduğunuz zaman."* (Vakıa, 7)

Nefisler amel açısından da dört kısma ayrılırlar. Dolayısıyla bu açıdan ya kurtuluşa eren fazilet sahibidirler ya da helak olan rezillerdir. Yahut her iki özellikten de yoksundurlar. Bu durumda da her iki gerektiriciden de yoksun oldukları için mutlu da değildirler bedbaht da. Ya da aynı anda hem fazilet hem de rezillik sıfatlarını üzerlerinde taşırlar. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İyi bir ameli diğer kötü bir amelle karıştırdılar. Umulur ki Allah onların tevbesini kabul eder."* (Tevbe, 102)Bu takdirde de gerektiricisi oranında mutlulukları, yine gerektiricisi oranında bedbahtlıkları söz konusu olur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Kim*

zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür.” (Zilzal, 7-8) ama eğer şirk pisliğine bulaşmamışsa en yakın zamanda kurtulur. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Umulur ki Allah onların tevbesini kabul eder.”* (Tevbe, 102) Diğer bir ayette de şöyle buyurmuştur: *“Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, (günahları) dilediği kimse için bağışlar.”* (Nisa, 48) Kurtuluş ümidini en uyandıran ayet ise şudur: *“Çünkü Allah bütün günahları bağışlar.”* (Zümer, 53) Şu hadis ise bütün bunlardan daha fazla kurtuluş ümidi aşılamaktadır: *“Allah bir kulunu severse günahlar ona zarar vermez.”* Nitekim yüce Allah nebisini (s.a.v) şöyle müjdelemiştir: *“Böylece Allah, senin geçmiş ve gelecek günahını bağışlar.”* (Fetih, 2) Nasıl olmasın ki O’nun rahmeti gazabını geçmiş, cenneti de ateşine galip gelmiştir. Çünkü arazların aksine zati şeyler yok olmazlar. “Fasık mümin ebediyen cehennemde kalmaz” şeklindeki meşhur söz bu itibarla söylenmiştir. Nitekim çok değerli inci tanesi pisliğin içine düştüğünde üzerine dökülen birazcık su ile temizlenir ve ilk haline döner. Nefislerin amel itibariyle belirginleşen kısımlarına şöyle işaret edilmiştir: *“Sonra Kitab'ı, kullarımız arasından seçtiklerimize verdik. Onlardan (insanlardan) kimi kendisine zulmeder, kimi ortadadır, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçmek için yarışır.”* (Fatır, 32) Nasıl ki mizaçların sıcaklık, soğukluk ve diğer özellikler arasındaki farklı düzeylerini ancak uzman bir doktor bilebiliyorsa, nefislerin ilim ve amel açısından arzettikleri farklılığı da ancak onları yaratan Allah bilir. Bir de yüce Allah’ın kendilerine vahyetmesi sonucu nebilerden oluşan az sayıdaki fazilet sahipleri bilebilirler. Bu yüzden akıl aradaki nefislerin her birinin yücelik ve alçaklık bakımından derecesini tayin edici bir hükümde bulunamaz. Sadece iki uç tarafta yer alanlar hakkında hüküm verebilir. Mümin cennettedir, kafir ise cehennemdedir, demek gibi.

Sekizinci Mesele: Cennet ve Cehennemin hakikati hakkında:

Eşyanın suretinin akıl kuvvetine intiba etmesi idrak olarak isimlendirilir. Bu suret de ya eşyanın kendisine uygundur ve lezzet ve mutluluk olarak isimlendirilir, ya da eşyanın kendisine uygun değildir ve eziyet vericidir, bu da acı ve bedbahtlık olarak isimlendirilir. Şu halde lezzet, eşyayla uyumlu idrakin aynısı, acı da eşyayla uyumsuz idrakin aynısıdır. Yani onun kendisidir, ayrılmaz özelliklerinden veya zati hususiyetlerinden olmak anlamında değil.

Duyuları örtülmüş ve sezgisi değişmiş bazı insanlar acı veya lezzet olmaksızın idrakin olabileceğini zannediyorlar. Mizaçlarındaki karışıklık bu idrakı idrak etmelerine engel olduğu için böyle sanıyorlar. Ama böyle kimselerin akıllarındaki uyuşmuşluktan kurtulmaları, asli hallerine dönmeleri için *“idrak kuvvetini oyalayıcı meşguliyetlerden arındır, o zaman acı veya lezzeti hissedersin”* demek lazımdır. Bu şuna benzer: Bir insanın sıhhati istikrar kazandı mı artık sürekli olduğu için onu hissetmez. Aynı şekilde ince ağrı dediğimiz hastalık mizacın özüne iyice yerleşince tabii bir halmiş gibi olur. Çünkü istikrar veren devamlılık ve bulandıran örtücülük duyarlı idrak kuvvetini eziyet veren ve lezzet veren şeyi hissetmekten uzaklaştırır. Bu yüzden cahil insan cehaletinden acı duymaz, alim de ilminden lezzet almaz, ta ki kuvvetler perdesi aralanıncaya kadar. O gün ona *“Kitabını oku! Bugün sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeter.”* (İsra, 14) Şu halde lezzet ve acı her canlı için mizacıyla uyumlu ve uyumsuz şeylerden dolayı söz konusudur. Ancak her bir canlı için lezzet aldığı özel bir şey vardır ki başka hiçbir canlı bu şeyine ortak değildir. Aksine başkaları onun lezzet aldığı bu şeyden acı duyarlar. Yine her canlının kendine has olmak üzere acı duyduğu bir şey vardır ki başkaları ondan lezzet alırlar. Örneğin bokböceği insan pisliğinin kokusundan lezzet

alır, gül kokusundan acı duyar, rahatsız olur. Bülbül içinse bunun tersi söz konusudur. Aynı durum canlı varlığın her bir duyusu için de geçerlidir. Örneğin görme duyusunun lezzet ve acı duyması renkler ve ışıkla, işitme duyusunun ise sesler ve harflerle irtibatlıdır. Vs. Lezzet ve acının idrak olduğu kesinleştiğine göre buradan şu sonuç çıkıyor: Her canlı hayır ve kemali kendi zatı için tasavvur ettiği zaman lezzet alır. Zatı için kötülük ve afet tasavvur ettiği zaman da acı duyar. O halde insani nefis makul varlıklardan bir tür lezzet alır. Çünkü makuller nefsin anası hükmündedir, onun için yaratılmışlardır ve ancak onlarla sükunet bulabilir. Bu marifet mebde ve mead marifetidir. Bunları daha önce açıklamıştık ki Bakara suresinin 285. ayetinde ayrıntılı olarak sayılmışlardır: *"Müminler de (iman ettiler). Her biri Allah'a, meleklerine"* iman ettiler. Bu ikisi mebde, *"kitaplarına, peygamberlerine iman ettiler."* bu ikisi de mead kapsamına girerler. İnsan nefsinin bu bağlamda acısı ise bunları bilmemesinden, bunlar hakkında cahil olmasından kaynaklanır. Çünkü bunları bilmemesi tabiatına aykırıdır, bu yüzden elem duyar.

Cehalet zülmani ve elem verici, ilim ise nurani ve sevindirici olduğu için yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Nice yüzlerin ağardığı, nice yüzlerin de karardığı gün."* (Al-i İmran, 106) Dolayısıyla hakikatlere ilişkin bilgi ne kadar çok ve ne kadar tatlı olursa, derecesi o kadar yüksek ve ulu, lezzeti de o kadar yeterli ve saf, sevinci de o kadar kalıcı ve berrak olur. Cehalette ise bunun tam tersi söz konusudur. Dolayısıyla cehaletin birikerek çoğalması elem verici azabı katlayarak arttırır. Nitekim bir ayette şöyle buyrulmuştur: *"Onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka derilerle değiştiririz ki acıyı duysunlar!"* (Nisa, 56) Şu halde cehalet katrandan bir elbise ve ruhların ve bedenlerin derisi mahiyetindedir. Dolayısıyla bu sevinç ve neşeyi en çok hak eden canlı ilk haktır. Çünkü en şerefli makulü en ulu idrakle bilme

özelliği en saf ve en kuşatıcı şekliyle ona özgüdür. Bu bakımdan başkasıyla mukayese kabul etmez. Sonra nispetlerine ve mertebelerine göre akıllar gelir. Sonra nispetlerine ve mertebelerine göre nefisler gelir. Onların ardından kutsi beşeri nefisler gelir. Sonra velilerin nefisleri, sonra hukemanın nefisleri, sonra faziletlilerin nefisleri gelir. Onlardan sonra da içlerinde hayır olmayan düşkünler gelir. Çünkü sonuncusu şerdir. Bu sevince ve coşkuya lütuf gözünden şöyle bir işaret gelmiştir: *"Allah'ın sevdiği ve Allah'ı seven müminler."* (Maide, 54) Bu mutluluk ve bedbahtlığın her biri de ruhani ve cismani olmak üzere ikiye ayrılır. Ruhani olanına örnek nefsin nazari ve ameli kuvvetidir ki bunlar nefsin mutluluğunu gerektirirler. Zayıflıkları ise nefsin bedbahtlığını gerektirirler. Her ikisi de hakiki olup devamlıdırlar, kesinlikle zail olmazlar. Cismani olanı ise ya makam ve mal gibi haricidir, ya da sağlık ve güzellik gibi dahilidir. Bunların eksiklikleri de dünyada cismani bedbahtlık olarak isimlendirilir. Ahirette artışa da sebep olabilir. Ne var ki dünya hayatının bağlıları bunların mutluluk ve neşe olduklarını iddia ederler. Körü körüne bir iddia, çarpık bir bakıştan başka bir şey değildir bu. Çünkü bunlar mecazidirler, ne hakikatleri vardır ne kalıcılıkları söz konusudur. Bilakis kısa sürede yok olup giderler. Nitekim yüce Allah bu anlayışa sahip insanların Karun'un servetini şöyle vasfettiklerini bize aktarmaktadır: *"Keşke Karun'a verilenin benzeri bizim de olsaydı; doğrusu o çok şanslı!"* (Kasas, 79) Buna karşılkı dünyanın çekici süslerine küçümseyici, tahkir edici gözlerle bakan hakikat erbabı ahiret ehlinin de şöyle dediklerini aktarmaktadır: *"Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise şöyle dediler: Yazıklar olsun size! İman edip iyi işler yapanlara göre Allah'ın mükâfatı daha üstündür."* (Kasas, 80) Sihirbazlar da Firavun'a şöyle demişlerdi: *"Allah hem daha hayırlı hem daha bâkidir."* (Taha, 73)

ZEYL

Artık söz verdiğimiz şeyi sonuçlandırmamızın ve serdettiğimiz bilgileri devşirip bir sonuca bağlamamızın vakti geldi. Yapmamız gereken şey, gaflet mezarlarında uyuyan, cehalet yataklarında yanları üzere yatan toplulukları uyandırmaktır ki yanları üzere yatmaktan vazgeçip bulundukları gaflet ve cehaletten çıksınlar, *“korkuyla ve umutla Rablerine yalvarmak üzere, vücutları yataklardan uzak kalsın ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcasınlar.”* (Secde, 16)

Bil ki, ey kardeşim! Ömür kısa ve sık dokuyup ince eleyen tenkitçi, denetçi her şeyi görmektedir. *“O ne güzel sahip ve ne güzel yardımcıdır!”* (Enfal, 40) İlim kat edilmesi gereken uzun bir yol, yolcu hasta ve tabip uludur. Mizanlar kıyamet günü için kurulmuştur, sevap ve ceza eksiksiz bir şekilde verilsin diye. *“O gün kimin tartılan ameli ağır gelirse işte o, hoşnut edici bir yaşayış içinde olur. Ameli yeğni olana gelince, işte onun anası (yeri, yurdu) Hâviye' dir.”* (Karia, 6-9) O halde ömrün tükenmeden bütün işlerini yapman, eksikliklerini gidermen bir zorunluluktur. Çünkü ömür geçip gittikten sonra onu geri getiremezsin. Ölüm vakti yaklaştığında giden ömrü yakalayamazsın.

Bizim sarhoşluğumuzda uyanıklığın kokusu yok

Gafil oturma ki vakti boşa harcamanın vakti yok

Uyan uykudan ki önünde

Mezarda bir uyku var ki uyanmanın ümidi yok

Bil ki, makuller talebin mümkünlüğüne ve imkansızlığına bağlı olarak üç kısma ayrılırlar. Birincisi, zaten hasıl oldukları ve belirgin oldukları için talep edilmesi mümkün olmayanlar. İkincisi, elde edilmesi zor ve gizli oldukları için talep edilmesi mümkün olmayanlar. Üçüncüsü, bir açıdan talep edilmesi

mümkün olup bir başka açıdan mümkün olmayanlar. Çünkü ya zihin içinde veya dışında hazırdırlar. Eğer zihin içinde hazır iseler, ya bil fiil ve zorunlu olarak ya da bil kuvve mümkün olarak hazırdırlar.

İkincisi kesbi olanlardır. Birincisi ise taşıyıcısının kısımlarına göre üç kısımda mütalaa edilir. Çünkü insan, bildiğin gibi his (duyu), akıl ve nefis olmak üzere üç şeyin toplamından ibarettir. Duyularda hazır olan hissiler olarak isimlendirilir. Bunlar da taşıyıcılarının durumuna göre zahiri ve Batıni olmak üzere birçok kısma ayrılırlar. Bunlar yüce Allah'ın bize bol bol verdiği ve ihsanda bulunduğu nimetlerdir. Nefiste hazır olanlar vicdaniler olarak isimlendirilir. Bunlara da acı ve lezzet örnek verilebilir. Akılda hazır olanlar ise bedihiler olarak isimlendirilir. Varlığı tasavvur etmek, varlığı nefyetmek, birlik ve zıddı gibi tasavvurlar olarak isimlendirilen salt idrakler buna örnektir. Eğer bunlara "bir şahıs açısından bir şeyden hem acı hem lezzet bir arada olmaz. Sıcaklık ve soğukluk bir mahalde bir arada olmaz. Varlık ve yokluk bir arada olmadıkları gibi birlikte ortadan kalkmazlar" demek gibi nefiy veya ispata dair bir hüküm isnat edilirse, bu takdirde tasdikler olarak isimlendirilirler. Bu üç kısmı tek bir isim ifade eder. Evveliyat. Çünkü insan fıtratındaki yaratılışsal ilklerdirler. Onları elde etmek mümkün değildir. Çünkü kendiliklerinden ve farkında olmaksızın hasıl olmuşlardır, ihtiyari olarak ortaya çıkmış değildir. Zaten hasıl olanın tahsili imkansızdır. Çünkü kesp edenin bir tür ihtiyara sahip olması zorunludur. Bunlar ise ezeli ilim denizinden ruhu'l kudüsün nefhası aracılığıyla bize ilka edilmişlerdir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"İnsana kalem ile yazmayı öğreten, bilmediklerini belleten."* (Alak, 4-5) Eğer bu olmasaydı bilinmeyenleri öğrenme, delilleri ortaya çıkarma duygusuna sahip olamazdık. Çünkü kazanç ve ticaret sermayesiz olmaz. Eksiksiz ilahi inayet bunu bahşetmiştir ki bunlardan ikinci derecedeki

kesbi olgulara intikal etmemiz kolay olsun. Zihinde zorunlu olarak hazır olan, mümkün ve istidada bağlı olarak hasıl olan şeylerin kısımları bunlardır. Biz birincilere evveliyat (ilkler), ikincilere de kesbiyat (kazanılanlar) diyoruz. Bu iki ilim türüne yüce Allah şöyle işaret etmiştir: *"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan hayra harcayın. Kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın."* (Bakara, 267) *"Kazandıklarınızın iyileri"*nden maksat insanların çalışarak sonradan kazandıkları bilgidir. *"size yerden çıkardıklarımız"*dan maksat fıtrata yerleştirilen evveliyat kabilinden bilgidir. *"Kötü malı vermeye kalkışmayın."* İfadesinden maksat da yalancı vehimlerdir.

İkinci kısım, şeylerin zihin haricinde hazır olmasından ibarettir. Bu durumda da ya ayni olarak mevcuttur ya da değildir. Eğer ayni olarak mevcutsa, bundan maksat cisimler aleminin tamamıdır. Bunun elde edilmesi de bir açıdan mümkün bir açıdan da mümkün değildir. Çünkü cisimler aleminin hissedilen bir zahiri vardır, bir de akledilen batını vardır. Bu yüzden Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Eşyayı bize olduğu gibi göster."* Bu da gösteriyor ki eşya sadece hissedildiği gibi değildir. Bilakis eşyanın içinde saklı olup akledilen boyutlar da vardır. Buna da heyuli, tabiat, keyfiyet ve araz gibi makul olgular örnektir. Bunları hissedilen yönleri itibariyle talep etmek mümkün değildir, çünkü zaten hasıl olmuşlardır. Ayrıca insan açısından eşyanın en meşhuru ve en bilineni hissedilenlerdir. Böyle olunca da karanlıktaki gizli şeylerden bir başkası ona nasıl tanıtabilir bunları? Çünkü bir şey öncelikle bir tür belirginleştirme ile kendisini bilmedikçe zorunlu olarak başkasını bilemez. Bilakis bu bilgiyi makul olan cihetten ister. Dolayısıyla hissedileni, akledilenin bilinmesinin vesilesi yapar. Bu da "eşyanın hazır oluşu ya zorunludur ya da imkansızdır. Dolayısıyla bütün ilimler de ya hasıl olması zorunludur ya da hasıl olma-

sı imkansızdır.” şeklinde iddiada bulunanların bu görüşlerinin batıl olduğunu göstermektedir. Çünkü bu yaklaşım kesp kapısını kapatmakta, cebir kapısını açmakta, insanı ilim tahsil etmekten alıkoymaktadır. Oysa ilmin tahsil edilmesine ilişkin emir bütün şeriatlarda ve dinlerde, delil ve iman sahiplerinden varit olmuştur. Özellikle bizim kamil şeriatımızda ve şamil şeriatımızda bu emir diğer bütün dinlerden çok daha belirgindir. Bu hususta aşırı gidenlerden biri de şeyh imam allame Muhammed er-Razi’dir ki birçok kitabında, özellikle el-Muhassal adlı eserinde bayağı uç sayılabilecek fikirler ileri sürmektedir. Onun (Allah razı olsun) tasavvurlar hakkında bu mezhebi tercih etmesi, maksadını vurgulamak için iddiasına dair deliller ileri sürmesi hayret vericidir. Oysa delil hem tasavvurları hem de tasdikleri kapsayacak genelliktedir. Böyle olunca da hiçbir ilmin kesbi olmaması gerekir. Bu da iddianın batıl, sahte, zulüm ve boş olması için yeterlidir. Ki biz zorunlu olarak insanın talebinin, kesbinin, tasavvurunun ve tasdikinin olduğunu biliyoruz. Dolayısıyla ortaya koyduğu delil, örümcek ağından daha zayıf olmanın yanı sıra zarurilerle ilgili bir şüphe konumundadır, bu yüzden cevap vermeye değmez.

Son kısma, yani ayni olarak mevcut olmamasına gelince, ya mekan ve zamandan hali akıl aleminde mevcuttur ya da mevcut değildir. Şayet akıl aleminde mevcut ise ya bu mevcut da ya bütün varlığın sebebi veya malulüdür. Eğer bütün varlığın sebebi ise vacibu’l vücud olarak isimlendirilir. Bu kısım da bir açıdan tahsil edilebilir, bir açıdan da tahsil edilemez. Tahsil edilebilir açıya gelince, bu, fiillerinin ve eserlerinin zühuru cihetidir. Tahsil edilemeyen açıya gelince, bu da zatının nurlarının parlaklığının şiddeti ve celalinin ululuğu ve kemalinin yüceliği cihetidir. O, zatının gizliliği cihetiyle en yüce ululuktadır. Ayetlerinin zuhuru cihetiyle de en yakın yakınlıktadır. Bu yüzden ilahi Kitabda şöyle buyrulmuştur: *“O,*

zâhirdir, bâtındır.” (Hadid, 3) el-Buhturi çok güzel ifade etmiştir bu anlamı:

Tevazu olarak yaklaştın, ululuk olarak yüceldin

Senin şanındır inmek ve yükselmek

Güneş de yüceliği itibariyle uzaktır

Ama ondan gelen ışık ve nur yakındır

“Güneş ve ay O'nun âyetlerindendir.” (Fussilet, 37) parlaklık ve ışık.

İşte bu iki açıdan açıktır, gizlidir. Dini ve akılcı fırkalar “yaratıcıyı bilmek mümkün müdür, değil midir?” sorusu çerçevesinde üç gruba ayrılmışlardır. Bazıları, Onu bilmek bir zorunluluktur, bu hususta kesp meşakkatine ve talep yorgunluğuna ihtiyaç yoktur, demişlerdir. Bazıları ise Onu bilmek imkansızdır, talep edilmez, demişlerdir. Diğer bazıları ise “Onu bilmek kesbidir, bu bilginin elde edilmesi mümkündür” görüşünü ileri sürmüşlerdir. Ama bizim ayrıntılı açıklamalarımızı anlar, açtığımız tahsil kapısından girersen tartışmanın gürültüsünden ve imkansızlık vadilerinden kurtulursun. Malullerini tahsil etmekse zatları itibariyle mümkün değildir. Çünkü hem gizli hem de maddi göz açısından da uzaktırlar. Kuşkusuz akıl basiretine yakındırlar, hissi fiillerinin perdeleri gerisinden gözlemler onları. Ama başka iki açıdan da onları tahsil etmek mümkündür. Birincisi, yaratıcıları ve var edicileri açısından. Sanii sanatının delili olarak kullanmak yani. Buna basamak delili denir. Nitekim yüce Allah bir ayette şöyle buyurmuştur: *“Rabbinin her şeye şahit olması, yetmez mi?”* (Fussilet, 53)Bu delili kullanmak nebilerden ve hukemadan oluşan faziletlilerin (a.s) yöntemidir. İkincisi ise, hissedilen fiilleriye ve eserleri açısından. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“De ki: «Göklerde ve yerde neler var, bakın.”*

(Yunus, 101) *"Göklerin ve yerin melekutuna bakmadılar mı?"* (Araf, 185) göklerin ve yerin melekutu, nefisleri ve akıllarıdır. Şeriat ve hakikat ehli çoğu insanların izlediği yöntem budur. Bu iki grup dışındakiler ise tabiatın kullarıdır. *"Onları bırak; yesinler, eğlensinler ve boş ümit onları oyalayadursun. (Kötü sonucu) yakında bilecekler!"* (Hicr, 3)

Sayılan diğer kısımların geri kalanına gelince, matlup zihin alanına ve gözün sahasına, akıl meydanına ve varlık fezasına dahil değildir. Daha doğrusu ona dahildir veya dahil değildir ismini koymak da mümkün değildir. Çünkü sırf hiçbir şeydir. Aslında hiçbir şeylik ve sırflık da tamamen ibarenin darlığından kullanılmaktadır. Bir de aklın varlığa ve oluşa tabi olarak onu mülahaza etmesi için. Bununla beraber mecazın en uzak yönüdür de. Bu kısım bilgiyi talep etmek mümkün değildir, çünkü faydasızdır, gereksizdir. Daha doğrusu alabildiğine gizlidir ve karanlıktır.

Bu bilgi kısımlarını öğrenmiş olduğuna göre bilmelisin ki, inci ve mercanların bir gerdanlığa dizilmesi gibi delil hakikatlerinin akik taşlarıyla yaldızlayarak tek bir gerdanlığa dizdiğimiz bu cismani cevher ve arazları ve ruhani inci ve yakutları "el-bulga fi'l hikme" (Hikmette Yeterlilik) diye isimlendirdik. Gerdanlığın başına varlığın bahşedicisi Vacibu'l Vücudu koyduk. Ortasına zülmani cismanileri, sonuna da uçlara ve gayelere doğru koşan, sancaklar ve ayetler sahibi insanı yerleştirdik. Nitekim cömert yaratıcının var kıldığı varlığın tarzı da budur. Yüce yaratıcı her köpeğin boynuna asılan tasma gibi gizlilik perdeleri üzerine avizeler asıp bağlamıştır. Aslında bu konuda son derece ketum davranması gerekir. Cinlerden ve insanlardan hiç kimsenin gözünün bunlara muttali olmaması yerinde olur. Çünkü bunlar celal perdelerinin el değmemiş incileri, gelin odasının göz alıcı güzellikleridir. Nitekim *emanete riayet etmeyenin imanı, gayret ve*

hamiyeti olmayanın da dini yoktur. Bu yüzden Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *“Kader Allah’ın sırrıdır, onu ifşa etmeyin. Kader sırrını bilen mülhit olur.”* Kuşkusuz bu talep edilmesi mümkün bilgidir. O halde talep edilmesi gerekir ki imkan hakkı elden kaçmasın ve bunu kaçıran kimsenin kuvveti de nübüvvet ve fütüvvet mutluluğunu imkanı ölçüsünde elde etmiş olmaktan yoksun kalmasın. Gerçi tümüne, daha doğrusu, çok azı hariç büyük bir kısmına ulaşmak pek de kolay değildir. İstenen kıvamda elde edilmesi alabildiğine zordur.

“Hayır! (İnsan) Allah'ın emrettiğini yapmadı.” (Abese, 23) bütün ömrünü harcasa da. Çünkü insan, nice zamanlar yaşasa da, uzun bir ömür sürdürse de bilgiden ancak parmaklarını denize daldırıp çıkarırken meydana gelen ıslaklık kadarını öğrenebilir.*”Bakayım ne ile dönecekler.”* (Neml, 35) Allah’ın cömertlik denizini aklının terazisiyle ölçmeye kalkanın, O’nun ululuk çöllerini dolaşmaya çıkanın ayakları dolanır. *“Büsbütün sapıtır.”* (Nisa, 116) Bu yüzden Rasulullah (s.a.v), Allah’ın celalini tazim etmek ve insanın çaresizliğini de vurgulamak maksadıyla şöyle buyurmuştur: *“Müminin kalbi Rahman’ın iki parmağı arasındadır, onu dilediği gibi çevirir.”* Burada “Allah” yerine “Rahman” ismini kullanmış olması insanın konumunun hakirliğini vurgulamaya yöneliktir. Rahman’ın iki parmağı rahmani feyzin eseri iki şuledir ki beşeri nefislere inerler. Biri insanı hayır işlemeye çağırır, öbürü ise onu şer işlemeye çağırır. Meşhur hadiste melek ve şeytanın telkini olarak nitelendirilmiştir. Yine Rasulullah (s.a.v) bu konuda şöyle buyurmuştur: *“İnsan kalbi çölde rüzgara kapılmış bir tüy gibidir, rüzgar onu istediği tarafa çevirir.”* Fakat tamamı idrak edilemeyen bir şeyin tamamı terk edilemez. Kapıda durmak ortak olmaktır. Çünkü kapıda duran ve kapıcının izniyle dehlizden geçmesi mümkün olan kimseye “geç ey mümin! Senin nurun benim ateşimi

söndürdü”den başka bir azan gelmez. Belki de onu meclisinin baş köşesine oturtur. *“Güçlü ve Yüce Allah'ın huzurunda hak meclisindedirler.”* (Kamer, 55) *“İmkânı geniş olan, imkânlarına göre versin.”* (Talak, 7)

Talep edenler…

Talep edenler iki kısma ayrılırlar: İlme’l yakini talep edenler, ayne’l yakini talep edenler. Birincisi burhana dayalı imandır. İkincisi ayani irfandır. Bu saliklerin her birinin bineği vardır. Burhan sahiplerinin bineği düşünce, ayan sahibinin bineği de riyazettir. Gerçi bu bineklerin hiçbiri diğerinden tamamen uzak değildir, ama düşünce ruhun, riyazet de bedenindir. Çünkü riyazet düşünceyi güçlendirir, düşünce de ona yardımcı olur. bununla beraber bu bineklerin sahipleri aynı amaçta buluşurlar. Sadece izledikleri yollar farklıdır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Onları elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz.”* (Ankebut, 69) Bu tıpkı şuna benzer: Daireden merkeze doğru uzanan birçok çizgi vardır. Ama tümü de aynı merkezde buluşur. Dolayısıyla illetlerin illeti olan ilk bir, tümü kuşatan dairenin merkezidir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Allah onları arkalarından kuşatmıştır.”* (Buruc, 20)

Saliklerin nefisleri ise heykelleri olarak somutlaşan evlerinden çıkan, yardım edenlerden, iyilerden, faziletlilerden, hayırlılardan, *“nebilerden, sıddîklerden, şehidlerden salih kişilerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaştır!”* (Nisa, 69) evet bunlardan oluşan yoldaşlarla birlikte ona doğru hicret etmektedirler. İğne ayan ve haber mıknatısının çekimine kapılır.

Konu bu noktada iki bölüme ayrılmaktadır. Düşünce ile ilgili olduğu zaman mesele, bilinen şeylerin belli bir tertibe tabi tutulur ve bunlar aracılığıyla bilinmeyenlere ulaşılır.

Bilinen şeyler iki kısma ayrılırlar. Nitekim bilinmeyenler de iki kısma ayrılırlar. Mücerret idrak. Daha doğrusu idrakin mücerredi. Buna tasavvur adı verilir. Hüküm de onunla beraberdir. Bir de tasdik olarak isimlendirilir. Tasavvuri meçhuller, şerhedici söz olarak isimlendirilen tasavvuri malumlar arasında gerçekleştirilen özel bir tertiple bilinirler. Mahiyetin cüzüne bölünmesine göre üç kısma ayrılır. Eğer cüzlerin ikisi ise tam, biri ise nakıs olarak isimlendirilir. Bir de mahiyetten hariç olarak taksim edilir. Bu takdirde nakıs resim olarak isimlendirilir. Bu arada dahilden ve hariçten mürekkep olarak da taksim edilir. Bu durumda tam resim olarak isimlendirilir. Eğer tanımlama başkasına benzetmek suretiyle gerçekleşirse, misal olarak isimlendirilir. İşte şerhedici ve meçhul tasavvurlara ulaştırıcı sözün kısımları bunlardır. Tasdiki meçhuller, hüccet olarak isimlendirilen tasdiki malumlar arasında gerçekleştirilen özel bir tertiple bilinirler. Bunlar da üç kısma ayrılırlar. Küllinin cüziye delil olmasına kıyas, cüzinin külliye delil olmasına istikra, küllinin altında yer alan cüzinin cüziye delil olmasına temsil adı verilir. Geri kalanının ismi yoktur. çünkü delillendirilmelerine imkan olmadığı için ilimler kapsamında terk edilmişlerdir.işte meçhul tasdiklere ulaştıran hüccetin kısımları bunlardır. Bunların en şereflisi hüccettir, çünkü onun sonucu daha şereflidir. Bunun nedeni de onun sonucunun eşyanın varlığına hükmedilmesi olmasıdır. Şerhedici sözün sonucu sadece eşyanın tasavvurudur. Bu yüzden nebiler (a.s) bunları istemişlerdir, tasavvurları değil. Nitekim İbrahim (a.s) şöyle demiştir: *"Rabbim! Bana hüküm ver."* (Şuara, 83) eşyanın varlığına ilişkin kesin bir hüküm ver. Bunların tasavvuru ise tabi ve araz olarak belirginleşirler. Rasulullah efendimiz (s.a.v) de şöyle demiştir: *"Bize eşyayı oldukları gibi göster."* Çünkü bu istek geneldir, hem tasavvuru hem tasdiki kapsar. Dolayısıyla Rasulullah (s.a.v) daha üstün ve daha kamil olduğu için İbrahim'in (a.s) isteğine

eklemede bulunmuştur. Ve çünkü eşyanın oldukları gibi tasavvur edilmeleri zor ve meşakkatlidir, hatta imkansızdır. Çünkü onların bilinmeleri ancak isimler ve sıfatlar aracılığıyla olabilir. Fakat hakikatleri ve mahiyetleri asla bunlar aracılığıyla bilinmez. Bu yüzden yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah Âdem'e bütün isimleri, öğretti."* (Bakara, 31) Ama tasdikte durum bundan farklıdır. Çünkü eşyanın varlığına ilişkin hüküm kesin olarak vakidir, bu hususta aklın aracılığına başvurmaya gerek yoktur. "Allah vardır" dediğin zaman tasdik bağlamında ibret alınacak bir hükümde bulunmuş olursun. Çünkü ilahın ve varlığın tasavvuru her ikisi de zor ve müşküldür. Buna karşılık bunlara dair hüküm vermek açıklık ve belirginlik bakımından her türlü bedihinin üstündedir.

Sonuca ulaştıranların her birinin maddesi ve sureti vardır. Şerhedici sözün maddesi, nefislerin fıtratına yerleştirilmiş evveliyattır. Bunların kısımlarını da daha önce açıklamıştık. Bunlar aynı zamanda hüccetin de maddesi sayılırlar. Çünkü hüccetin maddesi olan haddin maddesidirler. Bir şeyin maddesinin maddesi o şeyin de maddesidir. Yani onun ilk ve uzak maddesidir. Yakın ve ikinci dereceden maddesi ise bütün bedihi ve kesbi tasdikleridir. Dolayısıyla eşyanın tasavvurlarına ulaştırması açısından hudud, hüccetlerin maddelerine dönüşmesi açısından da kaziyeler ve tasdikler olarak isimlendirilirler. Meçhulün bilinmesine ulaştırmaları itibariyle ulaştırıcılarla ilgili bahis bu açıdan mantık olarak isimlendirilir ve bunun da bir ölçüsü vardır. Bu yüzden bir mantıkçının beş hususa bakması gerekir:

Birincisi, lafızların hallerine bakmak. Çünkü lafızlar anlamların kalıplarıdır. Bu bakış, anlamlarına yönelik bakışa göre ikinci dereceden ve tabi düzeyinde bir bakıştır. Çünkü lafızların anlamlarına bakış birinci derecede kast edilir. Mantık ilminin bizzat maksadı da budur. Nahiv arap kelamının dil

açısından doğrultulması amacına yönelik olduğu gibi mantık da nefsani anlamın doğrultucusudur.

İkincisi, lafızların müfret külli anlamlarının hallerine bakmak. Buna isagoji denir. Bu, farklı hakikatlere ilişkin zati bir söz olarak bir tür söyleniş biçimidir. Ki onunla cinsinden olmayanı, ikisinden mürekkep türü, ondan bir türe has hususiyeti, onu ve başkasını kapsayan arazı birbirinden ayırır.

Üçüncüsü, tasavvura ulaştırıcı had için bu müfretler arasında oluşan terkiplere bakmak. Bu özel terkibe kaziye adı verilir.

Dördüncüsü, hüccetin maddesine bakmak. Bu ise on üç türdür.

Beşincisi, suretlerine bakmak. Bundan maksat da terkibin keyfiyetidir. Ta ki intaç eden intaç etmeyenden ayırt edilebilsin. Hüccetin türleri derken kıyas kast edilmektedir. Burhan türü de ondandır. Çünkü yakini bilgiye ulaştırır. Maddesi ise, on üç türden beş türdür: 1) Evveliyat(ilkler). 2) hissiyat (hissedilenler). 3) hadesiyat (sezilenler). 4) tecrübiyat (tecrübe edilenler). 5) Mütevatirat (tevatür düzeyinde kesinlik kazananlar).Sureti ise önce iktirani (karşılaştırmalı) ve istisnai olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlardan iktirani de üç kısma ayrılır. İstisnai ise iki kısma ayrılır: Muttasıl istisnai ve Munfasıl istisnai. Toplam beş kıyas olarak belirginleşirler. Bu sınırlandırmanın gerekçesi şu olabilir: Kıyasın maddesi olmaya elverişli kaziye ya kesin hamledilirdir ya da mevkuf şartlıdır. İkinci kısım da iki kısma ayrılır. Çünkü şartlı olan ya inadidir ya da lüzumidir.

Birinci kısım, iki kesin önermeden mürekkep kıyastır. Bu ancak aralarındaki ortak bir sınır itibariyle kaynaşmış iki kaziyeden meydana gelir. Buna ilk sınır adı verilir. Matlubun mevzusu da küçük sınır olarak isimlendirilir. Mahmulü ise

büyük sınır adını alır. Orta kaziye ise şu üç şeyden birinden hali olamaz. Ya küçük kaziyede mahmul, büyük kaziyede mevzudur ve ilk şekil olarak isimlendirilir. Çünkü neticesi ilk olarak zihinlerde vasıtadan bir külfet olmaksızın hasıl olur. Özü de şudur: bir şeyin iki sıfatı varsa, biri ona malumdur, biri ise meçhuldür. Fakat meçhul olanı da ona malum olana malumdur. Bu iki bilgiden de meçhul olan ona vasıtalı olarak malumdur sonucu çıkar. Çünkü bir şeyin malumu o şeye malumdur. Bu, şekillerin en üstünüdür. Buna iki şerefli de denir. Çünkü hem icap ettirmenin hem de külliliğin şerefini ihtiva eder. Bunlar ise selbedici ve cüziye göre iki şereflidirler. Ama orta sınır ikisinin mahmulü olursu ikinci şekil olarak isimlendirilir. Çünkü açıklık derecesi bakımından birincisinden sonra gelir. Bunun anlamı da şudur: Herhangi bir sıfat bir şey için sabit olup başka bir şeyden de selbedildiğinde aralarında bir uzaklık, farklılık kaçınılmaz olur. Bununla küçük ve büyük önermeyi kast ediyorum. Bu yüzden ancak külli ve cüzi olarak selbedici bir sonuç verirler. Eğer bu ikisinde mevzu iseler, bunun da anlamı şudur: Bir mevsuf ne zaman iki sıfatla sıfatlanırsa ve bunların birisi genel öbürü de özel olursa, bu ikisinin mevsufta buluşmaları gerekir. Bu mevsufun dışında ise buluşma olabilir de olmayabilir de. Bu yüzden icab ettirici ve selbedici cüziden başka bir sonuç vermezler. Bu takdirde de üçüncü şekil olarak isimlendirilir. Çünkü belirginlik derecesi bakımından ikinciyi izler. Böylece burhani kıyasları beş kamil kısım olarak sınırlandırmış olduk. Şimdi bunların örneklerine dönebiliriz.

Birincisinin örneği: Eğer namaz sahihse makbuldür. Bundan iki sonuç doğar. Dolayısıyla melzumun aynısının istisnası lazımın aynısını intaç eder. Lazımın karşıtının istisnası da melzumun karşıtını intaç eder. Ki lüzum sahih olsun. Aksi takdirde lüzum diye bir şey kalmaz. Geride kalan ikisi

ise umumun cevazı için bir sonuç vermezler. Aksi takdirde ne umum kalır ne de husus.

İkincisinin örneği: Alem ya kadimdir ya da hadistir. Bundan da dört sonuç çıkar. Dolayısıyla bunlardan hangisi kaldırılsa öbürünün sübutu gerekir. Hangisi ispat edilirse öbürü ortadan kalkar. Çünkü iki zıt bir arada olamadıkları gibi birlikte de ortadan kalkmazlar.

Üçüncüsünün örneği: Her insan konuşur, her konuşan idrak eder. O halde her insan idrak eder. Bu şeklin dört örneği vardır.

Dördüncüsünün örneği: Her insan konuşur, hiçbir eşek konuşmaz. O halde hiçbir insan eşek değildir. Bunun da dört örneği vardır.

Beşincisinin örneği: Her insan hisseder ve her insan konuşur. O halde bazı hassaslar konuşur. İşte kıyasın beş şekli bunlardan ibarettir. Bunlar mantık ilminin eksenini oluştururlar ve mantık ilminin feleği bunların etrafında döner. Mantık ilminin bizzat maksadı da budur. Bunların teferruatları ciltlerce kitabı doldurur. Kıyamet günü konulacak adalet terazileridir bunlar. *"Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez. (Yapılan iş,) bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu (adalet terazisine) getiririz. Hesap gören olarak biz (herkese) yeteriz."* (Enbiya, 47) Nefis *" defterleri açıldığında"* (Tekvir, 10), kalp *"sema sıyrılıp alındığında."* (Tekvir, 11) *"Kişinin: Allah'a yakınlık konusunda kusurlu davrandığım için bana yazıklar olsun! Diyeceği gün."* (Zümer, 56) *"Vay halimize! derler, bu nasıl kitapmış! Küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın (yaptıklarımızın) hepsini sayıp dökmüş!»"* (Kehf, 49) diye vahlanacakları gün. İsabetli düşüncen ve eşyanın özüne nüfuz eden görüşün bunlardan herhangi biriyle istikamet

bulduğunda hakkın arşına istiva eder. İşte Rasulullah (s.a.v) *“bir saatlik tefekkür altmış senelik ibadetten daha hayırlıdır.”* derken bunu kast etmiştir. Yüce Allah da bu anlamı şöyle ifade etmiştir: *“De ki: «Semavatta ve arzda neler var, bakın!”* (Yunus, 101) *Kendi kendilerini hiç düşünmediler mi?”* (Rum, 8)

Riyazet Hakkında:

Riyazete gelince, onun sınırı mütmain nefsin, tabii kuvvetlerin baskısını savmak maksadıyla onlarla mücahede etmesidir. Mücahede iki türlüdür: Biri cismani, biri de ruhanidir. Cismani olanı da biri dışta biri de içte olmak üzere iki kısma ayrılır. Dışta olanı, dinden çıkmış, kanun ve sünnetlerden ayrılmış Allah düşmanlarına karşı yürütülür. İki cihaddan küçük olanı budur. Çünkü diğerine göre faydası daha azdır. Ve çünkü iç eziyet verici unsurları edeplendirmek dış eziyet verici unsurları tedip etmeye göre daha faydalıdır. Bu nedenledir ki Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *“Şimdi küçük cihaddan büyük cihada döndük.”* Büyük cihaddan maksat iç kuvvetlere karşı yapılan cihaddir.

İç cihad iki kısma ayrılır: biri savma, öbürü ise ifa etmedir. Savma, bedeni maddi ve hükmi eziyetlerden ve pisliklerden temizlemekten ibarettir. Nitekim Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *“İmanın en alt şubesi rahatsızlık veren bir şeyi yoldan kaldırıp atmaktır.”* Eziyet, seni inciten ve hak ve hayır yolunu izlemene engel olan her şeyi ifade eder. İfa etmek de iki türlüdür. Biri mali biri de bedenseldir. Mali olanı iki kısımdır. Biri her sene veya her ay tekrarlanır. Zekat ve sadaka gibi. Biri ise tekrarlanmaz. Bilakis bütün ömürde bir kere yerine getirilmesi yeterlidir. Hac gibi. Bazı ibadetlerin sürekli tekrarlanmasının sebebi mabudu hatırlamaktır, O’nu unutmamaktır. Bu örnekler eziyeti savma kapsamına girerler. Çünkü bu sayede mal, kalp hazinesinden çıkarılır ki kalbi

meşgul etmesin. Bunların ahiret hallerine yönelik faydaları çok azdır. Çünkü ağır yükün atılması derecenin yükselmesini gerektirmez, hatta bir derecede olmayı bile gerektirmez. Sadece yükün atılmasından kaynaklanan bir hafiflemeye yol açar. Bu hafiflik ise uhrevi bir mutluluk değildir, sadece bedbahtlığın zevalidir. Bu yüzden yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Sizi huzurumuza yaklaştıracak olan ne mallarınızdır ne de evlâtlarınız. İman edip iyi amelde bulunanlar müstesna."* (Sebe, 37*)* **İnsanı Allah'ın celal huzuruna yaklaştıran şey iman ve bu amaçla işlenen salih amellerdir.** Bir diğer ayette de şöyle buyrulmuştur: *"Onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin."* (Tevbe, 103) Bir şeyi pislikten arındırıp temizlemekle onu parlatmak, misk ve kafur sürerek hoş kokmasını sağlamak arasında fark vardır.

Bedeni Riyazet:

Bedeni riyazete gelince, bu da terk etme ve yapma olmak üzere iki kısma ayrılır. Terk etme de iki türlüdür. Biri bedenin ayrılmazı, yani geçişsiz olan terktir. Oruç gibi. Çünkü oruç mide ve cinsel organın şehevi arzularından uzak durmadır. Biri de bedenden ayrı, yani geçişli terktir. Yani tür ve cinse eziyet eden olumsuzlukları işlemeye yönelmemektir. Yapma (fiili)ya gelince, bu da iki kısma ayrılır. Lazım (geçişsiz) ve müteaddi (geçişli). Geçişli olanın örneği fakirler için fayda sağlayan kurban gibi fiilleri işlemekten ibarettir. Bu da savma, bertaraf etme kapsamına girer, çünkü onun da faydası azdır. Çünkü engeli kaldırmak ve maniyi kesmekten ibarettir. Lazım olanı ise namaz, zikir, tesbih ve tehlil gibi ibadetlerden ibarettir. Bu bedensel itaat ve ibadetlerin her birinin ruhu ve cismi vardır. Cisimleri hissedilen hareketler ve zahir olan duruşlardır. Bu tür halık ile mahluk arasında ortaktır. Buna bazen riya adı verilir. Çünkü herkesin gözü önünde

gerçekleşir. Bazen de gizli şirk olarak isimlendirilir. Bu nedenle Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Ümmetim için şirk siyah karıncanın kayanın üzerindeki sessiz yürüyüşünden daha gizlidir."* Bunların ruhu ise iç ihlas ve gizli niyettir. Her iki ibadet türünde adalet terazilerinde hesaba katılan, değer gören sadece budur, başkası değil. Bundan başkası ise kime yönelik yapılmışsa onun mizanında değer görür. Nitekim bir kutsi hadiste şöyle buyrulmuştur: *"Kim bir amel işleyip de bu amele başkasını bana ortak koşmuşsa onu ve ortak koşmasını başbaşa bırakırım."* Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Dikkat et, hâlis din yalnız Allah'ındır."* (Zümer, 3) *"Her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın."* (Kehf, 110) Çünkü bedensel itaatler ruhani ibadetlerin köprüleridir. Ruhani ibadetler onların üzerinden Batıni ihlas riyazeti tarafına geçerler. Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Riya ihlasın köprüsüdür."*

Bedensel ibadetlerin en üstünü namazdır, çünkü namaz ibadetinin ruhu daha üstündür. Ayrıca ruhun temizliği bedenin saflığına delalet eder. Bunun tersi de doğrudur. Çünkü evin aydınlığı lambanın aydınlığıyla orantılıdır. Şu halde lambanın parlaklığı kendi çapında evin parlaklığına delalet eder. Bunlardan birinin parlaklığı arttığı zaman öbürünün de artmış olur. Namazın ruhu marifettir. Bu da marifetlerin en üstünüdür, çünkü marufu olan yüce Allah'ın zatı marufların en üstünüdür. Bu yüzden namaz yükümlülüğü hiçbir mükelleften ölünceye kadar düşmez, tıpkı marifetin hiçbir vakit geçersiz olmaması gibi. Bilakis dünyada da ahirette de hep ona yönelinir. Nitekim bir ayette İsa'nın (a.s) şöyle dediği belirtilmektedir: *"Yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti."* (Meryem, 31)Yani ilahi vahiy, yaşadığım sürece arınmayı ve erdemlerle bezenmeyi emretti. Nefs-i natıkanın hayatı ise ebedidir. Bildiğin gibi nefs-i natıka ölmez. Bu

yüzden ayette geçen “hayat”tan fani dünya hayatını anlama. Daha doğrusu insanın yaratılışının özünde her zaman için bu ibadeti yerine getirme özelliği vardır. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”* (Zariyat, 56) Rasulullah efendimiz (s.a.v) de şöyle buyurmuştur: *“İman yetmiş küsur şubedir. En üstünü “la ilahe illallah” sözüdür.”*

Zahir ibadetlerin her birinin bir ruhunun bulunduğuna ve bu ruhun bizzat kast edildiğine, diğer hususların ise bu ruhtan dolayı amaçlandığına delalet eden ifadelerden biri şu ayettir: *“Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar.”* (Ankebut, 45) Bu, namazın bedenidir. *“Allah'ı anmak elbette en büyüğüdür.”* (Ankebut, 45) bu da namaz ibadetinin ruhudur. Yüce Allah namazı “en büyük” olarak nitelendirmiştir. Çünkü ayette geçen “zikir” (anmak)den maksat kalbin zikridir, dili kıpırdatarak gerçekleştirilen zikir değildir. Kalp de organların en şereflisi olduğuna göre onun itaatinin başkalarınınkinden daha büyük ve daha üstün olması gerekir. Hac ve orucun ruhunu daha önce açıklamıştık.

Bütün bedensel ibadetler kötülüklerden arınmaya ve erdemlerle bezenmeye dönüktürler. Nitekim bir ayette yüce Allah bu anlamı son derece belirgin bir şekilde sınırlandırmıştır: *Temizlenen kurtuluşa ermiştir.”* (A’la, 14) bundan maksat arınma ve temizlenme kısmıdır. *“Rabbinin adını anıp O'na kulluk eden kimse kuşkusuz kurtuluşa ermiştir.”* (A’la, 15) bu da bezenme kısmına işaret etmektedir.

Bütün bedensel ibadetlere ise şöyle işaret edilmiştir: *“Elbiseni tertemiz tut.”* (Müddessir, 4) Dini fıkıh ilmi bunların ekseriyetini kapsamaktadır. Bu ise ibadetlerin dörtte birini içerir, dörtte üçü ise bedensel ibadetlerin dışındadır.

Ruhani mücahede ise tezkiye (arınma) ve bezenme olmak üzere iki kısma ayrılır. Arınma, kuvvetlerin rezillikleriyle ilgilidir. Bunların anası ise dünya metaına ve çekici süslerine duyulan aşktır. Bu yüzden Rasulullah efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Dünya her yanlışın başıdır."* Bunun dışındaki hatalar, yanlışlar dünya aşkının çocukları konumundadır. Bunların da üç anası vardır:

Birincisi, Adem'in cennette sınandığı hırstır. Ki Adem'den bu bağlamda bir rezillik sadır olunca aşağılanmış ve zelil kılınmış olarak cennetten çıkarılmıştır. Hırs da iki kısma ayrılır: Birincisi, yeme ve içmede aç gözlülük. İkincisi, cinsel doyumsuzluk. Her ikisini heva (tutkulu arzu) ismi kapsar. Bunların ikincisi (cinsel doyumsuzluk) birincisinin (yeme ve içmede açgözlülük) çocuğudur. Çünkü birincisi ikincisinin tohumudur. Heva, dal budak salmış bir diken, salikin ayağına batan kollara sahip olduğu için de yüce Allah bunların içinde özellikle onu zikretmiştir: *"Nefsini hevadan uzaklaştıran için ise şüphesiz cennet yegâne barınaktır."* (Naziat, 40) Hevaya uymak, cennetten çıkmaya sebep olduğuna göre ona isyan edip karşı çıkmak da cennete girmenin bağımsız bir sebebi olmalıdır. Daha doğrusu sebep, kişinin rabbinin makamından korkmasıdır. Hevaya uymaktan vazgeçmek ise bu sebebin geçerliliğinin şartıdır. Bu ikisi birlikte tam bir illet olurlar.

İkinci ana kötülük ise, İblis'in sınandığı, bu yüzden dergahtan kovulduğu, virane yurda alaşağı edildiği kibirdir. Yüce Allah buna şöyle işaret etmiştir: *"Hepiniz cennetten inin!"* (Bakara, 38) Bu da İblis'in lanetlenmesinin, yüce kapıdan uzaklaştırılmasının, virane diyarların yaranı olmasına sebep olmuştur.

Üçüncüsü, kıskançlıktır. Kabil bununla sınanmış ve duyduğu kıskançlık yüzünden mümin kardeşini öldürmüştür. Bu yüzden ebediyen cehennemde kalmakla cezalandırılmıştır.

Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur: *"Kim bir mümini kasden öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir."* (Nisa, 93) Ayet, güçlü bir mübalağa ve tam bir tehdit içermektedir. Bunun sebebi de şudur: Bir kişisel nefsi öldüren kimse, aslında bir türü bütünüyle öldürmüştür. Çünkü küll, cüzi şahıslardan oluşur. Türün bekası da şahsa bağlıdır. Nitekim bir ayette de şöyle buyurmuştur: *"Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur."* (Maide, 32)

O halde aslandan kaçar gibi haset (kıskançlık) köpeğinden kaç. Kıskançlık ne çirkin ve ne ayıplı bir özelliğe sahiptir, özü ne kadar da kötülük yaymaktadır ki insan türünü ve özünü tümüyle ortadan kaldıracak kadar yıkıcıdır. Şair bu anlamı şöyle dile getirmiştir:

Her düşmanlık yok olabilir bir gün

Ama seni kıskananın düşmanlığı asla!

Bu üç rezillik, insanlar arasında yaygın olan bütün pisliklerin anası konumundadırlar. Kökleri tabiatlarda ve dalları da nefislerin zirvelerinde olduğu içindir ki Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Helak edici üç şey vardır: İtaat edilen kıskançlık* (hevanın teferruatından biridir)*, peşinden gidilen hırs ve kişinin kendini beğenmesi."* Bunlar da şehvet, gazap ve bedensel hayatı yöneten kuvvet dediğimiz üç ana kuvvetten kaynaklanmaktadırlar. Bunların her biri ifrat ve tefrit dereceleriyle çevrilmiştir. Ortası ise dosdoğru yoldur ve üç isimle anılmışlardır: Cesaret, gazap kuvvetinin ortası, iffet, şehvet kuvvetinin ortası ve adalet yönetici kuvvetin ortasıdır. Bunların tümüne birden ameli hikmet adı verilir. İşte ruhani mücahedenin iki türünden biri olan tezkiye bundan ibarettir.

Şu ayette de bu anlam kast edilmiştir: *“Kötü şeyleri terket.”* (Müddessir, 5)

Bunların tafsilatı, mahiyetlerinin bilinmesi, çarelerinin keyfiyeti ahlak ilminin kapsamında ele alınmıştır. Bunun bir diğer adı da manevi tıptır. Bezenme kısmına gelince, bu da ancak faziletlerin ve nazari hikmete dair marifetlerin tahsiliyle gerçekleşir. Bu kitapta bu konuya değindik ki söz konusu açıklamaların yeterli ve etkili olduğunu düşünüyoruz.

Hikmetin iki türünün her birinin kendine has ve diğerinde bulunmayan bir sonucu, bir etkisi vardır. tıpkı su içmenin etkisinin kanmak, ekmek yemenin etksinin doymak olması gibi. Ekmek yiyen birinin susuzluğunun gitmesi, su içen birinin de karnının doyması muhaldir. Dolayısıyla tezkiyenin, arınmanın etkisi, nefs-i natıkanın, kuvvetlerin pisliğinden yıkanmış, arınmış, saf ve pak olarak çıkmasıdır. Tıpkı elbisenin çırpıcı tarafından çırpılmak, bazen su ile durulanmak, bazen ateşte kurutulmak, bazen ovalanmak ve yumak, bazen sıkmak ve çırpmak suretiyle temizlenmesi gibi. Aynı şekilde tabaklanan deri de keskin aletlerle fazla ve gereksiz şeylerden arındırılır.

Bezenmenin etkisi ise, nefsin üstün vasıflarla nitelenmesi, güzel ilahi ahlaklarla ahlaklanmasıdır. Sonunda bir aynaya ve okunan bir sayfaya dönüşür ki içinde varlığın bütün suretleri özgün şekilleri, parlaklıkları, heyetleri ve dönüşleriyle görülürler. Bu takdirde asla uyumayan, celal ve kerem sahibi zatın mutlak cemal aynının nazarına mazhar olabilir. Çünkü *“Allah sizin dış şeklinize bakmaz, bilakis sizin kalplerinize bakar.”*

Bununla da anlaşılıyor ki her iki riyazetten bizzat amaçlanan cismani olanı değil, nefsani olanıdır. Büyük filozof Ebu

Ali Hüseyin b. Abdullah b. Sina bu anlamı ne güzel ifade etmiştir:

Nefsi ilimlerle süsle ki yükselesin

Her şeyin evi olan küllü göresin

Nefis kandildir, akıl ise

Lambadır ve Allah'ın hikmeti de yağdır

Aydınlandığı zaman bil ki yaşıyorsun

Sönüp karardığında ölüsün artık

Bu yüzden yüce Allah, İmran kızı Meryem (a.s) kıssasında özellikle bunu zikretmiştir. Ki Meryem sevgi içinde su üzerinde yürüyordu. Çünkü içine en büyük melek ve en yüce ruh tarafından havanın ruhu üflenmişti. Yüce Allah onunla ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Kitap'ta Meryem'i de an. Hani o, ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmişti."* (Meryem, 16) Yani kuvvetlerinin bir kısmından uzaklaştı, onlardan sıyrıldı. Uzaklaşıp gittiği yerin "doğu" olarak ifade edilmesine gelince, bunun sebebi, feyizlerin akıllardan yayılmasıdır. Akıllar ise varlık aleminin doğusudur. *"Meryem, onlarla kendi arasına bir perde çekmişti."* (Meryem, 17) Onlarla ilgisini ve bağlarını kesmişti. *"Rabbinin tayin ettiği vakit kırk geceyi"* (Araf, 142) veya bundan daha fazlasını buldu. O, bu günlerde zikir ve tefekkür aracılığıyla arınma ve bezenmeyle meşgul oldu. Sonunda üzerine ulvi eserler bahşetti. Ruhuna gaybi nurları serpti ki ona henüz bıyığı terlememiş bir insan suretinde göründü. Aslında bıyığı terlememiş olmak maddeden ve maddi ilgilerden mücerret olmaktan kinayedir. Şu ayette buna işaret edilmektedir: *"O, kendisine tastamam bir insan şeklinde göründü."* (Meryem, 17) Rahmetin öncüsü rüzgarlardan yayılan ruhtan ona üfledi. Bu da akıl kuvveti için bir tohuma dönüştü. *"Ona hamile kaldı."*

(Meryem, 22) yani artık hali eskisinden farklı olmak üzere değişti. Çünkü bu nurlar nefsin cevherini değiştirici özelliktedirler. *“Bunun üzerine onunla (karnındaki çocukla) uzak bir yere çekildi.”* (Meryem, 22) Çünkü kıskançların kendisine tuzak kuracaklarını hissetti. Tıpkı Yusuf’un kardeşlerinin ona tuzak kurmaları gibi. Onların kendisini yalanlayacaklarını vehmetti. *“Ve onlardan güzellikle ayrıldı.”* (Müzzemmil, 10) *“Rabbine doğru bir yol”* (Furkan, 57) tuttu. Hamilelik müddeti tamamlanınca, ki bu müddet doksan aydır. Daha fazla ve daha az da olabilir. Nitekim Musa (a.s) Rabbinin yanında kırk gece, Şuayb’in (a.s) yanında da sekiz sene geçirmişti. *“Doğum sancısı onu bir hurma ağacına (dayanmaya) sevketti.”* (Meryem, 23) Ayette geçen “el-Mehad” doğum sancısı demektir. Bu ise akıl kuvvetinin kuvveden fiile geçmesinden kinayedir. Doğum sancısına benzetilmesi, zorluğundan ve çetinliğinden ileri gelmektedir. *“Aşağısından ona şöyle seslendi.”* (Meryem, 24) Aşağısından ona seslenen de akıl kuvvetini kuvveden fiile çıkaran bahşedici ruhtur. *“Tasalanma!”* (Meryem, 24) Meryem Allah’ın velilerinden biriydi. *“Allah’ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de.”* (Yunus, 62) *“Hurma dalını kendine doğru silkele.”* (Meryem, 25) Burada düşünce kuvvetini kullanmasını emrediyor. Çünkü kemalatın elde edilmesinde akla yardımcı olan bu kuvvettir. *“Üzerine taze, olgun hurma dökülsün.”* (Meryem, 25) taze irfan hurmaları ile olgun ilim hurmaları üzerine dökülsün. Bu hurma ağacı, Musa’nın mübarek vadide içinden gelen o ilahi nidayı işittiği ağacın aynısıdır. Ne var ki Musa (a.s) nebi ve kamil bir adamdı, bu yüzden onun düşünme kuvveti dalları ve yaprakları olan bir ağaç olarak isimlendirilmiştir. Meryem ise veli ve nakıs bir kadındı. Bu yüzden onun düşünme kuvveti dalları ve yaprakları olmayan bir hurma ağacı gövdesi olarak isimlendirilmiştir. İşte velayet ve nübüvvet arasındaki fark budur. *“Ye”* makul rızıklardan ye*, “iç.”*hakikatlerin hayat

suyundan iç. *“Gözün aydın olsun!”* Arınmış, zeki, *“Allah'ın izni ile körü ve alacalıyı iyileştiren, ölüleri dirilten”* (Al-i İmran, 49) akıl kuvveti olarak senden sadır olandan dolayı gözün aydın olsun! *“Eğer insanlardan birini görürsen de ki: Ben, çok merhametli olan Allah'a oruç adadım.”* (Meryem, 26) Yani senden kaynaklandığı ortaya çıkan sırlar ve nurlar hakkında konuşma. Hiç kimseye sırrını açma. Yoksa seni kıskanırlar veya yurdundan çıkarırlar veya seni öldürürler. Tıpkı Muhammed’e (s.a.v) yaptıkları gibi. Çünkü eksikler içinde kamil olanın makamı şairin dediği gibidir:

Benim nahle topraklarından ortaya çıkışım

Mesih’in Yahudiler arasında doğmasına benzer.

Bu tefsirden şunu anla ki akıl kuvveti idrak edici ve muharrik kuvvetler aracılığıyla hayvani ruhtan doğar. İsa ismi, üzerinde siyah lekeler bulunan beyaz anlamına gelen “ays” kökünden türemiştir. Bu ise kuvvetlere taalluk ettikten sonra nefsin aldığı sıfattır. Eğer İsa’nın (a.s) anasının (a.s) karnından çıkışı gibi nefis cevherinin riyazetten yıkanmış, arınmış, temizlenmiş, iyi ve muttaki olarak çıkmasını müşahede etmek istiyorsan, İsa’nın (a.s) adı Ahmed, sıfatı avhed (biricik) olarak müjdelediği, emir ve vezirlerin en üstünü, hilal ve bedirlerin en parlağı, dinin parlaklığı, islamın süsleyicisi zatı müşahede et. Allah, çabasını mutlu kılsın, mutluluğunu yenilesin. Bu gözlemi yaparsan artık delile de ihtiyacın kalmaz. Zaten delil hiçbir zaman gözle görmenin yerini tutmaz.

Sözlerimizi Allah’a hamdederek, rahmeti nebisine, ümmetin şefaatçisine ve onun ehlibeytine salat ve selam getirerek bitirelim.

Musannifin kendi el yazısı olan nüshadan yapılan bu istinsah, kerem sahibi nebinin hicretinden sekiz yüz yetmiş

sene sonra şaban-ı muazzam ayının başlarında tamamlandı. Bizi en güzel şekilde muvaffak kıldığı için Allah'a hamdolsun.

Musannifin kendi el yazısı olan nüshanın sonunda şöyle yazılıydı;

Bu kitabı yazmaya arefe günü başladım. Altı yüz yirmi dokuz yılının ilk ayı olan muharremin ortasında tamamladım. Dolayısıyla ara vermeden otuz beş günde kitabı yazmayı Allah'ın yardımı ve lütfüyle bitirdim.